PËRTEJ

Përtej, 20 years later

By: Shkëlzen Maliqi

Organizing an exhibition of Kosovar art in Belgrade in June 1997 was not an easy decision to make. Even in the offices of the Soros Foundation in Prishtina, which was the exhibition's financial backer, there were people doubting it out loud: "Have you thought through what you're doing and where you're going?"

The artists didn't have a problem with it at all. Quite the opposite, when I told them that the exhibition can be held anywhere in what was left of Yugoslavia — for example in Budva, or Subotica or Novi Sad, they said that they were interested, but they had a suggestion. Yes, they said, the cities that were mentioned are interesting, but if the location is still up for debate and you're asking for our opinion, we would pick Belgrade. They felt it was a great center of contemporary art and, without undermining Montenegro and Vojvodina, there was a bigger audience and critique for their art waiting there, art which was targeted at the conscience of Belgrade.

It was fine for me that the artists insisted on Belgrade. As the initiator of the exhibition, I immediately had a space in mind for where it could be held. In February 1997, together with Sokol Beqiri and Mehmet Behluli, I visited the Center for Cultural Decontamination (CZKD). The building was built between the two world wars by a Serban minister who was an admirer of art and in that glyptotheque he kept his private collection of copies of Italian renaissance sculptures. But what was most important was that CZKD was a prominent institution of the resistance against the Milošević regime.

When we evaluated the conditions and decided that the exhibition would be held in early June, what worried the artists was the space itself — how their works would look in that space, not the political considerations that cynics talked about in regard to the opportunity to exhibit in Belgrade.

It's not that we didn't consider the sceptic's remarks. Some of them had good intentions and were worried about our reputation. Organizing the exhibition in Belgrade under those conditions was considered a stupid undertaking. To add to that, as well as political arguments they were making artistic ones as well.

The mainstream of the Kosovo art scene was skeptical of the new artistic trends present in the works that were being exhibited in the Dodona gallery and Hani i 2 Robertëve café-gallery. The mainstream did not like the exhibition being in Belgrade, because it was the head of the regime that had occupied us, and was almost entirely suffocating educational and cultural activities in Kosovo.

They would tell us: if for us it's impossible to exhibit in our own galleries, which are usurped by Serbs that are directed from Belgrade, then why the hell are you going to Belgrade? This only serves to legitimize the existing conditions in Kosovo! Or, even worse, why should we be at Belgrade's feet, recognizing their supremacy? Even though the CZKD gallery opposed the Milošević regime...

There were even heavier accusations that considered us servile, collaborators of the occupier, traitors, ignorant and offensive to the victims of repression.

Having this context in mind, in the invitation that was printed for the exhibition (the catalogue would be published later, in the fall) I wrote the following text:

"Figurative arts in Kosovo up until the early '80s have cultivated a type of happy, provincial academism. (...) During the '80s, this academism experiences a crisis — the already fragile cultural system becomes one of the first victims of the harsh inter-ethnic conflict. During the period between 1989 and 1991, educational and cultural institutions in Kosovo (galleries, the Academy of Arts, etc.) are "cleansed" of Albanians. Kosovar Art is thrown to the margins and forced to live a parallel life outside of its rightful homes. The art of resistance, though of a fluctuating quality, would give a final blow to academism. The generation of young artists, affirmed in the late '80s and early '90s, is almost entirely aligned against "reality in painting" in favor of abstraction or experimentation with media (Sokol Beqiri, Mehmet Behluli, Gani Llalloshi, Visar Mulliqi, as well as some marginalized middle-aged artists, like Gani Bajraktari and Haxhi Kastrati). Is the emergence of the new and angry artists just an earthquake of local importance, or can they, as authentic breakers of conventions and provincialism, nevertheless establish a wider communication through trends in contemporary art? The ***Përtej*** project was initiated with the mission of breaking through borders and taboos that prevent normal artistic and interpersonal communication. This is, above all, an artistic project, but which nevertheless has other implications, one of them being political. Although we don't see them as unimportant, and we don't shy away from the provocative aspects of the project, we invite the silencing and ignoring of the objective, and supposed inartistic implications of the project, so that we can establish communication between Kosovo and Belgrade, through the universal language of art and spiritual concerns, that overcome today's tenuous, poisoned and xenophobic reality of the Balkans. We have named the project 'Përtej' which in Albanian means above, across, on the other side of. This title is not of a programmatic character. It only marks the border situation of artists who would wish to be beyond the harsh reality."

Përtej, with a refined figurative language, considered the then-explosive crisis of nationalism and attempts to install regimes of dominance over the ruins of the destroyed federation or, even worse, the elimination of any mutual respect, common life and good neighborliness.

Përtej shaped a status of regained dignity, because the worst shock experienced by Kosovars in the '90s, everyday people and artists, were various forms of permanent humiliation. The main message of the exhibition, if it can be simplified in this way, was: It's you who should be ashamed, not us!

What did ***Përtej*** bring? After the exhibition, there was a rapid international affirmation of the artists who participated in the exhibition. Kosovo entered the contemporary art map of the region. Renowned curators Harald Szeemann and René Block visited Kosovo several times, claiming that they had 'discovered' interesting and very meaningful art. Even though their excursions in the Balkans were criticized as having a neocolonial approach and of 'exoticism', their exhibitions nevertheless affected the establishment of benchmarking standards and stimulated the interconnection of art scenes and the advancement of communications with European art and beyond.

After ***Përtej***, there is an emergence of new names in the contemporary art scene. Towards the end of the '90s, Erzen Shkololli and Albert Heta are well known, after that comes the generation represented by Jakup Ferri, Lulëzim Zeqiri, Dren Maliqi, Driton Hajredinaj, Merita Harxhi Koci, Alban Muja, etc. We are still witnessing the successes of Flaka Haliti, Fitore Isufi Koja, Alketa Xhafa, and the 'Haveit' collective. Also part of the scene, with their frequent visits and participations in exhibitions and seminars, are the internationally affirmed artists Sislej Xhafa and Petrit Halilaj.

All these names, and others, create an extraordinary liveliness and say something about the general societal approach towards contemporary art. It becomes accepted by the National Gallery and the Faculty of Arts, and is even imposed as a new mainstream.

In the meantime, the forms of communication between Kosovo and Serbia, with all their difficulties, are enriched and today the exchange of exhibitions or mutual translations, where memories of the ***Përtej*** exhibition come with a natural and eternal glow.

After 20 years, the participation of Sokol Beqiri and two other artists from Kosovo, Agim Çavdarbasha and Lala Meredith Vula (the latter with British roots), in ***Dokumenta 14***, in Kassel and Athens, comes as a confirmation of the earlier premonition that Kosovar art will find its place on the map of the international contemporary art scene.

By proposing to mark the 20 year anniversary, Borka Pavićević and I agreed that ***Përtej*** should only serve as a starting point for research into ***Përtej 2.*** For a genuine exploration of the eternal into today, it must be a task for the conscience of younger generations of artists and thinkers to show courage in reflection. I wish them success.

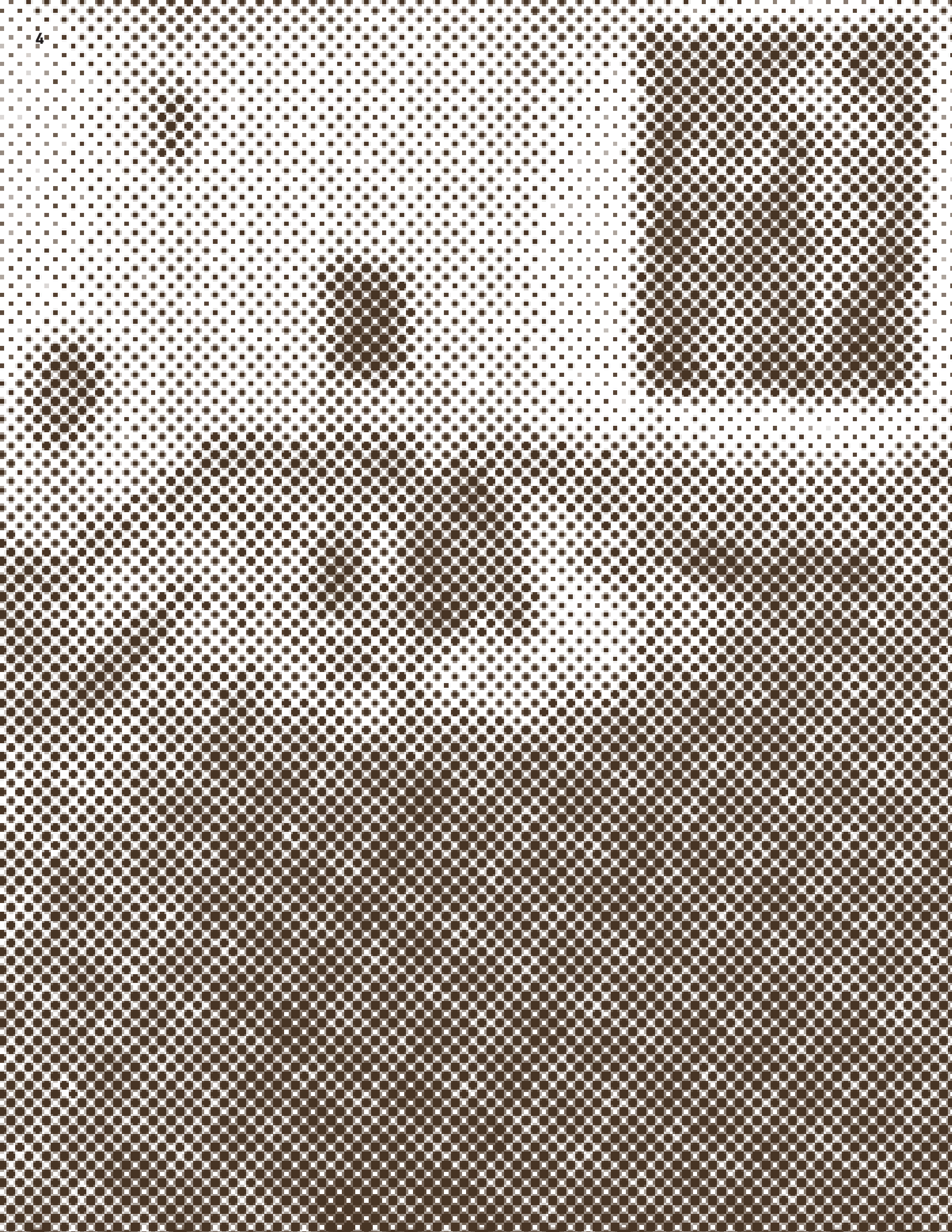

P ë r t e j

By: **Borka Pavićević**

Scene I

Everybody was acting like nothing important or out of the ordinary was going on. It was a sunny day, the ***Përtej*** exhibition was being set up at the Center for Cultural Decontamination (CZKD). The opening was scheduled for 7 p.m., the usual time.

The organizers of the exhibition were the Center for Contemporary Art, the Fund for an Open Society and CZKD. It felt like one of those events where the atmosphere was just below the surface, not noticeable at first, which is the tensest, most exciting kind of initiation; when not much is revealed, and the greatness is subdued.

Art historians Jovan Despotivić and Dejan Sretenović were walking casually around the CZKD yard, whereas I, the host, was very angry because there were no journalists, no press conference, everything was minimized, quiet, scarcity before something grand. I didn't realize at first that the intention was to prevent a reaction beforehand and later cause a "scandal," which was repeated and would be repeated all those years before and after. This was a "provocation," or a cultural and artistic event which was "targeted" at birth, when it was named as "controversial."

The exhibition of Kosovo Albanian artists in Belgrade, ***Përtej*** was the first exhibition ever which was not created under representative "keys," but a free artistic selection by Shkelzen Maliqi, the widely known intellectual, hard working culture enthusiast and friend, long-term, historical.

The exhibition was produced by Dodona, a cultural center and theater from Prishtina, an independent institution with a great reputation as a space which is autonomous, original and free. That's how it was.

Apart from the Pavilion where the exhibition was being set up, we had another collective space at the Center that year, the Garage – a meeting place for people, "workers in culture", who were, in hopes that it would be better and nicer, prepared to do a lot, the way it is done only in art. With no utilitarian reasons, with all their might, those were the times when it seemed that everything, the work and the struggle, had a purpose.

Shkëlzen Maliqi and Alisa Maliqi, the director of Dodona, sat in the Garage.

The artists who took part in the exhibition were: Mehmet Behluli, Sokol Beqiri, Maksut Vezgishi and Ilir Bajri, the four of them. They would go to the Pavilion where the exhibition was, and come back, so there was a collective atmosphere of anticipation in the Garage.

The opening of the exhibition was festive and glorious. There were a lot of people – it was an exceptional artistic and political event.

"NGOs and independent media expressed a great level of openness, understanding and support for democratic forms of political struggle taken up by Albanians fighting for equality and human rights, which assumed the widest possible autonomy within Serbia and Yugoslavia. Up until the beginning of open terror and the war in Kosovo in 1998, the renowned Albanian civil sector and political representatives from Kosovo would visit Belgrade. Independent media, especially Radio B92 and the Beta news agency, had a good collaboration with Koha and Koha Ditore. The only exhibition of Albanian artists from Kosovo was held at CZKD on June 4, 1997." "Kosovo and the Civil Sector in Serbia", Ten Years Against – The citizens of Serbia in the fight for democracy, Belgrade 2001, Media Center.

In the fight for art, the artists and the public.

Scene II

The border crossing at Karakaj. In the bus are representatives of the 'civil sector' and artists. We are supposed to enter Republika Srpska on our way to Sarajevo for one of the first 'regional' conferences after the Dayton agreement, us whose theatre shows were being played and contemporary artworks exhibited.

A border guard — a police officer — walks in while his female colleague eats a banana outside, takes a look at us and says: "These ones can't go further." Mehmet Behluli and Sokol Beqiri must step off the bus. And then what? Stay there, while the rest of us, whose last names end with an "ić" can pass through.

We hurry across the bridge to the other side of the river Drina. Lana Đukić, the program editor at the Fund for an Open Society, and I, over some demolished thresholds cluttered with mounds of garbage, and while glancing at some red and blue posters of Radovan Karadžić plastered on run-down walls, run into the UN Headquarters and grab a Bulgarian officer, he listens to what we have to say, we get into a white car with him and he takes us back to the border crossing, where he tries for a long time to convince the border guard to let all of us pass through to Sarajevo. Lana and I follow the dialogue through the window of an improvised border post, standing amid a pile of cigarette butts.

When we all board the bus, the police officer, the border guard, says: “I better not see you here again.”

Every night in Sarajevo, where one goes out and has loads of fun, Sokol and Mehmet would wait for director Ana Miljanić, Lana Đukić and me, in front of the sleeping rooms at the camp where we spend the nights, to see that we returned safely so that they can go to sleep.

Scene III

We are standing in front of the Kosova National Art Gallery in Prishtina, where the Erste Foundation exhibition by Erzen Shkololli, director of the gallery, is about to be opened.Here comes Sokol, and as he passes (his artwork is in the exhibition) Shkelzen gives me a book about him, which is in fact a long interview that he conducted with Sokol, and, at that moment, it really is simultaneous how we simply “get” each other, we know we should make a project and an exhibition and everything that we can for the 20th anniversary of ***Përtej.*** That’s right. At the exhibition is Sokol’s work ***The End of Expressionism from 2000.***

Scene IV

The End of Expressionism – below the surface, a dead nine year old boy with a broken neck. The end of expression...

In the book of photographs from the ***Përtej*** exhibition in Belgrade, and artworks familiar to me, of redesigned bunkers and violent firearms and tools from the war painted into bright colors, a game, yellow and red, something fun, so that children would be cleansed of violence, that they could see that there is another kind of life, not just the violent one, that not everything is black and blood, that there are other colors.

Scene V

At Club M, a space that Dren Maliqi created in his father’s home, in October 2017, the ***Përtej*** exhibition is being discussed 20 years later. It’s not about memory, nor testimony, nor documentation, nor territory, but about all of this in one meta-plane in which poetics and politics are made equal, space and time connected, and war and peace. Humanity and art.

1

Chronology of political and cultural events Kosovo and Serbia 1997 – 2017

The events that are part of this chronology do not represent a complete picture of all that has happened between the two countries over the last 20 years, but they are a selection of some key political events and moments of cultural cooperation. The chronology is complemented by interviews with a wide range of people from varying professional backgrounds both from Serbia and from Kosovo. These have been edited and condensed for clarity.

The quotes are from interviews conducted by Luna Đorđević, Majlinda Hoxha and Rozafa Maliqi, with:

Alisa Maliqi, architect and ex-director of the Dodona gallery
Branimir Stojanović, philosopher
Branislav Dimitrijević, professor of art history and art theory
Darinka Pop-Mitić, artist
Dejan Sretenović, art historian and curator
Doruntina Basha, dramaturgist
Dunja Blažević, art historian
Eli Krasniqi, anthropologist
Jelena Vesić, art historian
Jeton Neziraj, dramaturgist and director of Multimedia Center
Maksut Vezgishi, architect
Mehmet Behluli, associate professor of Fine Arts
Nita Luci, anthropologist
Rina Kika, lawyer and cultural activist
Svebor Midžić, author
Vesa Sahatçiu, art historian
Veton Nurkollari, artistic director of Dokufest
Vida Knežević, art historian and curator

Introduction to the Chronology

The contemporary crisis of Kosovo, as an important element of the Serbian and Yugoslav crisis, developed in three phases.

The **first phase** began with the death of Josip Broz Tito (1980) and the outbreak of riots in Kosovo (1981). The crisis began in Kosovo, but after 1980 it was the whole model of the Yugoslav socialist system, the delicate balance and the growing dysfunctionality of the Yugoslav (con)federation that was being shaken.

Serbia was openly demanding the amendment of the 1974 Constitution, with the goal of revoking the autonomies of Kosovo and Vojvodina and imposing a unitary reorganization of the central state. The other Yugoslav republics and the two provinces were against the reemergence of Serbian hegemony and sought greater autonomy. It took 10 years for Serbia to reach its goal on the issue of Kosovo by undoing the 1974 Constitution, causing the breakup of the federation.

The **second phase** of the crisis began in 1991 when one after another, three wars were waged, in Slovenia (1991), Croatia (1991-1992) and Bosnia and Herzegovina (1992-1995). During these wars Kosovo was pacified: autonomy was abolished, the economy was devastated, and 150,000 Albanians were fired from public positions. Teachers and professors from all schools and the University of Prishtina were dismissed, students were thrown out onto the street — in short, a permanent system of police repression had been imposed.

In 1991, Kosovar Albanian MPs of the Kosovo Assembly declared Kosovo a republic, though it was not something that could be established at that time. Meanwhile, the Democratic League of Kosovo (LDK), which had emerged as the main political movement under the leadership of Ibrahim Rugova, opted for nonviolent resistance through a structured system of parallel institutions in sectors where it was possible: the establishment of political parties, the work of an autonomous school system (in private homes, garages, etc.), raising funds in Kosovo and from the diaspora to maintain the parallel education system, basic health care, the press, cultural and sports activities, etc.

In the meantime, the Greater Serbia project did not succeed, even though the war in Bosnia ended with the creation of Republika Srpska, which controlled forty percent of the territory of Bosnia. With the establishment of the Federation of Bosnia and Herzegovina based on the Dayton Agreement (end of 1995), the second phase of the crisis came to an end. In the **third phase**, the crisis returned "home" to Kosovo, where disappointment with the fact that the Dayton Agreement did not address Kosovo gained traction. For some of those who were dissatisfied, nonviolent resistance lost its meaning. Towards the end of 1996, having lost local elections in many municipalities across the country and refusing to admit to it, Milošević's regime was shaken.

The first instances of armed resistance began to take place in Kosovo. After month-long protests, Milošević admitted defeat in order to stay in power, handing Belgrade and many other Serbian cities to the opposition. Simultaneously, in the Spring of 1997, he gathered the leaders of the opposition in a secret meeting and announced: "We are going to war for Kosovo."

BRANIMIR: "At that time, the beginning of the '80s, when we were writing the petition against the arrests of students because of social demonstrations, I didn't have any contact with anybody from Kosovo, and that wasn't a coincidence. After 1981 nobody had any contact with Kosovo, it was structurally shut off: Only the police, the army and the state could deal with it, for everyone else it was off-limits. Krleža tried to do something about the issue with the Kosovo edition of the Yugoslav Encyclopedia in 1981 and was persecuted. Kosovo was a taboo. With the arrival of Milošević this issue became even more serious, Kosovo became even more inaccessible because there was no possibility for communication. All we could see was what the state was willing to show us. However, stories of violence, of arrests, maltreatment, wrongful imprisonment, kept reaching me through the people I met here and there over the years, who were there, who were a part of that oppressive police apparatus. The greatest defeat for me was when Yugoslavia quit dealing with Kosovo in '86, before Milošević came to power, when dealing with the issue was handed over to Serbia. I knew that it meant the end of Yugoslavia."

DUNJA: "Both my active life, what I call applied critique, and my job as the gallery director at the Student Cultural Center from 1971 to 1975 were strictly profiled and directed at novelties and the international scene. This, of course, included collaborating with art circles from the time of the neo-avant-garde, or conceptual art, primarily in Yugoslavia. That was a circle which was interest-wise, and in every other way, very close to me, and it included Zagreb first of all, and later Ljubljana (when ŠKUC was formed), Novi Sad, Subotica, and after that Macedonia. Kosovo was completely out of focus, because they didn't have anything except local artists, who existed on the Yugoslav scene as well but belonged to, let's say, some sort of figuration or abstraction, and that didn't interest us at all. Nothing significant was happening there at the time, nothing was moving, nor was there anything that could be initiated."

BRANIMIR: "In my opinion, since 1981 the apartheid in Kosovo was an apartheid for all of Serbia, which became apparent in 1996 and 1997 – people protested and ended up almost like the demonstrators in Kosovo. Not as brutally, but in a very similar way. It was clear that the apartheid in Kosovo was apartheid for all of Serbia, regardless of the fact that the dominant national majority was implementing that apartheid against the minority, that very majority in whose name the apartheid was implemented was excluded from any opportunity of political subjectivation, especially if they raised the question of apartheid."

RINA: "I remember when we celebrated the School Day and they couldn't organize it in the big hall, but instead had to organize it in a classroom in the basement. My teacher started crying, and it was very shocking for us as children to see a grown-up cry. 'It used to be different back in the day, but now we have the 'Serb occupier' and we cannot organize the School Day you deserve,' she told us. That seemed interesting to me. That's when I started to understand that there is a problem and we are not very free as people. When you are in the second and third grade, you don't think about that stuff all that much. But you start to think about it when you are confronted with a real problem. You understand that there are some barriers that mean we can't celebrate in the big hall — I didn't even know where it was, you know? Because I had never been there. It seemed like this imaginary place that you can't access because of something that makes you different from the others."

NITA: "The '90s are erased from the official historiography of Kosovo, because those that wrote the history textbooks for our younger generations aren't people who get their political and economic power or their cultural capital from the '90s. There is a new political and social class that has built an entirely new narrative. At the Faculty of Education, for instance, the parallel educational system of the '90s is not taught about. We continue to produce history and a collective memory which relates to certain events and individuals, but that doesn't reveal everyday life. It doesn't reveal, or it doesn't address what it was like for an ordinary person to live in Kosovo at that time."

VETON: "It's not like we had a developed arts scene. Especially towards the end of the '90s — we were in more than a gridlock. There was a sort of poverty, not to say misery, but there was almost nothing. Just like a candle's flame extinguishes, so did our will. The '90s were a half-light. I'm trying to remember what was there, but I can't. There was probably a kind of darkness. We went to video rental stores. What happened in film was a strange window of sorts."

DORUNTINA: "The '90s are a very important period of my life, because it was then that I was growing up, becoming a teenager, etc. Just like it was a critical time for Kosovo, it was a critical time for me, especially concerning the decision of what I wanted to be when I grew up."

ELI: "I remember when in 1995, as a 17 year old, I went to a conference of Yugoslav feminists, and a Belgrade feminist said 'Look at the Albanian girl who speaks English better than Serbian and plays the saxophone.' It wasn't even strange, because I was aware that as an Albanian, you're treated as a second-class citizen."

DORUNTINA: "In 1990 both my parents got fired from their jobs. My dad worked at the Television of Prishtina and my mom at Radio Prishtina. They both got fired on the same day, along with

many other Albanians. It happened in July. I was 8 years old. The moment it happened, a huge wall was installed between me and my Serbian friends that lived in my grandma's neighborhood. I still don't understand why or how. Knowing my parents, I don't believe that they told me not to talk to them, or not to hang out with them, but circumstances changed overnight and all of a sudden it wasn't normal for Albanians and Serbs to be friends. From that perspective, I could never have imagined that in 2011 I would go to Belgrade as the playwright of the first Kosovar play to be staged in Belgrade."

ALISA: "For people that were fired at the time, the easiest business to live off of was cafés. Exhibitions, and some other activities like poetry readings and presentations of writers started at Hani i 2 Robertëve. It was a convenient space, because it was located in a basement and we didn't have any obstacles."

ELI: "Hani i 2 Robertëve was a cultural institution. It was a restaurant, a gallery, it was a place where poets met, where commemorations and concerts were held. In the '90s, the public entered the private, because everything was moved into houses. But, on the other hand, the café remained part of the public space and sphere. The café becomes a gallery, becomes an office, becomes multifunctional. You met all of the opinion makers there. That remains true to this day. It's really hard to meet people in offices. Still. You call someone, and they tell you 'Let's meet at a café.'"

MEHMET: "Hani i 2 Robertëve was to us what the MoMA is to New York."

VESA: "The art scene in Kosovo was characterised by a sort of academism, by rules, by ways of visual expression that in a way were attached to the academy and were some kind of definition of what good art is. I think that the beginnings of a different type of art, a detachment from a cademism, began in Prishtina's cafés, in Hani i 2 Robertëve and the Dodona Gallery. That's where the first group of conceptual artists emerged."

NITA: "At that time in Kosovo, everything was stifled. As far as culture is concerned, as a part of all that mobilization of the '90s, of course art was very important. The same goes for Dodona and the other galleries. It was all part of the idea of creating spaces and events that aimed to articulate artistic and cultural expression. At the essence of this there was resistance, because everything that happened at that time had that. Every day when you went to school, or every exhibition or play that you organized, or every medical visit, or anything else, was, in a way, an act of resistance because you had to overcome many difficulties. You had to deal with a lot of impossibilities."

MEHMET: "As young artists, we were fanatics of artistic production. We never stopped, no matter how limited our opportunities were. At the time, the differences between Serbs and Albanians in Kosovo were very big. Any type of communication between Serbs and Albanians was stopped. Albanians were cut out of institutional support, so the majority started self-organizing cultural and political life. Parallel organizations began in many other spheres as well."

ALISA: "The Dodona Gallery was a space for all types of activities, not just applied art. In a way it became a space that served young people. The crowd that used to gather at the Arts Gallery that was in Boro Ramiz in the '80s transferred to our space."

MEHMET: "To me, ex-Yugoslavia was the world, in a way, because our ambitions worked on a Yugoslav level. So, I was interested in what was happening in Belgrade, what was happening in Zagreb, what was happening in Ljubljana. We didn't bother much with other places. It was a time of transition. It was a difficult time. Some wars had begun and others had just finished in different parts of ex-Yugoslavia. Kosovo was relatively isolated, primarily thanks to language barriers, but also because of the very strong conservative tradition, which was very insulated compared to the environment around it. For us, art only made sense if we could show it somewhere else."

1997

January 31: Zahir Pajaziti, one of the leaders of the underground Kosovar resistance, is killed together with two other resistance members, Hakif Zejnullahu and Edmond Hoxha, while travelling by car from Prishtina to Vushtrri.

February 11: After almost three months of civil and student protests in Serbia, which included instances of severe police brutality, the Serbian Parliament adopts a lex specialis, a law proclaiming the temporary results of the local elections as final. The victory of the opposition, which was previously rejected by the government of Slobodan Milošević, igniting the protests, is officially declared in almost all of the larger cities in Serbia. On February 15, the civil protests end after 88 days, and are effectively suspended until March 9, which is set by the demonstrators as a deadline for the state to change its media policies.

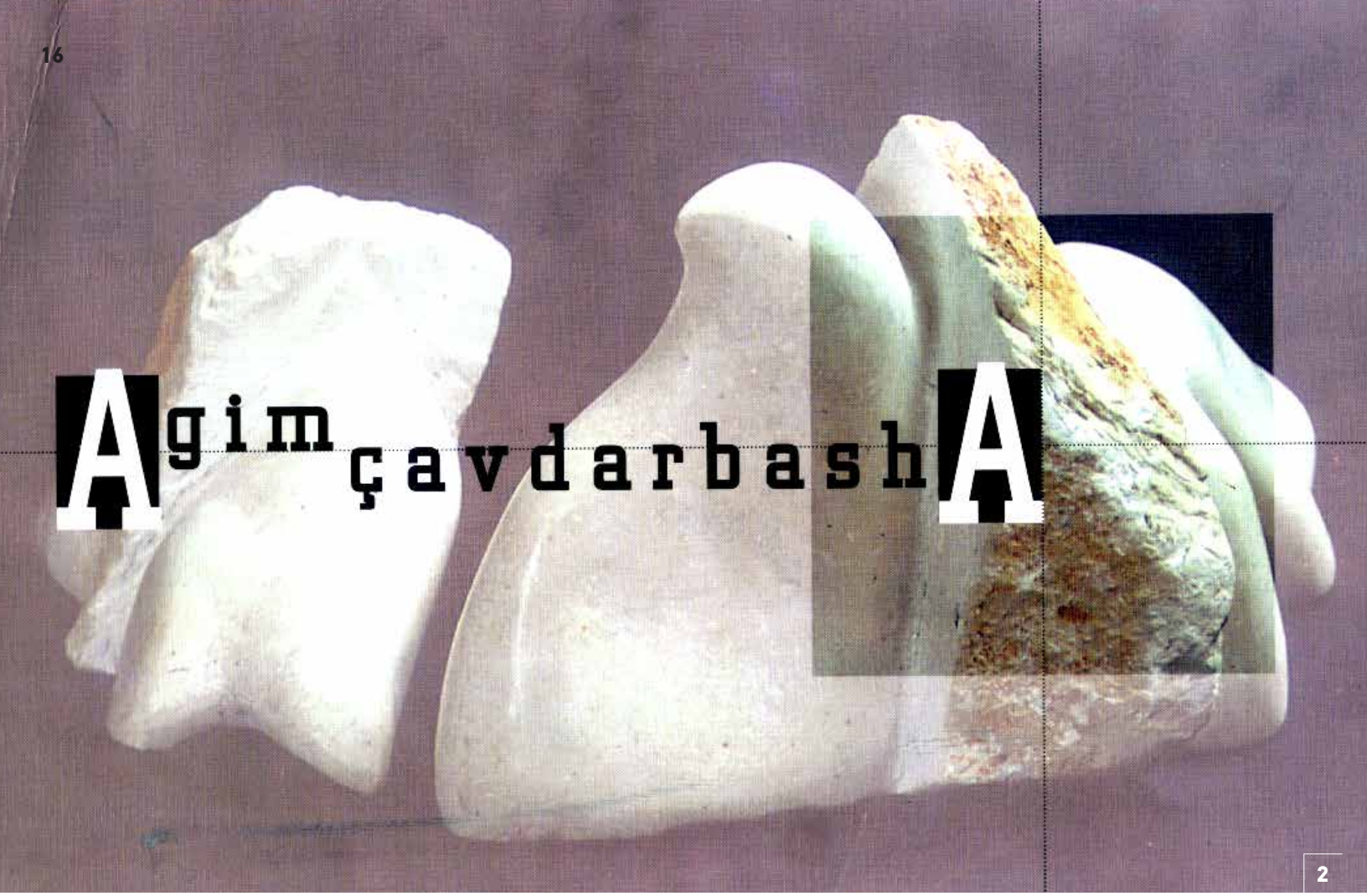

2

February 11: The Dodona gallery in Prishtina hosts its first event, an exhibition by sculptor Agim Çavdarbasha. Between 1997 and 1999 there were 20 exhibitions organized in the space, as well as other activities, including book presentations, debates, and musical performances.

February 21: The Belgrade City Assembly elects Zoran Đinđić as mayor.

March 10: ***The book Kosovo/Kosova: Confrontation or Coexistence*** is launched at the Dodona gallery, containing materials from a conference held in the Netherlands. The book, edited by Ger Duijzing, Dušan Janjić and Shkëlzen Maliqi, tackles the subject of Serb-Albanian relations and the possibility of a political solution to the crisis in Kosovo.

April: At the Center for Contemporary Art's exhibition ***Ubistvo (Murder)*** in Belgrade, the piece ***X Y Ungelost*** by Milica Tomić is displayed for the first time. The piece references the murder of over 30 Albanians who were killed by the Yugoslav army during the demonstrations in Kosovo in 1989.

BRANISLAV: "What happened with the apartheid, which was introduced in Kosovo with Milošević, is that all communication within the cultural scene shattered, and the only knowledge that I had about what was going on in the Kosovo art scene I learned from Branimir Stojanović, who used to go there. The two people who maintained a communication with Kosovo at the time were Branimir Stojanović and Milica Tomić. I think that Milica Tomić and Dejan Sretenović held several lectures in Kosovo. Later Erzen Shkololli told me that these lectures were very inspirational for them. The first artwork in the contemporary art scene in Serbia about the issue of Kosovo, more specifically the state violence in Kosovo, was Milica Tomić's XY Ungelost, which we presented at the Ubistvo exhibition, in the spring of '97. That artwork spoke for the first time about topics which were completely taboo in Serbian society. In my opinion, at that time in Serbian society, anything related to Kosovo was a complete taboo."

BRANIMIR: "In 1989, when the anti-bureaucratic revolution was at its peak, Milica Tomić was one of very few people with whom I could talk to about the murder of 33 people, Kosovo Albanians, at the demonstrations against the new constitution. I found out their names from friends, saw their faces, and I realized that the breakup of Yugoslavia would be bloody. Here, there was only a tiny article in Politika, it was almost entirely hidden from the public so that even today it isn't a part of the public's history and memory – but that moment of mass murder of people on the streets later kept repeating innumerable times. At a time when the intellectual and art scenes refused to hear anything about politics and war, Milica Tomić's work, ***XY Ungelost***, which was dedicated to this event that nobody wanted an explanation for, was left lonely and excluded from public communication. That was in 1996, before someone from the art scene had any kind of relation toward Kosovo and the breakup of Yugoslavia, or raised that issue in the art scene – because art avoided taking a stance towards politics, war and violence, and Kosovo was a taboo, just like today. That work had some effect – and I consider that to be the first contact of the two scenes, without any actual contact."

SVEBOR: "Art is a banal thing. We were interested in art, we met Branimir Stojanović, we went to the School for Art History and Theory, and from that moment we began working with art. Among the first artworks that we saw, that we had to study, were the artworks of Milica Tomić, like ***XY Ungelost***. I was of the opinion that there is a vulgar connection between politics and art, that art is a space in which certain political opinions are symbolized, coded in a way, so that they would have more effectiveness or attractiveness. This entire idea that art is political, in my opinion meant that art is some kind of code or translation of political symbols. The '90s were very politically charged, we all felt that any kind of partnership or alliance is alright to the extent in which it leads you toward the overturn of Milošević, from my perspective first of all because Milošević was waging wars. The point is that I saw working with art as something vulgarly political. This changed a lot later, what art can do, what are its capacities, what it is and how it works. I became interested in all of that thanks to some collaborations – but I was more interested in the stage than what is on it, the frame more than the picture."

April 7-9: At a round table discussion in New York City, organized by the Project on Ethnic Relations, heads of several Serbian parliamentary parties meet the leaders of the Kosovar Albanian political parties for discussions about the future of Kosovo. Participating are Vesna Pešić, Vuk Drašković and Miroljub Labus, Dušan Mihajlović, Dragoljub Mićunović, Fehmi Agani, Adem Demaçi, Jakup Krasniqi and Mahmut Bakalli. Representatives of the Socialist Party of Serbia and Serbs from Kosovo are invited, but do not participate. The group adopt a declaration of shared principles, agreeing that the Kosovo problem needs a quick solution and that cannot happen without international involvement.

May 19-30: In a trial similar to others ongoing in the Kosovo courts at the time, twenty men and women (two in absentia) are tried and sentenced by the Prishtina District Court for preparing to conspire to participate in activities "endangering the territorial integrity of the Federal Republic of Yugoslavia (FRY)." Some of the accused include Avni Klinaku, Mujë Prekupi, Liburn Aliu, Dylber Beka, Gani Baliu, Nebih Tahiri and Shaban Beka, who refuse to cooperate with the proceedings and declare that they do not recognize the Serbian court.

4

June 5: The ***Përtej*** exhibition is organized at the Center for Cultural Decontamination in Belgrade, presenting contemporary art from Kosovo, including paintings and installations from Sokol Beqiri, Mehmet Behluli and Maksut Vezgishi and a musical installation from Ilir Bajri. Conceived and presented as "the art of resistance," the exhibition has a positive response among artistic circles in Belgrade, while the regime-controlled media in Serbia deems it a provocation. In Kosovo, the exhibition is attacked with critics arguing that Kosovar artists exhibiting their works in Belgrade provides Serbia an alibi in maintaining the stance that the Kosovo situation is normal.

5

Ilir Bajri

partitura „Pertej"
partiturë „Përtej"
partiture „Përtej"
1997

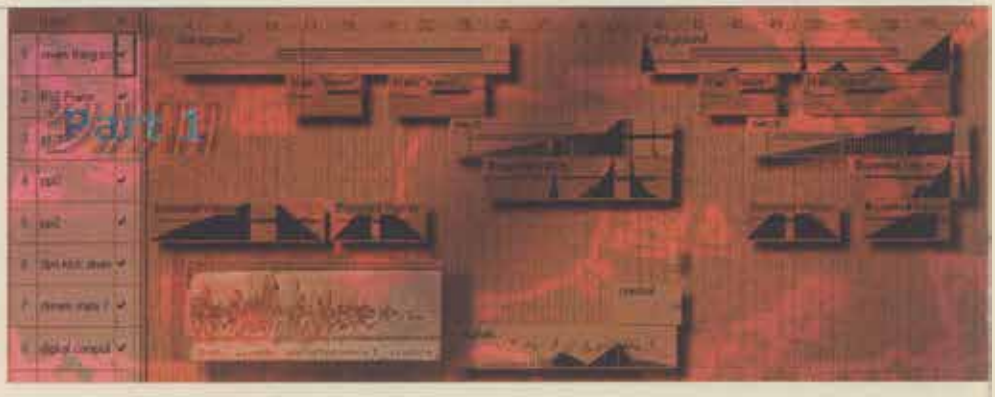

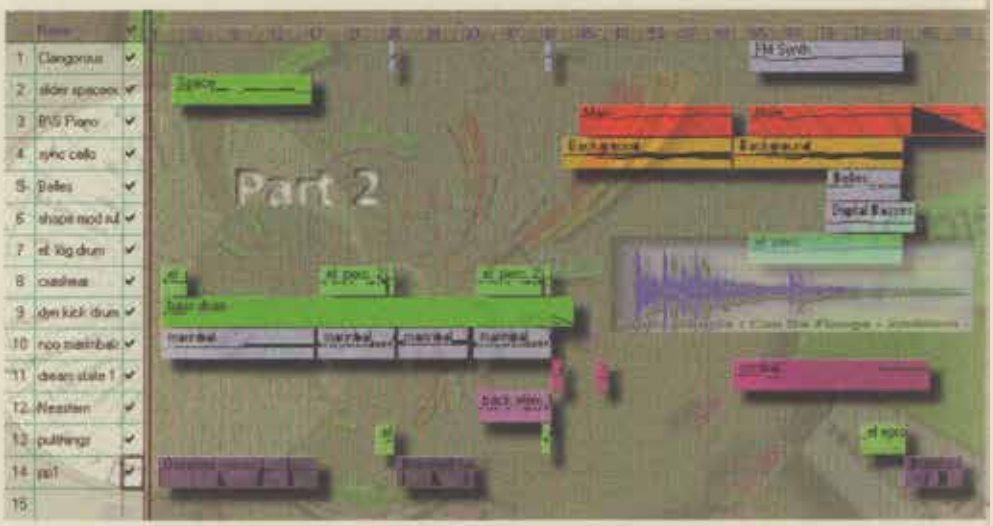

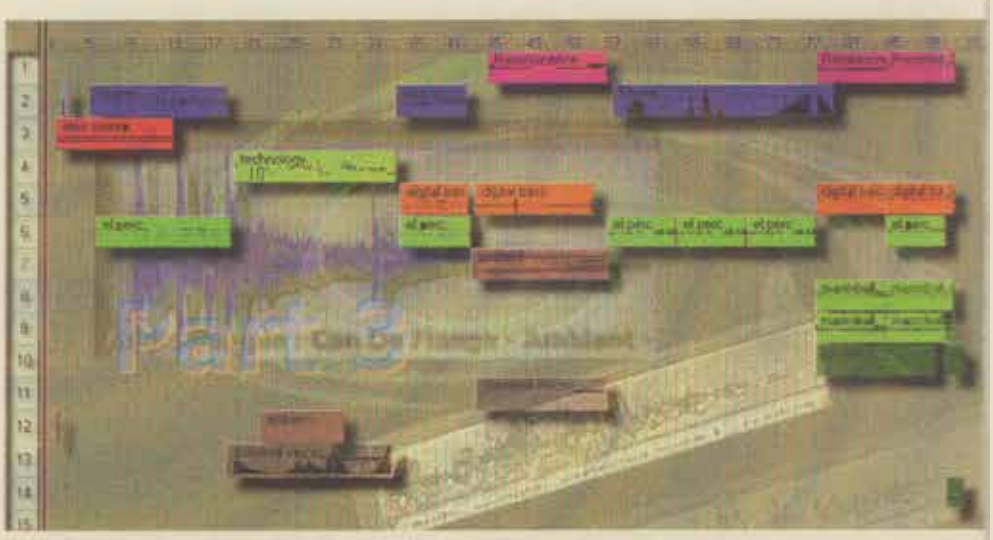

Maksut Vezgishi

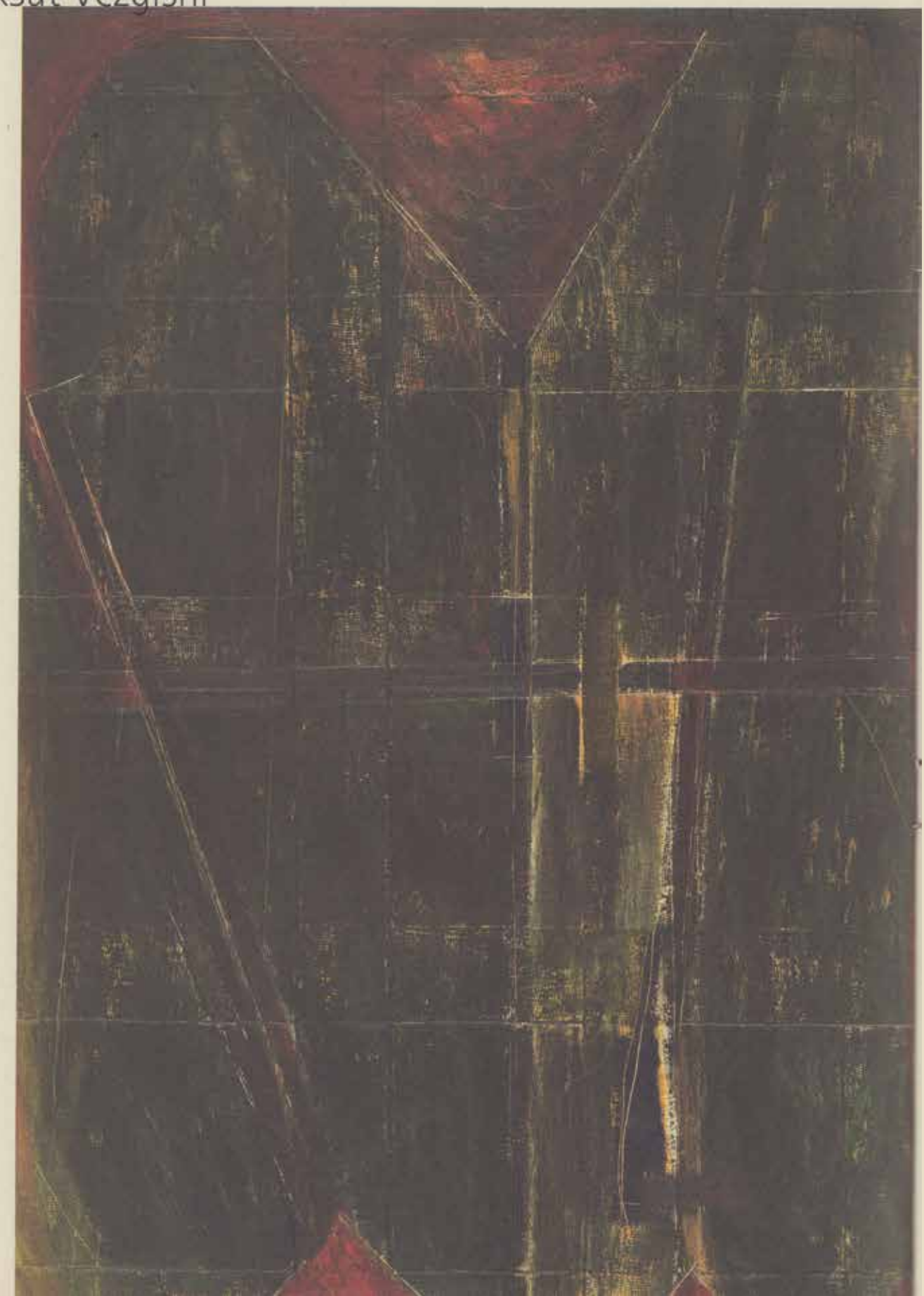

Mehmet Behluli

Ex Libris II
kombinovana tehnika
teknikë e kombinuar
combined technique
1996/97

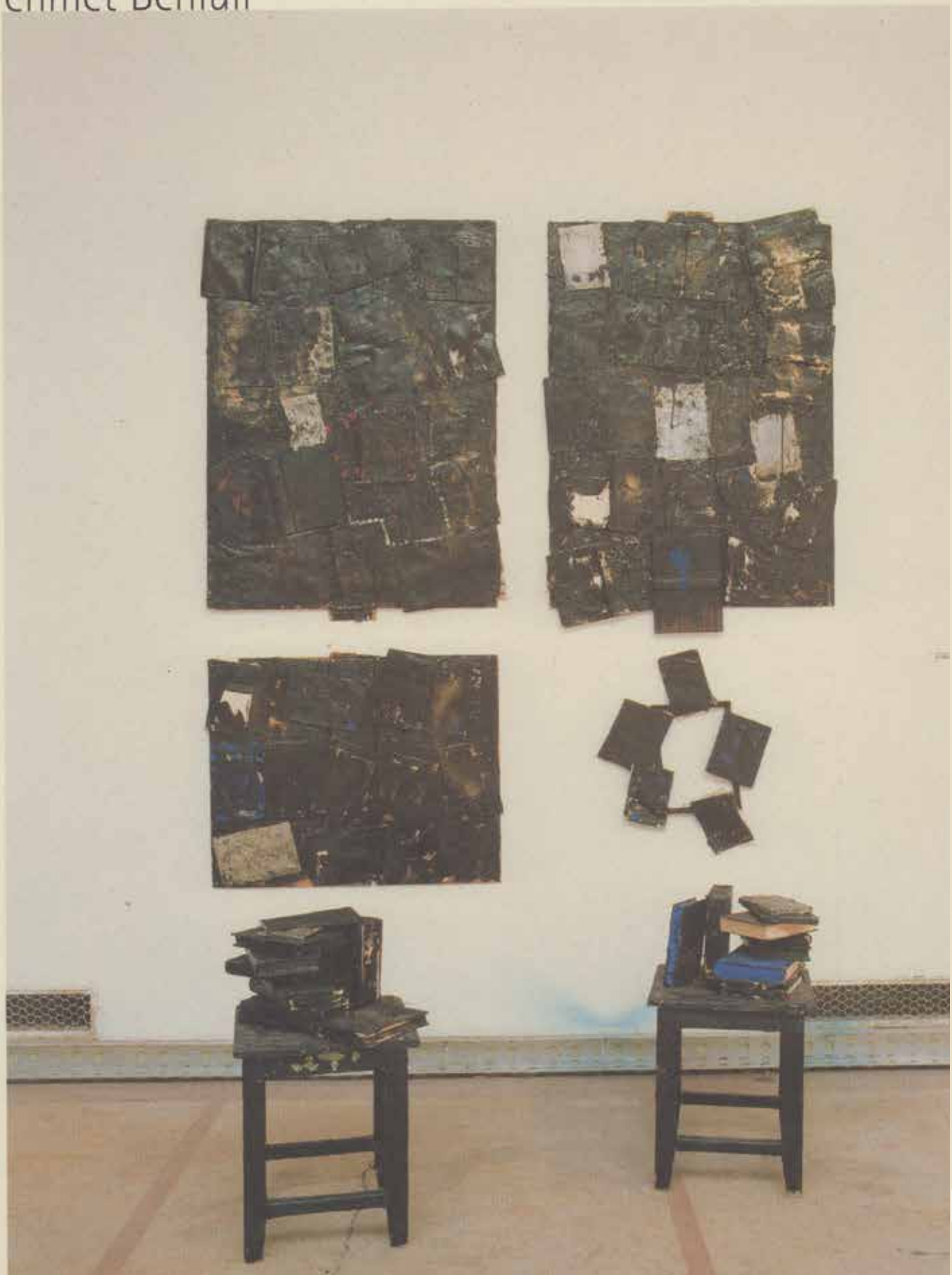

DEJAN: "Shkëlzen Maliqi used to work in the Prishtina office of the Soros fund and, which is even more important for this context, he followed the Kosovo art scene as a critic. There were no professional curators there at the time, and he was the only one who could take on that role. He made a concept and a selection, and we asked our colleague Jovan Despotivić, an art critic who followed the Kosovo art scene during the 80s, to write a text for the catalogue. At the time I was the director of the Center for Contemporary Art, which, since 1994, functioned within the Soros Fund of Yugoslavia as a specialized program for visual art, and was one of the organizers of the exhibition and producer of the catalogue. Borut Vild was the designer, and I was the editor of the catalogue, which was published in Serbian, Albanian and English."

DUNJA: "The ***Përtej*** exhibition was a kind of herald of some very serious things – I think that Shkëlzen Maliqi had the most important role, because he had a kind of wider view and a very good critical perception. Two of the artists that I know very well, though of course I met them later, were Sokol Beqiri and Mehmet Behluli. After Kosovo lost its autonomy, artists there began reacting to all those social and political events. It was possible to see all that for the first time at the Përtej exhibition – all that resistance and critical thinking, which served as a motivation for them to create more serious work and beginning to detach from the classical media."

DEJAN: "It should be noted that, not including the NGO sector and art circles, the exhibition had no resonance with the wider public. It was simply ignored by the state and the media, like it never happened, which was also the case with some other projects that the Center for Contemporary Art used to do at the time. Studio B was an exception, they made a very bold move in the form of a half-hour TV show in which the participants of the exhibition talked openly about many things, art, politics, life in Kosovo etc. It was a rare, and maybe the only, example at the time of a Serbian television channel giving airtime to ethnic Albanian citizens to talk about their views on the current situation in Kosovo and Serbia."

MAKSUT: "The moment we step out of our house, we are in confrontation with others. The moment you are with others, you are always in a sort of obligation with yourself towards them. Those 15 years before the war were almost war, and to go to the capital of the one who, in a way, is your enemy, and to hang your work there... for me, it was a type of strength and a confrontation with them. I never painted with more difficulty than those days, for those works which I took there. I don't know how many times I worked on, erased, refined, and revised those fabrics, but it was always with an intention to paint badly. It seems like I had an inner call to take out the disgust I felt with what was going on at the time. On our way there we took up half a bus: there were journalists, sociologists, young philosophers, etc. In the sense of the trends that we presented, the exhibition was fundamentally of its time."

Leti, leti....
Fluturon, fluturon...
Fly, fly..
kombinovana tehnika
teknikë e kombinuar
combined technique
1997

VETON: "Maksut and I talked about the exhibition before and after it happened, about the reactions there, the reactions here. Because of the situation at the time not only was it interesting, but it was also a daring act for the artists and curators. It was natural that such a gesture or an exhibition of that kind was not liked either there or here. I say that because that's what the moment was like. Whatever you did in Belgrade (just as one example), was almost considered treason in Kosovo. I think it was the last artistic intervention that happened before the war, and I think we have yet to realize its worth and its brilliance, because it was absolutely not easy for artists to go to Belgrade and then return to Kosovo, only to be seen as anti-artists, or as some spoiled kids that went there at a time when it felt like war in Kosovo. Like many times before in art history, this was the last moment when artists tried to normalize the situation through art."

NITA: "There was a moment where the cracks started to show in the parallel society that was built in Kosovo, with the emergence of the KLA, as well as other voices which had started to articulate a critique towards LDK even earlier. At the same time, in 1997 there were other cracks. For instance, after a long period of silence, we had a reemergence of protests, and these were mainly organized by women. There were cracks within a society which had thought of itself as very homogeneous, and in which that homogeneity was very much pushed, especially with the installation of the parallel educational system and the new historical narrative. So, for example, even women who protested were being called traitors because they were focusing on topics of gender — because the idea was that everything else took second place in relation to what our priorities were. And the main priority was the idea of holding on to that homogeneity, the silencing of critical voices, the silencing of any possibility of a resistance, or of a potential alternative solution to the problems. Artists were considered traitors, even though someone else might think that the ***Përtej*** exhibition was courageous, because not only were you breaking the silence in Kosovo, but you were going into the belly of the beast, and that's where you want to tackle the problem. I think that these small actions built something bigger over time. But nevertheless, this happened within a smaller group of people who thought alike. Maybe they didn't even think alike, but they were more ready to listen."

MEHMET: "We wanted to show our art outside Kosovo, but we had very little means of doing so. This was not the only reason we wanted to go to Belgrade, it was also our way of expressing our political opposition to the LDK of that time. Despite all the positive moments where LDK got people out of the streets, and got them out of radical ways of acting, we were really bothered by them. They had the power to decide even about culture, about how someone should work in culture. Because we worked a little differently, they accused us of a sort of artistic decadence of the time. We were convinced that nobody could tell us how to express ourselves. At the time, I was a professor at the Faculty of Arts. We worked in basement schools. We were completely disconnected with the regime of the time, and all of a sudden I decided to go to Belgrade to do an exhibition. They declared me a traitor to the national cause. We didn't have big ambitions, we didn't want to invent the wheel. We simply needed to show ourselves. We shrouded our political stance in artistic forms, nothing more."

DUNJA: "Kosovo lost its autonomy long before ***Përtej***, and there was already a terrible oppression going on in Kosovo, Albanian children went to parallel, illegal schools. Terrible things were happening, and Kosovo artists and intellectuals were wiped out, everything was destroyed. It was an awful situation, discrimination and apartheid. So these artists were artists of resistance. This was already evident at the ***Përtej*** exhibition, in the paintings of Mehmet Behluli, for example, and especially in the installations of Sokol Beqiri. It's obvious what they are about."

ALISA: "The exhibition in Belgrade paved the way for the Dodona gallery to be promoted in the region through a center which already had a lot of contacts. Not just our center, but Kosovar art as well. The art of resistance — this art that was working in the shadows."

BRANISLAV: "***Përtej*** took place in 1997, which was an interesting year. It was the moment when it began to seem to everyone that Milošević was through. The demonstrations took place in 1996 and 1997, and the results of the local elections in Belgrade were finally acknowledged. It all seemed like an atmosphere in which we could say: 'Here we are, this is the end of the story.' The Dayton Agreement had been signed and we all thought that the war was over. ***Përtej*** was possible in 1997, but the question is would it have been possible in '98, '99 or 2000. This was a tiny moment when something like this was at all possible, before the escalation of the Kosovo crisis. I don't think that it would have been possible the following year."

MAKSUT: "The works did not return from Belgrade to Prishtina. They were all returned to Sokol's house in Peja and remained there. When the war started in Kosovo and the Serbian army entered, they destroyed the works they found at Sokol's house. My works were completely ripped to pieces and cut with knives. Last year I was at Sokol's and I picked them up in the condition that they're now in. Two of them I left them in that condition, thinking that they shouldn't be touched, because they're a type of documentation of how things happened. The first thing they did when they entered Sokol's house was to go to those works and break them and cut them up, just like they did with people. Let's not compare them, huh? But the act is the same."

DEJAN: "The ***Përtej*** exhibition had both an artistic and political significance. On the one hand, it presented the Prishtina art scene in Belgrade after a long time, and opened the bridge for their mutual artistic communication. On the other hand, the exhibition was politically important because it was organized in spite of the political segregation of Kosovo Albanians and the undermining of their culture. Those two reasons, artistic and political, were intrinsically connected, and one cannot be viewed without the other. Time has shown that the Përtej project was of exceptional importance for Serbian-Albanian artistic and cultural relations, and it has outgrown its primary intention. This exhibition was an icebreaker for the communication between the Belgrade and Prishtina art scenes, it created a channel of communication which continued to be active until today, so its 20th anniversary is rightly celebrated."

DORUNTINA: "From what I managed to understand from people, it was the first time that a window was opened to get to know Kosovar artists, or to get to know Kosovar Albanians through the work that they do — not through the prejudiced frame through which Albanians were portrayed in the media, but through who they are and what they do. In fact, it's impressive how many people in Belgrade have mentioned that exhibition to me. It was a very important moment in terms of the art scenes in Belgrade and Kosovo getting to know each other."

MEHMET: "In time this exhibition gained traction. We as artists started to get invitations to even more interesting galleries."

VESA: "I think that that moment was the beginning of what happened with art after the war in Kosovo."

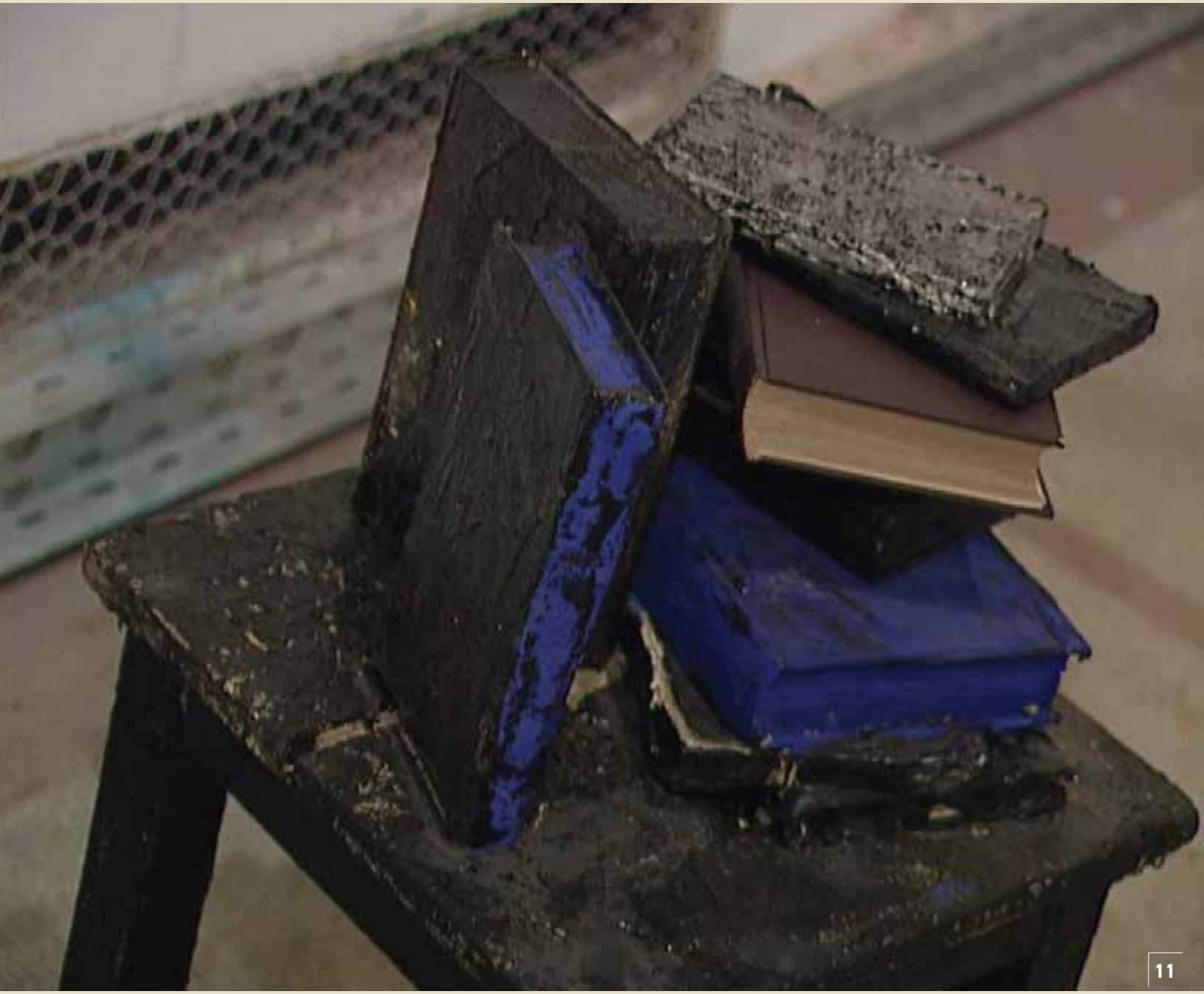

11

June 25: Milošević travels to Kosovo. During a speech in Prishtina he says that "no amount of pressure is strong enough to make us give up a single inch of Kosovo's territory."

June - July: The District Court in Prishtina tries 15 men (12 in absentia) charged with having formed a "terrorist organization active in Kosovo with the aim of endangering the constitutional order and security of the FRY and of forming a separate state to be joined to Albania," with the indictment charging that the accused carried out attacks as members of the Kosovo Liberation Army (KLA). Twelve of the 15 persons charged, including Besim Rama, Adem Jashari, Rexhep Selimi and Sami Lushtaku, receive the maximum sentence of 20 years' imprisonment. Two defendants are sentenced to 15 years, one to 10 years (Hashim Thaçi). According to Amnesty International the defendants didn't receive a fair trial (AI Index: EUR 70/25/97).

July 5 - 6: CZKD in cooperation with the Dodona gallery organize a visit to Sarajevo with artists and intellectuals from Serbia and Kosovo, including artists Sokol Beqiri and Mehmet Behluli, philosopher Astrit Salihu and writer Migjen Kelmendi. Those from Kosovo are refused entry to Bosnia and Herzegovina at the border between Serbia and Republika Srpska. Everyone on the bus refuses to enter Bosnia and Herzegovina until all are allowed to enter.

MEHMET: "Our journey to Sarajevo was very interesting. We went with a group of intellectuals from Belgrade and Novi Sad and 3 or 4 Kosovars. We were entering Bosnia through Republika Srpska. There, of course, when they saw our IDs, they took us out of the bus. But that's when the civil society of Belgrade showed its power by insisting with this tenacity, with an unbelievable energy, that without us they wouldn't keep going. They looked at our IDs and said: "You know what? You can all get back on the bus, only the Turks out." We were checking to see where the Turks were, because we weren't aware of any Turks on the bus. In fact, we were the Turks."

July 15 - 23: In separate sessions of both houses of the Federal Assembly, representatives elect Slobodan Milošević as president of the FRY. During Milošević's inauguration, the opposition organizes a collective throwing of shoes at the Federal Assembly building in protest.

September 20: Sokol Beqiri and Mehmet Behluli are invited to the Cetinje Biennial with the same works that featured in ***Përtej.*** The two exhibitions spur rapid development of the independent art scene in Kosovo.

MEHMET: "The media attacked us for being traitors when we went to Belgrade, but when we exhibited in Cetinje, we exhibited as Kosovo. Politically, Cetinje also needed to present Montenegro as independent and distinct and as a result, we were introduced as Kosovo. At the time, Koha Ditore, I remember it like it was yesterday, with a huge headline said: "Montenegro recognizes Kosovo as a Republic," which wasn't true at all. For us it was interesting how art can reflect so much. When the media showed up, that's when it got big."

September-October: As a result of changes in the leadership of the University of Prishtina and its Student Union (UPSUP), candidates not affiliated with the Democratic League of Kosovo (LDK), win student elections for the first time. Under the leadership of Ibrahim Rugova, LDK had led the peaceful resistance since 1990. However, students had begun criticizing LDK, specifically its failure to push for the implementation of the 1996 Sant'Egidio agreement that foresaw the return of Albanian students to university buildings.

October 1: Bujar Dugolli, Muhamet Mavraj, Driton Lajçi, Albin Kurti, Milot Cakaj and others lead massive protests organized by students and professors at the University of Prishtina. The protests are suppressed by Serbian police violence. Supported by many of LDK's opponents including Adem Demaçi and Rexhep Qosja, the student protests represented the first major crack in LDK and Rugova's political monopoly, and a shift toward a more active resistance in Kosovo.

November 28: Members of the Kosovo Liberation Army (KLA) appear unmasked in public for the first time in the village of Llaushë, at the funeral of Halit Geci, a teacher who was killed following Serbian police crackdown in the Drenica region.

1998

February: The archaeological treasure of Kosovo and Metohija exhibition is organized in Belgrade, a collaboration between the Museum of Kosovo under a provisional Serbian administration, and the Serbian Academy of Science and Arts (SANU). Its justification is protecting the archaeological treasures of Kosovo. The artifacts from this exhibition have yet to be returned to Kosovo, even though they are considered inalienable property of the Archaeological Museum of Kosovo.

ELI: "The collaborations, be they in academic circles, or feminist movements, result in some small circles communicating with one another. These circles have never had a problem with collaboration between Kosovo and Serbia. Even when things were tough, we had the ***Përtej*** exhibition. In 1999 I went to visit the activist group The Women in Black, and they came to us in very difficult times. In these groups there are people that are more open, that push boundaries. Could we go beyond these circles, to try a different kind of pressure? Could we open up more? Could we try to pressure our governments more, for instance, in the case of the artefacts that were never returned after they were taken from the Museum of Kosovo to Belgrade? Maybe today, it's exactly these people, these intellectuals, these artists who should put this kind of pressure on their governments. I know it's almost surreal to ask something like this, because it's not that easy in Serbia. Maybe it's even harder than here."

February-March: Police raids on villages in the Drenica region of Kosovo mostly affect civilians. In the village of Prekaz, top KLA commander Adem Jashari and 56 family members, including 18 women and 10 children under the age of 16, are killed in an assault on the family compound by Serbian forces. Over the next year, the KLA grows in ranks, with estimates varying from 10,000 - 20,000 eventual members.

March-April: The Contact Group for Kosovo (consisting of U.S., Great Britain, Russia, France, Germany and Italy) nominate Felipe González as the envoy for the OSCE and the European Union to mediate in the conflict in Kosovo. However, he is unable to fulfill his mission due to authorities in Belgrade refusing to accept the appointment. Member states of the Contact Group organize three ministerial meetings and warn Milošević that they will not allow a repeat of Bosnia in Kosovo.

March 23: Kosovar Albanian parties organize general elections in Kosovo. Militant groups split from LDK. LDK win the elections with a curtailed electorate and Rugova is re-elected as president.

March 31: The UN Security Council adopts Resolution 1160 condemning the excessive use of force by Serbian police force against civilians in Kosovo and establishes an embargo of arms and material against the FRY.

April 17: The (Kosovo) Council for the Defense of Human Rights and Freedoms reports that in Kosovo, during the first three months of 1998, 104 Albanians were killed, 44 wounded and 22 disappeared, that the rights of 3,095 Albanians were violated and that 71 Albanian family homes were burned down or damaged in police actions in Skenderaj and Deçan.

April 25: Serbia organizes a referendum in support of Milošević's politics, with the question "Do you accept the participation of foreign representatives in solving the problem in Kosovo?" 73 percent of registered voters took part in the referendum, and almost 95 percent voted "No."

May: U.S. envoy Richard Holbrooke arranges the beginning of negotiations between Prishtina and Belgrade. Rugova and Milošević meet once in Belgrade. Milošević appoints a negotiating team that goes to Prishtina to begin talks. Following a Serb offensive in Deçan where several dozen Kosovo Albanians are killed, the dialogue process breaks down.

August 1: U.S. and Russian diplomats accredited to FRY jointly launch the Kosovo Diplomatic Observer Mission (KDOM), which begins to patrol Kosovo in armored vehicles and to report on freedom of movement and security conditions throughout the region.

September: Fighting and destruction escalate. By the end of the month, the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) estimates that as many as 200,000 civilians have been displaced and that 60,000 are without shelter. International public opinion is alarmed by the killings of mainly civilians in the Rahovec municipality and by the massacre of civilians in Abri e Epërme in Drenica.

September 23: The UN Security Council passes Resolution 1199, calling for a ceasefire after the village of Junik is overrun by a Serbian offensive.

September 24: NATO takes the first formal steps toward military intervention in Kosovo, approving two contingency operation plans — one for air strikes and the second for monitoring and maintaining a cease-fire agreement if one is reached.

October 1 - 7: Special UN Security Council consultations on the Kosovo crisis begin at the initiation of the British Government. Russian foreign minister Ivan Ivanov says Russia will use its veto.

October 13: Holbrooke negotiates with Milošević for 10 days and obtains consent for a ceasefire, partially withdrawing Serbian troops and sending an OSCE monitoring mission with 2000 unarmed members.

October 15: NATO Secretary General Javier Solana travels to Belgrade to sign the agreement for NATO forces to carry out the air verification regime that will oversee Serbia's compliance with UN Resolution 1199.

October 24: UN Security Council Resolution 1203 is passed, which endorses the OSCE agreement and demands full cooperation from both sides.

November 11: The OSCE verification mission (Kosovo Verification Mission, KVM) arrives in Kosovo and begins operations.

December 16: In cooperation with the Centre for Contemporary Art, B92 & Cinema Rex in Belgrade, a lecture about trends in Serbian contemporary art given by Dejan Sretenović and Darka Radosavljević is held at the Dodona gallery. The lecture is accompanied by a presentation of video works by Milica Tomić and several other artists.

DEJAN: "After the ***Përtej*** exhibition I remained close friends with Mehmet Behluli and Sokol Beqiri. Soon after, I think it was the following year, Mehmet invited me to visit Prishtina and hold a lecture on the contemporary art scene in Serbia. The lecture was organized at the Dodona gallery, led by Shkelzen's wife Alisa, which was a kind of base for Kosovo artists. A lot of people came to the lecture, professors, students and artists, they all came to hear the lecture of a Serbian curator about Serbian art. Some people in Belgrade didn't believe that it was possible, the stereotype of Albanians who 'hate everything Serbian' was strong, just as it is today.

MEHMET: "It was an excellent opportunity for contemporary art from Belgrade or Serbia to be presented in Prishtina, though in very limited forms. We didn't have access to any type of state gallery, but they agreed to come and do the presentation at the Dodona gallery. We always had ambitions to prevent the cultural communication from disconnecting. The need to communicate on a cultural level was very strong. I believe that even during the war in Kosovo that never stopped. I personally think this is very important because, in the Balkans, it is very hard to separate culture and art from day-to-day politics. We've always tried to show that cultural communication does not mean that one is being submissive, but is simply an inevitable need of humans to communicate with one another."

DEJAN: "Mehmet then took me to the Academy of fine arts, which functioned within the parallel educational system of Kosovo Albanians, where I had the opportunity to see for myself how that system worked. The Academy was located in a residential area in a two-storey house, and the working conditions were, simply put, bad, below any level for that kind of institution. However, it was obvious that there was a lot of will and enthusiasm, I could feel a good energy flowing through the classes that I visited. I also noticed that, due to a lack of gallery space, exhibitions were held in cafes, like the famous Hani i 2 Robertëve. Unlike Belgrade, the entire scene in Kosovo was self-organized and completely autonomous from the government's cultural system. I regarded my visit to Prishtina as an act of support for the scene there and my friends, and as a continuation of the collaboration which began with ***Përtej.*** That was a touching and unforgettable experience.

It's interesting that the following day I held the same lecture to students of Serbian nationality at the state Academy that the Albanians left. Everyone there boycotted my lecture, both students and professors, I suppose because I was a "Soros man." The exception was one TA from the graphics department, who brought his students to the lecture. The contrast was huge – on the one hand you have the small house where Albanian students worked, and on the other this huge-

- half-empty Academy building, with only Serbian students. But my impression from both the lectures was the same: a lack of information, confusion and curiosity. I witnessed with my own eyes that those young people, both Serbs and Albanians, were hostages of the politics of the Belgrade regime, which was keeping them isolated from the world, and even more tragically, from each other."

1999

January 11: Journalist Enver Maloku, head of the Kosovo Information Center, which is affiliated with LDK, is shot and killed in Prishtina.

January 15: The bodies of 45 Albanians, aged 12 to 99, are discovered in and around the village of Reçak. American diplomat William Walker, head of KVM mission, witnesses the sight and calls the event a crime against humanity. Foreign ministers of the Contact Group immediately call for a peace conference in Rambouillet, France.

February 6: The conference in Rambouillet begins under auspices of the Contact Group. The talks are planned to last one week with a possible extension of another week. The Kosovo delegation is led by Hashim Thaçi, the political leader of the KLA.

February 11: Serbian president Milan Milutinović joins the Rambouillet talks.
Milosević does not attend.

February 20 - 23: The Albanian delegation agree in principle to sign the political accord but says it first wants to return home to consult further with KLA commanders opposing the agreement. The Serbian delegation says it supports a political agreement but reject any discussions on the military annex, because it includes a "NATO-led" peacekeeping force in Kosovo. The co-chairs announced that talks will resume on March 15.

March 18: The Kosovo delegation sign the agreement, after US Secretary of State Madeline Albright writes a separate letter assuring the Kosovo Albanian delegation that a referendum on independence can be held in three years time. The Serbian delegation refuse.

March 20: After the KVM verifiers are withdrawn to Macedonia for safety reasons, FRY armed units launch a systematic offensive throughout Kosovo — displacing, executing and setting fire to many houses.

March 24: NATO starts bombing military and strategic targets in the FRY.
Lawyer and human rights activist Bajram Kelmendi and his sons Kastriot, 31, and Kushtrim, 16, are taken from their Prishtina home by Serbian forces. The next day, their bodies are found shot dead at a gas station near Fushë Kosovë.

March 25: The FRY declares a state of emergency, thereby implementing a number of measures including military censorship and control of all media. Radio B92 is taken over and all journalists and editors removed.

March 29: Serbian security forces begin mass expulsion of Albanians, who were crossing the borders of Kosovo at a rate of 4,000 per hour.

April 1: According to UNHCR, the Kosovar refugee count stood at 104,000 in Albania, 48,000 in Montenegro and 30,500 in Macedonia.

April 2 - 5: A delegation of Kosovar civil society representatives who had taken refuge in Macedonia, comprised of Baton Haxhiu, Blerim Shala, Shkëlzen Maliqi, Migjen Kelmendi, Bukurie Gjonbalaj and Gjeraqina Tuhina visit Bonn and London to testify in front of officials and journalists on the magnitude of the massive and violent expulsions of Albanians from Kosovo to Macedonia, Albania and Montenegro.

April 11: Journalist and Milošević critic, Slavko Ćuruvija is shot and killed in front of his home in central Belgrade. At the time there was a very strong military and state censorship in Serbia, due to the state of emergency. Directly before his assassination, the newspaper Ekspres politika printed an article titled "Ćuruvija welcomes bombs" essentially accusing him of being a traitor and supporter of the NATO bombing.

April 18: As the rate of people leaving Kosovo reaches 20,000 per day, UNHCR reports 359,000 refugees in Albania and 132,700 in Macedonia. There are many in Montenegro as well.

April 19: The U.N. High Commissioner for Refugees estimates that half of the two million residents of Kosovo have become refugees (600,000) or been displaced inside Kosovo (400,000).

April 20: Pediatrician, poet and women's rights activist, Flora Brovina, is abducted by eight masked Serb paramilitaries from her home in Prishtina and driven to an initially unknown destination. Her son manages to contact the international writers' association, PEN, with an urgent appeal that the news of her abduction be made as widely known as possible. After over 200 hours of interrogation, she is transferred to a prison in Požarevac, Serbia.

April 22: The Kosovar Albanian daily newspaper ***Koha Ditore*** begins publishing in exile under the direction of Baton Haxhiu, and is freely distributed in the Kosovar refugee camps. A few days after, the weekly newspaper ***Zëri*** also gets published in Skopje.

April 23: NATO bombs the Radio Television of Serbia (RTS) building in central Belgrade, killing 16 people. NATO had previously informed Belgrade officials about its military targets.

April 27: Albin Kurti, who during the war worked with Adem Demaçi at the KLA, is arrested by Serbian police. He is sentenced to 15 years in prison for "threatening Yugoslavia's territorial integrity."

May 5: After being released from home detention, Rugova is sent to Belgrade and then travels to Rome. The next day in a press conference he says that NATO's participation in an international peacekeeping force and the withdrawal of Serb forces are both essential conditions for the return of refugees.

May 5 - 7: LDK co-founder and Rambouillet delegation member Fehmi Agani attempts to escape to Macedonia by train, which is turned back at the border. Agani is removed from the train by Serbian forces. His body is found a few days later in Lipjan.

May 8: As a theatre in exile in Tetovo in Macedonia, Dodona stages ***Audience*** by Vaclav Havel, directed by Fatos Berisha and starring Armond Morina and Shkumbin Istrefi. The audience includes refugees from Kosovo, residents and guests, including British actress Vanessa Redgrave, who is on a mission to support Kosovar refugees. Before the beginning of the show, a telegram greeting from Vaclav Havel, then president of the Czech Republic is read out.

ALISA: "The hall was full. There were a lot of people from Tetovo, they were very interested. It was a comedy, in essence. A perfect game. All of the profits from the tickets went to actors who were performing for refugees in the camps. They were active."

May 16: Ukshin Hoti, a prominent political prisoner is released from prison and immediately vanishes the same day. The philosophy professor at the University of Prishtina was being kept as political prisoner from 1994 and served five years in prison for his political activism and nationalist views. Hoti remains among more than 1,600 people still missing from war.

June 9: Military talks continue in Macedonia between senior NATO and FRY officers. Late in the day, a Military Technical Agreement, called the "Kumanovo Agreement," is signed between the two parties. After 78 days of the air campaign, Milošević agrees to terms that are more restrictive than those on the table in Rambouillet.

June 10: NATO calls a suspension of airstrikes. UN Security Council adopts Resolution 1244 on Kosovo, which foresees temporary administration of Kosovo by a UN mission. Army and police withdraw from Kosovo, and an estimated 200,000 Serbs and others leave as forces withdraw. An improvised provisional government is formed in Kosovo which has very limited power. The United Nations Mission in Kosovo (UNMIK) is established, carrying executive power.

June 21: NATO and KLA officials sign a disarmament agreement.

July 2: Bernard Kouchner (France) was appointed the Special Representative to head UNMIK by the UN Secretary General.

July 7: Anti-Milošević demonstrations occur in Niš, Leskovac, and Užice.

UNHCR estimates that 628,800 people have returned to Kosovo.

Dodona Theater in exile stages ***Whose fault is it that I'm Albanian?***, a play by Enver Petrovci, at the Albanian Theater in Skopje. It stars Luan Jaha, Armond Morina and Flutura Zeneli.

July 21: Midnight is the deadline for KLA forces to place all prohibited arms and 30 percent of all automatic weapons in secure storage sites. KFOR Commander General Michael Jackson indicates that he is "encouraged by the quantity of weapons that have been handed in over the past few days," however he notes that time is necessary to ensure that the accounting process is completed correctly. He grants KLA General Agim Çeku's request for more time so that he can be certain his forces have complied with the undertaking.

July 23: In what is thought to be a revenge attack, 14 Serbs are shot and killed while working in a field in Staro Gracko, a village in Lipjan in Kosovo.

July 28: Radio Prishtina starts broadcasting in Albanian, Serbo-Croat, and Turkish under the supervision of OSCE.

September 10: ***The Return,*** a two-day festival that marks the return of refugees, artists and culture to Kosovo is organized at the Palace of Youth and Sports in Prishtina by Vanessa Redgrave. The program consists of theater plays and concerts featuring local and foreign artists.

September 21: The Kosovo Protection Corps is formed as a civilian emergency services body, and is made up of decommissioned KLA fighters. Agim Çeku is its first commander.

October: The School of Art History and Theory is formed as part of the education department of the Center for Contemporary Art in Belgrade. It is created as an alternative or parallel center for education, inspired by the parallel system in Kosovo.

BRANIMIR: "The School of Art History and Theory was politically conceived to resemble the parallel education in Kosovo, since we, the founders of the School, discussed the model beforehand. The dislocation of education outside the institutions and schools in Kosovo had visible results, because the Kosovo contemporary art scene began to emerge in 2000, and they were directly schooled at the parallel university. So this discontinuation with the school state apparatus of Serbia created a contemporary art scene. Albert Heta [artist, curator and social critic] always corrects me, when I say "parallel university" – it was parallel from the perspective of the colonizers, but for Kosovo Albanians it was the only possible university. We in Belgrade continued this achievement of parallel education in Kosovo – because it was an open and free school for all, the students themselves could be lecturers, it wasn't just for artists, there were lawyers, political scientists and architects – 600 people attended that School. Today, almost anyone in the contemporary art scene is a product of that School."

October 3: In an attempted assassination of Vuk Drašković, the leader of one of Serbia's then largest opposition parties, four persons are killed.

13

October 30: Balkan Sunflowers, together with 10 artists, organise an art event under the slogan ***Make Art, Not War*** amid the ruins of Peja's old Bazaar. For the occasion, participating artists pick their own store" in which to intervene and turn the location into an exhibition. The event is accompanied by music and attended by hundreds of kids, who are given paint and brushes and tasked with beautifying the city.

December 2 - 4: The Balkan Art Network (BAN) is created during the ***Initial conference on reconstructing the cultural production in the Balkans*** in Sarajevo. It aims to provide an alternative pathway to cultural collaboration between artists, curators, collectives, institutions and galleries in the region who want to avoid becoming immersed in the tense political situation. The network would go on to foster various collective exhibitions across Europe.

December 9: In one of many mass "show trials" of detained Kosovo Albanians in Serbian courts, Flora Brovina is convicted of anti-state activities.

December 18: The first of two protest meetings, ***Freedom for Flora Brovina,*** is held at CZKD in Belgrade. Speakers include Nikola Barović, Radmila Lazić, Jelena Šantič and a representative of the UN Office of the High Commissioner for Human Rights.

December 23: The National Art Gallery of Kosovo resumes its operations with ***The Kosovar Golgotha*** exhibition which features around 50 participating artists. It is the first time key traditional and conceptual artists exhibit together. The event marks the 20 year anniversary of the gallery and its selected works portray the drama which, in one way or another, all Kosovar Albanians experienced during the war.

2000

January: Provisional institutions of self-government are formed in Kosovo. They mainly work to rebuild the country. Local elections are held and LDK wins comfortably.

January 15: Željko Ražnatović, Arkan, a notorious leader of paramilitary groups during the wars in Croatia, Bosnia-Herzegovina and Kosovo, is shot and killed at Belgrade's Intercontinental Hotel.

February: Following an attack against a UN bus carrying displaced Serbs returning to Kosovo, violence erupts in the northern section of Mitrovica, killing 10 Albanian civilians. The violence was followed by the mass departure of more than 1,000 Albanians still living in the overwhelmingly Serbian populated northern part of the city.

April 20: The second of two protests, Freedom for Flora Brovina, is held in CZKD on the anniversary of her arrest. Speakers include Biljana Kovačević Vučo, Rajko Danilović, Vojin Dimitrijević, Branka Stanić and Radmila Lazić.

May: Poetry collections by two Kosovo authors are published in Belgrade: Xhevdet Bajraj's ***Freedom of Horror,*** translated by the author and Vladimir Arsenijević, and published by Rende; and Flora Brovina's ***Call Me by Your Name***, translated by Naile Malaj Imami and published by B92/Samizdat. The latter is part of the campaign to release Brovina from prison.

June: The Albanian translation of ***Mexico: War Diary*** by Vladimir Arsenijević is published almost simultaneously with the Serbian edition. In the book, the author tells the stories of his own flight from Belgrade during the 1999 NATO bombing, and the escape of Kosovo poet Xhevdet Bajraj from the chaos of war. The two writers meet and come to know each other in Mexico City, where they are neighbors in the same building. Each have received scholarships as writers in exile.

June 2 - July 2: ***Balkan Art Generator,*** a group exhibition of artists from ex-Yugoslavia, takes place in Brussels. The exhibition is the result of a project involving 20 cultural institutions from the region, with the aim of creating partnerships among them. Among the artists presenting their works are Erzen Shkololli from Kosovo, and Aleksandra Ristanović and Biljana Đurđević, both from Serbia.

August 25: Former President of Serbia, Ivan Stambolić, is kidnapped while jogging in his home neighborhood and shot by Serbian State Security; his body is hidden in a forest in Fruska Gora in Vojvodina. Stambolić had withdrawn from politics after opposing the Kosovo policy espoused by Slobodan Milošević in 1987.

September 24: Presidential elections are held in the FRY. Two days later, preliminary results show a lead for opposition candidate Vojislav Koštunica, but a second round of voting is announced because no candidate won 50 percent of the vote. The opposition, the Democratic Party of Serbia, announces an outright victory for Vojislav Koštunica.

October 5: Hundreds of thousands of opposition protesters gather in Belgrade. By taking over the General Assembly building and the Radio Television of Serbia (RTS), the Democratic Party of Serbia de facto assumes power.

October 6: In a live appearance on RTS, Slobodan Milošević recognizes the electoral victory of the opposition. The next day, Vojislav Koštunica is inaugurated as President of the FRY.

November 1: The FRY is admitted into the UN as a new member state.

President Vojislav Koštunica pardons Flora Brovina, who is released from prison.

November 4: The new FRY coalition government is formed, with Zoran Žižić from the Socialist People's Party of Montenegro (SNP) as Prime Minister. However, the Government of Montenegro, led by the Democratic Party of Socialists of Montenegro (DPS), declares that it does not recognize the Federal Government.

November 21: Chief Prosecutor of The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), Carla Del Ponte, addresses the UN Security Council, reporting that experts have discovered 520 graves in Kosovo, containing around 4,000 bodies and body parts. She states that there is no way to estimate the total number of people that have been killed "because of deliberate attempts to burn the bodies or to conceal them in other ways."

2001

January 19: US President Bill Clinton lifts outer wall of sanctions against the FRY, after a decade of several rounds of international sanctions had been continuously imposed. The FRY and Albania renew diplomatic relations.

January 25: The National Assembly of Serbia elects a new Serbian Government with Zoran Đinđić as Prime Minister.

February 26: The EU Foreign Affairs Council ceases all sanctions imposed on the FRY after 1998, except for those against Slobodan Milošević and his close associates.

March 27: Following the adoption of a new amnesty law, 218 Albanian prisoners are released from Serbian prisons, others remain.

April 1: Former FRY and Serbian President Slobodan Milošević is arrested by Serbian police.

June 28: Based on a decision by the Government of Serbia, Slobodan Milošević is extradited to the ICTY, where he and other Serbian high officials have been accused of crimes against humanity and violation of the laws and customs of war in armed actions in Croatia, Bosnia-Herzegovina and Kosovo.

July 14: The Serbian Government announces that a refrigerator truck, found in lake Perućac, contained between 50 and 60 bodies, thought to be those of Kosovar Albanians.

September 18: The District Court in Belgrade announces that at least 269 bodies, mostly of Kosovo Albanians, were found in a mass grave site in Batajnica, near Belgrade.

October 2: The Serbian National Assembly adopts the Law on Cooperation with the ICTY.

November 17: The first parliamentary elections since the war are held in Kosovo. LDK wins, followed by the Democratic Party of Kosovo (PDK), founded by Hashim Thaçi, and the Alliance for the Future of Kosovo (AAK), founded by KLA commander Ramush Haradinaj.

December: Albin Kurti is freed from prison due to international pressure.

2002

February 10: Qendra Multimedia is founded by playwright Jeton Neziraj as an independent cultural organisation focused on theatrical and artistic productions, cultural exchange with other countries (especially those in the territory of the former Yugoslavia), organising meetings, publishing books and publications, and theater forums.

February 12: At the ICTY, the trial of Slobodan Milošević begins. He is charged with genocide, crimes against humanity and war crimes. The Humanitarian Law Centre's list of civilians that died or disappeared during the Kosovo war includes 8,661 Albanians, 1,797 Serbs and 447 other minorities from Kosovo, with the total number of dead or missing people of all nationalities estimated at 13,517.

March 4: The Provisional Institutions of Self-Government are established in Kosovo. Ibrahim Rugova is chosen as President. Bajram Rexhepi from PDK is appointed Prime Minister.

June - September: At the 2002 Biennial in Cetinje, Sokol Beqiri exhibits his installation ***In Virtual Veritas:*** Montenegrin independence referendum. In regards to the work being perceived as a political provocation, Beqiri claims it is simply an artistic response to the theme of the Biennial — ***Talk with the Man on the Street*** — designed as a simulation or creation expressing the political will of the majority of citizens in Montenegro.

September: The first edition of the International Documentary and Short Film Festival DokuFest is organized. The festival will go on to present over 60 film and documentary productions from Serbia as part of its programme, including ***Flotel Europa*** by Vladimir Tomić, ***A Letter to Dad*** by Srdjan Keca, ***The Prophet*** by Gary Tarn, ***Prishtina-Belgrade*** by Srdjan Slavković, **Journey of a Red Fridge** by Nataša Stanković and Lucian Muntean, ***Zivan Makes a Punk Festival*** and ***Depth Two*** by Ognjen Glavonić, and ***When I Was a Boy, I Was a Girl*** " by Ivana Todorović. The festival also goes on to partner up with organizations in the region in establishing various film school programs and storytelling workshops with students from Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Macedonia, Croatia, Montenegro and Serbia. Such programs include ACTive", **Future is Here,** ***Rec'on the Future*** and ***Human Rights Film Factory.*** Serbian artists and activists are also regularly invited to partake in panel discussions during the festival, ranging on topics from dealing with the past to political activism.

September 20: ***The Road to Peace,*** also dubbed the Love train party, is organized by the Urban FM radio station, then run by Dardan Islami. The party takes place on a moving train that travels from Prishtina to Elez Han and back, aiming to re-contextualize the use of the trainline which during the war transported large numbers of deportees to Macedonia. Albanian, Serb and Roma pacifists come together under the sounds of techno and rave.

October 5: Urban FM's second ***Road to Peace / Love train*** party is organized, this time travelling to and from Leposavić in northern Kosovo.

2003

January 27: A senior KLA commander, Fatmir Limaj, is indicted by the ICTY on charges of war crimes allegedly committed in 1998 at a KLA prison camp.

February 4: The Federal Assembly officially announces the formation of the State Union of Serbia and Montenegro, with which Yugoslavia officially ceases to exist.

February 24: Vojislav Šešelj voluntarily responds to the ICTY's indictment against him and turns himself in at The Hague.

March 12 - 18: Prime Minister Zoran Đinđić is assassinated in Belgrade. The Government accuses the so-called Zemun Clan as the culprits and announces that 56 suspects have been apprehended. A state of emergency is declared. Zoran Živković from the Democratic Party is elected as the new Prime Minister of Serbia.

Spring/Summer: The journal of women's literature and culture ***ProFemina*** publishes issue 31/32, ***Women of the Balkans for Peace – Activists Crossing Borders.*** The publication is part of the ***Activists Crossing Borders*** project, coordinated by Transeuropéennes from Paris in cooperation with Albanian Human Rights Group (Tirana), CZKD (Belgrade), Institute Studiorum Humanitatis (Ljubljana), The Fund of the Open Society Institute – Macedonia (Skopje), ProFemina (Belgrade), Princess Ksenija "Women's Club" (Cetinje), and Women to Women (Sarajevo). In addition, 45 women from the former Yugoslavia (including Kosovo) participate in an organized trip across the new national borders, with special visits to the divided cities of Mostar and Mitrovica. The publication is printed in Serbian, Albanian and French.

April: The ***Image*** exhibition by Nikoleta Marković in the Art Gallery in Kruševac is canceled 10 days before it is due to open. The author planned to present, among other things, a photo edit of a scene where the Albanian flag is attached to a central city monument in Kruševac which depicts heroes of the Battle of Kosovo (1389).

April 3: The State Union of Serbia and Montenegro becomes a member of the Council of Europe.

May 16 - September 28: ***The Blood & Honey - Future's in the Balkans*** exhibition, curated by Harald Szeemann, is held in Vienna, Austria. Organized in collaboration with the Balkan Art Network, the exhibition presents the works of artists from Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Kosovo, Croatia, Greece, Macedonia, Moldova, Romania, Slovenia, Turkey, Serbia and Montenegro. Blood & Honey sought to look at the countries' European aspirations through the lens of cultural, ethnic and religious diversity and the historical conflict in the Balkans. Kosovo was represented by Sokol Beqiri, Sislej Xhafa and Erzen Shkololli. Serbian artists included Marina Abramović, Biljana Đurđević, Uroš Đurić, Vladimir Nikolic and Raša Todosijević.

August 30 - November 30: ***In the Gorges of the Balkans,*** an exhibition curated by René Block, features 88 artists from Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, Greece, Kosovo, Macedonia, Montenegro, Romania, Serbia, Slovenia and Turkey, who present their reflections on the Balkans in Kassel, Germany. Artists representing Kosovo include Erzen Shkololli, Sokol Beqiri, Jakup Ferri, Dren Maliqi, Merita Harxhi Koci, Albert Heta and Driton Hajredini, whereas Serbian representatives were Marina Abramović, Vuk Ćosić, Uroš Đurić, Mihael Milunović, Vladimir Nikolić, Raša Todosijević, Zoran Popović and Milica Tomić.

VESA: "I would say that the years between 2000 and 2003 were the key moments in the creation of a different type of mentality about art. It was a moment when all of ex-Yugoslavia and South Eastern Europe collaborated, and contacts were formed. It was a dynamic period. It was interesting. The works are very raw, they're very aggressive, unrefined. They're almost purposefully unprofessional. Aesthetically they're completely different from what you see in the west and that is what attracted curators at the time, which is completely legitimate."

MEHMET: "After the mess, after the tragedy, after all that happened, all of a sudden Kosovo became attractive for foreign curators, very important curators in the global art world."

VESA: "From this perspective if you look at these big exhibitions you understand that the main criticism against them is that there was a sort of colonialist mindset. This idea that somebody is coming from the west, a sort of exoticism, again. Even if you look at the titles of the exhibitions, they're rather exotic: "In the Gorges of the Balkans," "Blood and Honey." These are topics that are kind of cliched because with them you put 'the other' in the position of an almost 'a-historic' person, someone that is not part of historical processes but is somehow exotic, and 'somewhere over there.'"

September 3 - 7: DokuFest screens its first Serbian-produced film, ***The Dead Travel***, by Aleksandar Davic. It wins a special mention from the jury.

VETON: "I think that this is an interesting moment in DokuFest's journey and an opening up of the region towards cultural collaboration. Our interest has always been in bringing films, and for those films to spark a dialogue. At the time for us it wasn't pleasant, but it was very fruitful for the environment and for the public discourse that began to take shape in Kosovo, suggesting that we shouldn't close ourselves off to art, films, or literature that comes from the region. Despite voices that claimed that we should wait until Serbia recognizes us before we start screening their films, this was a discourse that I think helped Dokufest in its long term development. I think that the debate and controversy that was born there was fruitful."

September 12 - October 25: At the second Tirana biennial, ***U-Topos,*** one of the curators, Branislava Anđelković from Serbia, selects Kosovo artists Erzen Shkololli and Sokol Beqiri to participate. Beqiri presents a triptych photography piece called ***Heroes*** which shows three Germans standing in vigilance in front of WWII sculptures of Ramiz Sadiku, Boris Vukminović and Miladin Popović.

DUNJA: "Since Albanian nationalists (and perhaps Serbian nationalists also, who knows - they used to systematically destroy in Croatia as well) destroyed everything related to WWII, and the Partisans, it was necessary to protect Boro and Ramiz, so that their monuments wouldn't be destroyed. It's a fantastic photo artwork, how international forces are protecting those monuments - and it's Germans who are protecting them. Germans protecting Boro and Ramiz."

October 14: Negotiations begin between the Serbian and Kosovo delegations in Vienna on the situation in Kosovo. These are the first high-level talks between Serbia and Kosovo leaders since 1999. The focus of the talks was set to be the return of refugees, missing people, transport and communications. The topic of Kosovo's request for independence was to be ignored, but Rugova insists on bringing the issue up as a priority. Serbian Deputy Prime Minister Nebojša Ćović states that "There can be no dialogue if it is not clear to everyone that we are not talking as representatives of two states."

November: ***The Missing Identity*** project, within the regional project ***Relations,*** is started by the German foundation ***Der Kulturstiftung des Bundes,*** and organised in cooperation with artists from several countries of the former Yugoslavia (Bosnia and Herzegovina, Croatia, Kosovo and Slovenia) as well as from Bulgaria, Moldova and Poland. In Kosovo, the project was implemented by Erzen Shkololli and Sokol Beqiri from the EXIT Institute for Contemporary Arts, Mehmet Behluli from the Laboratory of Visual Arts, and Shkëlzen Maliqi from the Gani Bobi Institute for Humanistic Studies. The project produced artistic events, contemporary art courses and publications.

November 4: SKENA UP, an International Student Film and Theater Festival is founded in Prishtina as a competition of art academies from all over the world. It later begins a special category for films and plays by students from the former Yugoslavia called ***ExYU Generation Next.*** Some of the Serbian productions that are to be part of the program are ***A small, good thing*** by Ivan Bakrač, Skinning by Stevan Filipović, ***Clip*** by Maja Miloš, ***Boys, Where Are You*** by Jelena Gavrilović, ***I'm Good, I'm Gone*** by Ivan Stojiljkovic, ***Reality, Fuck Off*** by Nemanja Vojinović, ***Red Poppies*** by Nebojša Nenadić, ***October*** by Senka Domanović and Ognjen Glavonić, and ***Withering and Autumn in my Street*** by Miloš Pušić. Besides films, the festival's program contains plays, lectures and panel discussions.

November 16: For the third time in 14 months, presidential elections in Serbia end in failure because of low voter turnout.

2004

February 3: The director of CZKD, Borka Pavićević, wins the 2004 Edita & Ira Morris Hiroshima Foundation Award for Peace and Culture. Since 1990 it has been awarded to persons who in their capacity as cultural workers contribute to dialogue, understanding and peace in conflict-ridden areas.

February 20: Vojislav Koštunica receives a mandate to form the Serbian government.

March 16: Kosovo media report on the death of three Albanian boys who drowned in the river Ibar in the village of Čabar near Zubin Potok in the Mitrovica region of Kosovo, which is inhabited by a Serbian majority. According to media reports, the boys had to take refuge in the flooding river while being chased by older Serbian boys.

March 17: Riots in Mitrovica and many other cities in Kosovo break out in reaction to the Čabar case. In Mitrovica, several thousand Kosovo Albanians try to cross the bridge connecting the southern and northern part of the city, leading to a confrontation with the Serbian population and an armed group, the so called "Serbian guards of the bridge." Nineteen people were killed in the clashes, the majority of them Albanians. Serbian and other non-Albanian enclaves are attacked in Čaglavica, Laplje Selo, Lipljan, Zubin Potok, and Obilić. Orthodox buildings and monasteries across Kosovo are also attacked. Violence erupts in several cities across Serbia. Mosques in Belgrade and Niš are burned, Roma settlements are attacked and Albanian-owned buildings demolished.

May 2: Milorad Luković Ulemek, nicknamed ***Legija,*** who is suspected of the assassination of Zoran Đindić, the kidnapping and murder of Ivan Stambolić and the assassination attempt on Vuk Drašković, surrenders to police in front of his home in Belgrade.

May 14 - July 11: ***ID Troubles,*** a group exhibition in Luneburg, Germany tackles the contemporary relevance of identification documents. Curated by Zoran Erić, Heike Munder and Bettina Steinbrugge, the show presents a Balkans perspective through the work of Erzen Shkololli, who works with three ideological symbols that marked political transitions throughout his life, Miodrag Krkobabić, whose work reveals the diversity of identities that can exist within a homogeneous group, Tanja Ostojić, Milica Tomić and others.

June: The book ***Didara: Life Story of a Woman from Prizren*** by Miroslava Malesević is published in Belgrade. Didara Dukagjini Đorđević Đorđević was an Albanian who after the Second World War, even though she was raised in the muslim tradition, not only removed the hijab, but became an activist for the emancipation of women in Kosovo. She married a local communist leader who was an atheist from a Christian Orthodox family. Didara is the mother of Goran Đorđević, one of the most important conceptual artists in ex-Yugoslavia.

ELI: "The book about Didara deals with how the official historiography of these places was developed. Those are macro-histories. When politics or individuals were talked about, it was always from above, and what we are missing is the history of everyday life. If you look at, for instance, the scientific literature of socialism, there are formulations such as 'as we know, as it is said...', or 'as we already know.' No, I don't know! Because I wasn't even born at the time when you were writing this. You have to tell me. You have to think that you are writing for a generation that is not even born yet. Books like Didara give you this personal narrative that tells you what the context of life was like. For instance, Didara has stories on the burqa, how she was happy when she put it on, whereas we see that as a sort of violence, you know? In fact, she was happy because there was nothing else. That was the way of living at the time. It was normalized that when you enter puberty or adolescence, you will put on the burqa and that was a sort of rite of passage where you, from a little girl, have now turned into a young woman. That is why it is important to have stories such as Didara's, because they give these nuances that tell us that it's not just this or just that, but it's a sort of mosaic of truths."

June: Vladimir Jeremić gives a lecture at the EXIT gallery in Peja, presenting his artistic projects and giving an overview of contemporary art in the Balkans, which he says is closely connected to the political context and is more truthful in communicating the situation than the media.

June 27: In the second round of presidential elections in Serbia, Boris Tadić wins 53.7 percent of the vote.

August 6: Kai Eide, a Norwegian diplomat appointed by the UN as the rapporteur for Kosovo, reports in favor of initiating negotiations for determining the final status of Kosovo. In the report, he blames inaction by the international community and frustration about the status for sparking the March riots. Previously, that blame had been attributed to "reckless and sensationalist" media reporting.

September 6: The audience award at DokuFest goes to the documentary film ***Pretty Dyana*** by Boris Mitić, a humorous portrayal of the resourcefulness and struggle for survival of Roma who fled to Serbia from Kosovo.

VETON: "During the awards ceremony, Boris Mitić said that he would like the first row of the cinema's seats to be left empty for the Serbs that are missing, with a primitive allusion that unfortunately still remains as rhetoric in Serbia, where they only deal with themselves or one part of the story. He was annoyed that the Serbs that were driven out of or left Kosovo and Prizren were not part of the audience, but he never, at any moment, expressed remorse for all the Albanians that are missing, and that for their killing or disappearance it's his country that is to blame."

August 28 - September 19: At the fifth biennale in Cetinje, Albert Heta presents ***The Embassy of the Republic of Kosovo,*** Cetinje, Serbia and Montenegro, placing the coat of arms and flag of Albania on the old building of the Mission of the Kingdom of Serbia. After pressure from the media and an incident which left the work damaged, the director of the biennale, Petar Ćuković, decides to remove it from the exhibition. Nikola Petrović Njegoš, founder of the Cetinje Biennale, publicly apologizes, noting that in the current political climate, such work is inadequate' and 'dangerous.' After the removal of Albert Heta's installation, Kosovo academic, Mehmet Kraja said that "while Serbian fascists destroyed Heta's work, the Serbian film director Mitić not only won an award in Prizren, but was also allowed to give an offensive speech about Albanians at the closing ceremony."

NITA: "Albert's intervention in Cetinje could be interpreted as a nationalist intervention, because you are building an institution of a nation state, and the nation state is a concept and a method of organization which is exclusionary and violent towards different groups. That is to say, nationalism and the nation state are viewed as exclusionary concepts where everyone is seen as the same, and where the idea of culture and the nation are thought of as the same: 'One culture, one nation, one art.'

However, how much does this intervention remain necessary because of the long history of Kosovo's position in ex-Yugoslavia? Memories of common elements of ex-Yugoslavia, be they in culture, art, or anything else, were not experienced as commonalities in Kosovo: Branko Kockica, Plasma, things like this. OK, but not for the majority of Kosovars, who were continuously cast aside, oppressed, or asked to distance themselves from anything that makes them Albanian.

The same argument can be made for other ethnicities. You can also find this in Croatia, in particular, and you also find this argument in Serbia and other places: "Under socialism we could not show who we were, our identity was oppressed, etc." However, the position of Kosovar Albanians was very different. It wasn't also a position of power, like it was for the Serbs, the Croats, or the Slovenes — neither of economic power, nor political or cultural power."

September 15: Prishtina daily ***Koha Ditore*** publishes a text by Belgrade author Branimir Stojanović called ***The joke*** and its attitude towards the state, which analyzes the various implications of Albert Heta's Embassy installation in Cetinje. In it, he states that those who ignore Kosovo s wish for self-determination are representatives of a murderous state and their embassies are mass graves and terror."

September 10 - October 31: At the October Salon in Belgrade, the main award goes to an Albanian artist, Anri Sala who speaks in favour of the thesis that resistance to nationalist politicization of art was growing.

October 5: Soldiers Dragan Jakovljević and Dražen Milovanović are murdered while standing guard at a Topčider military facility, at which it is widely believed that ICTY fugitive Ratko Mladić is being hidden. The initial statement claimed that they shot one another, although the event was never properly investigated.

October 24: General elections are held in Kosovo. LDK wins, receiving 47 assembly seats, with PDK receiving 30, AAK receiving 9, and the Reformist Party (ORA) receiving 7. Other parties receive a total of 8 seats, while 20 are reserved for minority parties. Rugova forms a coalition with Ramush Haradinaj, and his party AAK. The former remains as president, whereas the latter becomes prime minister.

December 21: Changes to the Military Veterans Law ratified by the Serbian Assembly granting members of the Yugoslav Army in the Homeland (also known as the Ravna Gora movement) who collaborated with fascist and Nazi occupiers in WW2, the rights to veteran benefits and family pensions.

2005

March 4: The Prime Minister of Kosovo, Haradinaj, is indicted by the ICTY. He faces charges of crimes against humanity and violations of the laws or customs of war between March and September 1998. Haradinaj's alleged crimes include harassment, deportation or forcible transfer of civilians, imprisonment, torture, murder, rape, abduction and cruel treatment. Four days later he resigns, surrenders to the court and is replaced by Bajram Kosumi.

April 25: General Nebojša Pavković arrives in The Hague, surrendering to Belgrade authorities after several weeks of hiding. He is charged by the ICTY with command responsibility and war crimes in Kosovo.

July 18: A Serbian special court finds Slobodan Milošević guilty of ordering the murder of Ivan Stambolić.

September 11 - October 30: The exhibition ***On Normality – Art in Serbia 1989 - 2001*** is opened at the Museum for Contemporary Art in Belgrade. The organizers and curators wanted to include artists from Kosovo as well (Sokol Beqiri, Mehmet Behluli, Erzen Shkololli and Albert Heta), but the artists refused to participate because of the strained political relationship between Kosovo and Serbia at the time. They agree to take part in the catalog, in a special segment titled Art in Kosovo, with reproductions of their artworks and interviews. One of the artists who speaks in this catalogue, Albert Heta, says that he was ready to take part in the Belgrade October Salon 2004 to which he was invited to, but his installation ***Embassy of the Republic of Kosova in Belgrade*** was rejected.

DEJAN: "The team from the Center for Contemporary Art, with Branislava Anđelković at the head, came to the Museum of Contemporary Art in Belgrade in 2001, after a series of political changes. One of our most important projects was the exhibition ***On Normality. Art in Serbia 1989 – 2001,*** which B ranislava, Branko Dimitrijević and I organized in 2005, for the 40th anniversary of the Museum. It was a huge exhibition which was preceded by a great deal of research, with the goal of presenting the artistic production of the turbulent '90s in a wide panorama. The question of presenting Kosovo artists was raised. At the time, Kosovo was formally a part of Serbia, just as it was in the '90s, but the political situation was delicate and required that we discuss the question of the participation of Albanian artists with them first of all. Since we knew them personally, having collaborated with them for ***Përtej*** and later, they had no personal problem with working with us, and they were glad to be invited to take part in such an exhibition. However, because of the internal political situation in Kosovo, the artists we invited – Mehmet Behluli, Sokol Beqiri, Albert Heta and Erzen Shkololli – decided not to show their artworks at the exhibition. We, of course, understood their reasons. But they had nothing against being represented in the catalogue, in a special segment which we titled ***Art in Kosovo.*** We reproduced the artworks and conducted interviews with the artists about their work, the Kosovo art scene, the political situation and relationship with Serbia. In that way, the Kosovo art scene was represented at the exhibition On Normality as a specific niche within the corpus of contemporary art in Serbia."

BRANISLAV: "The exhibition was, in a way, an experimental project to see how we could achieve some kind of institutional collaboration. At the time Albanians from Kosovo couldn't come to Belgrade, for several reasons. First of all, they couldn't come because of travel documents, but they themselves didn't feel safe. We spoke to Sokol and Erzen, they didn't even want to consider having an exhibition in Belgrade. I remember that we discussed the possibility of them having an independent exhibition in Belgrade, and that they were very reserved towards that idea, because they didn't feel safe, and because of their own community. I am sure that in Prishtina something like that would not have been taken light-heartedly. It was a very rough situation – even though Milošević fell, that wasn't enough, because the so-called democratic opposition that came after him failed to do anything to improve the relationship with Kosovo. They really thought that it would pass on its own, and that nothing needs to be solved. So artists from Kosovo didn't want to come and exhibit their art here, even though we were all on close, friendly terms.

It was completely logical for us to include artists from Kosovo in an exhibition about art in Serbia, because in a formal-legal sense Kosovo was part of Serbia during the '90s. We wanted to include in that exhibition artists whose work we knew: Mehmet Behluli, Sokol Beqiri, Erzen Shkololli, and one person who has a tendency of showing up with a provocative and somewhat different approach – Albert Heta. We knew those four artists, but since they told us that they cannot -

- exhibit their work in this exhibition, we accepted conducting interviews with them. Those interviews were printed in the catalog ***On Normality,*** with reproductions of some of their works. That was certainly the first time after ***Përtej*** that, in the context of Belgrade, moreover in a context of a large state institution like the Museum of Contemporary Art, something related to art in Kosovo occurred. We received a terrible backlash then, some colleagues attacked us, there were some public denouncements, just because we even acknowledged that there were four interesting and important artists living in Kosovo, who began working during the '90s in the sphere of contemporary art. Even that was too much."

September 13: Negotiations for Kosovo's status are scheduled to be held at end of the year. Rugova appoints a unity team with representatives from all parties.

September 16: The first direct meeting of government ministers from Serbia and Kosovo since 1999 takes place, with Serbian and Kosovo Ministers of Local Self-Government, Zoran Lončar and Lutfi Haziri, meeting in Vienna.

XY Ungelust by Milica Tomić is displayed at the ***History started playing with my life*** group exhibition at the National Gallery in Prishtina, curated by Erzen Shkololli. The exhibition presents artists from the region, such as Anri Sala, Sokol Beqiri and Selja Kamerić, whose works transmit their experiences with conflict, trauma, militarism, cultural disintegration, global and local realities and postcommunism.

14 • KOHA Ditore — Shoqëri • Kulturë • Art — e diel • 18 shtator 2005

Në GAK hapet videoekspozita "Historia nisi të luajë me jetën time"

Një shikim krejt personal për luftën i artistëve ballkanikë

"E gjitha kjo që është pasqyruar këtu, është e tëra ajo që ne kemi përjetuar gjatë luftërave dhe ngjarjeve që kanë ndodhur dekadën e fundit në Ballkan", tha kuratori i ekspozitës, Erzen Shkololli

KORAB LECAJ

PRISHTINË, 17 SHTATOR - Videoekspozita "Historia nisi të luajë me jetën time", e artistëve nga rajoni, Maja Bajeviq, Sokol Beqiri, Goran Deviq, Dalibor Martinis, Selja Kameriq, Anri Sala, Milica Tomiq dhe Jasmila Zbanic, me kuratorë Erzen Shkololli, është hapur të premtën mbrëma në Galerinë e Arteve të Kosovës në Prishtinë. Në ekspozitën, e cila përmban konflikt, traumë, militarizëm, zhbërje kulturore, realitete globale e lokale, postkomunizëm... kryesisht pasqyrohet përvoja e artistëve dhe përjetimet e tyre, të cilat i kanë përjetuar gjatë luftërave të dekadës së fundit që kanë ndodhur në Ballkan.

Sipas kuratorit të ekspozitës, Erzen Shkololli, videoekspozita "Histria nisi të luaj me jetën time", është kryesisht përvoja personale e tij dhe e gjithë artistëve që kanë bërë këtë ekspozitë.

"E gjitha kjo që është pasqyruar këtu, është e tëra ajo që ne kemi përjetuar gjatë luftërave dhe ngjarjeve që kanë ndodhur dekadën e fundit në Ballkan", tha Shkololli, i cili tregoi se, "njëra prej koncepteve dhe ideve të kësaj ekspozite është edhe se si artistët i kanë përjetuar e trajtuar këto probleme, pra luftërat dhe ndarjet mes njerëzve".

Shkololli tregoi se në ekspozitë janë pasqyruar ndjenjat e artistëve, se si ata në fakt i kanë përjetuar personalisht luftërat e Ballkanit. "Reagimi shihet në punën e tyre", u shprehë Shkololli.

Duke pasur parasysh se luftërat që kanë ndodhur në ish-Jugosllavi dekadën e fundit, janë shtjelluar në mënyra të ndryshme nga artistë të shumtë, Shkololli tha se në këtë ekspozitë luftërat e ish-Jugosllavisë shfaqen më ndryshe dhe me personale nga ana e artistëve. Kontakti i Erzen Shkolollit me artistët nga rajoni nuk ishte i rastësishëm. Ai thotë se me këtë artistë miqësuar gjatë ekspozitave të mëparshme që i ka pasur me ta. "Kjo videoekspozitë besoj se duhet të jetë edhe një ekspozitë edukative për popujt e rajonit", tha Shkololli, i cili mori si shembull thënien e artistes Maja Bajeviq, e cila ka thënë se: "Lufta nuk është vetëm problem ose politikë e përgjithshme, por është edhe një gjë shumë personale që njerëzit që e përjetojnë atë, për një kohë të gjatë e bajnë ne vete".

Në hapjen e ekspozitës, mungoan artistët pjesëmarrës në ekspozitë, nga rajoni, dhe për këtë Shololli tregoi se ata nuk kanë pasur mundësi të vijnë, për arsyeje se disa prej tyre ishin noënë me aktivitete të ndryshme.

Financimin e kësaj ekspozite e ka bërë Ministria e Kulturës e Kosovës dhe, siç njofton kuratori Shkololli, për këtë ekspozitë është në kontaktet të vazhdueshëm me disa njerëz në Izrael, të cilët janë të interesuar që kjo të ekspozohet edhe atje.

October: The Kosovo artist Flaka Haliti takes part in a residential program called ***Belgrade Correspondent*** at culture center REX in Belgrade. The residency hosts fifteen international artists who produce photos and radio reports on their impressions of their stay in Belgrade.

October 7: Mirjana Karanović wins the Best Actress award at Kosova InFest international theater festival for her role in ***Helver's Night,*** a Kamerni teatar 55 Sarajevo production directed by Dino Mustafić.

November: UN General Secretary Kofi Annan appoints former Finnish president Martti Ahtisaari as Special Envoy for the Future Status for Kosovo, charged with organizing the negotiations for Kosovo's status.

November 30: Fatmir Limaj is acquitted by the ICTY and released. The Appeals Chamber of the ICTY later upholds this verdict, finding that Limaj does not incur criminal responsibility for any of the charges against him.

December: LDK holds internal elections. Fatmir Sejdiu becomes head of the party after a voting session. Supporters of the other candidate, Nexhat Daci, are disappointed with the result and leave LDK to form a new 'Rugovist' party.

2006

January 21: President of Kosovo Ibrahim Rugova dies from lung cancer.

March 11: Former President of Serbia (1991 - 1997) and Yugoslavia (1997 - 2000), Slobodan Milošević, is found dead in his cell at the ICTY in The Hague, leaving behind him an unfinished trial.

May 3: Montenegro votes in a referendum to separate from the State Union with Serbia, with 55.5 percent voting for independence.

June 15: The Government of Serbia officially accepts the results of the referendum and recognizes Montenegro as an independent state.

Fall: The English edition of ***Prelom*** magazine from Belgrade publishes the polemics of Sezgin Boynik and Boris Buden on the representation of Kosovo Albanians in the early 1990s.

September 21-23: ***Stacion*** Centre for Contemporary Art in Prishtina, established earlier in the year by Albert Heta and Vala Osmani, organize a workshop entitled ***Cultural policies as crisis management?***. The workshop includes presentations and open sessions on topics related to cultural policies and practices in the region and Europe, with a focus on the establishment of normal communication between culture producers and culture institutions from Kosovo and Serbia. Participants included Albert Heta, Shkëlzen Maliqi, Borka Pavićević, Branimir Stojanović, Branislava Andjelković, Milica Tomić, Astrit Salihu, Migjen Kelmendi, Jelena Vesić, Dušan Grlja, Nita Luci, Luan Mulliqi, Petrit Selimi, Besnik Pula, Arber Hadri, Aleksandar Nikolić, and Mehmet Behluli.

October: Jakup Ferri is invited by Rene Block to present his drawings from the series ***Untitled*** at the Belgrade October Salon titled ***Art, Life and Sweep.***

October: Siniša Ilić, a young artist from Serbia, participates in the joint exhibition ***Winners of the New Visual Artists Award 2006*** with young artists from Slovakia, Bosnia and Herzegovina, Czech Republic, Croatia, Macedonia, Slovenia and Kosovo. The exhibition takes place at the National Gallery of Arts in Prishtina. Kosovo Prime Minister Agim Çeku speaks at the opening about the healing power of art.

Arti ka fuqi bashkuese dhe shëruese

Ky grup i artistëve do të prezantohet me punimet e tyre në Nju Jork më 15 tetor të këtij viti

Pamje nga Galeria e Arteve të Kosovës në Prishtinë

November 8: After the Serbian electorate approved a new draft in a referendum held in October, the Serbian General Assembly adopts the new Constitution of the Republic of Serbia. Even though there was consensus on it being an improvement to the one adopted by the Milošević government in 1990, there was criticism due to a lack of transparency and public discussion during the drafting process. In the Constitution's preamble, it is declared that "The Province of Kosovo and Metohija is an integral part of the territory of Serbia, that has the status of a substantial autonomy within the sovereign state of Serbia."

2007

January 21: Parliamentary elections are held in Serbia. The Serbian Radical Party led by Vojislav Šešelj, who at the time was in custody in the Hague, wins the most votes, followed by the Democratic Party and DSS/NS.

February 2: UN Special Envoy, Martti Ahtisaari, introduces his plan for Kosovo, which foresees a supervised independence. It is rejected by Belgrade and positively accepted by Prishtina.

May - July: Alban Muja takes part in the ***Backyard Residencies*** programme at the new media center Kuda in Novi Sad. While there, he undertakes the action ***Tourist City,*** which entailed the addition of street name signs in the latin alphabet, as a way of criticising the city's new leadership which had turned all of them into cyrillic, thus providing very little direction for tourists and not acknowledging the diversity of the city.

May 15: The new Serbian Government is formed. Vojislav Koštunica is again appointed Prime Minister.

May 23: The Special Court in Belgrade finds former commander of the Special Operations Unit, Milorad Ulemek and his second in command, Zvezdan Jovanović, guilty of the assassination of Prime Minister Zoran Đinđić. They are sentenced to 40 years in prison.

June: Russia blocks the approval of the Ahtisaari Plan at the UN Security Council.

July: The US and the EU propose a resolution for continuing negotiations between Kosovo and Serbia. It fails to secure Russian backing as it promises independence for Kosovo.

September: ***Unknown Society Project*** is presented in Norway. Milica Tomić and Branimir Stojanović in cooperation with Irmeli Kokko and a group of Scandinavian artists create an archive of talks with key actors from the contemporary art scene in Kosovo. The project included workshops and video interviews with young artists and cultural workers in Prishtina.

September 11: A solo show by Milica Tomić ***Politics of Memory*** curated by Albert Heta opens at Stacion. Among the works that are presented at the exhibition is ***The Belgrade Monument,*** which discusses the challenges that the artistic community in Serbia faced in their opposition to decade-long efforts of fabrication of history from people in power.

November 17: PDK comes into power for the first time as general elections are held in Kosovo. A grand coalition is formed between PDK and LDK, the two best represented parties in the Assembly, with Sejdiu as president and Thaçi as prime minister. Kosovar Serbs boycott the election almost entirely.

November 2: Prishtina Jazz Festival, founded in 2007, hosts Serbian saxophonist Adam Klemm and his band in its programme. Since then, acts that include Serbian jazz musicians have continued to take the festival's stage, such as JR5+ & Miles Griffith, Max Kochetov Quartet and Bojan Z.

2008

January 21: ***Exception: Contemporary Art Scene of Prishtina,*** opens in the Modern Art Museum in Novi Sad, Vojvodina. Eleven artists from Kosovo participate (Artan Balaj, Jakup Ferri, Driton Hajredini, Flaka Haliti, Fitore Isufi Koja, Dren Maliqi, Alban Muja, Vigan Nimani, Nurhan Qehaja, Alketa Xhafa Mripa, and Lulzim Zeqiri). This was the first exhibition of Kosovar Albanian artists in Serbia since ***Përtej*** in 1997 and was organized by the Napon Institute for Flexible Cultures and Technologies from Novi Sad and the Kontekst gallery from Belgrade, where it is scheduled to be presented later in the year. Nationalist press in Serbia condemn the portraying of Adem Jashari in Dren Maliqi's installation ***Face to Face,*** which showed Adem Jashari and Elvis Presley facing one another, as a way of hinting to their 'icon' status in their respective countries.

BRANISLAV: "A new generation entered the scene in the 2000s, a generation that no longer had the experience of Yugoslavia, because they were very young when the apartheid of the '80s and '90s was taking place, and they no longer care about Belgrade – Belgrade for them is just one of the regional centers, and they are simply people who think independently, and work independently. This is a generation which has completely freed itself from that heritage, and has achieved self-actualization in the field of contemporary art — Jakup Ferri, Alban Muja and a number of other artists. With that generation begins the rise of the art scene, for which Erzen Shkololli and Sokol Beqiri are key figures. Sokol has an almost cult-like position, as an artist he was still working, but he was less and less involved, so he became a kind of guru – a key formative person for contemporary art in Kosovo. Erzen Shkololli accepted the position of director of the National Gallery, which was an incredible turn of events – for such a man to become the gallery director – but because of that his artistic work had to take second place. Sokol and Erzen, it seems, sacrificed their own artistic work in order to open a platform for the emergence of contemporary art in Kosovo."

SVEBOR: "For me, the work of Jakup Ferri had more quality and was closer to my sentiments, and was more interesting and understandable than anything that existed on the Belgrade scene at the time. But people don't understand that, because here there has been an exclusion of contemporary art that has been going on for a long time. You go to university, and there some professor says, "You know, the first thing you need to learn is to paint, because this is a bourgeois school. Look at Düsseldorf." And then I, like crazy Herzog who walked from Cologne to Paris, have to cross the border and crawl to Düsseldorf. That is some kind of bizarre conservatism – here we are 15 years fashionably late. And they dampen your spirit. But in Kosovo suddenly, with poor materials, a lousy camera, artwork filmed in a single room, you get conceptual high art. It's all there, the production is poor, but that isn't the point – the point is what you do with what you have."

VIDA: "We were preparing the research and the exhibition for a while. This idea existed since 2006, and we had been working on it since then – researching, conceiving the exhibition and creating a curatorial team consisting of Ivana Marjanović, myself, and Gordana Nikolić and Kristijan Lukić from the Museum of Contemporary Art in Novi Sad, and the Napon Institute for Flexible Cultures and Technologies. Together we worked on organizing the entire project and the exhibition, which from the beginning we positioned not only as an exhibition format, but as a series of discursive programs which would enable a more thorough reading of the historical context and the contemporary situation, through the reading of artworks presented at the exhibition. We organized the exhibition first in Novi Sad, at the Museum of Contemporary Art, in mid-January 2008, and the exhibition opening passed quite calmly, in spite of the large number of visitors, and even though some of the artists were present."

January 25 - 26: Artists, theorists, filmmakers, scientists and researchers gather in Novi Sad to take part in the fifth edition of the ***Dictionary of War*** project. Albert Heta from Kosovo and Verica Barac from Serbia are among the ranks of participants who offer concepts and reflect on questions such as "Is genocidal war necessary in order for a human society to become organized?"

February 7: As the ***Exception*** exhibition is set to open in Belgrade, a large group of right-wing extremists show up at the Kontekst Gallery. Several break through the police cordon and into the gallery, and rip Dren Maliqi s Face to Face installation. The exhibition is banned.

25

26

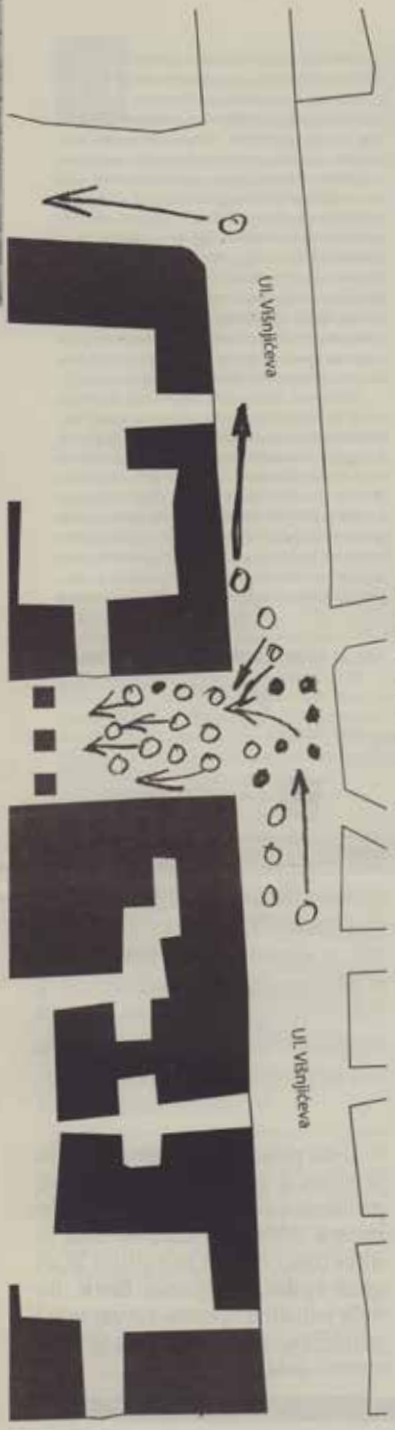

Tamo gde je bio *Šiptar* biće savremena umetnost

Branimir Stojanović

Kako postoji neki objekt u svetu, zapravo, šta jedan objekt čini objektom sveta? Uzmimo primer koji je zanimljiv za nas. Da li je *Albanac* bio objekt sveta od 1918. do 1941. godine u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca? *Albanac* je bio objekt sveta *Kraljevine 1918–1941.* tako što je postojao odnos *Administracije Kraljevine* prema *Albancu* kao *remetilačkom faktoru* i odnos prema tom odnosu reakcionarnih građana, koji su negirali postojanje objekta *Albanac*, a podržavali Administraciju. Dakle:

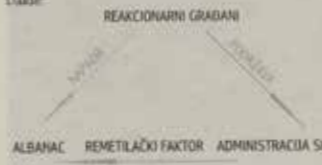

objekt sveta, da bi bio objekt, mora zadovoljiti minimalno ovu triangularnu relaciju, u kojoj postoji: osnovni odnos između objekta *Albanac* i objekta *administracija*, odnos koji je administracija definisala permanentnim statom države i *Šiptaru*, a objektu *Albanac* dodelila predikat, supstancijalni predikat *remetilački faktor*, dakle objekt opasan po egzistenciju države i odnos prema tom odnosu, u ovom slučaju *reakcionarnih građana*, koji podržavaju Administraciju i napadaju *Albance*.

Međutim, objekt sveta *Albanac* u svetu *Kraljevine SHS 1918–1941.* ima komplikovaniju strukturu pošto postoji još jedan odnos prema osnovnom odnosu *Albanac – remetilački faktor– Administracija Kraljevine*, a to je odnos progresivnih građana prema ovom odnosu, koji je potpuno suprotan odnosu reakcionarnih građana prema ovoj osnovnoj relaciji.

Dakle, progresivni građani imaju odnos prema osnovnom odnosu *Albanac – Administracija SHS* takav da napadaju Administraciju, a podržavaju Albance u njihovom kapacitetu *ljudskih i političkih prava*, a tim da time što podržavaju Albance i napadaju Administraciju, oni napadaju i reakcionarne građane, koji napadaju njih. Dakle:

ovo bi bila univerzalna eksporicija jednog objekta u svetu koji osim ovih svojstava ima, kao i svaki objekt, beskonačno mnoštvo svojstava. Međutim, objekt *Albanac* je u *Kraljevini SHS 1918–1941.* bez kapaciteta *ljudskih i političkih prava*, on je neegzistentan za svet *Kraljevine SHS – Jugoslavije 1918–1941*, koja je transcendentalni uslov njegove egzistencije.

Štaviše, *Administracija SHS* i reakcionarni građani objekt *Albanac* i progresivne građane stavili su izvan zakona; tačnije, zakon administracije ih je stavio izvan zakona, a reakcionarni građani su Albanca isključili iz sveta ljudskih bića.

Danas, kada Albanci kao objekt nisu više deo sveta čiji je transcendentalni uslov država Srbija, neegzistentni kapaciteta *ljudskih i građanskih prava*, koji je važio za njih unutar države Srbije, osetili su na svojoj koži građani države Srbije koji su došli na izložbu albanskih umetnika sa Kosova u galeriji KONTEKST.

Naime, čitava univerzalna eksporicija objekta *Albanac* i osnovnog odnosa *Administracija države Srbije – Albanac* ponovila se na primeru ove izložbe tako da su:

reakcionarni građani uz pomoć policije zatvorili izložbu albanskih umetnika sa Kosova. Publika izložbe našla se za trenutak u situaciji u kojoj su bili Albanci sve vreme unutar države Srbije: okruženi masom reakcionarnih građana, koji su tražili njihovu smrt, i policije, koja je ispunjavala zahteve tih građana na zakonit način.

Policija Administracije u slučaju incidenta zatvaranja izložbe Odstupanje prividno se postavila neutralno: nije dozvolila ubijanje progresivnih građana, ali je zajedno s reakcionarnim građanima podržala simboličko ubistvo radova za izložbe i onemogućila izložbu kao objekt. Administracija je zatvorila izložbu albanskih umetnika sa Kosova pravdajući zatvaranje nemogućnošću da garantuje bezbednost građanima prisutnim na izložbi.

Od sada je indeks prisustva *ljudskih i političkih prava* građana Srbije u odnosu na državu sadržan u egzistenciji objekta izložbe Odstupanje. U suprotnom, ako izložba ostane trajno zatvorena, matrica apartheida, vanrednog stanja i građanskog rata ostaje na snazi sve dok je ova izložba zatvorena, a građani lišeni *ljudskih i političkih prava*.

<Mapa incidenta

Legenda:

- Reakcionarni građani
- Posetioci
- Policija

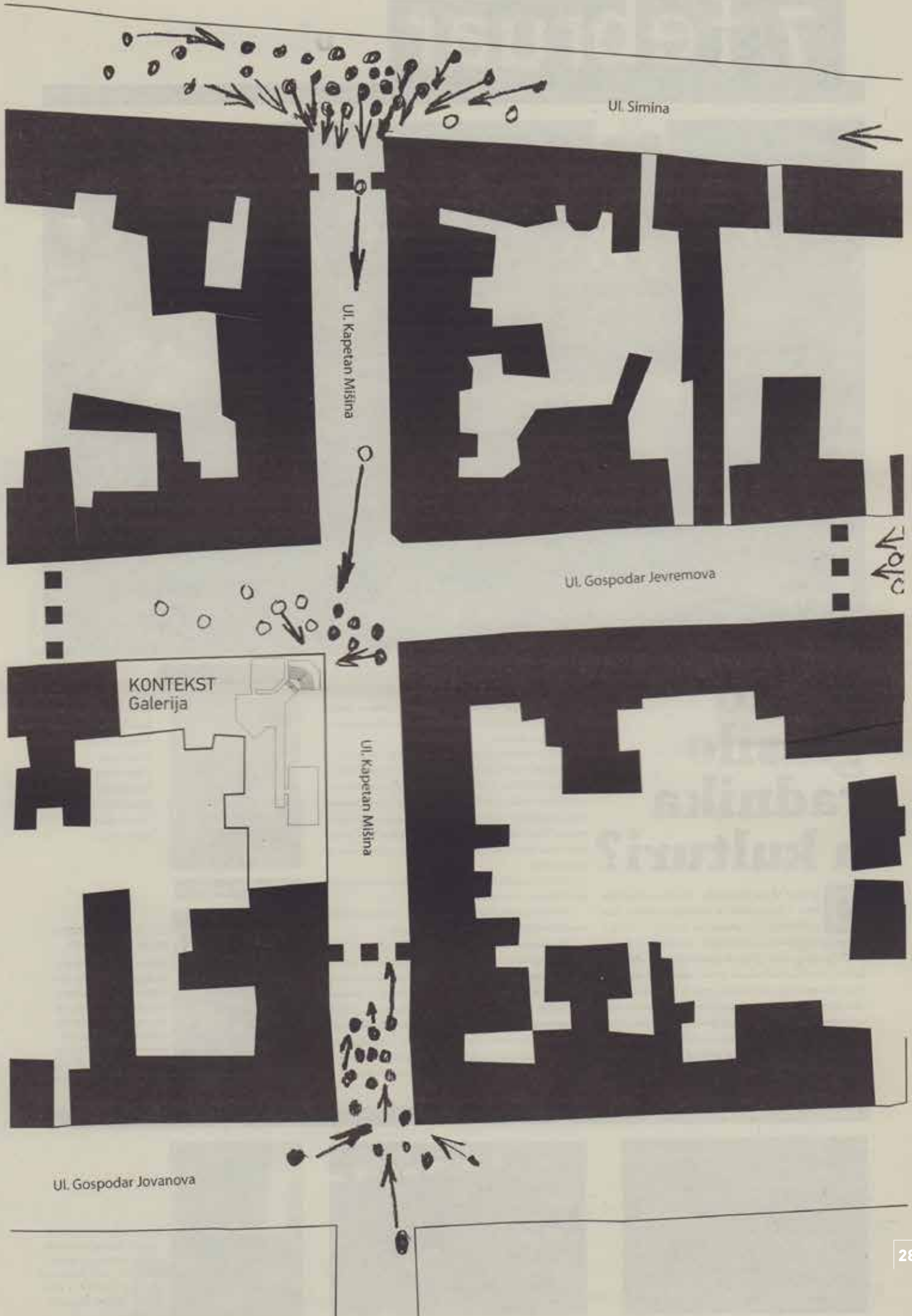
Ul. Simina
Ul. Kapetan Mišina
Ul. Gospodar Jevremova
KONTEKST
Galerija
Ul. Kapetan Mišina
Ul. Gospodar Jovanova

NITA: "It showed that the public in Belgrade is not ready to have this discussion."

VESA: "They see this as a provocation and a threat, and to me it says a lot about how much, in this society, we haven't moved forward. The rhetoric of the Serbian government is still extremely anti-Albanian, and don't forget, they consider the KLA as a terrorist organization, and for them Adem Jashari is the head-terrorist."

BRANISLAV: "I was personally in a very specific situation because, at the time of the Exception exhibition. I had distanced myself a bit from the art scene due to working for the Ministry of Culture from 2007 to 2009. I tried to convince the Minister to react, and the Ministry issued a kind of statement where this action was condemned. That statement went public, but quite timidly."

JELENA: "For me, the ***Exception*** exhibition represented an important moment in the process of forming the so-called independent art scene in Belgrade, of forming a specific political profile of cultural workers, a moment of a certain politicization in speaking about art. The Kontekst gallery organized an exhibition in accordance with those principles. What was specific about Exception was the very event of opening and closing the exhibition, or rather the fact that something happened there – and loudly. Until then I never witnessed "first hand" the realization of the possibility for artistic practice to cause such a mobilization of the public, and for me the event surrounding the Exception exhibition was the breaking point which indicates the potential and the importance of art in certain societal processes. However, in the end, while working on a more detailed analysis and reporting about the event, I came to the conclusion that there are certain problems regarding how contemporary art functions in the field of national representation, even in the case of artists from Kosovo.

DARINKA: "If art is supposed to deal with a certain problem in politics, you, as someone who isn't involved in politics on a daily basis, but who is political and interested in politics – that wall you keep hitting, that misunderstanding and that white noise that it creates, that white noise is what you should be working with. It's good to talk about your mistakes, we learn from them, build our political opinions and create better art."

JELENA: "I think perhaps Sezgin Boynik and I agree on this – he was also incredibly critical toward the participation of contemporary artists in the process of forming Kosovo's statehood, labelling it as a process which is reactionary. This is because the conquest of a (micro)nation state in the 21st century does not guarantee that any conquest of an autonomous space was achieved. In my opinion, that isn't autonomy, it's just changing the name of the colonizer. What I find to be the political problem of this exhibition, if I break it down to a simple statement, is that the art scene of Kosovo was exhibited in Serbia, so that in a way the exhibitory apparatus – whether it wants to or not – imitates the framework of the inter-national government collabora-

-tion. Which would mean that, if we view the whole thing through the politics of art: Serbia has accepted Kosovo, we have two national cultures and two national states, one is Serbia and the other is Kosovo. It also means that these two states have an inter-diplomatic collaboration, because that is the project of the state (especially the nation-state) to show other nations as their friends, but also as "the other." Within the framework of national culture, an exhibition means "taking a look" at the culture of the other. Artists from Prishtina were invited to show their artwork in Belgrade; this is a gesture which, precisely because it wants to be politically correct and in a way 'culturally polite,' gets derailed from the path of politeness and becomes a source of complete drama for conservatives and liberals. What would be a productive political gesture, for me, would be placing an emphasis on the issue of Kosovo, but creating an exhibition in which artists from Kosovo participate with artists from Belgrade, Bosnia, Macedonia etc. – as an environment which shares certain problems, is confronted by problems of nationalism, corporate colonization and in that sense operates as something "close" and "familiar," not as "the other".

DEJAN: "The ***Exception*** exhibition is the third important event in the history of artistic relations between Serbia and Kosovo (***Përtej*** and ***On Normality*** are the first two). I have to admit that I never expected that what happened would happen. Especially once the exhibition in Novi Sad passed without problems. I don't know if our colleagues from the Kontekst gallery had any signal that would indicate that something like this would happen, but I know that when I went to the opening I was met by a police cordon. I wasn't able to approach the gallery, just like many others that I met there. We soon found out what was happening in the gallery. After the hooligans and the police dispersed, when it was all over, we gathered first in a nearby cafe, and then we went to Borka Pavićevic at the Center for Cultural Decontamination (CZKD), where we decided to do something concrete."

BRANIMIR: "I managed to get into the exhibition when it was all over, the entire incident surrounding the break-in, and all that commotion. It was obvious that the police were controlling everything, that it was all staged, that nobody's life was in danger. These guys are kind of attacking, these guys are kind of scared, but the police is controlling everything. These were not right-wing groups, it was a mix of security services, para-police formations and members of the right-wing NGO scene that Koštunica began to fabricate in 2004. Obraz didn't exist at the time, but the police were using it as a collective name for all right-wing groups, even though at the time Obraz was an empty name without membership – former members of Obraz themselves said that they didn't exist, that Obraz was dissolved when their founding member was killed, and that it wasn't them who caused the incident, but that was no obstacle for police manipulation."

VIDA: "It only became clear to us later that the whole incident was organized and coordinated by the government and state security, and we really could only understand that later because during the entire day, during the preparations for the exhibition, the police were there and in contact with us, informing us that certain groups were planning to show up, but telling us also that it was all-

-completely safe and that we should continue organizing the show, and that they had everything under control. Then everything suddenly changed. Instead of protecting us they actually gave nationalists and fascists a way to get into the gallery and destroy Dren Maliqi's artwork and stop the opening of the exhibition. That incident opened many larger questions that the local and regional scene would long talk about. The streets were closed from all sides. Just today I was looking at the drawing of a map of the streets that were closed, and thinking how that (pretty large) group of right-wingers could have showed up in front of the gallery. It couldn't have been possible unless they were allowed in, allowed to pass and do what they did. The opening was supposed to be at 7 p.m., and the artwork of Dren Maliqi was destroyed at 6.30 p.m., so before the official opening. Some visitors were already there, but not many of them could come in because they couldn't get through because they weren't allowed. When it was all over, the Director of the Cultural Center, where the Kontekst gallery was located, officially announced that the exhibition will be closed indefinitely. People withdrew, but a group of those who came to support us (colleagues from the project and the art scene, artists, curators and friends) spontaneously gathered and organized and we came to CZKD together to talk about what happened and think about what to do next, such as organizing and pressuring the government and the public in order to reopen the exhibition."

BRANIMIR: "I expected that result because it was clear to me who controls the so-called violent right-wing groups. It was clear to me that it wouldn't pass so easily, and that it was an ideal opportunity for the government to politicize the entire situation, that the government at the time with Koštunica at its head, who, by the way, has his own personal trauma with Kosovo, would see this as an opportunity to dramatize the situation. I could not anticipate that such a commotion would occur, but we immediately reacted that very evening, which means that we were not very impressed by all the drama. We formed RUK, started the initiative for the newspaper, and began the resistance. That was yet another unpopular thing that I did."

February: ***Workers in Culture*** (RUK) is formed as a reaction to the incident at the opening of the exhibition ***Exception*** in Belgrade.

DEJAN: "***Workers in Culture (Radnici u kulturi, RUK)*** was an ad hoc group made up of artists, curators, theorists, and activists, mostly people who were collaborating with the Kosovo art scene. Although the Kontekst gallery was the organizer, we all felt the need to react, and give our support to our colleagues from the gallery. On the other hand, the very next day a verbal lynching of the ***Exception*** exhibition began in the media, and everyone decided to comment on an exhibition that basically nobody even saw in person. I don't remember any exhibition opening in Belgrade that was ever prevented in such a way, nor any exhibition that ever caused such a public reaction. I asked myself what would have happened if artists from Kosovo exhibited their artwork in ***On Normality.***"

We had several meetings in which we discussed how to most efficiently act, and in the end we decided to publish a newspaper and hold a press conference. Two public discussions were held in the Museum 25. Maj. The publication of RUK, titled February 7th, the date of the exhibition (not) opening, gave an analysis of the incident and the politics behind it. We believed that the politically passive Belgrade cultural public should be confronted with the fact that a state of emergency was introduced in contemporary art in Serbia, and that the 'empty slot' of the exhibition was an alarm for everyone who still have the illusion that contemporary art is a pillar of free speech. At the same time, it was an opportunity to reevaluate our own political position as cultural workers. Finally, it all ended with a press conference in the Media Center, which had some impact on the public, after which the activities of RUK died down.".

February 17: Authorities in Prishtina declare the independence of the Republic of Kosovo by adopting the Declaration of Independence in the Kosovo Assembly. The Republic of Kosovo is recognized immediately by Afghanistan, the U.S., Turkey, France, the U.K. and Albania. It would go on to be recognized by over 100 countries, including all countries in the region (besides Serbia, and Bosnia and Herzegovina), and 23 out of 28 EU member states.

February 18: The Parliament of Serbia declares Kosovo's Declaration of Independence null and void. The following days were marked by riots in Belgrade, and the burning of the U.S. embassy and attacks on some other Western embassies.

April 3: Ramush Haradinaj is acquitted of all charges by the ICTY due to lack of convincing evidence. An appeal from the prosecution leads to a second trial, in which Haradinaj is again acquitted on the grounds of an absence of evidence.

September 5: The debate regarding the Stabilization and Association Agreement in the Assembly of Serbia reveals a schism within the Serbian Radical Party. Tomislav Nikolić resigns from all party functions and forms the Serbian Progressive Party.

November: ***The way between Belgrade and Prishtina has 28,000 un-proper build objects. So, never will it be an Autobahn!*** edited by Albert Heta and Vala Osmani, is published by the ***Stacion Center*** for Contemporary Art in Prishtina in collaboration with the European Institute for Progressive Cultural Policies in Vienna. The book includes transcripts from the seminar Cultural Policies as Crisis Management?

December 11 - 13: The seminar ***Memory Community*** is organized by CZKD in partnership with other institutions and individuals from the region including Sezgin Boynik and Albert Heta from Kosovo.

2009

February 26: The ICTY announces verdicts for political and military leaders of Serbia charged with crimes against humanity. Milan Milutinović, a former president of Serbia, is acquitted of charges. The following are found guilty: Nikola Šainović (22 years), Dragoljub Ojdanić (15 years), Nebojša Pavković (22 years), Vladimir Lazarević (15 years), and Sreten Lukić (22 years). An appeal is made and five years later, the sentence of Lukić is reduced by two years and that of Lazarević by one year.

September: PriFilmFest, the Prishtina International Film Festival, holds its first edition. Each year the festival would go on to screen films from the former Yugoslavia and include awards for regional films. Films screened from Serbia have included ***Honeymoons*** by Goran Paskaljević, ***The Parade*** by Srđan Dragojević, which won the Honey and Blood Award, ***Flotel Europa*** by Vladimir Tomić, ***Here and There*** by Darko Lungulov, ***Cinema komunisto*** by Mila Turajlić, and ***The Disobedient*** by Mina Đukić, which won the Best Regional Film Award.

December 1: The discussion regarding Kosovo is brought before the International Court of Justice (ICJ) in The Hague by the UN General Assembly at the request of Serbia, who argues that the PISG of Kosovo had no power to unilaterally declare independence.

2010

July 22: ICJ in The Hague issues an advisory opinion that the declaration of Kosovo's independence is in accordance with international law.

August 27-30: The first edition of Anibar International Film Festival is held in Peja. Since then, it has gone on to host many animated film productions from the region and the world, including Serbian productions such as ***Rabbitland*** by Ana Nedeljković and Nikola Majdak, Jr. (Best Balkan award), ***Michael Pollan's Food Rules*** by Marija Jacimović and Benoit Detalle (Special Mention), ***Of Slaves and Robots*** by Miloš Tomić (Best Balkan), and ***Twice Upon a Time*** by Vojin Vasović.

September 9: UN General Assembly adopts the revised text of the Kosovo Resolution, which has been synchronized with the EU. The initial proposal, drafted by Serbia, is deemed unacceptable by the U.S. and other countries that have recognized Kosovo's independence as it demanded the re-opening of talks on Kosovo's status. The final, compromise version, acknowledges the advisory opinion of the ICJ and calls for technical talks between the two governments.

December 12: Kosovo holds the first parliamentary elections since declaring independence, following the government ousting itself through a vote of no-confidence. Hashim Thaçi's PDK wins. He goes on to form a government in coalition with The New Alliance for Kosovo (AKR), the Ibrahim Rugova List, the Independent Liberal Party (SLS) and other non-Serb minority parties, with himself as Prime Minister.

2011

January 25: The Council of Europe adopts a report authored by Dick Marty, a Swiss rapporteur. The report accuses the key political leadership of the KLA of being involved in the murder of Serbian and Albanian prisoners and the trafficking of their organs. The Council simultaneously approve a resolution calling on Albanian and Kosovar authorities to investigate these allegations. No case based on the report has yet been brought to trial, though it is expected that Kosovo's Specialist Chambers founded in 2017 may alter that fact.

March 5: A book of contemporary Kosovar literature, ***From Prishtina with Love,*** edited by Jeton Neziraj and translated by Shkëlzen Maliqi, Fadil Bajraj and Naile Malaj Imami is published by Algoritam Media in Belgrade. Simultaneously, a book of contemporary short stories from Serbia, ***From Belgrade with Love,*** translated by Anton Berishaj, Fadil Bajraj and Shkëlzen Maliqi is published by MM Prishtinë.

JETON: "I met Saša Ilić at a book fair in Leipzig. It was 'Balkan Night.' Me, Saša, and lots of other actors were reading on stage and the atmosphere was fantastic, with lots of beer and rakia. We tell this as a joke now. It's likely that both Saša and I were drunk. Saša moves closer to me and says "I'm Saša and I have an idea to do a literary project with Kosovo. We can do it together." I told him "Ok, let's do it," and we shook hands. For the first time in 30-40 years, Kosovo literature was being introduced to the public in Serbia. Serbian literature was present at all times in Kosovo, because lots of people knew the Serbian language and had access, but there was a literary darkness when it came to knowledge of Kosovar literature in Serbia, especially contemporary literature."

March 8: The first round of the Belgrade – Prishtina dialogue for the normalisation of relations begins, facilitated by the European Union. The talks focused on economic cooperation, with Borko Stefanović heading the Serbian delegation and Edita Tahiri the Kosovar one.

RINA: "I think it's important that both sides are aware of the role that each side played for one another historically. But, on an artistic level, we are tired of "Let's talk about the war. Let's talk about what happened." Many nations in the world had wars that went on for hundreds of years and they managed to get past them and collaborate in various ways and I think that we should do that. Maybe it's time that the topic of war stopped being central to artistic collaboration. Nevertheless, it's very important that both sides are aware about what has happened in their common history, but we should be careful not to enter a discourse of blame which would be entirely counterproductive."

NITA: "I think that in Serbia, dealing with the past is even more important, because there has always been the justification that 'We didn't know. How could we know?' If you think that you can address being Albanian or Serbian or Croatian today, without thinking about the past, then you are lying to yourself. We have to be able to see how an ordinary person can transform into a perpetrator, how an ordinary person can justify ethnic cleansing, or close their eyes and ears to knowledge about rape camps. How can it happen that a society can function in such a way for years and not know that something like this is happening, and is happening in your name? This is very important, because the only way that we can stop violence in the future is by knowing how those positions are legitimized. How does one get to power through those praxes and discourses which people then support? This happens even today, and it happens everywhere.

Maybe independent art remains the only space where these discussions can be held, but I think that the discussion should not focus on what we have in common, but what makes us different. Because first we have to understand the differences, what those differences were and what they are today. Because if we build a discussion based on what brings us together, then we completely disregard the discussion about power, and about power relations. And the way those functioned in Kosovo and ex-Yugoslavia was that they were constructed through the axiom of differences — ethnicity, gender, class, religious differences, whatever they were. We have to see how and in what ways those differences were produced in that system."

JETON: "The tensions, stereotypes and hate that have dominated and continue to dominate have been exhausted by cultural collaboration. So, political dialogue has found a ready terrain. It has found two societies which are used to dialogue. This does not mean that we have served politics, but it means that we have done our jobs as the free artists that we are."

VETON: "Maybe art can affect something small, but for big issues such as the political dialogue between Kosovo and Serbia, the influence of art is very far away."

April: The collaboration between CZKD from Belgrade, Centre Grad from Tuzla, Center for Peace Studies from Zagreb and Multimedia Center from Prishtina begins as part of the ***New Politics of Solidarity Through Culture and Knowledge Production*** and ***Freedom Containers*** projects, that intend to foster cultural exchange and artistic production between Kosovo, Serbia, Bosnia and Croatia by organizing workshops and projects in cross-border cultural cooperation that focuses on young people.

JETON: "The Center for Cultural Decontamination was the only place that was open for collaboration. I've called it the Cultural Embassy of Kosovo in Belgrade, and really we've never had a problem there, neither with the space nor with the work, nor with finding a common language. Any type of production, even the most political, has been shown there, and I consider this very brave. Naturally, this is also because of Borka, who is a sort of cultural legend in the region."

April 25: ***The Martins,*** a play directed by Bekim Lumi and adapted from a scene in Eugene Ionesco's The Bald Soprano is invited to Belgrade for Atelje 212 theater's Muci's Days festival. The director and actors Astrit Kabashi and Gresa Pallaska accept the invitation, but the directorate of the National Theater of Kosovo, a producer of the play, does not allow them to participate.

May 7: ***Hypermnesia,*** a documentary theater play directed by Selma Spahić, premieres at the Bitef Theater in Belgrade. Co-produced by Heartefact and the Bitef Theatre, the play stars Ermin Bravo, Jelena Ćuruvija-Đurica, Maja Izetbegović, Alban Ukaj, Tamara Krcunović, Damir Kustura, Sanin Milavić and Milica Stefanović. The Serbian, Bosnian and Albanian actors share their own personal stories of war and turbulence in a mix of languages throughout the theatrical performance.

July: Enver Zymberi, a Kosovo Special Forces Policeman is shot and killed in an effort by Kosovo authorities to seize control in the North of Mitrovica. Zymberi is declared a "Hero of Kosovo" by former president Atifete Jahjaga.

September 2: Agreement on customs seals and cadasters is reached in the sixth round of dialogue between Belgrade and Prishtina in Brussels.

October 3: The bilingual play ***Patriotic Hypermarket*** premieres at the Bitef Theater in Belgrade. Directed by Dino Mustafić and co-authored by Jeton Neziraj and Milena Bogavac, the play came about from a collaboration between Qendra Multimedia from Prishtina and Kulturanova from Novi Sad for the artistic-research project ***The Views: A Meeting of Personal Histories of Serbs and Albanians.*** Forty Serbs and Kosovar Albanians were interviewed about their personal memories of the war as well as the possibility of a future co-existence of the two nations. Besides ***Patriotic Hypermarket,*** the collaboration also included an exhibition and a publication of a trilingual catalogue that included materials from the interviews.

JETON: "***Patriotic Hypermarket*** is really the first Kosovar-Serb collaboration in the field of theater after who knows how many years. When we were working on Patriotic Hypermarket — I now tell this as a joke — in 2010 or 2011, I was travelling by airplane from Belgrade to Skopje with Bajrush Mjaku and Kushtrim Hoxha. At some point the plane started shaking and experiencing major turbulence, and naturally we got scared. Kushtrim was saying 'I hope that we won't die today so that we get more time to make some patriotic gestures, otherwise they'll say: 'It's good that that happened, they died because they went to Belgrade. They were good for nothing anyway.' In reality, it was complicated. From today's perspective this can sound simple, but it wasn't so simple. Even the issue of stigma and security problems. Actors and people didn't feel very safe, because you were constantly attacked — by the media, by colleagues in your own community, by the public — both publicly and in person, from all directions."

October 14: Excerpts from the play ***Flight Over the Kosovo Theatre*** written by Jeton Neziraj and directed by Blerta Neziraj, are performed at CZKD during Plenum Krleža, a four day theater event which includes performances, workshops, lectures and public readings of production scripts. After the performance, there are discussions on the National Theater of Kosovo and the Albanian issue in general, where moderators Boris Bakal and Jeton Neziraj were joined by Nehat Islami and other members of the Encyclopedia editorial board in Kosovo.

December 21: ***Repetitor,*** a garage rock/post-punk trio from Belgrade, Serbia, play in Prishtina as part of the program of Skena UP after-parties festival. The trio is comprised of Boris Vlastelica, Ana-Marija Cupin and Milena Milutinović.

2012

January 21: Following difficulty within the leadership of the National Theater of Kosovo that necessitates an intervention from the Foreign Ministry of Kosovo, ***Hypermnesia*** premieres in Prishtina.

February - September: In cooperation with the independent regional cultural foundation Heartefact from Belgrade, Qendra Multimedia organises an open call for engaged contemporary drama in Serbian-Croatian-Bosnian-Montenegrin and Albanian languages for authors from Croatia, Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Serbia and Kosovo. After a call that began in 2011, the first prize is awarded to Kosovo author Doruntina Basha for her drama ***The Finger,*** which was subsequently performed in Belgrade, Sarajevo and Prishtina.

March 12: Serbia receives the status of EU membership candidate.

April 28: A collection of poems ***Dog's Lyrics*** by Milos Zivanović is translated by Fadil Bajraj and published by Qendra Multimedia.

May 21: Tomislav Nikolić defeats Boris Tadić in the second round of presidential elections in Serbia.

June 22: ***Irie FM*** and ***ZAA,*** two bands from Serbia perform at NGOM Fest in Prizren.

September 8: ***PRISHTINË - mon amour*** brings together a diverse group of people who work together for three months in a rented house called Baustelle with the aim of temporarily reviving a burnt down hall in one of Prishtina's most iconic buildings, the Palace of Youth and Sports (also known as Boro Ramiz). The project culminated with Ode to Repetition, an hour long event which attracted 2,500 visitors who witnessed numerous performances and video installations produced by a collaboration of Kosovar, Serbian, Swiss, German and American artists. A brainchild of Tobias Bienz, Rina Kika and Astrit Ismajli, the project is a precursor to several other community collaborations and public space initiatives that have since taken root in Prishtina.

31

32

33

34

RINA: "There was a Kosovar Serb journalist who interviewed me and asked: 'Why did you select the two Serbian participants in the project? Did you select them because they were Serbs?,' and I told her "No, we did not select them because they are Serbs, but because they wanted to participate in the project and they came with a concept that fit the project." People are people. It shouldn't be important where you come from. It's important that we are here and we are doing something together. I think there are many ways in which we can move forward, and this is one of them."

September 10: Kosovo's supervised independence officially ends. Since 2008, when Kosovo declared its independence, 23 European Union member states, the United States and Turkey had comprised the International Steering Group (ISG) that had supervised Kosovo's independence.

October 20: Prime Minister of Serbia, Ivica Dačić, and Prime Minister of Kosovo Hashim Thaçi meet in Brussels, in the presence of the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, Catherine Ashton.

October 30: ***Bent,*** a play written by Martin Sherman and directed by Andrej Nosov premieres at the Bitef Theater in Belgrade, starring Alban Ukaj, Miloš Isailović, Strahinja Lacković, Nikola Tomašević, Radovan Vujović, Boris Ler and Branko Cvejić. Produced by Heartefact and the Bitef Theater, the play tackles homosexuality by transporting the screenplay's original setting from Nazi camps in Germany into modern-day Serbia.

December 2: In the eighth round of negotiations between Belgrade and Prishtina an agreement is reached on integrated control of the movement of persons and goods.

December 11: ***The play Flight Over the Kosovo Theater*** is performed at CZKD in Belgrade.

JETON: "When we went to Serbia with ***Flight Over the Kosovo Theater,*** people and critics were saying: 'Now we can believe that the independence of Kosovo is something that really exists,' because for them it was extraordinary that a Kosovar play could be so critical about the reality in Kosovo."

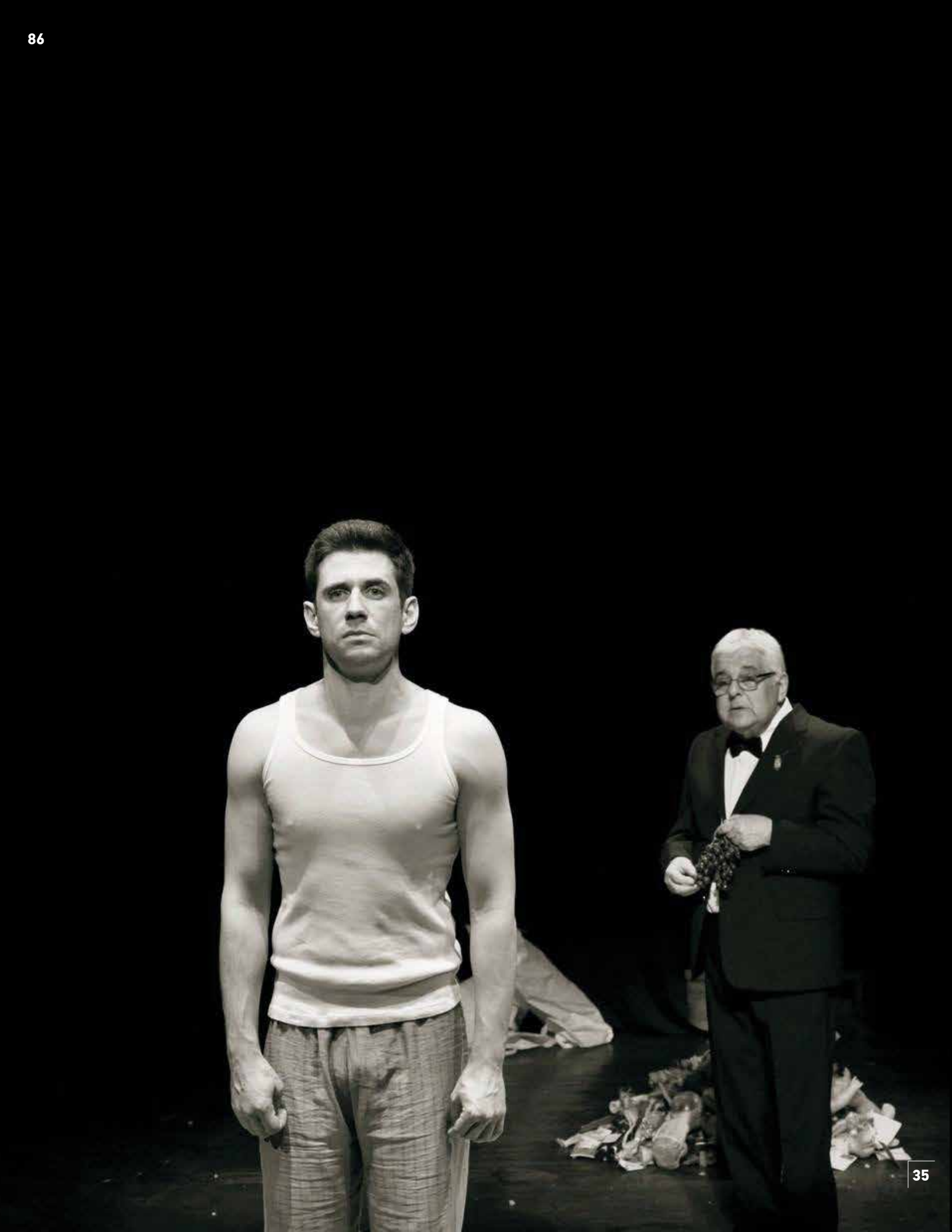

December 25: ***The Finger*** premieres at the Bitef Theater in Belgrade. The play was written by Doruntina Basha, an author from Prishtina, and directed by Ana Tomović, a director from Belgrade. In it, actresses Jasna Đuričić and Milica Stefanović play two women whose son/husband disappeared during the war, but continue life as if he is still living with them.

DORUNTINA: "What I liked about this experience is that it seemed like a natural collaboration, meaning it didn't seem forced by a justification that we need to have a dialogue, that it's important for us to meet, to talk and to exchange experiences. It was simply a Kosovo story which was taken to be shown to the people of Belgrade. Now that I remember it, I remember it with nostalgia because besides the premiere of the play, for me, it was a different type of premiere. I got to know a completely different Belgrade. I got to know Belgrade through a community of artists, through young people whom I don't know that I would have had the chance to meet in other circumstances. I liked this Belgrade. I liked it more than the Belgrade that I knew through journalists and the media."

2013

April 19: Under EU auspices, the governments of Serbia and Kosovo conclude the Brussels Agreement on the normalization of relations, although it is not signed by either party. The negotiations were led by Serbian Prime Minister Ivica Dačić and Kosovo Prime Minister Hashim Thaçi, and mediated by EU High Representative Catherine Ashton.

April 25: The book ***The Fall of Columbia*** by Sasa Ilić is translated into Albanian by Anton Berishaj and published by Qendra Multimedia.

May: Qendra Multimedia begins cooperation with KPZ Beton from Belgrade, organising the ***Polip International Literature Festival***, an effort that has been ongoing since 2011 and is attended by writers from across the region and the world. The festival involves around 25 authors. Through Polip, Prishtina is one of the seven cities in the region that hosts writers and literary translators from the former Yugoslavia and Albania for a one-month residency programme funded by Traduki. Some of the authors from Serbia that have participated in the festival include: Filip David, Tomislav Marković, Miloš Živanović, Saša Ilić, Miroslava Malešević, Hana Dalipi and Đorđe Božović. Qendra Multimedia and Beton also start a series of translations of Serbian and Kosovar authors.

39

40

JETON: "It was the first time that Serbian authors read publicly in Prishtina. A police presence was necessary at the first, second and third editions. But afterwards, this presence was not needed anymore. Now it's normal that a Serbian author comes to read in Prishtina, just like it's normal for a Kosovar Albanian author to go and read publicly in Belgrade."

May 16: ***Beasts Love the Homeland*** by Arben Idrizi is translated into Serbian by Shkelzen Maliqi, and published by KPZ Beton.

June 1 - November 24: Kosovo makes its Venice Art Biennale debut, represented by artist Petrit Halilaj and curator Kathrin Rhomberg, who presents Halilaj's practice as "deeply rooted in a constant search of what reality is and how reality might be represented through art. His memories of a rural childhood, his personal experience of war, destruction, exodus, and displacement are the very basis of his reflections on life and the human condition." Halilaj is awarded a Special Mention.

July 6: ***Threesome,*** a band from Serbia performs at NGOM Fest in Prizren.

September 8: Mediated by EU High Representative Catherine Ashton, the prime ministers of Serbia and Kosovo, Ivica Dačić and Hashim Thaçi meet in Brussels and sign the agreement on telecommunications and energy.

October: Flaka Haliti exhibits at the 54th October Salon in Belgrade with the video installation ***Me, You and everyone we know,*** which critiques the structural violence of traditional hierarchies in the institutional art world.

October 8: Jeton Neziraj's ***One Flew Over the Kosovo Theater*** directed by Blerta Neziraj, is presented at the 8th edition of the International Theater Festival, JoakimInterFest, in Kragujevac, Serbia.

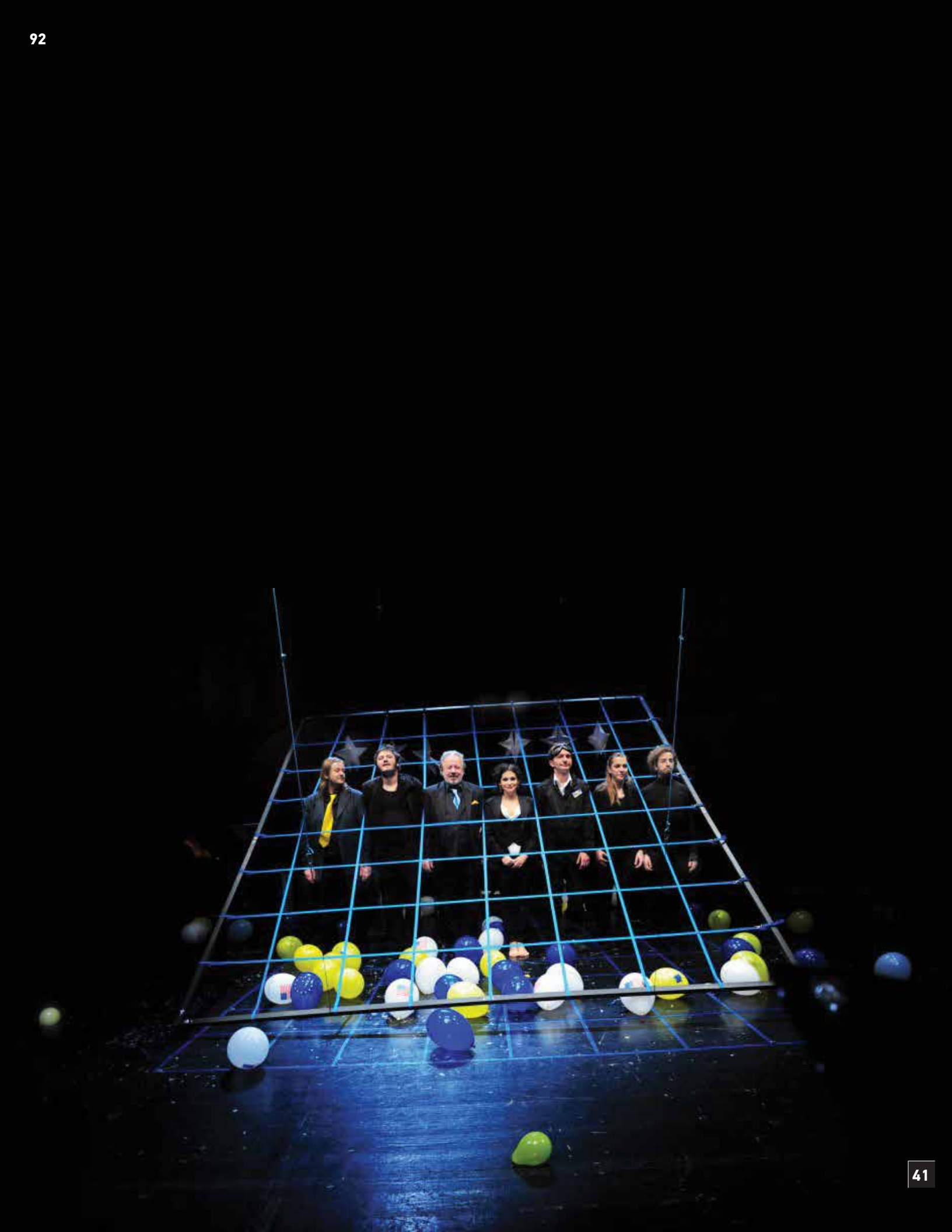

2014

January 21: Heartefact's play ***Bent*** premieres at the Oda Theatre in Prishtina and is produced in collaboration with Centre for Equality and Liberty of the LGBT community in Kosovo (CEL).

March 16 - April 27: Snap parliamentary elections are held in Serbia. The Serbian Progressive Party wins the majority of votes. The new government is formed, led by Prime Minister Aleksandar Vučić.

March 20: ***Fight Over the Kosovo Theater: an anthology of contemporary plays from Kosovo*** is published in Belgrade, including translated plays by Doruntina Basha, Ilir Gjocaj, Xhevdet Bajraj, Jeton Neziraj and Visar Krusha. The anthology is edited by Sasa Ilić and Jeton Neziraj.

March 28: Qendra Multimedia from Prishtina and Radionica Integracije from Belgrade co-produce ***Romeo and Juliet,*** directed by Miki Manojlović, an adaptation of Shakespeare's classical play, interpreted it through the prism of the Albanian-Serb conflict. The play includes actors from Belgrade, Prishtina, Skopje and Sarajevo and is performed in both the Serbian and Albanian languages. In addition to support from foreign foundations and embassies, the production is in small part funded by the governments of Serbia and Kosovo without conditions, deemed as sign that the political dialogue between the two countries in Brussels has influenced the forming of a more favorable climate for quiet normalization of official cultural cooperation, which is practically non-existent.

JETON: "In reality, the project wasn't easy. It was very challenging both in the political sense and the technical sense of infrastructure and organization. There were around 20 or more people involved in the project, including actors from Kosovo and Serbia. The interest from Kosovar actors was extraordinary. For the first time we had people come to the Multimedia Center from North Mitrovica to audition. The play was popular because Miki Manojlovic, a film legend, was involved, but it was also the fact that Uliks joined in that balanced the play. For all of those people who had doubts, his presence was extremely valuable, both as an incredible actor and as a personality. As Bekim Fehmiu's son, and a person who straddles both Serbian and Albanian societies."

April 16: ***The collapse of Yugoslavia and other political stories: A dialogue between Shkelzen Maliqi and Baton Haxhiu*** is published in Belgrade by RK Links & Mostart, translated into Serbian by Anton Berishaj.

May 5: T. Marković, ***Time of Death and Entertainment,*** translation by Fadil Bajraj, is published by Qendra Multimedia.

May 28: ***The play Peer Gynt from Kosovo***, written by Jeton Neziraj and directed by Robert Jelinek, is performed in CZKD by Ema Andrea, Besnik Krapi, Jonas Sjogren and Charles Toulouse.

June 8: Parliamentary elections in Kosovo are held. PDK along with its coalition partners receive the most votes. However, narrow results and the rivalry between political parties does not allow for a coalition government to be formed in the Assembly. Other Kosovar Albanian parties represented in the Assembly, LDK, AAK, The Movement for Self-Determination (LVV), and Social Democratic Initiative (NISMA) create a post-election coalition and block the creation of the government through procedural complaints.

September 18-28: The first ***Mirëdita, dobar dan!*** festival that celebrates the Kosovo cultural scene is held in Belgrade, including a concert by Kosovo jazz singer Rona Nishliu. The Festival includes performances of theatre plays The Dealers by Bekim Lumi and Oh Good Days by Kalterim Balaj, as well as several debates and presentations with Blerta Zeqiri, Nora Ahmetaj, Shkëlzen Gashi, Nataša Kandić, Lazar Stojanović, Miljenko Dereta, Fahri Musliu, Parlote Muzlijaj, Shpëtim Selmani, Toma Marković, Vladimir Arsenijević, Ana Pejović, Shpend Kursani, Rron Gjinovci, Kushtrim Koliqi, Maja Stojanović and Dragan Popović all appearing.

October 14: A football match between Serbia and Albania in Belgrade is interrupted when a drone carrying an Albanian flag flies onto the field. Clashes ensue.

JETON: "The tensions increase whenever there is a political provocation, like the one with the drone. But, in situations when there are no political games happening on the sides, cultural exchange happens almost normally."

December 7: A presentation of the book ***The collapse of Yugoslavia and other political stories: A dialogue between Shkëlzen Maliqi and Baton Haxhiu*** is held at CZKD.

December 9: After LDK's Isa Mustafa leaves the opposition coalition and makes a deal with Hashim Thaçi, a new Kosovar government is voted in with Mustafa as Prime Minister. Thaçi assumes the role of Deputy Prime Minister and Foreign Minister.

December 18: ***The Bogujevci - a visual history*** opens at the Cultural Center in Belgrade. The exhibition documents the story of the massacre of the Bogujevci family of Podujeva, as experienced by three of its surviving members: Saranda, Jehona and Faton. The event is attended by Prime Minister Ivica Dačić, who stated that the crimes committed were not done in the name of the Serbian state. Dozens of protesters attempt to shut down the exhibition.

ELI: "Outside the building there was a big crowd of people that were there to protest against the exhibition and it was was vulgar, violent. But it was also very beautiful because the Serbian police protected us."

NITA: "Saranda's approach is interesting and she executes it very well by placing it on a personal level. This makes you aware of how much the events that are placed on macro levels are part of everyday life and of the experiences of individuals and cities and villages and families. They should be remembered, because we should always be able to identify the establishment of an order that aims for violence, that justifies violence, that legitimizes violence and aims to gain power through such tactics."

2015

March 27 - 31: ***Serbia and Kosovo: Intercultural Icebreakers,*** a program of the Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, hold two seminars, one in Belgrade and one in Prishtina, in which 25 young people from both countries active in the fields of art and culture gather to discuss human rights, culture, multiculturalism, conflict resolution through art and popular culture, art as a tool for change in society, and the culture of resistance. The project aims at renewing old ties and creating new ones among young people, academic and artistic circles, media outlets and civil society organizations from Belgrade and Prishtina, thus contributing to dialogue, reconciliation and normalization between the two societies.

May 14: The commander of the Chetnik movement in WWII, Dragoljub Draža Mihailović, is rehabilitated by a decision from the Higher Court in Belgrade, which annulls the 1946 ruling that sentenced Mihailović to death by firing squad for collaborating with the Axis occupier.

June 1: The trial for the murder of the journalist and owner of the newspaper Dnevni Telegraf, Slavko Ćuruvija, begins in Belgrade.

June 1 - 26: ***The Serbia and Kosovo: Intercultural Icebreakers program starts off the Month of Prishtina in Belgrade*** festival with a screening of Lindita Zeqiraj's film ***Balcony***. After the screening there is a discussion on the topic of "Kosovar and Serbian Cinematography: Parallels and Potentials" between Stevan Filipović, Ognjen Glavonić, Ismet Sijarina, Arian Krasniqi, and Bujar Kabashi. The program of the festival continues with an exhibition of works by Rron Qena, Shpend Havolli, Tadi and Linda, a discussion on the topic "What are they writing about you? How much do we know the literature and culture of our neighbor" with Saša Ilić, Jasna Dimitrijević, Gëzim Aliu and Albatros Rexhaj, a screening of the film The Poor by Genc Berisha, a concert of the band Gillespie an exhibition of artists Art Haxhijakupi, Dardan Zhegrova, Artan Hajrullahu, a discussion on the topic of "Socially Responsible Theater in Kosovo and Serbia" with Zlatko Paković, Zana Hoxha Krasniqi and Goran Cvetković, a discussion on "the position of women and patriarchal values in culture and art" with Jelena Višnjić, Ivana Smiljanić, Lura Limani and Vjollca Krasniqi. The festival ends with a concert by Shpat Deda , who is joined on stage by Ilir Bajri, Nesim Maxhuni and Fatjon Miftaraj. Locations for the events included CZKD, HUB gallery, Dom Omladine, and culture centers REX and GRAD.

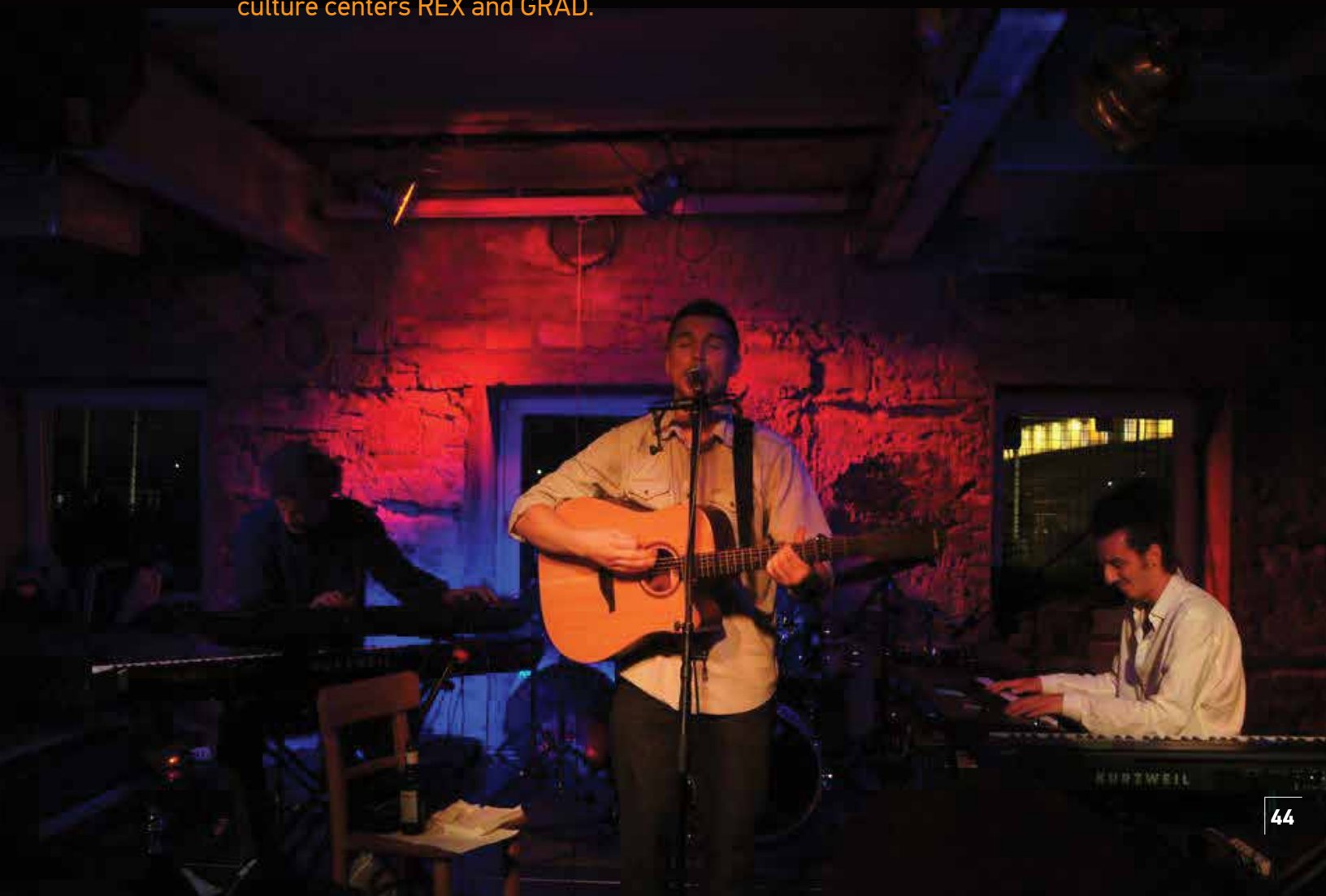

June 3 - 8: The second annual ***Mirëdita, dobar dan!*** festival is held in Belgrade, at Dom Sindikata, the Belgrade Youth Center, the Media Center, the Ceremonial Hall of the Jewish Community, Ben Akiba Comedy Club, Human Rights House, Vuk Theatre, Impact Hub and CZKD. The festival lasts 6 days and includes a screening of ***Three Windows and a Hanging,*** a film by Isa Qosja which deals with the fate of women who were raped during the Kosovo war. Other events include: a concert by Edona Reshitaj, Prishtina's Radio URBAN FM selectors party, a performance of a children's theater play, ***Circus,*** directed by Melihate Qena, an exhibition of artists Burbuqe Berisha, Zake Prelvukaj, Arlinda Hajrullahu, Mjellma Goranci Firzi, Blerta Surroi, and Eliza Hoxha, a performance of ***Shopping and Fucking*** directed by Fatos Berisha, screenings of the films ***Silence*** by Bekim Guri, ***Kolona*** by Ujkan Hysa, ***If We Can Do It We Will Do It*** by Genc Berisha and ***There is light inside*** by Rea Surroi and Dardan Selimaj, and a promotion of the book ***Billionaire*** by Veton Surroi.

June 12: Sponsored by the President of Kosovo Atifete Jahjaga and produced by Anna Di Lellio, the installation ***Thinking of You by*** artist Alketa Xhafa-Mripa displays 5000 dresses in the Prishtina football stadium - dresses collected through a grassroots campaign organized by women's rights groups. The installation addresses the stigmatization of victims of wartime rape in Kosovo. The World Health Organisation and the US-based Centre for Disease Control have estimated that around 20,000 women were raped during 1997-1999.

June 29: ***The Finger*** written by Doruntina Basha premieres in Kosovo, directed by Erson Zymberi. Cast members include Irena Cahani and Teuta Krasniqi.

July 13 - August 23: The research phase of ***Baushtellë: Balkan Temple begins.*** An art project that travels through Prishtina, Belgrade and Zurich for several months, ***Baushtellë: Balkan Temple*** prompts reactions to the question: What do you believe in? It is a successor to ***PRISHTINË - mon amour,*** and is lead by Tobias Bienz in Zurich, Rina Kika and Arbër Salihu in Prishtina, and Dragan Simeunović and Sandra Tomić in Belgrade. Participating artists from Kosovo and Serbia included Dardan Zhegrova, Tomor Kuçi, Edona Vatoci, Brilant Pireva, Dion Geci, Ivana Ranisavljević, Nadja Jovanović, Sonja Radaković and Stefan Stojanović. In the first phase of the project, the artists were tasked with investigating their belief systems through engaging with one another as part of a travelling community and participating in research events in the three host cities. Notable events include the opening of the first personal exhibition of work by Kosovar artist Rron Qena in Belgrade's Inex Gallery; a concert featuring Prishtina musicians Tomor Kuçi, Visar Kasa, Edona Vatoci, Arbër Salihu, Blerta Kosova and Bardhyl Salihu followed by local band Zaokret in the GRAD Cultural Center in Belgrade; and a concert by Belgrade band Svemirci at Dit' e Nat' in Prishtina.

RINA: "It was important during those months when Baushtellë was happening, that everyone contributed in their own way and prepared food, washed the dishes, helped the others with something. I think that creates a community feeling and people become close with one another. Then it's Stefan, or Brilant, or Edona, and not 'Edona from Kosovo' or 'Stefan from Novi Sad.'"

August 3: The Kosovo Assembly passes legislation that paves the way to forming a Specialist Chambers that would try allegations of war crimes committed by former Kosovo Liberation Army members between January 1998 and December 2000. 82 of the 120 deputies vote for the creation of the court that will be located in the Hague, the Netherlands.

August 12: Marija Ristić, a journalist from Belgrade, premieres her feature-length investigative documentary ***The Unidentified*** at DokuFest. The documentary explores the evidence behind stories of Serbian commanders who were behind some of the most brutal attacks during the Kosovo war and who have yet to be prosecuted. "Serbian institutions, cultural ones, are not willing to show the film. We couldn't screen it in Belgrade, no one wants us to rent a screening place," Ristić tells Kosovo 2.0.

August 25: The prime ministers of Serbia and Kosovo, Aleksandar Vučić and Isa Mustafa, sign four agreements in Brussels aimed at normalizing relations between the countries. Agreements are reached regarding the Association of Serb municipalities, electric power, telecommunications and removing the barrier on the bridge which divides Mitrovica into Serb and Albanian parts. Simultaneously, the agreement for the demarcation of the border between Kosovo and Montenegro is also signed. The opposition in Kosovo harshly attacks the government on these two agreements, assessing that they are a betrayal to the nation.

August 26 - September 16: ***A Month of Belgrade in Prishtina,*** a festival organized as part of the ***Serbia and Kosovo: Intercultural Icebreakers*** program, begins with the screening of Vuk Ršumović's film ***No One's Child*** at ABC cinema. Over the month of the festival, several events are organized in different locations, such as Oda Theater, the Modelarium of the Faculty of Architecture, the EU Info Center, the Gallery of the Faculty of Arts and MHz Club.

Events iclude: a concert by Serbian alternative rock band Lira Vega, a debate titled ***Street Art in Serbia and Kosovo*** with female street artist participants from both countries hosted by the gallery of the Faculty of Architecture, a screening of the short animated film ***Rabbit-land*** by Ana Nedeljković and Nikola Majdak, Jr., a debate on Street Art and Animation with panelists Rron Bajri, Tak, Lortek and Tkv, a debate on the topic Migration and Culture with panelists Marko Grba, Jovana Vuković, Hajrullah Çeku and Vullnet Sanaja, an exhibition of works by artists Marko Stojanović, Marko Crnobrnja and Ksenija Jovisević, and a concert by singer-songwriter Ana Ćurčin and her band members Goran Antović, Marko Cvetković and Blagoje Nedeljković/Goran Grubišić.

September 5: The ***Baushtelle: Balkan Temple*** project culminates with three six-hour long performances, one in each of the host cities. The performance in Prishtina takes place on the campus of the University of Prishtina.

48

49

RINA: "One of the pieces that sent shivers down my spine was Ivana Ranisavljević's performance at the National Library of Kosovo, where she wrote three different words in three languages (Albanian, Serbian and English) on her skin with a razor. Her idea was that Kosovo and Serbia are not communicating enough with one another, and are not saying some basic things, like the words 'I love you,' 'I'm sorry,' or 'Thank you'.

During ***PRISHTINË – mon amour*** we passed by the university campus. Tobias saw the Serbian orthodox church and said 'This is where we should do the next project.' Two years later, we received permission to use the campus of the University of Prishtina, because we knew that it was impossible to get permission to use the inside of the church. We had decided to abate and neutralize the building by doing an artistic performance with Serbians, Albanians and Swiss people. It is a massive building, in the middle of the city, which is ignored by all the people that pass by. Politicians don't want to deal with it. Every time it comes up, it becomes a very sensitive and controversial issue, because the cross on the church was added during the NATO bombings. It arouses very negative feelings and that is why we really wanted to do something with that church. In the end, our hearts were broken during the process, because we had decided to project something inside the church to signal that it is a space which isn't being talked about. But 2 or 3 days before the performance, the Kosovo Police came with 20 or more policemen and threatened to take away our permission to use the whole space, even though we had worked for a year to make sure that we had all the right permissions. Why? 'Because you are too close to the church. You have to move 50 meters away from it. You cannot use this church.' What are we doing to it if we are only projecting on it? We then decided not to make this a big deal in the media, because we weren't there to increase tensions around the church, but to remove that tension. In the end, we lost the chance to achieve the goal related to that building. We left it for next time. Maybe we'll get the chance to try and do something similar again."

September 12: The ***Baushtelle: Balkan Temple*** performance in Belgrade is housed inside the Kalemegdan fortress.

RINA: "We had some fears about what Brilant wanted to project and we sent a security guard to stand next to him. At the time, he was going through a period of his life where he was reflecting a lot on the global economy and socio-economic systems and he had the idea of doing something with the same amount of money from the currency of the three countries (the Euro, the Dinar and the Swiss Franc). He melted the coins, turning them into objects that had different weights and shapes. He tied the three to an oak tree and behind it, on the Kalemegdan wall, he projected a video at the beginning of which you see the three passports of the three different countries, including the Kosovar Passport. I can't say that people wouldn't have reacted elsewhere, but in our case, the projection was ongoing for six hours and there was no reaction."

September 22: Opposition parties begin to prevent the functioning of the Kosovo Assembly by blocking the podium, throwing eggs and water at Prime Minister Mustafa and other members of the government, and eventually using tear gas to remove deputies from the hall. The opposition demands that the two agreements made in Brussels be annulled.

November 8: Qendra Multimedia and CZKD co-produce the documentary theatre performance The Encyclopedia of the Living, written by Zlatko Paković in collaboration with Jeton Neziraj, directed by Zlatko Paković. The bilingual play, performed by actors from Prishtina and Belgrade, premieres at CZKD in Belgrade and is performed a week later in Prishtina.

JETON: "***The Encyclopedia of the Living*** was a more political project and maybe went deeper into Serbian-Albanian relations. It addressed, in essence, Serbian hegemony towards Albanians through a historical perspective."

November 9: Kosovo applies for membership to the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) but falls three votes short of the 95 needed for approval. This failed attempt at admission was partly due to a heavy Serbian campaign against Kosovar membership that countered that of Kosovo's.

November 20: ***Tre Pyetje – Triponi,*** a collaborative project examining the topic of intercultural exchange, reciprocal relationships, differences, prejudices and other social phenomena that define the relationship between Kosovo and Serbia results in an exhibition and performances by artists Stefan Stojanović and Milica Novaković hosted by Qendra Multimedia in Prishtina. The event is organized by ***Serbia and Kosovo: Intercultural Icebreakers.***

December 7: Belgrade courts begin the procedure to rehabilitate Milan Nedić, the prime minister of the Nazi-installed puppet government in Serbia during World War II.

December 13: Jeton Neziraj's play ***War in Times of Love*** is performed at CZKD, directed by Blerta Neziraj. The play is a tragic comedy situated in a beauty salon where four women share stories on their love lives, their experiences of the war detected underneath.

December 23: The constitutional Court of Kosovo rules that the Association for Serb Majority Municipalities agreement is not in spirit with the constitution of Kosovo if in enters into force.

2016

January 9: Protests turn violent in the streets of Prishtina, where molotov cocktails are used against the police, who in turn deploy tear gas canisters to disperse the protesters. The protest was called by the three opposition parties LVV, AAK and NISMA against the deal of the Association of Serb Majority Municipalities and the border demarcation deal with Montenegro.

February 13: ***Servis,*** an avant-garde crew of DJs, producers, event organizers, multimedia artists and party people from Kosovo organize their first ***Tour of the Balkans electronic music event.*** The line up includes Dead Ravers Society and SAUD from Belgrade. Since then, ***Servis*** events have gone on to host various Serbian players in the electronic scene including DNO MORA, KÑR LIVE and MARKO MILOSAVLJEVIC in events organized at Bahnhof Prishtina, Zone Club and Badovc Lake.

February 26: Hashim Thaçi is elected as president of Kosovo by the Kosovo Assembly, with 71 deputies voting in favor. His election comes in the third round after the first two rounds saw Thaci fail to achieve the 81 votes required. Violent protests erupted outside the parliament during the voting, with opposition supporters launching molotov cocktails at the building and police using tear gas to disperse protesters.

March 24: At the ICTY, Radovan Karadžić is found guilty of genocide and crimes against humanity during the war in Bosnia and is sentenced to 40 years in prison.

May 4: The EU Commission proposes visa free travel for the citizens of Kosovo. Two conditions remain in order for Kosovars to be able move freely in the Schengen zone; Kosovo needs to ratify the border agreement with Montenegro and strengthen its track record on fighting organised crime and corruption.

May 5: The Albanian translation of ***Didara: Life Story of a Woman from Prizren*** by Miroslava Malešević is published by Qendra Multimedia.

Spring/Summer: The play ***Encyclopedia of the Living*** by Zlatko Paković is published as a book, in Albanian, Serbian and English, by CZKD and Qendra Multimedia.

June 1 - 4: The third annual ***Mirëdita, Dobar Dan!*** festival is held in Belgrade, at the Belgrade Youth Center, Media Center, UK Parobrod and CZKD. The opening of the festival commemorates the 80th anniversary of the birth of Bekim Fehmiu, and is followed by a screening of the film ***Father*** by Visar Morina. In the days that follow there is a book promotion for ***Snake Legs*** by Veton Surroi followed by a discussion on the political establishment in the Balkans; a concert by Besa Llugiqi and Lirika Pula-Kasapolli; a debate on the topic of Kosovo and Serbia in the media; an opening of an exhibition by Blerta Surroi; a screening of the making-of ***Thinking of You*** by Anna Di Lellio and Fitim Shala, which documents an art installation by Alketa Xhafa Mripa about survivors of wartime sexual violence, and a debate on women victims of war.

June 15: ***Cultural Shok,*** an exhibition organized at UK Parobrod in Belgrade within Helsinki Committee for Human Rights' program ***Serbia and Kosovo: Intercultural Icebreakers*** presents a group of artists from the two countries through multimedia installations inspired by their experience of getting to know one another and their respective cultures.

June 17: The play ***Remains*** written by Vuk Bosković, directed by Andrej Nosov and produced by ***Heartefact*** and Festival Dev9t premieres at Stara Ciglana in Belgrade. ***Remains*** follows the storyline of intimate relationships that are burdened by an investigation into war crimes committed by a battalion of the Serbian army against Albanian civilians in Kosovo.

July 15: DokuFest and Drugstore, a nightclub and cultural space in Beograd, begin their collaboration with a screening event featuring a selection from the festival's short film and documentary program which includes ***Our Bride*** by Yll Çitaku.

August 8: The new Government of Serbia is formed, led by Aleksandar Vučić. The majority of ministers from the previous government remain in place.

August 12: Three Drugstore resident DJs, Bane, Vitanov and Ali Guney, cater to the audience in Prizren at a DokuNights event during DokuFest.

December 15: The International Telecommunications Union assigns the +383 area code to Kosovo, in accordance with the telecommunications agreement between Serbia and Kosovo.

December 31: Leo Lumezi, a crew member of the Kosovar ***Servis*** collective, is part of the new year's eve line-up at Drugstore nightclub in Belgrade.

2017

January 4: Under a Serbian arrest warrant, INTERPOL stop Ramush Haradinaj in France, accusing him of war crimes. Serbia demand Haradinaj's extradition to Belgrade. Ultimately, the French court frees Haradinaj in April but the arrest strains relations between Kosovo and Serbia. Two months later, the Kosovo Assembly passes a resolution which halts the dialogue for normalisation of relations.

January 14: Tensions between the two countries escalate after a train decorated with the slogan "Kosovo is Serbian" translated into 21 languages departs from Belgrade to northern Kosovo. A war of words breaks out after the train is halted in Raska, with accusations made by authorities in both Belgrade and Prishtina.

April 2: Presidential elections are held in Serbia with 11 candidates running. After several days of deliberation in the Republic Electoral Commission and repeated elections at several polling stations, Prime Minister Aleksandar Vučić is proclaimed as the winner of the presidential contest, to assume office by May 31.

April 3: Anti-regime protests begin in Serbia because of electoral machinations, media control and the effective neutering of the opposition. The protests become the largest since those that brought down Milošević in 2000.

May 31: A public debate called ***Culture Beyond Nationality*** is organized at the Faculty of Arts in Prishtina as part of ***Serbia and Kosovo: Intercultural Icebreakers.*** Speakers include Ismet Sijarina and Burbuqe Berisha, film directors from Kosovo, and Aleksandra Đurić-Bosnić, a culturologist from Serbia.

May 31 - June 3: The fourth annual ***Mirëdita, Dobar Dan!*** festival opens at the Belgrade Youth Center. The festival lasts 4 days, taking in events at the Belgrade Youth Center, Media Center and Center for Cultural Decontamination. It starts with a performance by Fitore Berisha ***Revolt Against Violence,*** an opening ceremony hosted by Alban Ukaj, and a screening of Oscar-nominated film ***Shok.*** In the following days, the program of the festival includes a debate on ***Cultural cooperation and exchange between Kosovo and Serbia;*** a screening of the movie ***Zonjusha*** by Genc Berisha; a promotion of the ***I wanna be heard*** memory book with stories of women survivors of torture during the last war in Kosovo; a jazz concert by the Visar Kuçi trio; a promotion of the book ***Serbs and Albanians through the centuries*** by Petrit Imami; a screening of the film ***Albanian girls are our sisters*** by ForumZFD, BIRN Kosovo and the Independent Journalists' Association in Vojvodina; a performance of ***A play with four actors and some pigs and some cows and some horses and a prime minister and a Milka cow and some local and international inspectors*** directed by Blerta Neziraj; and a performance from the Tandem DJ duo comprised of Oda Haliti and Blerta Kosova.

53

54

June 11: Parliamentary elections take place in Kosovo. A coalition between PDK, AAK and NISMA win the majority of votes, and after three months of struggling to form a government, an agreement with the Serb List is reached and the coalition assumes power with Haradinaj as Prime Minister. This bolsters the Serb List's position in Kosovo politics.

June 13: A public discussion called ***Freedom of Expression and Interculturalism*** is held at the Human Rights House in Belgrade. Panelists included artists and cultural workers from Kosovo and Serbia including Florent Mehmeti, the director and head of the Oda Theater in Prishtina, Blerta Zeqiri, a director and screenwriter, and Ognjen Glavonić, director. The panel was moderated by culturologist Aleksandra Bosnić. The event forms part of the ***Serbia and Kosovo: Intercultural Icebreakers*** program.

June 22: Drugstore and DokuFest continue their collaboration through a documentary film screening event at the Drugstore Garden in Beograd.

June 29: The new government of Serbia is formed with Ana Brnabić as Prime Minister.

August 5: DokuNights at DokuFest presents a live act with Sleeparchive and DJ sets from Regen and Andrea HZ, in an event hosted by Drugstore.

October 14: The Termokiss community center in Prishtina, in collaboration with Patrik Ukiq organize a modular synths workshop with Jan Nemeček and Branislav Jovančević, as well as a VJ workshop with Milena Manojlović / Kišobran. After the workshop, there are performances by the local act RRETH and STEPNIAK from Serbia.

October 18 - 22: CZKD and Kosovo Glocal present the ***Përtej/Preko/Beyond*** program, devoted to the 20th anniversary of the original ***Përtej*** exhibition at CZKD. The program includes an exhibition, workshop, discussions and a study trip to Prishtina.

BRANIMIR: "I think that there is still a very strong resistance in Belgrade to even accept that there are artists in Kosovo. This racism here which exists towards Albanians is something that never went away. I remember when I told someone in the early '80s that I met a philosopher from Prishtina, and they asked me: 'Kosovo has philosophers?.' Even the Prishtina art scene had been colonized by the standards of the Belgrade Academy for a long time. Until the breakup in the '90s and until the parallel system of education, the scene was identical – the same artists from Belgrade were there as well. You could say that the Academy in Prishtina used to be a kind of product of the Academy in Belgrade, and during that time there was collaboration, but only in the sense that Belgrade was the older and Prishtina the younger partner. But a free exchange of people, ideas, contacts, mutual work – I don't think that ever existed.

The art scene here has no desire to collaborate with the Kosovo art scene, which is in my opinion much better than in Belgrade. It's three times better, and I have always thought that – even today the Kosovo art scene produces very interesting artists and it truly is a grandiose contemporary art scene and much stronger than the Serbian one. Nothing similar exists in Belgrade and never did. Apart from the heroic period of conceptual art in '73-'74 until '78, those several years when there was some kind of movement in the scene, but even that has been forgotten by Belgrade, because Belgrade never acknowledged it.

If I give a lecture in Prishtina, and nobody in Belgrade hears about it, or if Albert Heta comes to Belgrade as a guest lecturer and nobody in Prishtina finds out, then nothing is achieved. Normal channels of basic communication and information don't exist. Those channels were cut in 1981, so that's nothing new. Apartheid still exists in Kosovo, only now it's enforced by someone else. They have no visas, they are held under a special political, police, military regime. Kosovo has been under occupation since 1981, of various formations, ideologies, states... but it is an occupied territory, and it's very complicated to collaborate with an occupied territory."

NITA: "There is still a question which we haven't answered properly. We have to think hard about why it is that we want to remember and reconstruct the '90s and our experiences from the war. What is it that we want to benefit from them? This remains very important, as it is inevitable that they will also be rewritten and revised from today's context."

JETON: "What is urgent is the need for physical communication. What often looks unfruitful and unimportant: groups of young people, or groups of writers from Serbia visiting Kosovo and vice versa. These visits are super important, because that's where you see reality, meet people, and create links of normal communication."

DORUNTINA: "It's possible for a natural collaboration to be born. It's possible for two places to feel the need to collaborate beyond a political purpose. It's possible for people to simply collaborate because they are artists and not because they are Albanian or Serbian."

VESA: "I think that we know better what is happening, or I personally know better what is happening in London, in New York, or in Berlin, but I don't know what is happening in Belgrade or in Zagreb."

MEHMET: "I can only hope that there will be attempts by both societies to get to know each other better in the future in the case that there is an interest to do so. If there isn't, then they will most certainly meet somewhere else in the world."

VETON: "There is nothing better than personal contact. It explodes prejudice."

October 23 - 31: The seventh ***Kosovo and Serbia: Intercultural Icebreakers*** study tour with young people from Serbia and Kosovo takes place in the two countries. The group visits cultural institutions and organizations in Belgrade, Prishtina, Novi Sad and Prizren. Through these visits, as well as lectures, workshops and other activities, the group delves into topics such as literary collaboration between the two cultures with writer Saša Ilić; value systems and contemporary art with culturologist Aleksandra Bosnić; art, gender and activism in Kosovo with theater director Zana Hoxha Krasniqi; and creative campaigns with psychologist Tamara Tomasević.

December 22: Oborri, a band from Prishtina comprised of Tomor Kuçi and Arbër Salihu, together with two other musicians as part of their live set-up, Liburn Jupolli and Vedat Hasani, stop in Novi Sad, Serbia, to perform at the LAB Culture Center as part of their mini-Balkan tour.

December 31: The ICTY, established 25 May 1993, is officially dissolved.

An Afterword From Belgrade

By: Luna Đorđević

In the ***Radoje Domanović*** elementary school in New Belgrade that I used to attend as a child in the mid-90s, there was a big old-fashioned TV set with a video recorder. There was also a video cassette (I don't know if there were others, I remember only the one). On this cassette was a recording of the film The Battle of Kosovo ***(Boj na Kosovu)*** from 1989, directed by Zdravko Šotra. At the end of each school year, every June 28th on ***Vidovdan,***[1] that TV set (with the recorder and the cassette) would go around the school to every classroom, and the students would watch the same film every year, in honor of this day. An average schoolkid in Serbia could learn two basic things from this film — that the ("evil") Turks had a technique of impaling people (Serbs) so that they would die a slow and painful death, and that Kosovo is Serbian territory and has been since 1389. Every June 28th we would collectively renew this subject.

When I was in the second or third year of high school we got a new physics teacher. He had long, greyish hair and beard, and a great wooden cross protruding from beneath his clothes. During his first class, when he was introducing himself, he said: "I am an Orthodox Serb, and it would be good if you were as well."

During my master's studies of political science, while discussing multiculturalism, a fellow student said to me, without a trace of irony, that the concept of a multicultural society cannot be applied to the case of Kosovo because "Albanians aren't people, and they have no culture."

This one film that we as children used to watch in school, somehow became the film which we all participated in. Whenever my dad and I would pass by the National Library and the Temple of Saint Sava[2] in Belgrade, he would say: "Do you know what the difference is between the temple and the library? The temple offers one book, the library offers thousands."

Every schoolkid in Serbia knows the work and the image of Saint Sava, having painted his portrait at least once a year in art class. Almost every ***schoolkid***[3] in Serbia can recite on command at least the first two verses of the Hymn of Saint Sava. Saint Sava, the school ***slava*** (patron saint), was buried in the temple carrying his name, right next to the National Library.

---

[1]A Serbian national and religious holiday, a slava, celebrated on June 28th

[2]In Belgrade the two buildings stand side by side.

[3]When I say school kid I mean anyone who attended elementary school in Serbia since the mid-80s.

Up until last year, another important person used to be buried not far from there at Slavija Square – Dimitrije Tucović[4]. This man dedicated his whole life to the fight for workers' and human rights, gender equality, the universal right to vote, social justice and civil freedoms. This man, had he been born today, would still have been ahead of his time.

Yet students in Serbia learn tragically little about him, if at all. Because in the school system of Serbia, a schizophrenic country that has been torn for the past 30 years between national socialists, then clero-fascist nationalists and bourgeois liberals (who of course also celebrate the slava, of the school and every other variety), there is only room for one Saint Sava and one film about the nation-building of the Serbian nation since 1389 (when there were no traces of nations anywhere in the world), and very little else. Let alone for one Dimitrije Tucović.

Just as the Temple of Saint Sava offers one book, compared to the library, which offers thousands, so our schools have been offering one story for the past 30 years. Because this idea of 'Serbdom' and Orthodoxy has become internalized over time. That it is good to be a Serbian Orthodox Christian became generally accepted by both sides in Serbia — the ***one and the other side of everything.*** Some see it as a pillar of the Serbian nation, and others as a distancing from ***horrible*** socialism.

What is left of the separation between church and state now is that we have phenomenon like a city slava, what is left of the separation of church and school is religious education. Everyone is focused on maintaining some honor and identity, some kind of dignity. So everyone in Serbia now celebrates the slava, Christmas and Easter, everyone fasts and crosses themselves — because that is what you are supposed to do. Obsessed with their roots, they forget the roots of this return to Orthodoxy, to the Dark Ages. ***Who knocks at this late hour, in the depths of the calm night?***[5] They forget what it meant to be Serbian Christian Orthodox in the '80s and '90s, both for those who were and those who weren't.

In the Serbian school system, children learn the poem by Milan Rakić, ***On Gazimestan***[6] (Na Gazimestanu) by heart — "When the storms passed o'er the Kosovo flatland, Kosovo became a limitless wasteland." In 1912, when Milan Rakić wrote this poem, Dimitrije Tucović was called up into-

[4]Formerly known as the Square of Dimitrije Tucović

[5]Verse from the poem "Saint Sava" by Vojislav Ilić

[6]Gazimestan is the memorial site and monument commemorating the Battle of Kosovo (1389), located several kilometres from the actual battlefield, known as the Kosovo field.

-the army of the Serbian Kingdom, and forced to participate as a soldier in Serbia's military assault on Albania during the Balkan Wars. He would send letters from the front as proof and testaments of war crimes that the Serbian army committed against Albanian civilians, which were published in the Workers' Newspaper. After returning from war, he published the book Serbia and Albania in which he explicitly criticized the militarism of Serbia and its bourgeoisie.

"These crimes were not the work of individuals or personal opinions, but an integral part of the 'national' politics of Balkan states. The Serbian army has been eradicating ***Arnauts*** [7] in Old Serbia and Albania (...) with the atrocious conviction that they are doing a "national act", that by eliminating those innocent people from the face of the earth, they are eliminating an enemy that they will have a hard time destroying in the future.[8]"

This is not the history which is taught in Serbian schools. It is not a desirable history, because it does not fit into that one story, one narrative and myth which is packed and served to the citizens of Serbia since childhood.

Where Dimitrije Tucović used to be buried, where his monument used to be, there is now a colorful musical fountain, constructed in 2017. One of the greatest people in our Balkan history has been neatly removed from the public eye and replaced by a hollow facade. That is how things are done in Serbia — either they fit into the narrative of a (homogenous) Orthodox Christian Serbian nation (by force if needed), or every trace of them is destroyed. History is repeated, erased and reinterpreted. If someone has a problem with this, the army will show up at their door. Those are the rules of imperialism. If someone has a problem with this, they will be forcefully and systematically excluded from every aspect of public life, until they are made to submit, or every trace of them is destroyed.

Children in Serbia in the '90s, both Serbian children and those who weren't but spoke the language and could pass undetected, were lucky to even go to school, and learn the Cyrillic alphabet and celebrate their school slava. Albanian children in Kosovo didn't have that freedom, they were forbidden from being educated in their own language. Albanian children studied in secret, in private houses, while the Serbian army and the police patrolled the streets and maintained peace and order. This is how a civil war begins.

---

[7] A Turkish ethnonym used to denote Albanians.

[8] Dimitrije Tucović, Workers' Newspaper no. 223, October 22, 1913, Dimitrije Tucović, Collected Works, Belgrade 1980, book. 7, p. 160–164

Kosovo became an independent state in the meantime, which the very Constitution of Serbia from 2006 denies as a fact. That very same Constitution says that Serbia is a country of the Serbian people (first of all) and all its other citizens (in second place, because they found themselves here by accident). Serbia is still a country in which anyone who isn't 'us' is something different, foreign and undesirable.

In spite of the atrocious and difficult political history, there were those who didn't cut ties, but maintained them and developed them, those who communicated and collaborated. In the summer of 1997, at the Center for Cultural Decontamination in Belgrade, the ***Përtej*** exhibition of Albanian artists from Kosovo[9] took place. Since then, not a single successful exhibition of Albanian artists from Kosovo was ever organized in Belgrade. ***The Përtej/Beyond/Preko*** 20 Years project that we have been working on in honor of the 20th anniversary of ***Përtej,*** had the aim of showing how much those ties and those relationships remained alive and strong, in spite of the terrible darkness of the mutual political situations of our two countries, Serbia and Kosovo.

Those who maintained these connections are individuals, workers in culture, people who rose above national narratives and dedicated themselves to collective work, solidarity and art. We built our entire research on their testimonies. It is important to record it, to remember it, because the relationship toward history and toward memory in our society is the way it is.

These are testimonies that are clear to me, testimonies of people with whom I share a common language. When Branimir Stojanović says in his interview: "Apartheid for Kosovo was apartheid for all of Serbia," I remember the entire spectrum of examples from my personal experience of growing up and living in Serbia that confirm this. When Svebor Midžić says in his interview: "When you are a child from a mixed marriage you are at an advantage because you can never buy into the story of nationalism — someone always reminds you who your father is," I understand exactly what he means, on a fundamental level.

This publication is here to speak about that which is rarely mentioned, about the history which isn't taught in schools — about how art is entwined with politics, how strongly art fights it, in spite of everything, how much has been done, and how much is still before us.

---

[9]Sokol Beqiri, Mehmet Behluli, Maksut Vezgishi and Ilir Bajri

To re-look through the eyes of your older past selves

By: Majlinda Hoxha

Monday September 2, 1991

That clear sky, fresh air, floral scented, early autumn morning was my first day at school. Regardless of the fact that I never got to see the interior of the classroom, it will forever signify the first day of school. The strategic layout of the blue uniforms and the embellishment of heavy artillery around the premises of the school, an arrangement which would become the blueprint for the decade to follow, all added to the significance of the day.

It was also the day I met my first teacher, who so gently asked the disturbed parents to return home and wait for news about when it will be safe to bring the kids back. We only resumed school after half a year of complete entropy, and the creation of the parallel administration and government.

An Austro-Hungarian building that has since been listed as a cultural heritage monument by the Kosovo government, and was built at the beginning of the 20th century, this was the building that was to be my school. It was always intended as a school and has remained as one ever since.

What is interesting about the building is the fact that in the '90s it bore two names. Ask me what primary school I went to and I would tell you Elena Gjika, ask a Serbian who was a kid in the '90s and lived in the area the same question and they will answer: "primary school Vuk Karadžić." This wasn't an isolated case, all the primary schools in the country had the same situation.

In the '90s, school was clearly divided into two entities and not only in name but physically as well. At my school, the labs, the bigger classrooms, the library and the gym were part of what was the Serbian side and the Albanian side had everything else left of the building, a quarter of it to be exact.

To reminisce on the fact that in those eight years I did not ever see the inside of the schools' gym or library would be arbitrary, considering that high school and university students at the time were cloistered, attending lectures in private houses turned into schools, with no access to official school and university buildings. "Education is the biggest weapon," was my parents' aphorism used throughout my childhood, and it was precisely that sector that was so fearlessly targeted by the regime of the time.

Wednesday October 1, 1997

That not so clear sky, not so fresh air, tear gas scented, autumn morning was my first day at school. Not literally. I mean it was indeed a school day, and in many ways it also had abstract parallels with my first day at school. Same scenario, the strategic layout of the blue uniforms and the embellishment of heavy artillery around the premises of the school all added to the significance of the day, but now I was a teenager and fully aware of its importance. It was the start of the memorable student protests of 1997.

The gathering point for the protest was only about a kilometer west of Elena Gjika, near the Gjergj Fishta a.k.a Branislav Nusic primary school. The protesters intended to march to the center of the city requesting their right to education, but the peaceful protest was violently disassembled shortly after it started, in a way that foreshadowed the beginning of the not so peaceful resistance to the Serbian regime.

This day also marks my independence from parental care. You see, my mother, who was a maths teacher at the Gjergj Fishta a.k.a Branislav Nusic primary school, had made a habit of picking me up from school every time there was a protest. By learning her working hours I was able to skip school and join the protests thereafter. With that came my freedom of choice on the matter of ideology, narrative, and expression.

What I was unaware of on that day, and the rest of my life until recently, two years ago to be precise, was that 85 days before the October 1, 1997, there was an exhibition opening at the Center for Cultural Decontamination (CZKD) in Belgrade, showcasing the works of four Albanian artists from Kosovo. With the poignant title of "Përtej" (Beyond), the exhibition had mixed receptions in both countries, inevitably considering the political situation in the region at the time. However, this moment demonstrated the odd instances that stand outside the dominant narrative, which doesn't necessarily allow the didactic narrative of intimate events.

The delicacy of relooking through the eyes of a counterpart from the not so distant past shows the moments of personal and individual collision of thought, matter and responsibility shared between productive souls — individuals that against all odds maintain and nurture the human need for communication and expression. Art and activism have always had such space for movement — though small in reach, in tough times they create and sometimes even maintain channels of communication.

This publication brings together testaments of diverse individuals, who, while separated by age, at particular times within these three decades were, and still might be, involved in the cultural exchange between two countries with a knotted past, a delicate present, and a challenging

future. Through these interviews, one is exposed to an array of pasts and perceptions and that took place alongside the political narrative. In contrast, by continuation they depict personal truths and carry a weight of responsibility in the telling of events.

Dramaturgist, Doruntina Basha depicts it elegantly: "In 1990, both my parents got fired from their jobs. My dad worked at the Television of Prishtina and my mom at Radio Prishtina. They both got fired on the same day, along with many other Albanians. It happened in July. I was 8 years old. The moment it happened, a huge wall was installed between me and my Serbian friends that lived in my grandma's neighborhood. I still don't understand why or how."

I would like to pay attention to the wall that Basha refers to, the intangible wall that was physically prominent in primary schools and whose existence was present in all other aspects of the everyday. It was that wall that intrigued the handful of people that attempted to make cracks in it early on, and it is from these cracks that those who continue to chip away at the wall do so now — the artists that will chip away until there is a tiny glimpse beyond the wall. One might say those cracks are not sustainable enough to make a difference but they will be there if the hammers ever appear later on.

This takes me to Basha's other observation: "Knowing my parents, I don't believe that they told me not to talk to them, or not to hang out with them, but circumstances changed overnight and all of a sudden it wasn't normal for Albanians and Serbs to be friends. From that perspective, I could never have imagined that in 2011 I would go to Belgrade as the playwright of the first Kosovar play to be staged in Belgrade."

This itinerary through time and events has allowed me to vicariously dance through the lives of others and in doing so reveal the necessity of human communication and participation. Ultimately this journey has gifted me with the sense of what might have been if I was not merely a young teenager in the '90s, but an artist, a university student, an avid movie lover, a professor or merely just a kid who lost friends in the street by the construction of a wall.

The last quote in the chronology is by the artistic director of Dokufest, Veton Nurkollari, who states that: "There is nothing better than personal contact. It explodes prejudice." I say let's ponder upon that.

Përtej, 20 vjet pas

Nga: **Shkëlzen Maliqi**

Vendimi që të organizohet ekspozita e artit kosovar në Beograd në qershor të vitit 1997 nuk ka qenë i lehtë. Madje edhe në vetë zyrën e Fondacionit Soros në Prishtinë, e cila e mbështeti financiarisht atë, disa dyshues me zë shtronin pyetjen: "A e keni menduar mirë se çka po bëni dhe ku po shkoni?"

Artistët nuk e kishin problem fare. Përkundrazi, kur u thashë se ekspozita mund të mbahet kudo në 'mbetjen e Jugosllavisë', p.sh. në Budva, Suboticë ose Novi Sad, ata thanë se janë të interesuar, por e kishin një plotësim. Po, thanë, qytetet që u përmendën janë interesant, por nëse puna e vendit është e hapur dhe nëse kërkohet edhe mendimi ynë, ne më parë do të propozonim Beogradin, si një qendër e madhe e artit bashkëkohor. Pa e nënvlerësuar Malin e Zi dhe Vojvodinën, atje megjithatë ka më shumë publik dhe kritikë për artin tonë. Tekembrama, arti ynë edhe shënjestron ndërgjegjjen e Beogradit.

Mua më pati ardhë mirë që artistët insistonin për Beogradin. Si nismëtar i ekspozitës, menjëherë e pata paramenduar edhe hapësirën ku ajo do të mund të mbahej. Në shkurt të vitit 1997 me Sokol Beqirin dhe Mehmet Behlulin vizituam Qendrën për Dekontaminim Kulturor, përkatësisht Pavilonin Velkoviq. Ky ishte një objekt i ndërtuar mes dy luftërave botërore nga një ministër serb që ka qenë adhurues i artit dhe në atë gliptotekë mbante koleksionin e tij privat me kopje të skulpturave të renesansës italiane. Por, me rëndësi ishte se CZKD ishte një institucion i spikatur i rezistencës ndaj regjimit të Milosheviqit.

Kur i vlerësuam kushtet dhe vendosëm që ekspozita të mbahet në fillim të qershorit, ajo që i brengoste aristët ishte vet hapësira, përktësisht se si do të duken veprat e tyre në atë objekt, dhe jo konsideratat politike dhe të tjera që ua thoshin dyshuesit për oportunitetin e organizmit të ekspozitës në Beograd.

Unë gjithësesi, sikurse edhe artistët, i kisha parasysh vërejtjet e skeptikëve. Disa prej tyre kanë qenë qëllimmira, kujdeseshin për reputacionin tonë. Organizimi i ekspozitës në Beograd në rrethanat e atëhershme, kur praktikisht ishim në një gjendje para shpërthimit të luftës, konsiderohej si ndërmarrje jo e mençur. Për më shumë, pos argumenteve politike na përplasnin në fytyrë edhe ato artistike. Vija qendrore (mainstream) e skenës kosovare edhe ashtu i shihte me dyshim tendencat e reja artistike me vepra që shfaqeshin në Galerinë Dodona e disa të tjera, si kafe-galeria 'Hani i 2 Robertëve'. Mainstreami nuk e pëlqente ekspozitën në Beograd, sepse aty ishte koka e regjimit që na kishte pushtuar dhe pothuajse në tërësi ngulfaste aktivitetet arsimore dhe kulturore në Kosovë.

Na thoshin: nëse neve na është pamundësuar paraqitja në galeritë tona, që i kanë uzurpuar serbët që dirigjohen nga Beogradi, çka hamamin po kërkoni ju në Beograd? Kjo vetëm sa e legjitimon gjendjen ekzistuese në Kosovë! Ose, edhe më keq, pse duhet t'i shkohet Beogradit në këmbë, duke ia njohur kështu supermacionin, pa marrë parasysh se galeria e CZKD-së është kundërshtare e regjimit të Millosheviqit?!

Edhe më të rënda kanë qenë akuzat e tjera se do të konsiderohemi servilë, kolaboratorë të okupatorit, tradhtarë, injorues dhe ofendues të viktimave të represionit, etj. etj.

Duke e pasur parasysh këtë kontekst, në fletushkën/ftesën që ka qenë e publikuar për ekspozitën (katalogu do të botohej më vonë, në vjeshtë) unë e pata bërë një shkrim sqarues, si vijon:
"Artet figurative në Kosovë deri nga fillimi i viteve '80 kanë kultivuar një lloj akademizmi të lumtur, provincial. (...) Në vitet '80 ky akademizëm përjeton një krizë. Sistemi edhe ashtu i brishtë kulturor bëhet ndër viktimat e para të konfliktit të ashpër ndëretnik. Në përiudhën 1989-1991 institucionet edukative dhe kulturore në Kosovë (galeritë, akademia e arteve etj.) 'spastrohen' nga shqiptarët. Arti kosovar hudhet në margjina, detyrohet që të bëjë jetë 'paralele' jashtë objekteve përkatëse.

Arti i rezistencës, ndonëse me cilësi të luhatshme, do t'i japë goditje përfundimtare akademizmit. Brezi i artistëve të rinj, i afirmuar në fund të '80-ve dhe fillim të '90-ve, gati i tëri rreshtohet kundër 'realitetit në pikturë", në favor të abstraksionit ose eksperimenteve mediale (Sokol Beqiri, Mehmet Behluli, Gani Llalloshi, Visar Mulliqi, si dhe disa artistë të margjinalizuar të brezit të mesëm, si Gani Bajraktari dhe Haxhi Kastrati). A është paraqitja e brezit të ri dhe të zemëruar artistësh vetëm tërmet i rëndësisë lokale ose ata, si thyes autentikë të konvencioneve dhe provincializmit, megjithatë mund të vendosin komunikim më të gjerë me tendencat bashkëkohore të artit? Projekti ***Përtej*** është inicuar për t'i tejkaluar kufijtë dhe tabutë që pamundësojnë komunikimin normal artistik dhe ndërnjerëzor. Ky është para së gjithash një projekt artistik por që gjithsesi ka edhe implikime të tjera, ndër to edhe politike. Ndonëse nuk i shohim si të parëndësishëm, dhe nuk ikim nga aspektet provokuese të projektit, ftojmë që të heshten dhe të injorohen implikimet objektive dhe të supozuara joartistike të projektit, në mënyrë që mes Kosovës dhe Beogradit të vendoset komunikimi përmes gjuhës universale të artit me preokupime shpirtërore që tejkalojnë realitetin e sotëm të përimtësuar, të helmuar dhe ksenofobik ballkanas. Projektin e kemi emëruar ***Përtej***, që në shqip e ka kuptimin mbi, matanë, nga ana tjetër. Ky titull nuk ka karakter programatik. Ai vetëm shënon situatën kufitare të artistëve që do të donin të ishin mëtanë realitetit të vrazhdtë."

Përtej me një gjuhë të kulluar figurative shqyrtonte krizën e atëhershme të shpërthimit të nacionalizmit dhe të përpjekjeve që mbi gërmadhat e federatës së shkatërruar të instalohen regjime të dominimit ose, edhe më keq, të eliminimit të çdo respekti të ndërsjellë, të jetës së përbashkët dhe të fqinjësisë së mirë.

Përtej konfiguroi një status të dinjitetit të rigjetur, sepse goditja më e rëndë që përjetonin në vitet '90 kosovarët, njerëzit e zakonshëm dhe artistët, ishin format e ndryshme të poshtrimeve të përhershme. Mesazhi kryesor i ekspozitës, nëse do të mund të thjeshtëzohet në këtë mënyrë, ka qenë: ju do të duhej të turpëroheni, jo ne!

Çka solli ***Përtej***? Pas ekspozitës ndodhi afirmimi i shpejtë ndërkombëtar i artistëve që morën pjesë në ekspozitë. Kosova hyri në hartën e artit bashkëkohor të rajonit. Kuratorët me nam Harald Szeemann dhe Rene Block vizituan Kosovën disa herë duke pohuar se këtu 'zbuluan' artin interesant dhe shumë domethënës. Edhe pse ekskursionet e tyre në Ballkan u kritikuan si qasje neokoloniale dhe 'eksotizim', ekspozitat e tyre megjithatë ndikuan në vendosjen e standardeve të vlerësimit dhe stimuluan ndërlidhjen e skenave dhe avancimin e komunikimeve me artin europian e më gjerë.

Pas ***Përtej*** nis zgjerimi i skenës së artit bashkëkohor me emra të rinj. Nga fundi i '90-ve shquhen Erzen Shkololli dhe Albert Heta, pastaj vjen brezi i përfaqësuar nga Jakup Ferri, Lulëzim Zeqiri, Dren Maliqi, Driton Hajredinaj, Merita Harxhi Koci, Alban Muja etj., vijojnë sukseset e Flaka Halitit, Fitore Isufi Koja, Alketa Xhafës dhe grupit 'Haveit', ndërkaq që pjesë e skenës, me vizita të shpeshta dhe pjesëmarrje në ekspozita dhe seminare, bëhen edhe artistët e afirmuar jashtë Kosovës, para së gjithash Sislej Xhafa dhe Petrit Halilaj.

Të gjitha këta emra, dhe disa të tjerë, krijojnë një gjallëri të jashtëzakonshme dhe diktojnë edhe për ndryshimin e qasjes së përgjithshme të shoqërisë ndaj artit bashkëkohor. Ai bëhet i pranuar nga Galeria Kombëtare dhe Fakulteti i Arteve, madje imponohet si mainstream i ri.

Në ndërkohë format e komunikimit mes Kosovës dhe Serbisë, me gjithë vështirësitë, pasurohen dhe sot nuk është gjë e pazakonshme këmbimi i ekspozitave ose i përkthimeve të ndërsjella, ku edhe kujtimet për ekspozitën ***Përtej*** '97 vinë me një shkëlqim të natyrshëm dhe të tejkohëshëm.

Pas 20 vitesh, si një satisfaksion artistik për përzgjedhjen e vitit '97 vjen edhe pjesëmarrja e Sokol Beqirit dhe e dy artistëve të tjerë nga Kosova, Agim Çavdarbasha dhe Lale Meredith Vula (kjo edhe me rrënje angleze), në Dokumenta 14 - Kasel dhe Athinë, si konfirmim i paralajmërimit të dikurshëm se arti kosovar është duke kërkuar vendin e vlerësuar në hartën e artit bashkëkohor ndërkombëtar.

Duke e propozuar shënimin e 20-vjetorit Borka Paviqeviq edhe unë patëm rënë dakord se ***Përtej*** duhet të na shërbejë vetëm si një pikënisje hulumtuese për një ***Përtej 2***, si eksplorim i njëmendtë i të tejkohshmës në të sotmen, gjë që i takon plotësisht ndëgjegjjes dhe guximit për reflektim të brezit të sotëm të artisteve dhe mendimtarëve. Uroj që të kenë sukses.

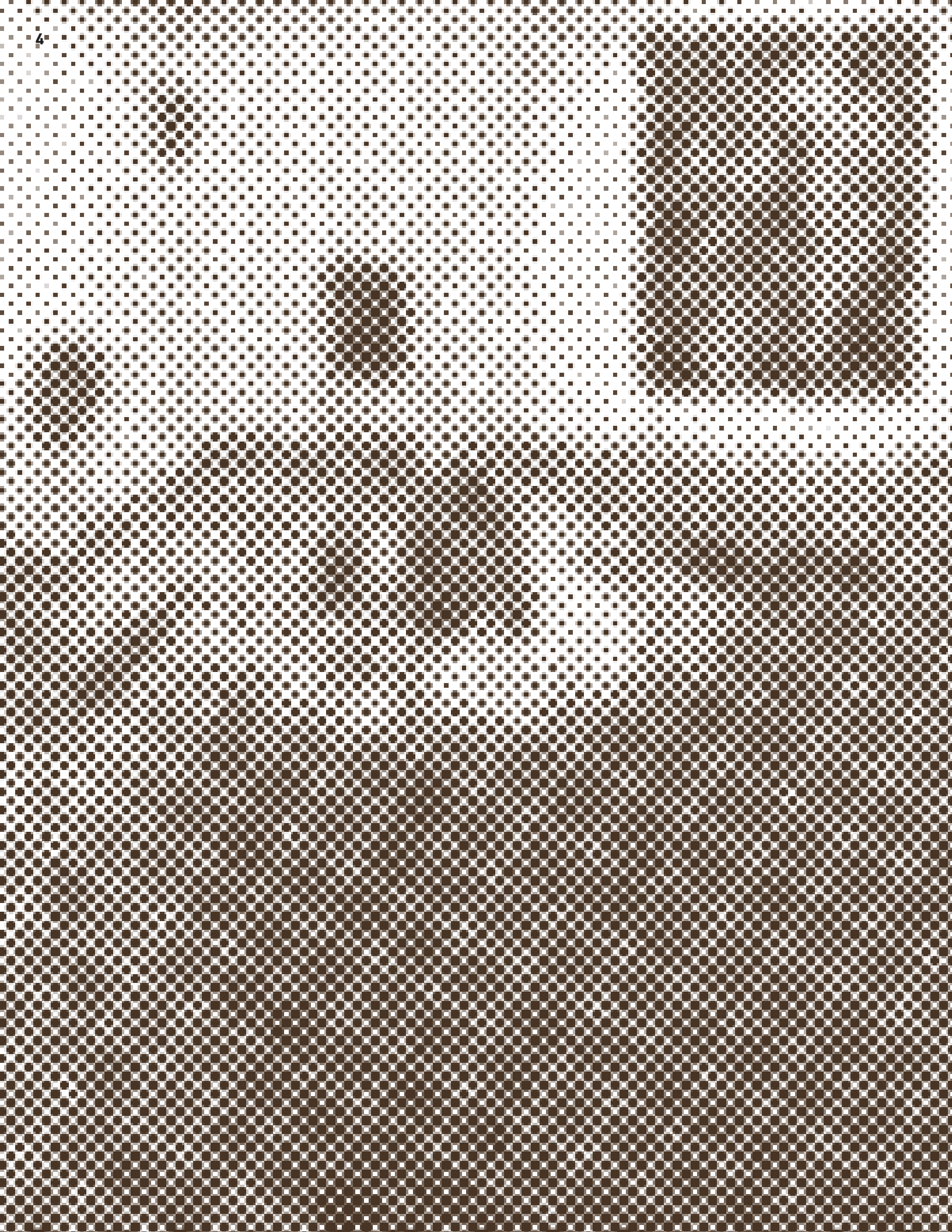

P ë r t e j

Nga: **Borka Paviqeviq**

Skena I

Organizuesit e ekspozitës ishin Qendra për Art Bashkëkohor, Fondacioni për Shoqëri të Hapur dhe CZKD. Na dukej si një prej atyre ngjarjeve ku atmosfera është nën sipërfaqe, e padukshme në fillim, që është lloji më i tensionuar dhe emocionues i një nisme; kur jo shumë zbulohet dhe madhështia është e heshtur.

Historianët e artit Jovan Despotiviq dhe Dejan Sretenoviq po silleshin nëpër oborrin e CZKD-së, ndërsa unë, mikpritësja, isha shumë e zemëruar sepse nuk kishim asnjë gazetar, asnjë konferencë për shtyp, gjithçka ishte e minimizuar, e qetë, një mungesë para diçkaje të madhe. Unë nuk e kuptoja në fillim se synimi ishte të parandalohej një reagim paraprak dhe më vonë të shkaktohej një "skandal," që ishte përsëritur dhe do të përsëritej me vite të tëra, para dhe pas. Ky ishte "provokim," ose një ngjarje kulturore dhe artistike që ishte "synuar" qysh në gjenezë, kur ishte quajtur "temë e ndjeshme."

Si ekspozitë e artistëve shqiptarë nga Kosova në Beograd, ***Përtej*** ishte ekspozita e parë që nuk ishte krijuar nën "çelësat" e përfaqësimit, por nga një përzgjedhje e lirë artistike e Shkëlzen Maliqit, intelektual i njohur, punëtor i zellshëm, entuziast i kulturës dhe mik, afatgjatë, historik. Ekspozita u prodhua nga Dodona, një qendër kulturore dhe teatër nga Prishtina, një institucion i pavarur me reputacion si hapësirë autonome, origjinale dhe e lirë. Ashtu ishte.

Përveç Pavijonit ku po përgatitej ekspozita, ne e kishim edhe një hapësirë tjetër kolektive në qendrën tonë atë vit, Garazhën – vendtakim i njerëzve, punëtorëve të kulturës, të cilët, me shpresën se do të bëhej më mirë dhe më bukur, ishin të përgatitur të bënin shumë, ashtu si bëhet vetëm në art. Pa arsye utilitare, me gjithë fuqinë e tyre. Këto ishin kohëra kur dukej se gjithçka, puna dhe beteja, kishin një qëllim.

Shkëlzen Maliqi dhe Alisa Maliqi, drejtoreshë e Dodonës, ishin të ulur në Garazhë.

Artistët të cilët morën pjesë në ekspozitë ishin: Mehmet Behluli, Sokol Beqiri, Maksut Vezgishi dhe Ilir Bajri, këta të katër. Ata shkonin në Pavijonin ku ishte ekspozita, pastaj ktheheshin, e kështu ishte një atmosferë kolektive e pritjes në Garazhë.

Hapja e ekspozitës ishte festive dhe e lavdishme. Kishte plot njerëz – ishte një ngjarje e jashtëzakonshme artistike dhe politike.

("OJQ-të dhe mediat e pavarura shprehën një nivel të madh të hapjes, mirëkuptimit dhe mbështetjes për format demokratike të përpjekjes politike të shqiptarëve që po luftonin për barazi dhe të drejtat e njeriut, që mori autonominë më të gjerë të mundshme përbrenda Serbisë dhe Jugosllavisë. Deri në fillimin e terrorit të hapur dhe luftës në Kosovë në 1998, njerëz të shquar të shoqërisë civile dhe përfaqësues politikë nga Kosova e vizitonin Beogradin. Mediat e pavarura, sidomos Radio B92 dhe agjencia e lajmeve Beta, kishin bashkëpunim të mirë me Kohën dhe Kohën Ditore. E vetmja ekspozitë e artistëve shqiptarë të Kosovës u organizua në CZKD më 4 qershor 1997" ("Kosova dhe sektori civil në Serbi", Dhjetë Vjet Kundër – qytetarët e Serbisë në luftën për demokraci, Beograd 2001, Qendra e Mediave)

Në luftën për art, artistët dhe publiku.

Skena II

Kalimi i kufirit në Karakaj. Në autobus janë përfaqësues të shoqërisë civile dhe të artistëve. Plani është të kalojmë nga Republika Srpska për të shkuar në Sarajevë, në një ndër konferencat e para regjionale pas Marrëveshjes së Dejtonit. Aty do të na luheshin shfaqjet dhe do të na ekspozoheshin veprat e artit bashkëkohor.

Një rojë e kufirit – polic – hyn brenda derisa një kolege e tij han banane jashtë. Na shikon dhe thotë: "Këta nuk mund të vazhdojnë." Mehmet Behluli dhe Sokol Beqiri duhet të dalin nga autobusi. E çka pastaj? Të rrinë aty, përderisa ne të tjerët, emrat e të cilëve përfundojnë me "iq" mund të kalojmë.

Ne nxitojmë përtej urës në anën tjetër të lumit Drina. Lana Gjukiq, redaktore e programit në Fondacionin për Shoqëri të Hapur, dhe unë, përmbi disa pragje të demoluara e të mbuluara me grumbuj mbeturinash, dhe duke shikuar disa posterë kuq-e-kaltër të Radovan Karaxhiqit të ngjitur në mure të rrënuara, vrapojmë drejt selisë së Kombeve të Bashkuara dhe e kapim një oficer bullgar, ai dëgjon atë çka kemi për të thënë, ne hymë në një makinë të bardhë me të dhe ai na kthen te kalimi kufitar, ku provon për një kohë të gjatë ta bindë rojën e kufirit të na lejojë të gjithëve të vazhdojmë për Sarajevë. Lana dhe unë e përcjellim dialogun përmes dritares së një posti kufitar, duke qëndruar në mes të një grumbulli të bishtave të cigares.

Kur të gjithë kthehemi në autobus, polici, roja kufitare, thotë: "Mos t'ju shoh këtu përsëri."

Çdo natë në Sarajevë, ku njeriu del dhe kënaqet, Sokoli dhe Mehmeti pritnin drejtoreshën Ana Miljaniq, Lana Gjukiqin dhe mua, para dhomave të gjumit në kamp ku i kalonim netët, për të parë që jemi kthyer të sigurta para se të shkonin në gjumë.

Skena III

Po qëndrojmë para Galerisë Kombëtare të Arteve të Kosovës në Prishtinë, ku do të hapet ekspozita e Fondacionit Erste nga Erzen Shkololli, drejtor i galerisë. Aty kalon Sokoli, dhe sapo kalon ai (vepra e tij është në galeri) Shkëlzeni ma jep një libër për të, që është në fakt një intervistë e gjatë që ai e kishte bërë me Sokolin, dhe, në atë moment, me të vërtetë është e njëkohshme se si e "kuptojmë" njëri-tjetrin, e dimë se duhet ta bëjmë një projekt dhe një ekspozitë dhe gjithçka që mundemi për përvejtorin e njëzetë të Përtej. Po pra. Në ekspozitë është vepra e Sokolit ***Fundi i Ekspresionizmit*** e vitit 2000.

Skena IV

Fundi i Ekspresionizmit – përfundi sipërfaqes, një djalë 9-vjeçar i vdekur me qafë të thyer. Fundi i ekspresionizmit...

Në librin e fotografive të ekspozitës ***Përtej*** në Beograd, dhe të veprave të artit të njohura për mua, të bunkerëve të ridizajnuar dhe armëve të zjarrit të dhunshme dhe veglave të luftës të pikturuara me ngjyra të ndezura, një lojë, verdhë dhe kuq, diçka e këndshme, ashtu që fëmijët të pastroheshin nga dhuna, ashtu që të mund të shihnin se ekziston një lloj tjetër i jetesës, jo veç ajo e dhunshmja, sepse jo gjithçka është e zezë dhe e përgjakur, sepse ka ngjyra të tjera.

Skena V

Në Klubin M, një hapësirë që Dren Maliqi e ka krijuar në shtëpinë e babait të tij, në tetor 2017, ekspozita ***Përtej*** po diskutohej 20 vjet më vonë. Nuk ka të bëjë me kujtesën, as me dëshminë, as me dokumentimin, as me territorin, por me të gjithë këto në një meta-plan ku poetika dhe politika janë të barabarta, hapësira dhe koha të lidhura, dhe lufta e paqja. Njerëzimi dhe arti.

1

Kronologji e ngjarjeve politike dhe kulturore Kosovë dhe Serbi 1997 - 2017

Ngjarjet që janë pjesë e kësaj kronologjie nuk paraqesin pasqyrë të plotë të asaj që ka ndodhur mes dy shteteve gjatë 20 viteve të fundit, por janë përzgjedhje e disa prej ngjarjeve politike kyçe dhe momenteve të bashkëpunimit kulturor. Kronologjia plotësohet me intervistat me njerëz të sfondeve të ndryshme profesionale nga Serbia dhe Kosova. Intervistat janë redaktuar dhe përmbledhur për qartësi.

Citatet janë nga intervistat e zhvilluara nga Lluna Gjorgjeviq, Majlinda Hoxha dhe Rozafa Maliqi, me:

Alisa Maliqi, arkitekte dhe ish-drejtoreshë e galerisë Dodona
Branimir Stojanoviq, filozof
Branisllav Dimitrijeviq, profesor i historisë së artit dhe teorisë së artit
Darinka Pop-Mitiq, artiste
Dejan Sretenoviq, historian i artit dhe kurator
Doruntina Basha, dramaturge
Dunja Bllazheviq, historiane e artit
Eli Krasniqi, antropologe
Jellena Vesiq, historiane e artit
Jeton Neziraj, dramaturg dhe drejtor i Qendrës Multimedia
Maksut Vezgishi, arkitekt
Mehmet Behluli, profesor i asociuar i arteve të bukura
Nita Luci, antropologe
Rina Kika, avokate dhe aktiviste kulturore
Svebor Midzhiq, autor
Vesa Sahatçiu, historiane e artit
Veton Nurkollari, drejtor artistik i DokuFest
Vida Knezheviq, historiane e artit dhe kuratore

Hyrje në Kronologji

Kriza bashkëkohore e Kosovës, si element kyç i krizës së Serbisë dhe Jugosllavisë, u zhvillua në tri faza.

Faza e parë fillon me vdekjen e Josip Broz Titos (1980) dhe me shpërthimin e trazirave në Kosovë (1981). Kriza filloi në Kosovë, por pas vitit 1980 ishte i tërë modeli i sistemit socialist jugosllav, ekuilibri delikat dhe rritja e mosfunksionimit të (kon)federatës jugosllave që po shkundej. Serbia haptazi kërkonte ndryshimin e Kushtetutës së vitit 1974 me qëllimin që të anulojë autonomitë e Kosovës dhe Vojvodinës si dhe të imponojë riorganizimin e brendshëm unitar të shtetit qendror. Republikat e tjera të Jugosllavisë bashkë me dy krahinat ishin kundër rikthimit të hegjemonisë serbe dhe kërkonin autonomi më të theksuar. Serbisë i janë dashur 10 vjet që të arrijë qëllimin e vet në lidhje me çështjen e Kosovës duke e zhbërë Kushtetutën e vitit 1974, dhe duke shkaktuar shpërbërjen e Federatës.

Faza e dytë e krizës ka filluar më 1991 kur njëra pas tjetrës, u zhvilluan tri luftëra, në Slloveni (1991), Kroaci (1991-1992) dhe Bosnjë dhe Hercegovinë (1992-1995). Gjatë këtyre luftërave Kosova ka qenë e pacifikuar: me autonomi të suspenduar, ekonomi të shkatëruar, dhe 150.000 shqiptarë janë pushuar nga pozitat publike. Janë larguar nga puna të gjithë pedagogët nga shkollat dhe Universiteti i Prishtinës, nxënësit dhe studentët janë lënë në rrugë — me pak fjalë, ishte vendosur sistemi permanent i represionit policor.

Deputetët e Kuvendit të Kosovës më 1991 e kanë shpallur Kosovën republikë, gjë që në atë kohë nuk mund të jetësohej. Ndërkaq, Lidhja Demokratike e Kosovës (LDK), e udhehequr nga Ibrahim Rugova, u përcaktua për rezistencë jo të dhunshme përmes vetëorganizimit të sistemit të institucioneve paralele në sektorët ku kjo ka qenë e mundshme: duke themeluar parti politike, duke vazhduar punën e sistemit shkollor nëpër shtëpi private, garazha etj., duke mbledhur fonde në Kosovë dhe diasporë për mbështetjen e sistemit paralel të shkollimit, shëndetësisë primare, shtypit, aktiviteteve sportive dhe kulturore, etj.

Në ndërkohë, projekti i krijimit të Serbisë së Madhe ka dështuar, ndonëse lufta në Bosnjë përfundoi me krijimin e Republikës Serbe që kontrollonte 40 për qind të territorit të Bosnjës. Me krijimin e Federatës së Bosnjës dhe Hercegovinës sipas Marrëveshjes së Dejtonit (fundi i 1995), përfundon faza e dytë e krizës.

Në fazën e tretë kriza kthehet "në shtëpi", në Kosovë, ku përhapet pakënaqësia ndaj faktit që Marrëveshja e Dejtonit nuk e ka adresuar fare çështjen e Kosovës. Për një pjesë të njerëzve të pakënaqur, rezistenca paqësore humb kuptimin. Edhe në Serbi nga fundi i vitit 1996, pasi që humbi zgjedhjet lokale dhe refuzonte ta pranonte, regjimi i Millosheviqit goditet fort. Në Kosovë ndodhin aksionet e para të rezistencës së armatosur. Për të mbetur në pushtet, pas protestave

disamujore, Milosheviqi pranon humbjen në zgjedhje, ia dorëzon opozitës pushtetin në Beograd dhe shumicën e qyteteve në Serbi, por në të njëjtën kohë (pranverë 1997) i mbledh liderët e opozitës në takim sekret dhe shpall: "Do ta fillojmë luftën për Kosovën".

BRANIMIR: "Në atë kohë, në fillim të '80-ave, kur ne po nënshkruanim peticionin kundër arrestimit të studentëve për shkak të demonstratave sociale, unë nuk kisha kontakt me askënd prej Kosovës, dhe kjo nuk ishte rastësi. Pas vitit 1981 askush nuk kishte ndonjë kontakt me Kosovën, ishte mbyllur strukturalisht: Vetëm policia, ushtria dhe shteti mund të kishte punë me të, për të gjithë të tjerët ishte e kufizuar. Kërlezha provoi të bënte diçka lidhur me edicionin e Kosovës të Enciklopedisë Jugosllave në 1981 dhe u persekutua. Kosova ishte tabu. Me ardhjen e Milloshe-viqit kjo çështje u bë edhe më serioze, Kosova u bë edhe më e paarritshme, sepse nuk kishte mundësi për komunikim. Ne mund ta shihnim vetëm atë që shteti ishte i gatshëm të na tregonte. Megjithatë, tregimet për dhunën, arrestimet, keqtrajtimet, burgimet e gabuara, më mbërrinin përmes njerëzve që takoja përgjatë viteve, të cilët kishin qenë aty, të cilët ishin pjesë e mjetit shtypës policor. Humbja më e madhe për mua ishte kur Jugosllavia filloi të mos merrej me Kosovën në vitin '86, para se Millosheviqi të vinte në pushtet, kur kjo çështje iu dorëzua Serbisë. E dija se kjo do ta binte fundin e Jugosllavisë."

DUNJA: "Edhe jeta ime aktive, që unë e quaj kritikë të aplikuar, por edhe puna ime si drejtoreshë e galerisë te Qendra Kulturore e Studentëve prej vitit 1971 deri 1975 kanë qenë të profilizuara dhe të drejtuara në mënyrë strikte në risi dhe në skenën ndërkombëtare. Kjo, sigurisht, përfshinte bashkëpunimin me qarqe të artit prej periudhës neoavangarde, ose artit konceptual, kryesisht në Jugosllavi. Ky ishte rreth që ishte i afërt me mua, qoftë për nga interesat, qoftë gjërat e tjera, dhe përfshinte Zagrebin fillimisht, dhe më vonë Ljubljanën (kur u formua ŠKUC), Novi Sadin, Subo-ticën, dhe pas asaj, Maqedoninë. Kosova ishte komplet jashtë fokusit, sepse ata nuk kishin asgjë pos artistëve lokalë, të cilët ekzistonin poashtu në skenën jugosllave mirëpo i përkisnin, të themi, një lloj figurimi apo abstraksioni, dhe ajo nuk na interesonte neve fare. Asgjë e rëndë-sishme nuk po ndodhte atje në atë kohë, asgjë nuk lëvizte, as nuk kishte diçka që mund të inico-hej."

BRANIMIR: "Sipas mendimit tim, që nga viti 1981, aparteidi në Kosovë ishte aparteid për të gjithë Serbinë, gjë që doli në sipërfaqe në 1996 dhe 1997 - njerëzit protestuan dhe përfunduan pothuajse si demonstruesit në Kosovë. Jo aq brutalisht, por shumë ngjajshëm. Ishte e qartë se aparteidi në Kosovë ishte aparteid për të gjithë Serbinë, pavarësisht faktit se kombi me shumicën mbizotëruese po zbatonte atë aparteid kundër pakicës, ajo shumicë në emër të së cilës u zbatua aparteidi ishte përjashtuar nga çdo mundësi e subjektivizimit politik, sidomos nëse ata e ngritnin çështjen e aparteidit."

RINA: "Më kujtohet kur ka qenë dita e shkollës edhe nuk kanë mujtë me organizu në sallën e madhe, po është dashtë me organizu në një klasë në podrum. Mësuesja pat nisë me kajtë edhe ka qenë shumë shokuese për ne si fëmijë me pa dikënd të rritun tu kajtë. Edhe na pat thënë, "Se ma moti ka qenë ndryshe, po tash na e kemi 'okupatorin serb' edhe nuk mundemi me mbajtë ditën e shkollës ashtu qysh ju e meritoni me pasë." Mu pat dokë shumë interesant. Qaty kom fillu me kuptu që ekziston një problem edhe që nuk jemi bash të lirë si njerëz. Kur je në klasë të dytë edhe të tretë, nuk mendon aq shumë për ato sende. Po fillon me mendu kur përballesh me një problem real edhe kur e kupton që po ekzistojkan disa kufi, që s'po mujshim me mbajtë ditën e shkollës në atë sallën e madhe që as që e dijsha ku është, a p'e din? Se s'kisha qenë kurrë. Mandej të dukej si njëfarë vendi imagjinar ku ti nuk ki qasje për shkak të diçkahit që ty të bën me u dallu prej të tjerëve."

NITA: "Të '90-at janë fshi prej historiografisë zyrtare në Kosovë, për shkak se ata të cilët e kanë shkrujtë historinë e teksteve shkollore për gjeneratat e sotme, janë ata të cilët pushtetin e tyre politik e ekonomik ose kapitalin e tyre kulturor nuk e marrin prej viteve të '90-ta. Domethënë është një klasë e re politike edhe shoqërore e cila e ka ndërtu një narrativë krejt tjetër. Në fakultet të edukimit, për shembull, nuk mësohet për sistemin paralel arsimor të viteve të '90-ta. Ne vazhdojmë me prodhu histori edhe vazhdojmë me prodhu kujtesë kolektive e cila është e lidhur për ngjarje dhe individë të caktuar, por e cila nuk e tregon përditshmërinë. E cila nuk e tregon, ose nuk e mendon çka ka qenë me jetu gjatë asaj kohe për një njeri të zakonshëm në Kosovë."

VETON: "Nuk është se ka pasë ndonjë skenë të zhvilluar të artit. Sidomos fundi i viteve të 90-ta ka qenë më shumë se një ngërç. Ka qenë njëfarë vobektësie, mos të them mjerim, por gati se s'ka pasë kurgjo. Neve sikur qiri kur fiket, na është fikë vullneti. Si gjysmë terri kanë qenë ato vitet e '90-a. Jam duke u mundu me kujtu se çka ka pasë, por nuk po më kujtohet. Garant najfarë terri ka qenë. Vinim nëpër video klube. Njëfarë dritare e çuditshme ishte ajo çka ndodhte në film."

DORUNTINA: "Të '90-at janë periudhë shumë e rëndësishme e jetës sime, për shkak se atëherë unë jam rritë, jam bërë adoleshente, etj. Qysh ka qenë kohë kritike për Kosovën, ka qenë kohë kritike edhe për mua, e posaçërisht lidhur me vendimin se çka kam me u bë kur të rritem."

ELI: "Më kujtohet në '95-tën, si 17 vjeçe, kam shku me një konferencë të feministeve të Jugosllavisë, edhe më pat thënë një feministe e Beogradit 'Shikoje shqiptaren që flitka më mirë gjuhën angleze se serbishten, dhe luan saksofon.' Nuk ka qenë e çuditshme, se kam qenë e vetëdijshme se si shqiptare, ti trajtohesh si qytetare e rendit të dytë."

DORUNTINA: "Në vitin 1990 dy prindërit e mi i kanë përjashtu prej punës. Babi ka punu në Televizionin e Prishtinës e mami në Radio Prishtinë.

Të njëjtën ditë i kanë përjashtu prej punës të dytë, si dhe shumë shqiptarë të tjerë. Kjo ka ndodhë në korrik 1990 kur unë i kam pasë 8 vjet. Në momentin që ka ndodhë ky akt, është instalu një mur shumë i madh dhe i pakapërcyshëm në mes meje dhe shoqeve e shokëve serbë që jetonin në mahallë tek gjyshja ime. Ende nuk mundem me e kuptu pse, qysh e tek. Duke i njohtë prindërit e mi, nuk besoj që më kanë thënë mos fol më me ta, mos rri më me ta, mirëpo brenda natës u kriju një situatë e tillë që shqiptarët dhe serbët nuk ishte më normal me u shoqëru. Prej asaj perspektive nuk kisha mujtë me imagjinu që unë në vitin 2011 shkoj në Beograd si dramaturge e tekstit të parë dramaturgjik të Kosovës që inskenohet në Beograd."

ALISA: "Për njerëzit që janë përjashtuar nga puna në atë kohë, biznesi me i lehtë për të ekzistuar ka qenë hapja e kafiterive. Te 'Hani i 2 Robertëve' filluan ekspozitat dhe disa aktivitete të tjera si poezi apo prezantime të shkrimtarëve. Ka qenë një hapësirë e volitshme, sepse ka qenë në bodrum edhe faktikisht nuk kemi pasë kurrfarë pengese."

ELI: "'Hani i 2 Robertëve' ka qenë institucion kulturor. Ka qenë restorant, ka qenë galeri, ka qenë vend ku janë bërë takimet e poetëve, janë bërë përkujtimet e najkujt, janë bërë si tip koncertesh të vogla. Në të '90-at publikja hyn në privaten, se hyn nëpër shtëpia krejt. Po në anën tjetër, kafja mbetet pjesë e hapësirës dhe sferës publike. Kafja bëhet galeri, bëhet zyrë, bëhet multifunksionale. Komplet krijuesit e opinionit i ke taku në kafe. Edhe sot hala vazhdon ajo. Ti e ki shumë vështirë me i taku njerëzit nëpër zyrë. Hala. Ti e thirr dikënd, edhe të thotë 'Hajde takohemi në kafe.'"

MEHMET: "MoMA e New York-ut te na ka qenë 'Hani i 2 Robertëve'."

VESA: "Skena e artit në Kosovë karakterizohet me njëfarë akademizmi, disa rregulla, disa mënyra të të shprehurit vizuel të cilat në njëfarë mënyre kanë qenë të ngjitura për akademinë edhe ka qenë njëfarë definimi se çka është art i mirë. Po më duket që fillet e para të një lloji tjetër të artit, një shkëputje prej akademizmit, ka nisë nëpër kafenetë e Prishtinës, në 'Hanin e dy Robertëve' dhe në galerinë Dodona. Qaty ka nisë ai grupi i parë i artistëve të artit konceptual."

NITA: "Në Kosovë gjithçka ka qenë e ngulfatur në atë kohë. Sa i përket aspektit kulturor, normal që si pjesë e krejt atij mobilizimi të viteve të '90-ta, arti ka qenë tepër i rëndësishëm. Si me Dodonën, si me galeritë, njëjtë edhe me idenë e krijimit të hapësirave edhe të ngjarjeve të cilat kanë synu me artikulu shprehje artistike dhe kulturore, e të cilat e kanë pasë në thelb rezistencën, se gjithçka që është bë në atë kohë e ka pasë atë përkufizim. Çdo ditë kur ti ke shku në shkollë, ose secila ekspozitë që ti e ke organizu, ose shfaqje, secila vizitë mjekësore, ose çkado tjetër, në njëfarë mënyre ka qenë si akt i rezistencës se të është dashtë me u përballë me shumë ndalesa. Të është dashtë me u përballë me shumë pamundësi."

MEHMET: "Na si artista të ri ishim fanatikë të produksionit artistik. Nuk jemi ndalë kurrë, pavarësisht prej perspektivave të cungume. Në atë kohë dallimet mes serbëve dhe shqiptarëve në Kosovë ishin shumë të mëdha. U shkëput çdo komunikim mes serbëve dhe shqiptarëve. Shqiptarët ishin jashtë përkrahjeve institucionale, kështu që shumica filloi me e vetëorganizu jetën kulturore, jetën politike. Shumë aspekte të tjera fillun me u organizu në formë paralele."

ALISA: "Galeria e Dodonës ka qenë një hapësirë për të gjitha aktivitetet, jo vetëm për artin aplikativ. Është bërë, në njëfarë forme, një hapësirë që u shërbente të rinjve. Ajo botë që dikur mbledhej në Galerinë e Arteve që ekzistonte në Boro Ramiz gjatë të '80-ave, është transferuar këtu tek ne."

MEHMET: "Për mu, bota në njëfarë forme ka qenë ish-Jugosllavia, sepse ambiciet tona kanë funksionu në nivel të Jugosllavisë. Pra, mu më ka interesu çka ndodh në Beograd, çka ndodh në Zagreb, çka ndodh në Ljubljanë. Për këto qendrat tjera, bile bile, nuk e kemi vra shumë mendjen. Ishte kohë tranzicioni. Ishte kohë shumë e vështirë. Disa luftëra kanë pasë nisë e disa kanë pasë përfundu në pjesë të ndryshme të ish-Jugosllavisë. Kosova ka qenë relativisht e mbyllur, falë barrierave gjuhësore në rend të parë, po edhe traditës shumë të fuqishme konservative, që ka qenë shumë e mbyllur në krahasim me ambientin jashtë saj. Për ne kishte kuptim arti vetëm në qoftë se tregohet dika tjetër përpos në vendin tonë."

1997

31 janar: Zahir Pajaziti, një prej liderëve të lëvizjes së rezistencës kosovare, vritet bashkë me dy pjesëtarë të tjerë të lëvizjes, Hakif Zejnullahu dhe Edmond Hoxha, derisa është duke udhëtuar me veturë nga Prishtina në Vushtrri.

11 shkurt: Pas gati tre muaj me protesta civile dhe të studentëve në Serbi, të cilat u përcollën me raste të brutalitetit të rëndë policor, Parlamenti serb miraton një lex specialis, një ligj i cili i shpall rezultatet e përkohshme të zgjedhjeve lokale si përfundimtare. Fitorja e opozitës - e cila më parë ishte refuzuar nga qeveria e Slboodan Millosheviqit dhe kishte nxitur protestat - shpallet zyrtarisht në pothuajse të gjitha qytetet e mëdha të Serbisë. Më 15 shkurt, protestat civile përfundojnë pas 88 ditëve, dhe pezullohen në mënyrë efektive deri më 9 mars. Ky është afati i fundit i caktuar nga demonstruesit, para së cilit ata presin që shteti t'i ndryshojë politikat e mediave.

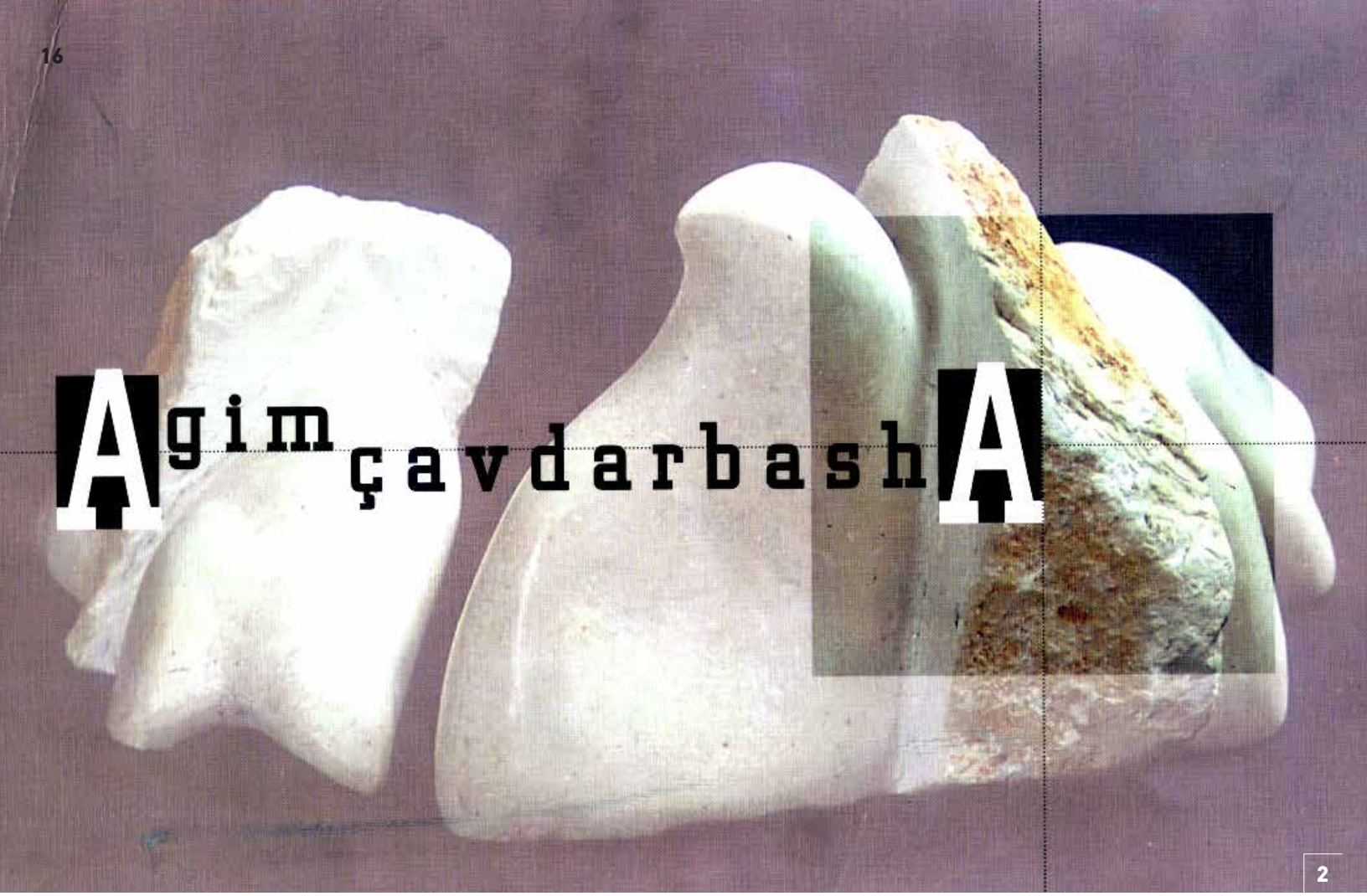

2

11 shkurt: Mbahet ngjarja e parë në galerinë Dodona në Prishtinë, një ekspozitë nga skulptori Agim Çavdarbasha. Nga viti 1997 deri më 1999, në këtë hapësirë u organizuan 20 ekspozita, si dhe aktivitete të tjera, përfshirë këtu promovime të librave, debate dhe performanca muzikore.

21 shkurt: Asambleja e Qytetit të Beogradit zgjedh Zoran Gjingjiqin për kryetar.

10 mars: Libri ***Kosovo/Kosova: Konfrontim a po Bashkëjetesë*** publikohet në galerinë Dodona. Ky libër përfshin materiale nga një konferencë e mbajtur në Holandë. Është i redaktuar nga Ger Duijzing, Dushan Janjiq dhe Shkelzen Maliqi, dhe trajton temat e marrëdhënieve serbo-shqiptare dhe mundësisë për një zgjidhje politike për krizën në Kosovë.

Prill: Në ekspozitën ***Ubistvo (Vrasje)*** të Qendrës për Art Bashkëkohor në Beograd, vepra ***XY Ungelöst*** nga Milica Tomiq shfaqet për herë të parë. Kjo vepër i referohet vrasjes së mbi 30 shqiptarëve nga ushtria jugosllave gjatë demonstratave në Kosovë më 1989.

BRANISLAV: "Ajo çfarë ndodhi me aparteidin që u përhap në Kosovë me ardhjen e Millosheviqit është se të gjitha komunikimet brenda skenës kulturore u shkatërruan dhe njohuria e vetme që kisha për atë që po ndodhte në skenën e artit në Kosovë e mësova nga Branimir Sojanoviqi, i cili shkonte atje. Dy njerëzit që mbanin komunikim me Kosovën në atë kohë ishin Branimir Stojanoviqi dhe Milica Tomiqi. Më duket se Milica Tomiqi dhe Dejan Sretenoviqi kanë mbajtur disa ligjërata në Kosovë. Më vonë Erzen Shkololli më tha se këto ligjërata ishin shumë frymëzuese për ta. Vepra e parë në skenën e artit bashkëkohor në Serbi në lidhje me çështjen e Kosovës, në veçanti dhunën shtetërore në Kosovë, ishte XY Ungelost e Milica Tomiqit, që ne e paraqitëm në ekspozitën Ubistvo në pranverën e vitit '97. Kjo vepër foli për herë të parë për temat që ishin plotësisht tabu në shoqërinë serbe. Sipas mendimit tim, në atë kohë në shoqërinë serbe, gjithçka në lidhje me Kosovën ishte totalisht tabu."

BRANIMIR: "Në vitin 1989, kur revolucioni antiburokratik arriti kulminacionin, Milica Tomiqi ishte një ndër shumë pak njerëz me të cilët mund të flisja për vrasjen e 33 njerëzve, shqiptarë të Kosovës, në demonstratat kundër kushtetutës së re. Kam gjetur emrat e tyre nga miqtë, pashë fytyrat e tyre dhe kuptova se shpërbërja e Jugosllavisë do të ishte e përgjakshme. Këtu kishte vetëm një artikull të vogël në Politika, ishte pothuajse tërësisht e fshehur nga publiku, kështu që edhe sot ajo nuk është pjesë e historisë dhe e kujtesës së publikut - por ai moment i vrasjes masive të njerëzve në rrugë më vonë vazhdoi të përsëritej me herë të panumërta. Në një kohë kur skenat intelektuale dhe të artit refuzuan të dëgjonin për politikën dhe luftën, vepra e Milica Tomiqit, XY Ungelost, e cila i dedikohej kësaj ngjarjeje për të cilën askush nuk donte shpjegim, u la e vetmuar dhe e përjashtuar nga komunikimi publik. Kjo ishte në vitin 1996, para se dikush nga skena e artit të kishte ndonjë lloj lidhjeje me Kosovën dhe shpërbërjen e Jugosllavisë, ose të ngriste atë çështje në skenën e artit - sepse arti shmangte formulimin e ndonjë qëndrimi ndaj politikës, luftës dhe dhunës, dhe Kosova ishte një tabu, ashtu si sot. Kjo punë kishte pak efekt - dhe unë e konsideroj këtë të ketë qenë kontakti i parë i dy skenave, pa asnjë kontakt të vërtetë."

SVEBOR: "Arti është diçka banale. Neve na interesonte arti, takuam Branimir Stojanoviqin, shkuam në Shkollën për Histori dhe Teori të Artit, dhe që nga ai moment filluam të punonim me art. Mes veprave të para që pamë, që duhej ta studionim, ishin veprat e Milica Tomiqit, si XY Ungelost. Unë kam qenë i mendimit se ka një lidhje vulgare midis politikës dhe artit, se arti është një hapësirë ku mendime të caktuara politike shprehen simbolikisht, kodohen në një mënyrë, që të kenë më shumë efekt apo atraktivitet. E gjithë kjo ide që arti është politik, sipas mendimit tim, do të thotë që arti është një lloj kodi ose përkthimi i simboleve politike. Të '90-at ishin shumë të ngarkuara politikisht, të gjithë mendonim se çfarëdo lloj partneriteti apo aleance është në rregull përderisa çon drejt përmbysjes së Millosheviqit, nga perspektiva ime, para së gjithash, sepse Millosheviqi po bënte luftëra. Esenca është se e pashë punën me art si diçka vulgarisht politike. Kjo ndryshoi më vonë: çka arti mund të bëjë, cilat janë kapacitetet e tij, çfarë është dhe si funksionon ai. Unë fillova të interesohem për gjithë atë falë disa bashkëpunimeve - por unë kam qenë më shumë i interesuar për skenën si skenë sesa për atë se çfarë ka mbi të, në kornizë më shumë se në pamje."

7 - 9 prill: Në një diskutim me tryezë të rrumbullakët të organizuar nga Projekti për Marrëdhënie Etnike në Qytetin e Nju Jorkut, krerët e disa partive parlamentare serbe takohen me liderët e partive politike të shqiptarëve të Kosovës për ta diskutuar të ardhmen e Kosovës. Marrin pjesë Vesna Peshiq, Vuk Drashkoviq dhe Miroljub Labus, Dushan Mihajlloviq, Dragoljub Miqunoviq, Fehmi Agani, Adem Demaçi, Jakup Krasniqi dhe Mahmut Bakalli. Përfaqësuesit e Partisë Socialiste të Serbisë dhe të serbëve nga Kosova ftohen por nuk marrin pjesë. Grupi miraton një deklaratë të parimeve të përbashkëta. Pajtohen që problemi i Kosovës ka nevojë për një zgjidhje të shpejtë dhe nuk mund të ndodhë pa përfshirje të ndërkombëtarëve.

19 - 30 maj: Në një seancë gjykimi, e ngjashme me të tjerat që po mbaheshin në gjykatat e Kosovës në atë kohë, njëzet burra dhe gra (dy prej tyre në mungesë) gjykohen dhe dënohen nga Gjykata e Qarkut në Prishtinë për përgatitje për konspirim në aktivitete "që rrezikojnë integritetin territorial të Republikës Federative të Jugosllavisë (RFJ)". Në mesin e të akuzuarve përfshihen Avni Klinaku, Mujë Prekupi, Liburn Aliu, Dylber Beka, Gani Baliu, Nebih Tahiri dhe Shaban Beka, të cilët refuzojnë të bashkëpunojnë gjatë procedurave dhe deklarojnë se nuk e njohin gjykatën serbe.

4

5 qershor: Ekspozita ***Përtej*** organizohet në Qendrën për Dekontaminim Kulturor në Beograd. Në të prezantohen vepra të artit bashkëkohor nga Kosova, përfshirë këtu piktura dhe instalacione nga Sokol Beqiri, Mehmet Behluli dhe Maksut Vezgishi, dhe një instalacion muzikor nga Ilir Bajri. Konceptohet dhe prezantohet si "art i rezistencës". Kjo ekspozitë pritet pozitivisht në mesin e qarqeve artistike në Beograd, ndërsa mediat e kontrolluara nga regjimi në Serbi e shohin si provokim. Në Kosovë, kjo ekspozitë sulmohet nga kritikët të cilët argumentojnë se artistët kosovarë që po i ekspozojnë punimet e tyre në Beograd po i mundësojnë Serbisë të përdorë justifikime për qëndrimin e tyre se situata në Kosovë është normale.

5

Ilir Bajri

partitura „Pertej"
partiturë „Përtej"
partiture „Përtej"
1997

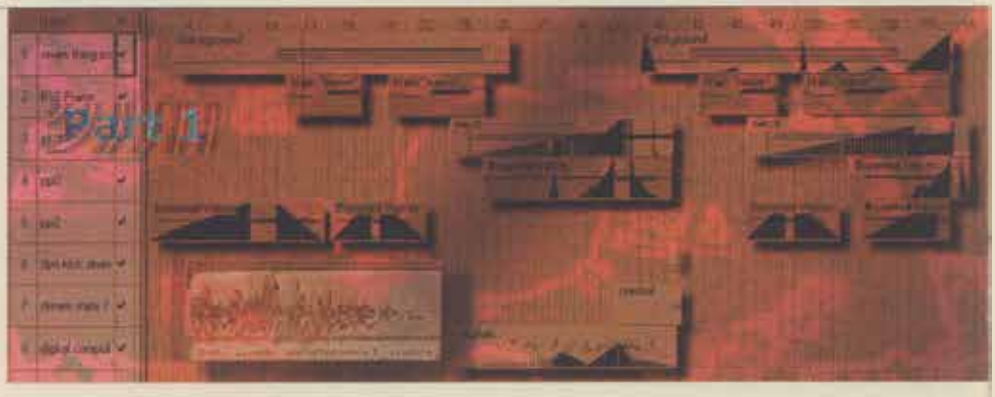

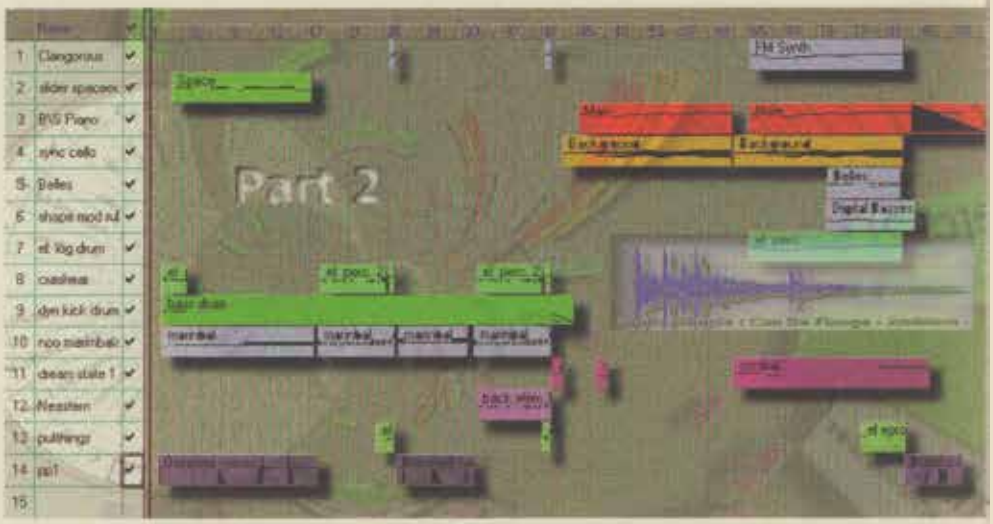

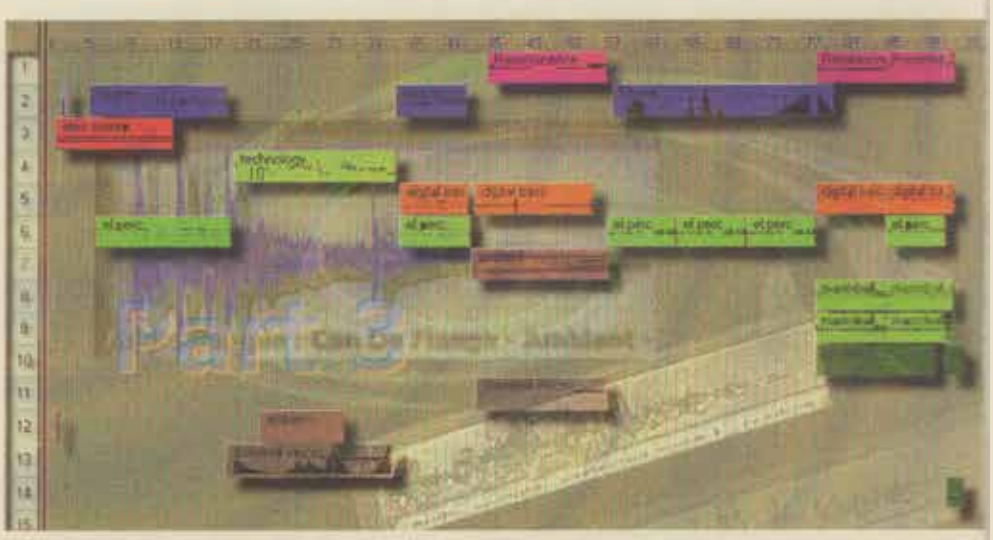

Maksut Vezgishi

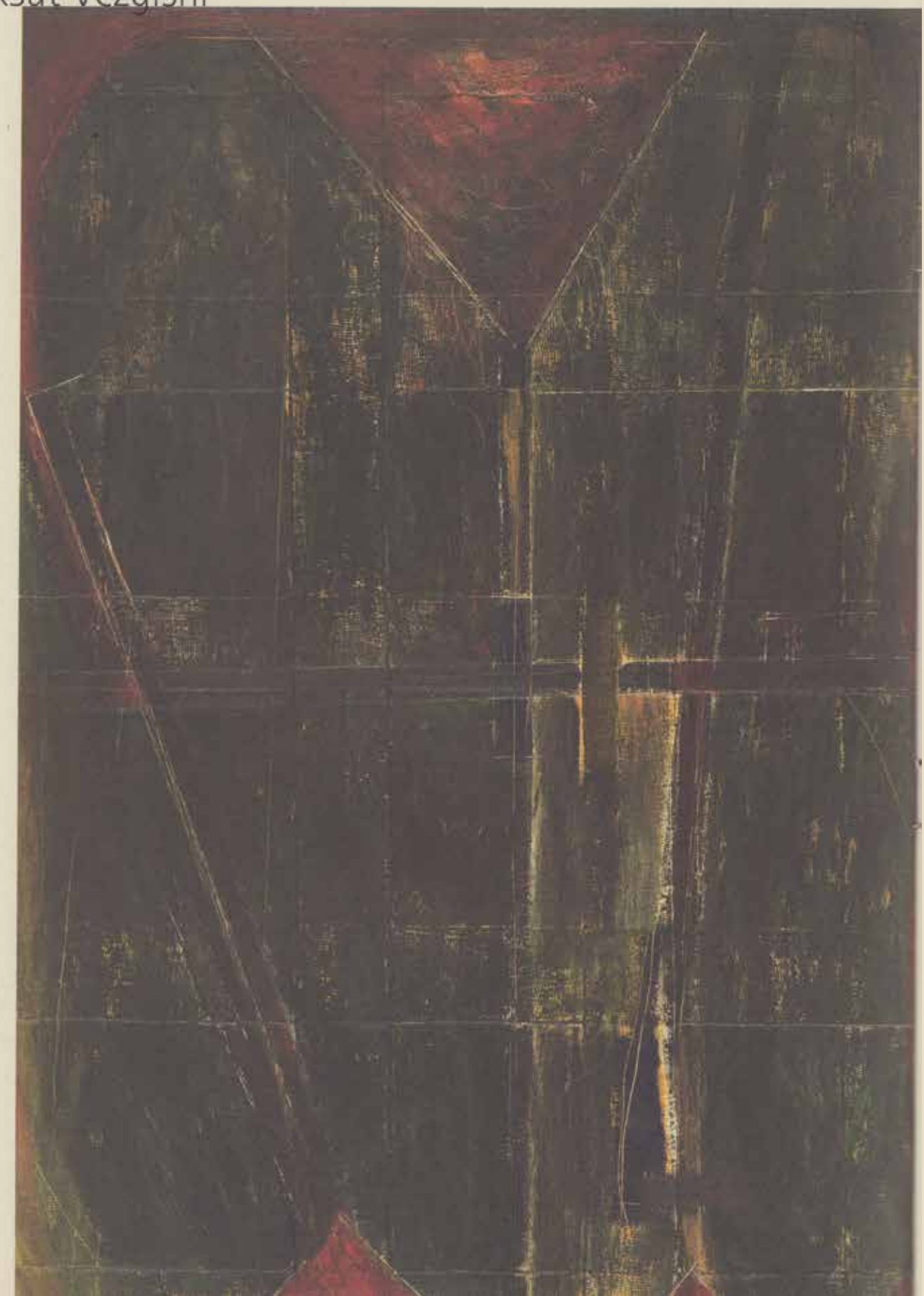

Mehmet Behluli

Ex Libris II
kombinovana tehnika
teknikë e kombinuar
combined technique
1996/97

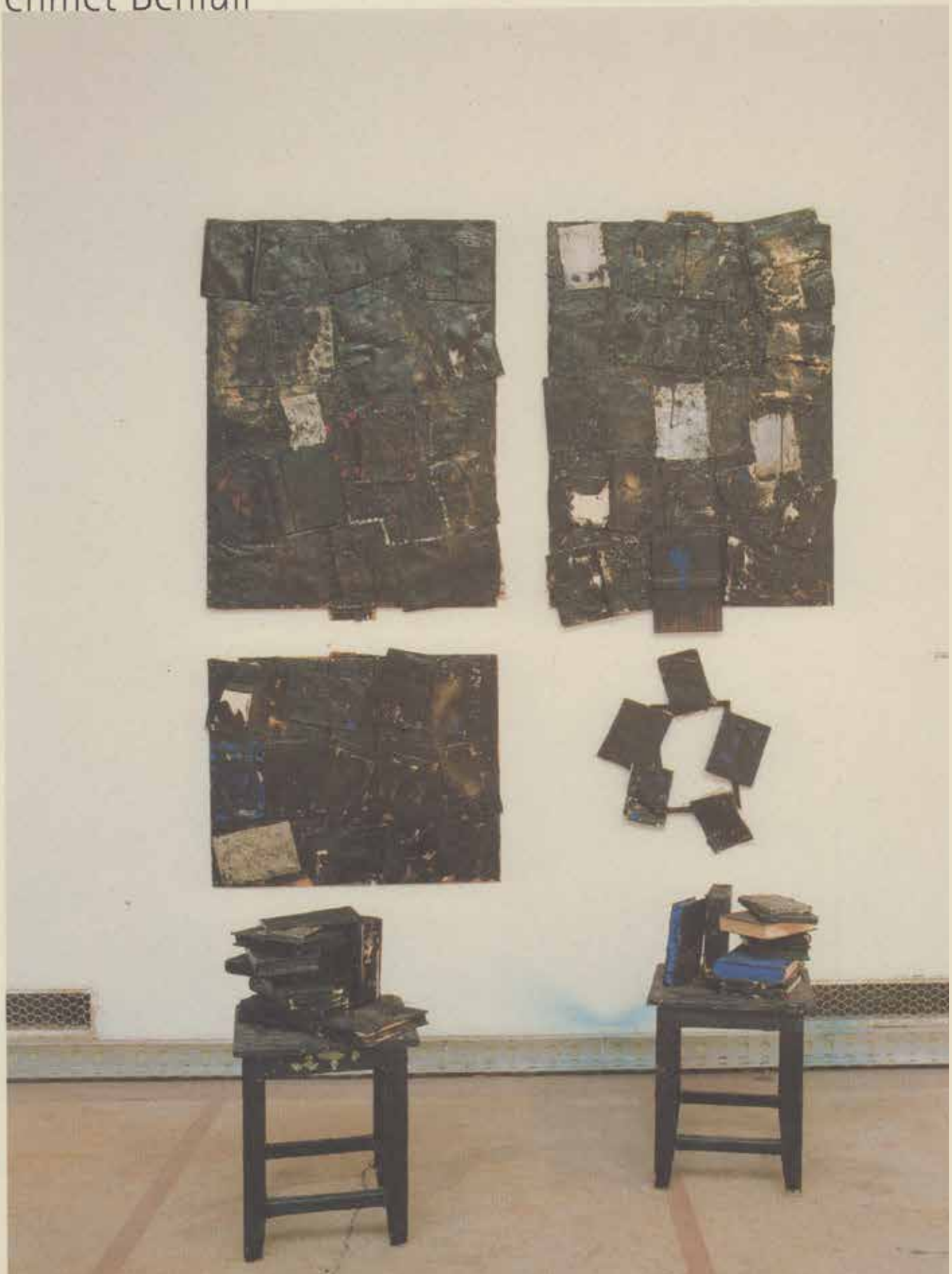

DEJAN: "Shkëlzen Maliqi punonte në zyrën e Prishtinës të Fondit Soros dhe, ajo që është edhe më e rëndësishme për këtë kontekst, ai e ndiqte skenën e artit të Kosovës si kritik. Në atë kohë nuk kishte kuratorë profesionistë dhe ai ishte i vetmi që mund ta merrte atë rol. Ai zhvilloi një koncept dhe bëri një përzgjedhje, dhe kërkuam nga kolegu ynë Jovan Despotiviqi, një kritik arti që ndiqte skenën e artit të Kosovës gjatë viteve '80, për të shkruar një tekst për katalog. Në atë kohë unë isha drejtor i Qendrës për Art Bashkëkohor, e cila, që nga viti 1994, funksiononte brenda Fondit Soros të Jugosllavisë si një program i specializuar për artin vizual dhe ishte një nga organizatorët e ekspozitës dhe prodhuesit e katalogut. Borut Vild ishte dizajneri dhe unë isha redaktori i katalogut, i cili u botua në gjuhën serbe, shqipe dhe angleze. "

DUNJA: "Ekspozita ***Përtej*** ishte një lloj lajmëtari për disa gjëra shumë serioze - mendoj se Shkëlzen Maliqi kishte rolin më të rëndësishëm, sepse ai kishte perspektivë më të gjerë dhe një përceptim shumë të mirë kritik. Dy nga artistët që unë i njoh shumë mirë, edhe pse i kam takuar më vonë, ishin Sokol Beqiri dhe Mehmet Behluli. Pasi Kosova humbi autonominë, artistët atje filluan të reagonin ndaj të gjithë atyre ngjarjeve shoqërore dhe politike. Për herë të parë ishte e mundur ta shihnim të gjithë këtë në ekspozitën Përtej - të gjithë atë rezistencë dhe mendim kritik, i cili shërbeu si një motivim për ta, për të krijuar punë më serioze dhe si fillim i shkëputjes nga mediat klasike."

DEJAN: "Duhet të theksohet se, duke mos përfshirë sektorin e OJQ-ve dhe qarqet e artit, ekspozita nuk kishte asnjë rezonancë me publikun e gjerë. Ajo thjesht u injorua nga shteti dhe media, sikur të mos kishte ndodhur kurrë, gjë që ndodhi edhe me disa projekte të tjera që Qendra për Artin Bashkëkohor i kishte bërë në atë kohë. Studio B ishte përjashtim, ata bënë një gjest shumë të guximshëm në formë të një shfaqjeje televizive gjysmëorëshe në të cilën pjesëmarrësit e ekspozitës biseduan haptazi lidhur me shumë gjëra, për art, politikë, jetën në Kosovë, etj. Ishte ky një shembull i rrallë, ndoshta ishte i vetmi, që një kanal televiziv serb u dha hapësirë qytetarëve shqiptarë për të folur për pikëpamjet e tyre mbi situatën aktuale në Kosovë dhe Serbi."

MAKSUT: "Në momentin që ne dalim përtej pragut të shtëpisë tonë, jemi në ballafaqim edhe me të tjerët. Në momentin që je me të tjerët, je gjithmonë në një lloj detyrimi me veten ndaj të tjerëve. Ato 15 vitet para luftës kanë qenë pothuajse luftë, edhe me shku në qendrën e atij që në njëfarë mënyre ishte armik i yti, edhe me e varë punën me jondjeshmëri ndaj krejt asaj që na e ndijshim përditë, për mu ka qenë një lloj force edhe një lloj ballafaqimi me ta. Kurrë nuk kam pikturu më vështirë se ato ditë, në ato punë [me të cilat] kam shku atje. Nuk e di sa herë është punu, është fshi, është përpunu, është ripunu në ato pëlhura mirëpo tërë kohën me një lloj intence që të pikturoj keq. Si duket ka qenë një kërkesë e brendshme që ta qes neverinë që e kisha në vete me gjithë ato që ndodhnin. Duke shkuar atje kemi qenë një gjysëm autobusi me gazetarë, sociologë, filozofë të rinj etj, etj. Në kuptimin e tendencave që ne i kemi paraqitë, sa i përket artit, ka qenë krejtësisht një ekspozitë e kohës."

Leti, leti....
Fluturon, fluturon...
Fly, fly..
kombinovana tehnika
teknikë e kombinuar
combined technique
1997

VETON: "Kemi bisedu me Maksutin për ekspozitë para se me ndodhë dhe pasi që ka ndodhë. Për reaksionet atje, reaksionet këtu. Për atë kohë ka qenë edhe interesant, por edhe akt i guximshëm për artistët dhe kuratorët për shkak të situatës. Ka qenë i natyrshëm që një gjest apo ekspozitë e atij lloji mos me u pëlqy as atje ku ka ndodhë e as këtu. Them për shkak se ka qenë momenti i tillë. Çkado që ti ke bë për shembull në Beograd është cilësu gati-gati si një lloj tradhëtie. Më duket që ka qenë intervenimi i fundit artistik që ka ndodhë para luftës, e të cilin po më duket që ende nuk po ia dijmë ne as vlerën e as madhështinë për shkak se absolutisht nuk ka qenë e lehtë për disa artistë me shku në Beograd dhe mandej me u kthy në Kosovë e me të pritë si antiartista, apo si do lazdrana që kanë shku atje në kohën kur këtu vinte era luftë. Si shumë herë në art, ky ka qenë momenti i fundit kur artistët kanë provu me art me e normalizu situatën."

NITA: "Ka qenë një moment kur kanë fillu me u vërejtë më shumë çarjet në shoqërinë paralele që është ndërtu në Kosovë, me daljen edhe prezencën e UÇK-së edhe me disa zëra të cilat edhe më herët filluan me artikulu një kritikë ndaj LDK-së. Në të njëjtën kohë, në '97-ën kemi edhe thyerje të tjera. Për shembull, mbas një periudhe të gjatë të heshtjes, kemi rifillim të protestave, edhe këto janë kryesisht të organizuara prej grave. Ka thyerje përbrenda një shoqërie e cila e ka mendu veten si shumë homogjene, edhe në të cilën ai homogjenitet shumë është shty, posaçërisht me ndërtimin e sistemit paralel arsimor edhe të narrativit të ri historik. Kështu që, për shembull, edhe gratë të cilat protestojnë janë qujtë si tradhëtare për shkak se ato po fokusohen në tema të gjinisë. Se ideja gjithqysh ka qenë që gjithçka tjetër sot e merr vendin e dytë në relacion me çka është prioriteti ynë. E prioriteti ka qenë ajo ideja e mbajtjes së atij homogjeniteti, shuarja e zërave kritikë, shuarja e ndonjë mundësie të ndonjë rezistence, ose të përzgjedhjes së ndonjë mënyre tjetër për me zgjedhë probleme. Artistat janë konsideru si tradhëtarë, edhe pse dikush tjetër mundet me konsideru që ekspozita ***Përtej*** ka qenë e guximshme, për shkak së jo vetëm që ti po e thyen atë heshtje në Kosovë, po ti po shkon deri te the belly of the beast edhe ti aty po don me prekë problemin. Mendoj që këto veprat ose aktet e vogla ndërtojnë diçka më të madhe gjatë kohës. Po prapë ka ndodhë brenda një grupi më të vogël të njerëzve, të cilët kanë mendu ngjajshëm. Ndoshta edhe nuk kanë mendu ngjajshëm, por kanë qenë më të gatshëm për me ndëgju."

MEHMET: "Na ishim të interesum me kallxu artin tonë jashtë Kosovës, a mundësitë ishin minimale. Nuk ishte veç kjo arsyeja pse na dojshim me shku në Beograd, por ish, njëfarë forme, edhe aktiviteti jonë opozitar politik ndaj LDK-së së asaj kohe, sepse me të gjitha momentet pozitive ku LDK-ja i tërheki njerëzit prej rrugëve, i tërheki njerëzit prej formave radikale të veprimit, neve shumë na pengonte, sepse ata e fitun fuqinë me vendosë edhe për kulturën, se si duhet të punohet në kulturë. [Për faktin] që na punonim pak ma ndryshe, ata na akuzonin për njëfarë dekadence artistike të kohës. Na ishim thjesht të bindun që s'mundet kërkush me na tregu se si me shprehë veten. Në atë kohë kam qenë profesor i Fakultetit të Arteve, na kemi punu nëper shkolla podrume, kemi qenë komplet jashtë rrjedhave, ose jashtë bashkëpunimeve me regjimet në atë kohë, edhe përnjëherë unë vendosa vet me shku në Beograd me u ekspozu. Më shpallën tradhëtar të kauzës nacionale. Na nuk kishim ambicie të mëdha që me e zbulu ujin e nxehtë. Na thjesht kishim nevojë me kallxu vetveten. Qëndrimet politike tona i patëm mbulu në forma artistike, kurgjo ma shumë."

DUNJA: "Kosova e humbi autonominë e saj shumë para ***Përtej***, dhe në atë kohë vetëm se ekzistonte një shtypje e tmerrshme në Kosovë, fëmijët shqiptarë shkonin në shkolla paralele e të paligjshme. Gjëra të tmerrshme po ndodhnin dhe artistët dhe intelektualët e Kosovës po zhdukeshin, gjithçka po shkatërrohej. Ishte një situatë e tmerrshme, diskriminim dhe aparteid. Pra, këta artistë ishin artistë të rezistencës. Kjo veçse ishte e dukshme në ekspozitën ***Përtej***, në pikturat e Mehmet Behlulit, për shembull, dhe sidomos në instalimet e Sokol Beqirit. Është e qartë se për çka po flitet."

ALISA: "Ekspozita në Beograd ka qenë njëfarë rruge e jona, që nëpërmjet asaj qendre, e cila veçse kishte shumë kontakte, të promovohet qendra jonë nëpër rajon. Jo vetëm qendra, por edhe arti kosovar. Arti i rezistencës. Ky art i cili punonte në hije."

BRANISLAV: "***Përtej*** ndodhi në vitin 1997, i cili ishte vit interesant. Ishte momenti kur të gjithë filluan të mendonin se Millosheviqit po i vjen fundi. Demonstratat ndodhën më 1996 dhe 1997, dhe më në fund u njohën rezultatet e zgjedhjeve lokale në Beograd. Gjithçka dukej si një atmosferë në të cilën mund të themi: 'Ja ku jemi, ky është fundi i tregimit.' Marrëveshja e Dejtonit ishte nënshkruar dhe ne të gjithë mendonim se lufta kishte mbaruar. ***Përtej*** ishte e mundshme në vitin 1997, por pyetja është a do të ishte e mundshme në '98, '99 ose 2000? Ky ishte një moment i vogël kur diçka e tillë pati mundësi të ndodhte, para përshkallëzimit të krizës në Kosovë. Unë nuk mendoj se do të ishte e mundshme vitin që po vinte."

MAKSUT: “Punimet prej Beogradit nuk janë kthy në Prishtinë po janë kthy në shtëpinë e Sokolit në Pejë edhe kanë mbetë aty të gjitha. Kur lufta në Kosovë ka fillu dhe ushtria serbe ka hy, i ka shkatërru punimet të cilat i ka gjetë te shtëpia e Sokolit edhe punimet e mia janë komplet të copëtume dhe të preme me thikë. Vitin e kalum (2016) kam qenë te Sokoli, i kam marrë unë ato në gjendjen çfare janë. Dy prej tyre i kam lënë në gjendjen çfare janë, tu mendu që ato s’duhet me i prekë, se janë një lloj dokumenti se si kanë ndodhë gjërat. Gjëja e parë që ata kanë bë kur kanë hy në atë shtëpi te Sokoli, janë turrë përballë punimeve dhe kanë thy, kanë pre sikur që kanë bo edhe me njerëz. Mos t’i krahasojmë, a? Mirëpo akti është i njëjtë.”

DEJAN: "Ekspozita ***Përtej*** kishte rëndësi artistike dhe politike. Nga njëra anë, ajo paraqiti skenën e artit të Prishtinës në Beograd pas një kohe të gjatë dhe hapi urën për komunikimin e ndërsjelltë artistik. Nga ana tjetër, ekspozita ishte politikisht e rëndësishme sepse u organizua përkundër ndarjes politike të shqiptarëve të Kosovës dhe dëmtimit të kulturës së tyre. Këto dy arsye, artistike dhe politike, ishin të lidhura ngushtë dhe njëra nuk mund të shihet pa tjetrën. Koha ka treguar se projekti i Përtej ishte i një rëndësie të jashtëzakonshme për marrëdhëniet artistike dhe kulturore serbo-shqiptare, dhe e ka tejkaluar qëllimin e saj primar. Kjo ekspozitë ishte një akullthyes për komunikimin midis skenave të artit të Beogradit dhe Prishtinës, krijoi një kanal të komunikimit i cili vazhdoi të ishte aktiv deri më sot, kështu që festohet me të drejtë përvjetori i saj i 20-ë."

DORUNTINA: “Prej asaj që kam mbërri me kuptu prej njerëzve, ka qenë hera e parë që është hapë një dritare që me i njoftu artistat kosovarë, ose me i njoftu shqiptarët e Kosovës përmes punës që e bëjnë, jo përmes atyre kornizave paragjykuese prej të cilave janë paraqitë nëpër media shqiptarët, por përmes asaj se kush janë e çka bëjnë. Në fakt është impresive sa shumë njerëz në Beograd e kanë përmendë atë ekspozitë. Ka qenë një moment shumë i rëndësishëm i njoftimit të skenës së artit të Beogradit me skenën e artit të Kosovës.”

MEHMET: “Me kohë kjo ekspozitë fitoi peshën e vet. Ne si artista fillun me na ftu nëpër galeri hala ma interesante.”

VESA: “Unë po mendoj që aty fillon çka ndodh pastaj me artin e pasluftës në Kosovë.”

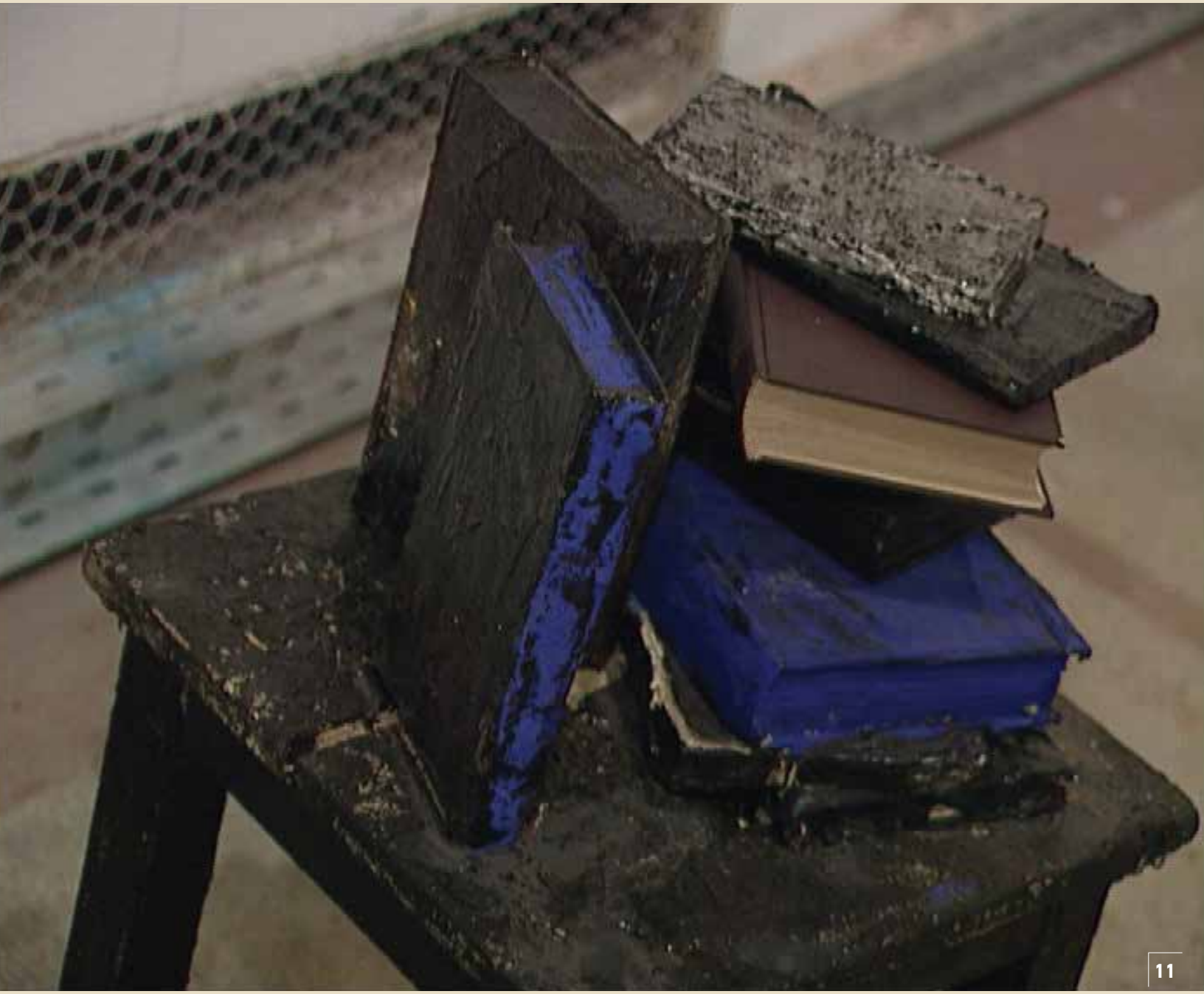

11

25 qershor: Millosheviqi udhëton në Kosovë. Gjatë një fjalimi në Prishtinë, ai thotë se "nuk ka presion aq të fuqishëm që na detyron ta dorëzojmë ndonjë centimetër të territorit të Kosovës".

Qershor-Korrik: Gjykata e Qarkut ne Prishtinë i gjykon 15 burra (12 prej tyre në mungesë) të cilët janë të akuzuar për "formim të një organizatës aktive terroriste në Kosovë, e cila ka për synim rrezikimin e rendit kushtetues dhe sigurisë së RFJ-së, dhe formim të një shtetit të ndarë i cili ka për synim të bashkohet me Shqipërinë". Në padi këta burra akuzohen për kryerje të sulmeve si pjesëtarë të Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës (UÇK). Dymbëdhjetë nga 15 personat e akuzuar, përfshirë këtu Besim Ramën, Adem Jasharin, Rexhep Selimin dhe Sami Lushtakun, dënohen me dënimin maksimal prej 20 vite burg. Dy të pandehur dënohen me nga 15 vite burg, e një tjetër me 10 vite (Hashim Thaçi). Sipas Amnesty International, të pandehurit nuk iu nënshtruan një procesit të drejtë gjyqësor (AI Index: EUR 70/25/97).

5 - 6 korrik: CZKD, në bashkëpunim me galerinë e Dodonës, organizojnë një vizitë në Sarajevë me artistë dhe intelektualë nga Serbia dhe Kosova, përfshirë këtu artistët Sokol Beqiri dhe Mehmet Behluli, filozofin Astrit Salihu dhe shkrimtarin Migjen Kelmendi. Personave që erdhën nga Kosova u refuzohet hyrja në Bosnjë dhe Hercegovinë në kufirin ndërmjet Serbisë dhe Republika Srpska. Të gjithë personat në autobus refuzojnë të hynë në Bosnjë dhe Hercegovinë nëse nuk lejohen të hynë të gjithë.

MEHMET: "Ka qenë shumë interesant rrugëtimi jonë për Sarajevë. Kemi shku me intelektualë prej Beogradit dhe Novi Sadit, edhe na ishim 3-4 kosovarë. Në Bosnjë hyjshim këndej kah pjesa e Republikës Srpska. Aty, normalisht, kur i panë letërnjoftimet tona na nxorën prej autobusit. Nuk na lanë me vazhdu rrugën. Mirëpo, aty u kallxu mandej fuqia e shoqërisë civile t'Beogradit, t'cilët insistun me këmbëngulje, me njëfarë energjie të papame, që pa ne ata nuk e vazhdojshin rrugën. Na i këqyrën letërnjoftimet, edhe një moment thanë 'A dini çka, ju t'gjithë mundeni mrenda me hi, vetëm turqit jashtë.' Na kqyrshim ku janë turqit, se na s'e dijshim që ka turq në autobus. Në fakt, na ishim turqit."

15 - 23 korrik: Në seanca të ndryshme në të dy shtëpitë e Asamblesë Federale, përfaqësuesit e zgjedhin Slobodan Millosheviqin si president të RFJ-së. Gjatë inaugurimit të Millosheviqit, opozita organizon një protestë në të cilën hedhin këpuca drejt ndërtesës së Asamblesë Federale.

20 shtator: Sokol Beqiri dhe Mehmet Behluli ftohen në Bienalen e Çetinës me të njëjtat punime të cilat i ekspozuan në ***Përtej.*** Dy ekspozitat nxisin zhvillimin e shpejtë të skenës së pavarur artistike në Kosovë.

MEHMET: "Mediat na sulmun për tradhëti kur shkum në Beograd, mirëpo kur ekspozum në Cetinje, ekspozum si Kosovë n'atë kohë. Politikisht edhe Cetinja ka pasë nevojë me prezentu ma së pari Malin e Zi si të pavarun, t'vetësishëm. Mandej si rrjedhojë edhe ne na prezentoi si Kosovë. Koha Ditore në atë kohë, më kujtohet si sot, me një titull të madh tha: "Mali i Zi e pranoi Kosovën Republikë" që s'ish e vërtetë hiç. Na u dukke interesant qysh arti mundet me reflektu qaq shumë. Kur vinte media atëherë bëhej e madhe."

Shtator - Tetor: Si rrjedhojë e ndryshimeve në lidershipin e Universitetit të Prishtinës dhe Unionin e Studentëve (UPSUP) të këtij institucioni, kandidatët të cilët nuk janë të lidhur me Lidhjen Demokratike të Kosovës (LDK) fitojnë për herë të parë në zgjedhjet e studentëve. Nën lidershipin e Ibrahim Rugovës, LDK-ja kishte udhëhequr rezistencë paqësore nga viti 1990. Megjithatë, studentët kishin filluar ta kritikojnë LDK-në, veçanërisht për dështimin e saj për të ndikuar për zbatimin e marrëveshjes Sant-Egidio të vitit 1996, e cila kishte paraparë kthimin e studentëve shqiptarë në ndërtesat universitare.

1 tetor: Bujar Dugolli, Muhamet Mavraj, Driton Lajçi, Albin Kurti, Milot Cakaj dhe të tjerë udhëheqin protesta masive të organizuara nga studentët dhe profesorët në Universitetin e Prishtinës. Këto protesta shtypen nga dhuna policore serbe. Të mbështetur nga shumë kundërshtarë të LDK-së, përfshirë këtu Adem Demaçin dhe Rexhep Qosjën, protestat e studentëve përfaqësuan thyerjen e parë të madhe të monopolit politik të LDK-së dhe Rugovës, dhe një ndryshim drejt rezistencës më aktive në Kosovë.

8 nëntor: Pjesëtarë të Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës (UÇK) paraqiten pa maska në publik për herë të parë në fshatin Llaushë, në varrimin e Halit Gecit, mësues i cili u vra si pasojë e masave të rrepta të zbatuara nga policia serbe në rajonin e Drenicës.

1998

Shkurt: Organizohet ekspozita ***Thesari arkeologjik i Kosovës dhe Metohisë,*** një bashkëpunim ndërmjet Muzeut të Kosovës nën administratë të përkohshme serbe dhe Akademisë së Shkencës dhe Arteve të Serbisë (SANU). Justifikimi i saj është mbrojtja e thesareve arkeologjike të Kosovës. Artefaktet nga kjo ekspozitë ende nuk janë kthyer në Kosovë, ndonëse ato konsiderohen si pronë e patjetërsueshme e Muzeut Arkeologjik të Kosovës.

ELI: "Këto bashkëpunime, si këto akademike, si feministe, përfundojnë në do farë qarqesh të vogla vet me veti. Bashkëpunimi Kosovë-Serbi nuk ka pasë problem me këto qarqe asnjëherë, edhe [kur kemi qenë në gjendje të keqe,] ka qenë ekspozita 'Përtej.' Unë në '99-ën kam shku te 'Žene u Crnom', ose kanë ardhë [ato] këtu në periudha shumë të vështira. [Në këto grupacione ka njerëz] që janë më të hapur, që i shtyjnë kufijtë. A mundemi na me shku përtej këtyre qarqeve, me u përpjekë me bë presion ndryshe? A mundemi me u hapë më shumë? A mundemi na me u përpjekë me bë presion më shumë te qeveritë tona? Për shembull, në rastin e artefakteve, që nuk janë kthy kurrë [pasi që] prej Muzeut të Kosovës janë çu [në Beograd]? Ndoshta sot pikërisht këta njerëz, këta intelektualë, artistë [duhet] me u përpjekë me bë kësi lloj presioni te qeveritë e tyre. E di që është gati surreale me kërku diçka qashtu, sepse nuk është aq e lehtë në Serbi. Ndoshta është më vështirë se këtu."

Shkurt - Mars: Sulmet e Policisë në fshatrat e rajonit të Drenicës në Kosovë ndikojnë kryesisht te qytetarët. Në fshatin Prekaz, komandanti i lartë i UÇK-së, Adem Jashari, dhe 56 anëtarë të familjes së tij, përfshirë këtu 18 gra dhe 10 fëmijë nën moshën 16-vjeçare, vriten në një sulm nga forcat serbe në kompleksin e familjes. Një vit më vonë, UÇK-ja rritet. Më vonë u vlerësua se i kishte nga 10,000 deri në 20,000 pjesëtarë.

Mars - Prill: Grupi i Kontaktit për Kosovën (i përbërë nga SHBA, Britania e Madhe, Rusia, Franca, Gjermania dhe Italia) emëron Felipe Gonzalesin si personin e dërguar nga OSBE-ja dhe Bashkimi Europian për ta ndërmjetësuar konfliktin në Kosovë. Megjithatë, ai nuk arrin ta përmbushë misionin e tij për shkak se autoritetet në Beograd refuzojnë ta pranojnë emërimin. Shtetet anëtare të Grupit të Kontaktit i organizojnë tri takime ministrore dhe paralajmërojnë Millosheviqin se nuk do ta lejojnë një përsëritje të situatës së Bosnjes në Kosovë.

23 mars: Partitë shqiptare të Kosovës organizojnë zgjedhje të përgjithshme në Kosovë. Grupet militante ndahen nga LDK-ja. LDK-ja i fiton zgjedhjet me një elektorat të pakësuar dhe Rugova zgjedhet përsëri president.

31 mars: Këshilli i Sigurimit i OKB-së miraton Rezolutën 1160 e cila dënon përdorimin e tepërt të forcës nga forcat policore serbe kundër civilëve në Kosovë dhe zbaton një embargo të armëve dhe mallrave kundër RFJ.

17 prill: Këshilli për Mbrojtjen e të Drejtave dhe Lirive të Njeriut raporton se në Kosovë, gjatë tre muajve të parë të vitit 1998, u vranë 104 shqiptarë, ndërsa 44 ishin të plagosur dhe 22 të humbur. Gjithashtu raporton se janë shkelur të drejtat e 3,095 shqiptarëve dhe se 71 shtëpi të familjeve shqiptare janë djegur apo janë dëmtuar gjatë operacioneve policore në Skenderaj dhe Deçan.

25 prill: Serbia organizon një referendum për t'i mbështetur politikat e Millosheviqit, me pyetjen "A pranoni pjesëmarrjen e përfaqësuesve të jashtëm për zgjidhjen e problemit në Kosovë?" 73 për qind e votuesve të regjistruar morën pjesë në referendum, dhe gati 95 për qind votuan "Jo.".

Maj: I dërguari i SHBA-ve, Riçard Hollbruk, aranzhon fillimin e negociatave ndërmjet Prishtinës dhe Beogradit. Rugova dhe Millosheviqi takohen një herë në Beograd. Millosheviqi emëron një ekip negociues, i cili shkon në Prishtinë për t'i nisur bisedimet. Pas një sulmit serb në Deçan, gjatë së cilit vriten dhjetëra shqiptarë të Kosovës, prishet procesi i dialogut.

1 gusht: Diplomatët e SHBA-së dhe të Rusisë, të akredituar në RFJ-ja, e lansojnë bashkë Misionin e Mbikëqyrjes Diplomatike në Kosovë (KDOM), i cili fillon të patrullojë Kosovën me automjete të blinduara dhe të raportojë për lirinë e lëvizjes dhe kushtet e sigurisë përgjatë rajonit.

Shtator: Eskalon lufta dhe shkatërrimi. Deri në fund të muajit, Komisioneri i Lartë për Refugjatë i Organizatës së Kombeve të Bashkuara (UNHCR) vlerëson se deri në 200,000 civilë janë zhvendosur dhe se 60,000 janë pa strehim. Opinioni publik ndërkombëtar alarmohet nga vrasjet, kryesisht të civilëve, në komunën e Rahovecit dhe nga masakra e civilëve në Abrinë e Epërme në Drenicë.

23 shtator: Këshilli i Sigurimit i OKB-së miraton Rezolutën 1199, nëpërmjet së cilës bëhet thirrje për armëpushim pasi fshati i Junikut shkretohet nga një ofensivë serbe.

24 shtator: NATO i bën hapat e parë formal drejt ndërhyrjes ushtarake në Kosovë, duke miratuar dy plane emergjente operative - një për sulme ajrore dhe një tjetër për monitorim dhe ruajtje të marrëveshjes për armëpushim, nëse arrihet një e tillë.

1 - 7 shtator: Konsultimet speciale të Këshilli të Sigurimit të OKB-së për krizën në Kosovë nisen nga Qeveria britanike. Ministri i jashtëm rus, Ivan Ivanov, thotë se Rusia do ta përdorë veton.

13 tetor: Hollbruk negocion me Millosheviqin për 10 ditë dhe merr miratim për armëpushim. Trupat serbe tërhiqen pjesërisht dhe dërgohet një mision monitorues i OSBE-së me 2000 anëtarë të paarmatosur.

15 tetor: Sekretari i Përgjitshëm i NATO-s, Havier Solana, udhëton në Beograd dhe nënshkruan marrëveshjen e cila u mundëson forcave të NATO-s ta zbatojnë regjimin ajror verifikues për mbikëqyrje të veprimeve të Serbisë për të parë se a po respektohet Rezoluta 1199 e OKB-së.

24 tetor: Miratohet Rezoluta 1203 e Këshillit të Sigurimit të OKB-së, e cila mbështet marrëveshjen e OSBE-së dhe kërkon bashkëpunim të plotë nga të dy palët.

11 nëntor: Misioni i verifikimit i OSBE-së (Misioni i Verifkimit në Kosovë, KVM) arrin në Kosovë dhe nis operacionet.

16 dhjetor: Në galerinë Dodona, në bashkëpunim me Qendrën për Art Bashkëkohor, B92 & Cinema Rex në Beograd, mbahet një ligjeratë për trendet në artin bashkëkohor serb, nga Dejan Sretenoviq dhe Darka Radosavleviq. Kjo ligjëratë shoqërohet me një prezantim të video punimeve të Milica Tomiqit dhe disa të artistëve të tjerë.

DEJAN: "Pas ekspozitës ***Përtej***, mbeta mik i ngushtë me Mehmet Behlulin dhe Sokol Beqirin. Menjëherë pas kësaj, më duket se ishte menjëherë viti tjetër, Mehmeti më ftoi ta vizitoj Prishtinën dhe të mbaj një ligjëratë mbi skenën e artit bashkëkohor në Serbi. Ligjërata u organizua në galerinë Dodona, që udhëheqej nga gruaja e Shkelzenit, Alisa, dhe që ishte një lloj baze për artistët e Kosovës. Shumë njerëz erdhën në ligjëratë, profesorë, studentë dhe artistë, të gjithë ata erdhën për të dëgjuar ligjëratën e një kuratori serb rreth artit serb. Disa njerëz në Beograd nuk besonin se ishte e mundur, stereotipi i shqiptarëve që 'urrenin çdo gjë serbe' ishte i fortë, ashtu siç është edhe sot."

MEHMET: "Ka qenë rast i shkëlqyeshëm që arti bashkëkohor i Beogradit ose i Serbisë të prezentohet në Prishtinë, në forma shumë t'limitume. Na nuk kishim akses kurrëfare në galeri shtetërore. Mirëpo, këta pranun me ardhë edhe me bo prezentimin te na në Galerinë Dodona. Përherë kemi pasë ambicie që komunikimi kulturor mos të shkëputet. Thjesht, nevoja për me komuniku në nivel kulture ka qenë shumë e fuqishme. Besoj që edhe gjatë luftës n'Kosovë ajo kurrë nuk është ndalë. Kjo është shumë me rëndësi, qëndrimi jem personal ky. Sepse, n'Ballkan është shumë vështirë me nda kulturën e artin prej politikave ditore. Na kemi provu përherë me tregu që komunikimi kulturor nuk do të thotë nënshtrim i dikujt ndaj dikujt tjetër, po thjesht është nevojë e paevitueshme e njerit me komuniku me tjetrin."

DEJAN: "Pastaj Mehmeti më çoi në Akademinë e Arteve të Bukura që funksiononte në kuadër të sistemit paralel arsimor të shqiptarëve të Kosovës, ku pata mundësinë të shihja për vete se si funksiononte ky sistem. Akademia ishte e vendosur në një zonë banimi në një shtëpi dykatëshe dhe kushtet e punës ishin thjesht të këqija, nën çfarëdo niveli për atë lloj institucioni. Megjithatë, ishte e qartë se kishte shumë vullnet dhe entuziazëm, e ndieja një energji të mirë nëpër klasat që vizitova. E vërejta gjithashtu se, për shkak të mungesës së hapësirës së galerisë, ekspozitat mbaheshin në kafene, si për shembull i famshmi 'Hani i 2 Robertëve.' Ndryshe nga Beogradi, e gjithë skena në Kosovë ishte e vetëorganizuar dhe plotësisht autonome nga sistemi kulturor i qeverisë. E konsiderova vizitën time në Prishtinë si një akt mbështetës për skenën dhe miqtë e mi dhe si vazhdim i bashkëpunimit që filloi me Përtej. Kjo ishte një eksperiencë prekëse dhe e paharrueshme.

Është interesante që të nesërmen ua mbajta të njëjtën ligjëratë studentëve të kombit serb në Akademinë e Shtetit që shqiptarët e lanë. Të gjithë aty bojkotuan ligjëratën time, studentët dhe profesorët, besoj për shkak se isha 'njeri i Sorosit.' Përjashtim ishte një asistent nga departame-

-nti i grafikut, i cili solli studentët e tij në ligjëratë. Kontrasti ishte i madh - nga njëra anë ishte shtëpia e vogël ku punonin nxënësit shqiptarë dhe nga ana tjetër ishte ajo ndërtesë gjysmë e zbrazët e Akademisë, vetëm me studentë serbë. Por përshtypja ime nga të dy ligjëratat ishte e njëjtë: një mungesë e informatave, hutim dhe kuriozitet. Me sytë e mi dëshmova se këta të rinj, serbë dhe shqiptarë, ishin peng i politikës së regjimit të Beogradit, që i mbante të izoluar nga bota dhe madje edhe më tragjikisht, nga njëri-tjetri."

1999

11 janar: Gazetari Enver Maloku, kreu i Qendrës për Informim të Kosovës, e cila është e lidhur me LDK-në, vritet me pushkë në Prishtinë.

15 janar: Trupat e 45 shqiptarëve, njerëz të moshave 12 deri në 99 vjeç, zbulohen në fshatin Reçak dhe rreth tij. Diplomati amerikan Uilliam Uoker, kreu i Misionit KVM, është dëshmitar i këtyre pamjeve dhe e quan këtë ngjarje krim ndaj njerëzimit. Ministrat e jashtëm të Grupit të Kontaktit menjëherë bëjnë thirrje për një konferencë për paqe në Rambuje të Francës.

6 shkurt: Konferenca në Rambuje nis me mbështetje nga Grupi i Kontaktit. Bisedimet planifikohet të zgjasin një javë, me një vazhdim të mundshëm për një javë tjetër. Delegacioni i Kosovës është i udhëhequr nga Hashim Thaçi, lideri politik i UÇK-së.

11 shkurt: Presidenti serb Millan Millutinoviq i bashkohet bisedimeve në Rambuje. Millosheviqi nuk merr pjesë.

20 - 23 shkurt: Delegacioni shqiptar pajtohet në parim ta nënshkruajë marrëveshjen ndërshtetërore politike, por vetëm nëse parashihet shpallja e pavarësisë në të ardhmen. Përfaqësuesit politikë të UÇK-së e kundërshtojnë marrëveshjen. Delegacioni serb thotë se e mbështet një marrëveshje politike por refuzon çfarëdo diskutime për aneksin politik, për shkak se ai përfshin një forcë paqeruajtëse "të udhëhequr nga NATO-ja" në Kosovë. Bashkëkryetarët lajmëruan se bisedimet do të vazhdojnë më 15 mars.

18 mars: Delegacioni i Kosovës e nënshkruan marrëveshjen, pasi Sekretarja Shtetërore e SHBA-ve, Medlin Olbrajt, shkruan një letër tjetër në të cilën i garanton delegacionit shqiptar se mund të mbahet një referendum për pavarësi pas tre viteve. Delegacioni serb e refuzon.

20 mars: Pasi tërhiqen në Maqedoni verifikuesit e KVM-së për arsye të sigurisë, njësitet e armatosura të RFJ-së nisin një ofensivë sistematike nëpër Kosovë - ata dëbojnë dhe ekzekutojnë njerëzit, dhe djegin shumë shtëpi.

24 mars: NATO nis bombardimin e caqeve ushtarake dhe strategjike në RFJ.

Avokati dhe aktivisti i të drejtave të njeriut, Bajram Kelmendi, dhe të bijtë e tij, Kastrioti (31) dhe Kushtrimi (16), merren nga shtëpia e tyre në Prishtinë nga forcat serbe. Të nesërmen, trupat e

tyre gjenden të vrarë me pushkë në një stacion benzine afër Fushë Kosovës.

25 mars: RFJ-ja shpall gjendje të jashtëzakonshme, dhe kështu zbaton disa masa, përfshirë këtu një censurë dhe kontroll ushtarak të të gjitha mediave. Radio B92 merret nga pushteti dhe të gjithë gazetarët dhe redaktorët largohen nga puna.

29 mars: Forcat serbe të sigurisë nisin operacionin masiv të dëbimit të shqiptarëve. Mesatarisht 4,000 shqiptarë i kalojnë kufijtë e Kosovës brenda një ore.

1 prill: Sipas UNHCR-së, shifrat e refugjatëve ishin: 104,000 në Shqipëri, 48,000 në Mal të Zi dhe 30,500 në Maqedoni.

2 - 5 prill: Një delegacion i përfaqësuesve të shoqërisë civile të Kosovës, i cili ishte shpërngulur në Maqedoni, i përbërë nga Baton Haxhiu, Blerim Shala, Shkëlzen Maliqi, Migjen Kelmendi, Bukurie Gjonbalaj dhe Gjeraqina Tuhina, vizitojnë Bonin dhe Londrën për të dhënë dëshmi para zyrtarëve dhe gazetarëve për madhësinë e operacionit masiv dhe të dhunshëm të dëbimit të shqiptarëve nga Kosova në Maqedoni, Shqipëri dhe Mal të Zi.

11 prill: Gazetari dhe kritiku i Millosheviqit, Sllavko Quruvija, vritet me pushkë para shtëpisë së tij në qendër të Beogradit. Në atë kohë po zbatohej një censurë shumë e fuqishme ushtarake dhe shtetërore në Serbi, për shkak të gjendjes së jashtëzakonshme. Pak para vrasjes së tij, gazeta ***Ekspres politika*** nxori një artikull të titulluar "Quruvija i mirëpret bombat", në të cilin ai në thelb akuzohet si tradhëtar dhe mbështetës i bombardimeve të NATO-s.

18 prill: Rreth 20,000 njerëz në ditë largohen nga Kosova. UNHCR-ja raporton se janë 359,000 refugjatë në Shqipëri dhe 132,700 në Maqedoni. Ka shumë edhe në Mal të Zi.

19 prill: Komisioneri i Lartë i OKB-së për Refugjatë vlerëson se gjysma e dy milionë banorëve të Kosovës janë bërë refugjatë (600,000) ose janë zhvendosur brenda Kosovës (400,000).

20 prill: Flora Brovina, pediatre, poete dhe aktiviste e të drejtave të grave, rrëmbehet nga tetë paraushtarakë të maskuar serbë nga shtëpia e saj në Prishtinë dhe dërgohet fillimisht në një destinacion të panjohur. I biri i saj arrin ta kontaktojë shoqatën e shkrimtarëve ndërkombëtarë, PEN, me një apel urgjent për ta përhapur sa më shumë lajmin për rrëmbimin e saj. Pasi merret në pyetje mbi 200 orë, ajo transferohet në një burg në Pozharavec, Serbi.

22 prill: Gazeta e përditshme e shqiptarëve të Kosovës, ***Koha Ditore***, nis të publikojë në ekzil nën drejtimin e Baton Haxhiut. Distribuohet gratis në kampet e refugjatëve kosovarë. Disa ditë më vonë, gazeta javore ***Zëri*** publikohet edhe në Shkup.

23 prill: NATO bombardon ndërtesën e Radio Televizionit të Serbisë (RTS) në qendër të Beogradit. Në këtë operacion vriten 16 njerëz. NATO-ja i kishte informuar paraprakisht zyrtarët e Beogradit për caqet ushtarake.

27 prill: Albin Kurti, i cili gjatë luftës punoi me Adem Demaçin në UÇK, arrestohet nga policia serbe. Ai dënohet me 15 vjet burg për "rrezikim të integritetit territorial të Jugosllavisë".

5 maj: Pasi lirohet nga burgimi shtëpiak, Rugova dërgohet në Beograd dhe pastaj udhëton për në Romë. Të nesërmen, në një konferencë për shtyp, ai thotë se pjesëmarrja e NATO-s në një forcë paqeruajtëse ndërkombëtare dhe tërheqja e forcave serbe janë kushte thelbësore për kthimin e refugjatëve.

5 - 7 maj: Bashkëthemeluesi i LDK-së dhe anëtari i delegacionit të Rambujesë, Fehmi Agani, përpiqet të ikë për në Maqedoni me tren, por treni kthehet në kufi. Agani merret nga vagoni nga forcat serbe. Trupi i tij gjendet disa ditë më vonë në Lipjan.

8 maj: Si teatër në ekzil në Tetovë, Maqedoni, Dodona shfaq ***Audienca,*** e shkruar nga Vaclav Haveli, me regji të Fatos Berishës, në të cilën luajnë Armond Morina dhe Shkumbin Istrefi. Në audiencë ka refugjatë nga Kosova, banorë dhe mysafirë, përfshirë këtu aktoren britanike Vanessa Redgreiv, e cila është në mision për t'i mbështetur refugjatët kosovarë. Para fillimit të shfaqjes lexohet një përshëndetje e dërguar nëpërmjet telegramit nga Vaclav Haveli, presidenti i atëhershëm i Republikës Çeke.

ALISA: "Salla ka qenë plot. Më shumë ka pasë tetovarë, sepse ishin shumë të interesuar. Ka qenë një komedi, në esencë. Një lojë shumë perfekte. Krejt ato të ardhura nga biletat kanë shkuar për aktorët të cilët faktikisht kanë luajtur për refugjatët nëpër kampe. Kanë qenë aktivë."

16 maj: Ukshin Hoti, i burgosur i njohur politik, lirohet nga burgu dhe menjëherë zhduket të njëjtën ditë. Ky profesor i filozofisë i Universitetit të Prishtinës po mbahej si i burgosur politik nga viti 1994. Ai kaloi pesë vite në burg për aktivizëm politik dhe pikëpamje nacionaliste. Hoti është në mesin e më shumë se 1,600 personave që ende janë të zhdukur nga koha e luftës.

9 qershor: Në Maqedoni vazhdojnë bisedimet ndërmjet zyrtarëve të lartë të NATO-s dhe RFJ-së. Vonë gjatë ditës, ndërmjet dy partive nënshkruhet një Marrëveshje Teknike Ushtarake e quajtur "Marrëveshja e Kumanovës". Fushata ajrore zgjat 78 ditë, dhe në fund Millosheviqi pajtohet me kushte më kufizuese se ato që iu ofruan në Rambuje.

10 qershor: NATO pezullon sulmet ajrore. Këshilli i Sigurimit i OKB-së miraton Rezolutën 1244 për Kosovën. Në të parashihet administrimi i përkohshëm i Kosovës nga një mision i OKB-së. Ushtria dhe policia tërhiqen nga Kosova. Vlerësohet se janë larguar 200,000 serbë dhe tjerë pas tërheqjes së forcave. Formohet një qeveri e përkohshme e improvizuar në Kosovë, e cila ka pushtet shumë të kufizuar. Themelohet Misioni i Organizatës së Kombeve të Bashkuara në Kosovë (UNMIK), i cili ka pushtet ekzekutiv.

21 qershor: Zyrtarët e NATO-s dhe UÇK-së nënshkruajnë marrëveshje për çarmatim.

2 korrik : Sekretari i Përgjithshëm i OKB-së e emëron Bernard Kushnerin (Francë) si Përfaqësues Special për ta kryesuar UNMIK-un.

7 korrik: Mbahen demonstrata kundër Millosheviqit në Nish, Leskovac dhe Uzhice.
UNHCR vlerëson se 628,800 njerëz janë kthyer në Kosovë.

Teatri Dodona në ekzil mban shfaqjen ***Kush më ka faj që jam shqiptar?,*** shfaqje e Enver Petrovcit, në Teatrin Shqiptar në Shkup. Në të luajnë Luan Jaha, Armond Morina dhe Flutura Zeneli.

21 korrik: Mesnata është afati i fundit para së cilit forcat e UÇK-së duhet t'i çojnë të gjitha armët e ndaluara dhe 30 për qind të të gjitha armëve automatike në depo të sigurta. Komandanti i Përgjithshëm i KFOR-it, Maikëll Xhekson, thotë se është "i inkurajuar nga sasia e armëve që është dorëzuar gjatë ditëve të fundit", megjithatë ai thotë se nevojitet kohë për të parë nëse procesi i llogaritjes është kryer në mënyrë korrekte. Ai e miraton kërkesën e Gjeneralit të UÇK-së, Agim Çekut, për ta shtyrë afatin e fundit. Çeku kërkon këtë për të garantuar që forcat e tij i janë bindur kësaj marrëveshjeje.

23 korrik: Në një rast që mendohet të jetë sulm hakmarrës, 14 serbë vriten me pushkë derisa janë duke punuar në një fushë në Staro Gracko, një fshat në Lipjan, Kosovë.

28 korrik: Radio Prishtina nis transmetimin në gjuhën shqipe, serbokroate dhe turke, nën mbikëqyrjen e OSBE-së.***supervision of OSCE***.

10 shtator: ***Kthimi,*** festivali dyditor i cili shënon kthimin e refugjatëve, artistëve dhe kulturës në Kosovë, organizohet nga Vanessa Redgreiv në Pallatin e Rinisë dhe Sporteve në Prishtinë. Programi përbëhet nga shfaqjet teatrale dhe koncertet në të cilat përfshihen artistë vendorë dhe të huaj.

21 shtator: Trupat Mbrojtëse të Kosovës formohen si organ civil për shërbime emergjente. Përbëhet nga ish-luftëtarët e UÇK-së. Agim Çeku është komandanti i parë i Trupave.

Tetor: Shkolla e Historisë dhe Teorisë së Artit formohet si pjesë e departamentit të arsimit në Qendrën për Art Bashkëkohor në Beograd. Krijohet si alternativë apo qendër paralele për arsimim, e frymëzuar nga sistemi paralel në Kosovë.

BRANIMIR: "Shkolla e Historisë dhe Teorisë së Artit u konceptua politikisht që të ngjante me edukimin paralel në Kosovë, pasi ne, themeluesit e Shkollës, paraprakisht e kishim diskutuar modelin. Zhvendosja e arsimit jashtë institucioneve dhe shkollave në Kosovë prodhoi rezultate të dukshme, pasi që skena e artit bashkëkohor të Kosovës filloi të shfaqet në vitin 2000 dhe ata drejtpërdrejt kishin qenë të shkolluar në universitetin paralel. Pra, kjo shkëputje nga aparati shkollor shtetëror i Serbisë krijoi një skenë bashkëkohore të artit. Albert Heta [artist, kurator dhe kritik social] gjithmonë më korrigjon, kur them "universitet paralel" - ishte paralel nga perspektiva e kolonizatorëve, por për shqiptarët e Kosovës ai ishte i vetmi universitet i mundshëm. Ne në Beograd e vazhduam këtë arritje të arsimit paralel në Kosovë - sepse ishte një shkollë e hapur dhe e lirë për të gjithë, vet studentët mund të ishin pedagogë, nuk ishte vetëm për artistët, kishte avokatë, politologë dhe arkitektë - 600 persona morën pjesë në atë Shkollë. Sot, pothuajse të gjithë në skenën e artit bashkëkohor janë produkt i asaj shkolle."

3 tetor: Zhvillohet një përpjekje për ta vrarë Vuk Drashkoviqin, liderin e njërës prej partive më të mëdha të opozitës në Serbinë e atëhershme. Vriten katër persona.

13

30 tetor: Balkan Sunflowers, bashkë me 10 artistë, organizon një ngjarje artistike nën sllloganin ***Make Art, Not War*** (Bëj art, jo luftë) në rrënojat e Pazarit të vjetër në Pejë. Në këtë ngjarje, artistët pjesëmarrës zgjedhin "dyqanin" e tyre në të cilin do të ndërhyjnë për ta shndërruar në ekspozitë. Kjo ngjarje shoqërohet me muzikë dhe në të marrin pjesë qindra fëmijë. Atyre u jepen ngjyra e brusha për ta zbukuruar qytetin.

2 - 4 dhjetor: Në Sarajevë themelohet Rrjeti i Ballkanit për Art (BAN) gjatë konferencës së parë për rindërtimin e prodhimit kulturor në Ballkan. BAN synon të ofrojë një rrugë alternative drejt bashkëpunimit kulturor ndërmjet artistëve, kuratorëve, kolektivëve, institucioneve dhe galerive rajonale të cilat duan t'i shmangen situatës së tensionuar politike. Ky rrjet më vonë organizon ekspozita të ndryshme kolektive nëpër Europë.

9 dhjetor: Në një prej ***"show gjykimeve"*** të shqiptarëve të Kosovës të cilët u kapën dhe u dërguan në gjykatat serbe, Flora Brovina dënohet për aktivitete kundër shtetit.

18 dhjetor: Mbahet i pari i dy takimeve protestuese, Liri për Flora Brovinën, në CZKD në Beograd. Në mesin e folësve në këtë ngjarje ishin Nikolla Baroviq, Radmila Llaziq, Jellena Shantiq, dhe një përfaqësues i Zyrës së OKB-së së Komisionerit të Lartë për të Drejtat e Njeriut.

23 dhjetor: Galeria Kombëtare e Artit në Kosovë vazhdon operacionet e saj me ekspozitën ***Golgota Kosovare*** në të cilën përfshihen rreth 50 artistë pjesëmarrës. Është hera e parë që ekspozohen së bashku artistët kyç tradicionalë dhe konceptualë. Kjo ngjarje shënon 20-vjetorin e galerisë dhe punimet e përzgjedhura portretizuar dramën të cilën, në një mënyrë apo tjetër, e përjetuan të gjithë shqiptarët e Kosovës gjatë luftës.

2000

Janar: Institucionet e përkohshme të vetëqeverisjes formohet në Kosovë. Ato punojnë kryesisht për ta rindërtuar vendin. Mbahen zgjedhjet lokale. LDK-ja fiton bindshëm.

15 janar: Zhelko Razhnatoviq, Arkani, lideri famëkeq i grupeve paramilitare gjatë luftërave në Kroaci, Bosnjë dhe Hercegovinë dhe Kosovë, vritet me pushkë në Intercontinental Hotel në Beograd.

Shkurt: Pas një sulmi kundër një autobusit të OKB-së në të cilin po udhëtonin serbët e zhvendosur, të cilët po ktheheshin në Kosovë, shpërthen dhuna në pjesën veriore të Mitrovicës. 10 civilë shqiptarë vriten në këtë incident. Kjo dhunë përcillet me largimin masiv të më shumë se 1,000 shqiptarëve të cilët ende po jetonin në pjesën veriore të qytetit, e cila ka shumicë serbe.

20 prill: E dyta nga dy protestat, Liri për Flora Brovinën, mbahet në CZKD në përvjetorin e arrestimit të saj. Në mesin e folësve janë Biljana Kovaçeviq Vuço, Rajko Danilloviq, Vojin Dimitrijeviq, Branka Staniq dhe Radmilla Llaziq.

Maj: Publikohen në Beograd koleksionet e poezisë nga dy autorët e Kosovës: ***Liria e Tmerrit*** nga Xhevdet Bajraj, e përkthyer nga vet autori dhe Vlladimir Arsenijeviq, dhe e publikuar nga Renďe; dhe ***Më Thirr me Emrin Tënd*** nga Flora Brovina, e përkthyer nga Naile Malaj Imami dhe e publikuar nga B92/Samizdat. Kjo e fundit është pjesë e fushatës për ta liruar Brovinën nga burgu.

Qershor: Përkthimi në shqip i ***Meksikë: Ditari i Luftës*** nga Vlladimir Arsenijeviqi publikohet pothuajse njëkohësisht me edicionin serb. Në këtë libër, autori përshkruan historinë e arratisjes së tij nga Beogradi gjatë bombardimeve të NATO-s në vitin 1999, dhe arratisjen e poetit të Kosovës, Xhevdet Bajraj, nga kaosi i luftës. Dy shkrimtarët njoftohen në Meksiko Siti, për shkak se ishin fqinj në të njëjtën ndërtesë. Të dy kanë fituar bursa si shkrimtarë në ekzil.

2 qershor - 2 korrik: Në Bruksel mbahet ***Balkan Art Generator,*** një ekspozitë grupore e artistëve nga ish-Jugosllavia. Kjo ekspozitë është rezultat i një projekti në të cilin janë të përfshirë 20 institucione kulturore nga rajoni. Ka për synim krijimin e partneriteteve ndërmjet tyre. Në mesin e artistëve të cilët i prezantojnë punimet e tyre është Erzen Shkololli nga Kosova, dhe Aleksandra Ristanoviq e Biljana Gjurgjeviq nga Serbia.

25 gusht: Ish-Presidenti i Serbisë, Ivan Stambolliq, rrëmbehet derisa është duke bërë ushtrime fizike në lagjen e tij dhe vritet me pushkë nga Sigurimi Shtetëror Serb; trupi i tij fshehet në një pyll në Frushka Gora në Vojvodinë. Stamboliq ishte tërhequr nga politika në vitin 1987 pasi kishte kundërshtuar politikat e Slobodan Millosheviqit për Kosovën.

24 shtator: Mbahen zgjedhjet presidenciale në RFJ. Dy ditë më vonë, rezultatet fillestare tregojnë se kandidati i opozitës, Vojisllav Koshtunica, është duke udhëhequr. Por lajmërohet se do të mbahet një raund i dytë i votimit për shkak se asnjëri kandidat nuk fitoi më shumë se 50 për qind të votës. Opozita, Partia Demokratike e Serbisë, lajmëron një fitore bindëse të Vojisllav Koshtunicës.

5 tetor: Qindra mijëra protestues të opozitës mblidhen në Beograd. Duke e pushtuar ndërtesën e Asamblesë së Përgjithshme dhe Radio Televizionin e Serbisë (RTS), Partia Demokratike e Serbisë de facto merr pushtetin.

6 tetor: Në një paraqitje të drejtpërdrejtë në RTS, Slobodan Millosheviqi e njeh fitoren zgjedhore të opozitës. Të nesërmën, Vojislav Koshtunica inaugurohet si President i RFJ-së.

1 nëntor: RFJ pranohet në OKB si shtet anëtar i ri.
President Vojislav Koshtunica e fal Flora Brovinën, e cila lirohet nga burgu.

4 nëntor: Formohet koalicioni i qeverisë së re të RFJ-së. Zoran Zhizhiq i Partisë së Popullit Socialist të Malit të Zi (SNP) zgjedhet si Kryeministër. Megjithatë, Qeveria e Malit të Zi, e udhëhequr nga Partia Demokratike e Socialistëve të Malit të Zi (DPS), deklaron se nuk e njeh Qeverinë Federative.

21 nëntor: Kryeprokurorja e Tribunalit Penal Ndërkombëtar për ish-Jugosllavi (TPNJ), Karla Del Ponte, i adresohet Këshillit të Sigurimit të OKB-së, duke raportuar se ekspertët kanë gjetur 520 varreza në Kosovë, në të cilat gjenden rreth 4,000 trupa dhe gjymtyra. Ajo deklaron se nuk ka mënyrë për ta vlerësuar numrin total të njerëzve të vrarë "për shkak të përpjekjeve të qëllimshme për t'i djegur trupat apo për t'i fshehur ata në mënyra të tjera".

2001

19 janar: Presidenti i SHBA-ve, Bill Klinton, e shfuqizon "murin e jashtëm të sanksioneve" kundër RFJ-së, pas një dekade të imponimit të vazhdueshëm të disa raundeve të sanksioneve ndërkombëtare. RFJ-ja dhe Shqipëria i rivendosin marrëdhëniet e tyre diplomatike.

25 janar: Asambleja Kombëtare e Serbisë e zgjedh një qeveri të re serbe, me Zoran Gjingjiqin si Kryeministër.

26 shkurt: Këshilli i BE-së për Çështje të Jashtme i ndalon të gjitha sanksionet e imponuara kundër RFJ-së pas vitit 1998, përveç atyre kundër Sllobodan Millosheviqit dhe të afërmve të tij.

27 mars: Pas miratimit të një ligjit të ri për amnisti, 218 të burgosur shqiptarë lirohen nga burgjet serbe, ndërsa të tjerët mbesin.

1 prill: Ish-Presidenti i RFJ dhe Serbisë, Sllobodan Millosheviqi, arrestohet nga policia serbe.

28 qershor: Në bazë të një vendimi të Qeverisë së Serbisë, Sllobodan Millosheviqi ekstradohet për në TPNJ, ku ai dhe zyrtarë të tjerë të lartë serbë janë të akuzuar për krime kundër njerëzimit dhe shkelje të ligjeve dhe zakoneve të luftës nëpërmjet veprimeve të armatosura në Kroaci, Bosnjë dhe Hercegovinë dhe Kosovë.

14 korrik: Qeveria Serbe lajmëron se te liqeni Peruçac është gjetur një kamion frigorifer, në të cilin gjinden 50 deri në 60 trupa, të cilët mendohet se janë të shqiptarëve të Kosovës.

18 shtator: Gjykata e Qarkut në Beograd lajmëron se të paktën 269 trupa, kryesisht të shqiptarëve të Kosovës, janë gjetur në një varrezë masive në Batajnicë, afër Beogradit.

2 tetor: Asambleja Kombëtare Serbe miraton Ligjin për Bashkëpunim me TPNJ-në.

17 nëntor: Mbahen zgjedhjet e para parlamentare prej fundit të luftës në Kosovë. Fiton LDK-ja, ndërsa e dyta del Partia Demokratike e Kosovës (PDK), e themeluar nga Hashim Thaçi, dhe e treta del Aleanca për Ardhmërinë e Kosovës (AAK), e themeluar nga komandanti i UÇK-së, Ramush Haradinaj.

Dhjetor: Albin Kurti lirohet nga burgu për shkak të presionit ndërkombëtar.

2002

10 shkurt: Dramaturgu Jeton Neziraj themelon Qendrën Multimedia si organizatë të pavarur kulturore me fokus në prodhime teatrale dhe artistike, në shkëmbim kulturor me shtete të tjera (veçanërisht ato në territorin e ish-Jugosllavisë), në organizim të takimeve, në publikim të librave dhe në forum teatër.

12 shkurt: Në TPNJ nis gjykimi i Sllobodan Millosheviqit. Ai akuzohet për gjenocid, krime kundër njerëzimit dhe krime të luftës. Lista e civilëve që kanë vdekur ose janë zhdukur gjatë luftës së Kosovës, e përpiluar nga Qendra për të Drejtën Humanitare, përfshin 8,661 shqiptarë, 1,797 serbë dhe 447 minoritete të tjera nga Kosova. Numri total i personave të vdekur apo të humbur (të gjithë etnitë) vlerësohet të jetë 13,517.

4 mars: Në Kosovë themelohen Institucionet e Përkohshme për Vetëqeverisje. Ibrahim Rugova zgjedhet President. Bajram Rexhepi i PDK-së emërohet Kryeministër.

Qershor - Shtator: Në Bienalen e vitit 2002 në Çetinë, Sokol Beqiri ekspozon instalacionin e tij In Virtual Veritas: Referendumi i pavarësisë së Malit të Zi. Punimi i tij perceptohet nga disa si provokim politik, por Beqiri pretendon se është thjesht një reagim artistik ndaj temës së Bienales - Talk With the Man on the Street (Bisedo me Burrin në Rrugë) - e projektuar si simulim apo krijim i cili shpreh vendosmërinë politike të shumicës së qytetarëve në Mal të Zi.

Shtator: Organizohet edicioni i parë i Festivalit Ndërkombëtar të Filmave Dokumentarë dhe të Shkurtër DokuFest. Festivali më vonë do t'i prezantojë mbi 60 prodhime të filmave dokumentarë nga Serbia si pjesë e programit të tij. Këtu përfshihen ***Flotel Europa*** nga Vlladimir Tomiqi, ***A Letter to Dad*** nga Srgjan Keca, ***The Prophet*** nga Gary Tarn, ***Prishtina-Belgrade*** nga Srgjan Sllavkoviq, ***Journey of a Red Fridge*** nga Natasha Stankoviq dhe Lucian Muntin, ***Zivan Makes a Punk Festival*** dhe ***Depth Two*** nga Ognjen Gllavoniq, dhe ***When I Was a Boy, I Was a Girl*** nga Ivana Todoroviq. Festivali gjithashtu më vonë do të bëhej partner me organizata rajonale për të themeluar programe të ndryshme filmike nëpër shkolla, si dhe punëtori të tregimtarisë me studentë nga Shqipëria, Bosnja dhe Hercegovina, Kosova, Maqedonia, Kroacia, Mali i Zi dhe Serbia. Pjesë e këtyre programeve ishin ***ACTive, Future is Here***, ***Rec'on the Future*** dhe ***Human Rights Film Factory***. Artistë dhe aktivistë serbë ftohen rregullsht për të marrë pjesë në diskutime me panel gjatë festivalit. Temat e këtyre diskutimeve dallojnë, prej përballjes me të kaluarën e deri te aktivizmi politik.

20 shtator: Radio Stacioni Urban FM, i udhëhequr në atë kohë nga Dardan Islami, organizon ndejën ***Road to Peace,*** e quajtur gjithashtu ***Love Train Party.*** Kjo ndejë mbahet në një tren i cili udhëton nga Prishtina deri në Elez Han dhe kthehet përsëri. Ka për synim rikontekstualizimin e përdorimit të kësaj linje të trenit, në të cilën gjatë luftës ishin transportuar shumë persona të dëbuar në Maqedoni. Pacifistë shqiptarë, serbë dhe romë bëhen bashkë nën tingujt e muzikës tekno dhe reiv.

5 tetor: Organizohet për herë të dytë ndeja e Urban FM, ***Road to Peace / Love Train.*** Këtë herë udhëton deri në Leposaviç, në veri të Kosovës, dhe kthehet përsëri në Prishtinë.

2003

27 janar: Një komandant i lartë i UÇK-së, Fatmir Limaj, akuzohet nga TPNJ për krime lufte të cilat dyshohen se janë kryer në vitin 1998 në një kamp burgimi të UÇK-së.

4 shkurt: Asambleja Federative lajmëron zyrtarisht formimin e Unionit Shtetëror Serbi Mali i Zi. Me këtë ngjarje zyrtarisht shpërbëhet Jugosllavia.

24 shkurt: Vojislav Shesheli i përgjigjet vullnetarisht aktakuzës nga TPNJ dhe dorëzohet në Hagë.

12 - 18 mars: Kryeministri Zoran Gjingjiqi vritet në Beograd. Qeveria akuzon të ashtuquajturin klanin e Zemunit si autorë të krimit dhe lajmëron se janë kapur 56 të dyshuar. Shpallet gjendje e jashtëzakonshme. Zoran Zhivkoviqi nga Partia Demokratike zgjedhet si Kryeministri i ri i Serbisë.

Pranverë / Verë: Revista e letërsisë dhe kulturës së grave, ***ProFemina,*** boton edicionin 31/32, i titulluar ***Gratë e Ballkanit për Paqe - Aktivistët Kalojnë Kufijtë.*** Ky publikim është pjesë e projektit "Aktivistët Kalojnë Kufijtë", koordinuar nga Transeuropéennes nga Parisi, në bashkëpunim me Grupin Shqiptar për të Drejtat e Njeriut (Tiranë), CZKD (Beograd), Institute Studiorum Humanitatis (Ljubljanë), Fondi i Institutit të Shoqërisë së Hapur - Maqedoni (Shkup), ProFemina (Beograd), Klubi i Grave "Princess Ksenija" (Çetinë), dhe **Women to Women** (Sarajevë). Gjithashtu, 45 gra nga ish-Jugosllavia (përfshirë këtu Kosovën) marrin pjesë në një udhëtim të organizuar nëpër kufijtë e ri kombëtarë, me vizita speciale në qytetet e ndara të Mostarit dhe Mitrovicës. Ky botim del në gjuhët serbe, shqipe dhe frenge.

Prill: Ekspozita ***Image*** nga Nikoleta Markoviq, e planifikuar të ekspozohet në Galerinë e Artit në Krushevac, anulohet 10 ditë para hapjes. Autorja kishte planifikuar të prezantonte, mes tjerash, një fotografi të montuar të një skene në të cilën flamuri shqiptar është i ngjitur në një monument në qendër të qytetit Krushevac, i cili paraqet heronjtë e Betejës së Kosovës (1389).

3 prill: Unioni Shtetëror i Serbisë dhe Malit të Zi bëhet anëtar i Këshillit të Europës.

16 maj - 28 shtator: Në Vienë, Austri, mbahet ekspozita ***Blood & Honey - Future's in the Balkans,*** e kuruar nga Harald Szeeman dhe e organizuar në bashkëpunim me ***Balkan Art Network***. Në këtë ekspozitë prezantohen punimet e artistëve nga Shqipëria, Bosnja dhe Hercegovina, Bullgaria, Kosova, Kroacia, Greqia, Maqedonia, Moldavia, Rumania, Sllovenia, Turqia, Serbia dhe Mali i Zi. ***Blood & Honey*** u përpoq t'i analizonte aspiratat e shteteve europiane nëpërmjet lentës së diversitetit kulturor, etnik dhe religjioz dhe konfliktit historik në Ballkan. Kosova u përfaqësua nga Sokol Beqiri, Sislej Xhafa dhe Erzen Shkololli. Disa artistët serbë ishin Marina Abramoviq, Biljana Gjurgjeviq, Urosh Gjuriq, Vlladimir Nikolliq dhe Rasha Todosijeviq.

30 gusht - 30 nëntor: ***In the Gorges of the Balkans,*** një ekspozitë e kuruar nga René Blok, përfshin 88 artistë nga Shqipëria, Bosnja dhe Hercegovina, Bullgaria, Kroacia, Greqia, Kosova, Maqedonia, Mali i Zi, Rumania, Serbia, Sllovenia dhe Turqia. Ata i prezantojnë reflektimet e tyre mbi Ballkanin në Kassel, Gjermani. Në mesin e artistëve që përfaqësojnë Kosovën janë Erzen Shkololli, Sokol Beqiri, Jakup Ferri, Dren Maliqi, Merita Harxhi Koci, Albert Heta, Driton Hajredini, ndërsa përfaqësuesit serbë ishin Marina Abramoviq, Vuk Qosiq, Urosh Gjuriq, Mihael Millunoviq, Vlladimir Nikoliq, Rasha Todosijeviq, Zoran Popoviq dhe Millica Tomiq.

VESA: "Kisha me thënë që vitet 2000-2003 kanë qenë ato momentet kyçe të njëfarë rikrijimit të një mendësie tjetër për artin. Ka qenë moment kur krejt ish-Jugosllavia edhe Europa Jug-Lindore kanë bashkëpunu, edhe është kriju edhe njëherë njëfarë kontakti. Ka qenë periudhë dinamike. Ka qenë interesante. Punimet janë shumë raw, janë shumë agresive të papërpunume. Janë gati si qëllimisht joprofesionale. Estetikisht janë krejt tjetër send prej çka sheh në Perëndim dhe ajo është çka i ka tërheqë këta kuratorët atëbotë dhe kjo është krejtësisht legjitime."

MEHMET: "Mbas katrahurës, mbas tragjedisë, mbas gjithë asaj që ndodhi, përnjëherë Kosova u bë atraktive edhe për kuratorë të huaj, kuratorë shumë të rëndësishëm të sistemit të artit në botë."

VESA: "Prej kësaj perspektive nëse i këqyr këto ekspozitat e mëdhaja e kupton që kritika kryesore [ndaj tyre është që] ka qenë njëfarë mendësie kolonialiste. Kjo ideja që po vjen dikush prej Perëndimit, njëfarë lloj ekzotizimi, sërish. Nëse i këqyr edhe titujt e ekspozitave janë goxha ekzotike: 'In the Gorges of the Balkans', 'Blood and Honey'. Këto janë do tema pak të lodhura sepse e qet tjetrin në një pozitë të njeriut ahistorik, të njeriut i cilit nuk është pjesë e proceseve historike por diqysh ekzotik edhe 'qatje dikah'."

3 - 7 shtator: DokuFest shfaq filmin e parë të prodhuar në Serbi, The Dead Travel, nga Aleksandar Daviq. Veçohet nga juria.

VETON: "Unë mendoj që është moment interesant në këtë rrugëtimin e DokuFestit. Si një hapje e rajonit për bashkëpunim kulturor. Për shkak që interesi ynë ka qenë të sjellim filma dhe ata filma të nxisin dialog. Në atë kohë për ne nuk ka qenë e këndshme mirëpo ka qenë shumë e dobishme për ambientin dhe për një diskurs publik që ka fillu të zhvillohet në Kosovë duke nënkuptuar këtu që ne nuk duhet të jemi të mbyllur ndaj artit, filmave, literaturës që vjen nga rajoni. Përkundër disa zërave që ne duhet të presim derisa [Serbia të] na pranojnë e pastaj t'i shfaqim filmat e tyre, [ky] ka qenë njëfarë diskursi që mendoj se DokuFest-it i ka ndihmu në zhvillim afatgjatë. Mendoj që debati dhe kontraversia që ka lindë atëherë ka qenë e dobishme."

12 shtator - 25 tetor: Në bienalen e dytë në Tiranë, ***U-Topos,*** njëra prej kuratorëve, Branisllava Angjelkoviq nga Serbia, zgjedh artistët e Kosovës, Erzen Shkololli dhe Sokol Beqiri, si pjesëmarrës. Beqiri prezanton një vepër fotografike triptike të quajtur ***Heronj.*** Në të paraqiten tre gjermanë duke qëndruar në vigjilencë para skulpturave të Ramiz Sadikut, Boro Vukminoviqit dhe Miladin Popoviqit, të rënë gjatë Luftës së Dytë Botërore.

DUNJA: "Meqenëse nacionalistët shqiptarë (dhe ndoshta nacionalistët serbë gjithashtu, kush e di - ata sistematikisht shkatërruan edhe në Kroaci) shkatërruan gjithçka që lidhet me Luftën e Dytë Botërore dhe me partizanët, ishte e nevojshme të mbroheshin Boro dhe Ramizi, kështu që monumentet e tyre nuk do të ishin shkatërruar. Është një vepër fantastike e fotografive që tregon se si forcat ndërkombëtare po i mbrojnë këto monumente - dhe janë gjermanët ata që po i mbrojnë ato. Gjermanët mbrojnë Boron dhe Ramizin."

14 tetor: Në Vjenë nisin negociatat për situatën në Kosovë ndërmjet delegacioneve të Serbisë dhe Kosovës. Këto janë bisedimet e para të nivelit të lartë ndërmjet liderëve të Serbisë dhe Kosovës prej vitit 1999. U vendos që fokus i këtyre bisedimeve të jetë kthimi i refugjatëve, personat e humbur, transporti dhe komunikimi. Tema e kërkesës së Kosovës për pavarësi do të shpërfillej, por Rugova ngul këmbë që ta vendosin këtë çështje si prioritet. Zëvendëskryeministri serb, Nebojsha Qoviq, deklaron: "Nuk mund të ketë dialog nëse nuk e kanë të qartë të gjithë që nuk jemi duke folur si përfaqësues të dy shteteve".

Nëntor: Projekti ***Missing Identity,*** brenda projektit rajonal ***Relations***, niset nga fondacioni gjerman ***Der Kulturstiftung des Bundes,*** në bashkëpunim me artistë nga disa shtete të ish-Jugosllavisë (Bosnja dhe Hercegovina, Kroacia, Kosova dhe Sllovenia), si dhe Bullgaria, Moldavia dhe Polonia. Në Kosovë, ky projekt u zbatua nga Erzen Shkololli dhe Sokol Beqiri nga Instituti EXIT për Arte Bashkëkohore, Mehemt Behluli nga Laboratori për Arte Vizuale, dhe Shkëlzen Maliqi nga Instituti për Studime Humanistike Gani Bobi. Ky projekt prodhoi ngjarje artistike, si dhe kurse e publikime të artit bashkëkohor.

4 nëntor: SKENA UP, Festival Ndërkombëtar Studentor i Filmit dhe Teatrit, themelohet në Prishtinë si garë e akademive të artit nga e gjithë bota. Më vonë themelon një kategori speciale për filma dhe shfaqje nga studentët që vinë nga ish-Jugosllavia, e titulluar ***ExYU Generation Next.*** Disa prej prodhimeve serbe të cilat do të bëheshin pjesë e programit janë ***A small, good thing*** nga Ivan Bakraç, Skinning nga Stevan Filipoviq, Clip nga Maja Millosh, ***Boys, Where Are You*** nga Jelena Gavrilloviq, ***I'm Good, I'm Gone*** nga Ivan Stojiljkoviq, ***Reality, Fuck Off*** nga Nemanja Vojinoviq, ***Red Poppies*** nga Nebojsha Nenadiq, ***October*** nga Senka Domanoviq dhe Ognjen Glavoniq, dhe ***Withering and Autumn in my Street*** nga Millosh Pushiq. Përveç filmave, programi i festivalit përfshin edhe shfaqje, ligjërata dhe diskutime në panel.

16 nëntor: Për herë të tretë brenda 14 muajve dështojnë zgjedhjet presidenciale në Serbi për shkak të numrit të ulët të votuesve.

2004

3 shkurt: Drejtoresha e CZKD-së, Borka Paviqeviq, e fiton Çmimin për Paqe dhe Kulturë për vitin 2004, i dhënë nga Edita & Ira Morris Hiroshima Foundation. Prej vitit 1990 çmimi u është dhënë personave të cilët në kapacitetin e tyre si punëtorë kulturorë kontribuojnë në dialog, mirëkuptim dhe paqe në zona të prekura nga konflikti.

20 shkurt: Vojislav Koshtunica fiton një mandat për ta formuar qeverinë serbe.

16 mars: Mediat në Kosovë raportojnë për vdekjen e tri djemve shqiptarë të cilët u mbytën në lumin Ibër në fshatin Çabar afër Zubin Potokut në rajonin e Mitrovicës në Kosovë, i cili është i banuar nga një popullsi me shumicë serbe. Sipas raporteve në media, këta djem po iknin në lumin që po vërshonte për shkak se po ndiqeshin nga disa djem më të moshuar serbë. Më vonë në një raport u fajësuan mediat për nxitje të dhunës duke raportuar në mënyrë "të pamatur dhe sensacionaliste".

17 mars: Shpërthejnë trazirat në Mitrovicë dhe në disa qytete të tjera në Kosovë si reagim ndaj rastit Çabar. Në Mitrovicë, disa mijëra shqiptarë të Kosovës përpiqen ta kalojnë urën që lidh pjesët jugore dhe veriore të qytetit. Kjo shkakton një konfrontim me popullsinë serbe dhe një grup të armatosur, të ashtuquajturit "rojtarët serbë të urës". 19 njerëz u vranë gjatë këtyre përleshjeve, pjesa më e madhe e tyre shqiptarë. Enklava tjera serbe dhe joshqiptare sulmohen në Çagllavicë, Llapllasellë, Lipjan, Zubin Potok dhe Obiliq. Sulmohen gjithashtu objektet dhe manastiret ortodokse nëpër Kosovë. Dhuna shpërthen në disa qytete të Serbisë. Digjen xhamitë në Beograd dhe Nish. Sulmohen vendbanimet e romëve dhe shkatërrohen ndërtesat pronarët e së cilave janë shqiptarë.

2 maj: Milorad Lluković Ulemek, me nofkën ***Legija***, i cili dyshohet për vrasjen e Zoran Gjingjiqit, rrëmbimin dhe vrasjen e Ivan Stambolić dhe tentimvrasjen e Vuk Drashkoviqit, i dorëzohet policisë para shtëpisë së tij në Beograd.

14 maj - 11 qershor: ***ID Troubles***, një ekspozitë grupore në Lüneburg, Gjermani, trajton relevancën bashkëkohore të dokumenteve të identifikimit. E kuruar nga Zoran Eriq, Heike Munder dhe Bettina Shtainbryge, kjo ekspozitë e prezanton një pikëpamje ballkanike nëpërmjet punimeve të Erzen Shkololli, i cili punon me tri simbole ideologjike të cilat kanë shënuar tranzicione politike gjatë jetës së tij, Miodrag Krkobabiq, punimi i të cilit zbulon se diversiteti i identiteteve mund të ekzistojë brenda një grupi homogjen, Tanja Ostojiq, Millica Tomiq dhe të tjerë.

Qershor: Libri ***Didara: Life Story of a Woman from Prizren,*** nga Mirosllava Malesheviq, publikohet në Beograd. Didara Dukagjini Gjorgjeviq ishte një shqiptare e cila pas Luftës së Dytë Botërore, ani pse ishte rritur me tradita muslimane, jo vetëm që e hoqi ferexhën, por u bë aktiviste për emancipimin e grave në Kosovë. Ajo u martua me një lider lokal komunist i cili ishte ateist që vinte nga një familje ortodokse krishtere. Didara është nëna e Goran Gjirgjeviqit, njërit prej artistëve konceptualë më të rëndësishëm në ish-Jugosllavi.

ELI: "Libri ***Didarja*** ka të bëjë shumë me atë se qysh historiografia zyrtare e këtyre vendeve është zhvillu. Edhe këto janë makrohistori. Ku është folë për politika, për individë gjithmonë ka qenë prej lart edhe çka na mungon neve është historia e jetës së përditshme. Nëse i sheh për shembull librat në literaturën shkencore në socializëm, ka formulime të tipit "siç e dijmë, siç thuhet", apo "siç veç e dijmë". Jo, unë s'e di! Se unë nuk kam lindë kur ti ke qenë tu shkrujtë. Ti duhesh me më kallxu mu. Ti duhesh me mendu që ti po shkrun për një gjeneratë e cila nuk ka lindë hala. Librat si 'Didarja' ta japin këtë rrëfimin personal që të tregon ty qysh ka qenë konteksti i jetës. Për shembull Didarja ka rrëfime për ferexhe, qysh është gëzu kur e ka qitë ferexhen, kurse na e shohim ate sikur dhunë, a p'e din? Në fakt, ajo është gëzu sepse nuk ka pasë tjetër. Qashtu ka qenë mënyra e të jetuarit në atë kohë. Ka qenë e normalizume që ti kur të hyn në periudhë të pubertetit ose adoleshencës, ti ki me qitë ferexhen dhe ajo ka qenë si një rit kalimi ku ti prej vajzës tash je young woman. Prandaj është e rëndësishme kur ka rrëfime si Didarja, se i japin ato nuancat që nuk është veç kjo ose veç ajo, po është njëfarë mozaiku i të vërtetave."

Qershor: Vladimir Jeremiqi mban një ligjëratë në galerinë EXIT në Pejë, në të cilën i prezanton projektet e tij artistike dhe ofron një pasqyrë të artit bashkëkohor në Ballkan. Ai thotë se arti bashkëkohor në Ballkan është i lidhur afërsisht me kontekstin politik dhe është më i sinqertë se mediat sa i përket komunikimit të situatës.

27 qershor: Në raundin e dytë të zgjedhjeve presidenciale në Serbi, Boris Tadiq fiton 53.7 për qind të votës.

6 gusht: Kai Eide, një diplomat norvegjez i emëruar nga OKB-ja si raportues për Kosovë, raporton në favor të fillimit të negociatave për përcaktimin e statusit përfundimtar të Kosovës.

6 shtator: Çmimi i audiencës në DokuFest i shkon filmit dokumentar ***Pretty Dyana*** nga Boris Mitiq, një portretizim humoristik i shkathtësisë dhe luftës për mbijetesë të romëve të cilët u larguan nga Kosova për në Serbi.

VETON: "Boris Mitiq ka thënë gjatë ndarjes së shpërblimeve që do të kishte dëshirë që rendi i parë në kinema të jetë i lirë për ata serbë që mungojnë, me njëfarë aludimi primitiv që fatkeqësisht është ende retorikë në Serbi, që merren vetëm me veten ose merren vetëm më një anë të tregimit. Atij i ka penguar që në publik nuk janë serbët e shpërngulur ose të ikur nga Kosova ose Prizreni, por në asnjë moment nuk ka shfaqë asnjë pikë pendimi për gjithë ata njerëz shqiptarë që mungojnë, që për vrasjen apo zhdukjen e tyre fajtor është vet shteti i tij."

28 gusht - 19 shtator: Në bienalen e pestë në Çetinë, Albert Heta prezanton ***The Embassy of the Republic of Kosovo, Cetinje, Serbia and Montenegro,*** duke vendosur stemën dhe flamurin e Shqipërisë në ndërtesën e vjetër të Misionit të Mbretërisë së Serbisë. Pas presionit nga mediat dhe një incidentit si rrjedhojë e të cilit u dëmtua punimi, drejtori i bienales, Petar Qukoviq, vendosi ta largonte punimin nga ekspozita. Nikolla Petroviq Njegosh, themeluesi i Bienales së Çetinës, kërkon falje publikisht, duke theksuar se në klimën aktuale politike, punimet e tilla janë "të papërshtatshme" dhe "të rrezikshme". Pas largimit të instalacionit të Albert Hetës, akademiku i Kosovës, Mehmet Kraja, tha se "përderisa fashistët serbë e shkatërruan punimin e Hetës, regjisori filmik serb Mitiq jo vetëm që fitoi çmim në Prizren, por edhe u lejua të mbajë fjalim fyes për shqiptarët në ceremoninë e mbylljes".

NITA: "Intervenimi i Albertit në Cetinje ka mujtë me u interpretu si intervenim nacionalist, se ti po e ndërton një institucion të shtetit komb, edhe shteti komb është një koncept edhe organizim i cili është përjashtues dhe dhunues ndaj grupeve të ndryshme. Domethënë nacionalizmi ose kombi shihet si koncept përjashtues ku të gjithë paramendohen si të njëjtë edhe ku ideja e kulturës edhe e kombit mendohen që janë të njëjta: "Një kulturë, një komb, një art".

Mirëpo, sa mbetet i domosdoshëm ai intervenim për shkak të historisë më të gjatë të pozitës së Kosovës në ish-Jugosllavi? Kujtimet e ish-Jugosllavisë për sendet që kanë qenë të përbashkëta, qoftë në kulturë, qoftë në art, qoftë çkado tjetër, nuk kanë qenë të përjetume si të përbashkëta në Kosovë: Branko Kockica, Plazma, sendet e tilla. Në rregull, por jo për shumicën e kosovarëve, të cilët vazhdimisht kanë qenë të lënë anash. Vazhdimisht kanë qenë të shtypur. Prej të cilëve vazhdimisht është kërku distancim prej asaj se çka i bën ata shqiptarë. Këtë munden me thënë edhe të tjerët. Njëjtë e gjen në Kroaci, posaçërisht. E gjen edhe në Serbi, e vende të tjera atë që "në socializëm ne nuk kemi mujtë me tregu kush jemi, identiteti jonë ka qenë i shtypur, etj." Mirëpo, pozita e shqiptarëve ka qenë shumë më ndryshe. Nuk ka qenë edhe pozitë e pushtetit, çfare ka qenë për shembull pozita e serbëve, e kroatëve, ose e sllovenëve. As e pushtetit ekonomik, as e pushtetit politik ose atij kulturor."

15 shtator: E përditshmja e Prishtinës, ***Koha Ditore,*** publikon një tekst nga autori i Beogradit, Branimir Stojanoviq, të titulluar ***Shakaja dhe qëndrimi i tij ndaj shtetit,*** në të cilin ai analizon implikimet e ndryshme të instalacionit ***Embassy*** të Albert Hetës në Çetinë. Ai gjithashtu deklaron: "Ata të cilët e shpërfillin dëshirën e Kosovës për vetëvendosje janë përfaqësues të një shteti vrasës dhe ambasadat e tyre janë varreza masive dhe terror".

10 shtator - 31 tetor: Në ***October Salon*** në Beograd, çmimin kryesor e fiton artisti shqiptar, Anri Sala, i cili flet në favor të tezës se po rritej rezitenca ndaj politizimit nacionalist të artit.

24 tetor: Mbahen zgjedhjet e përgjithshme në Kosovë. Fiton LDK-ja, duke i siguruar 47 ulëse në Kuvend. PDK i fiton 30, AAK 9, dhe Partia Reformiste (ORA) 7. Partitë e tjera i fitojnë në tërësi 8 ulëse, ndërsa 20 janë të rezervuara për partitë e komuniteteve pakicë. Rugova formon një koalicion me Ramush Haradinajn dhe partinë e tij AAK. Rugova mbetet President, ndërsa Haradinaj bëhet Kryeministër.

5 nëntor: Ushtarët Dragan Jakovljeviq dhe Drazhen Millanoviq vriten derisa janë duke e ruajtur objektin ushtarak Topčider, në të cilin besohet nga shumëkush se është duke u fshehur i arratisuri i TPNJ-së, Ratko Mlladiq. Në deklaratën fillestare u pretendua se ata e goditën me plumb njëri-tjetrin, por kjo ngjarje nuk është hetuar asnjëherë në mënyrën e duhur.

21 dhjetor: Ndryshimet që i bëhen Ligjit për Veteranët Ushtarakë ratifikohen në Kuvendin serb. Ato i japin të drejta për përfitime të veteranëve dhe pensione familjare anëtarëve të Ushtrisë së Mbretërisë Jugosllave në lëvizjet "Atdheu" dhe "Ravna Gora" (aleatë fashistë në Luftën e Dytë Botërore).

2005

9 mars: Kryeministri i Kosovës, Haradinaj, akuzohet nga TPNJ. Ai përballet me akuza për krime kundër njerëzimit dhe shkelje të ligjeve ose zakoneve të luftës përgjatë periudhës mars - shtator 1998. Krimet për të cilat dyshohet Haradinaj përfshijnë ngacmime, dëbime ose transferim të dhunshëm të civilëve, burgim, torturë, vrasje, përdhunim, rrëmbim dhe trajtim mizor. Katër ditë më vonë ai jep dorëheqje, dorëzohet në gjykatë dhe zëvendësohet nga Bajram Kosumi.

25 prill: Gjenerali Nebojsha Pavkoviq arrin në Hagë, duke iu dorëzuar autoriteteve të Beogradit pas disa javësh në fshehje. Ai akuzohet nga TPNJ për përgjegjësinë komanduese dhe krime lufte në Kosovë.

18 korrik: Një gjykatë speciale serbe e shpall Sllobodan Millosheviqin fajtor për porositjen e vrasjes së Ivan Stamboliqit.

11 shtator - 30 tetor: Ekspozita ***Mbi Normalitetin - Arti në Serbi 1989 - 2001*** hapet në Muzeun për Art Bashkëkohor në Beograd. Organizatorët dhe kuratorët dëshirojnë të përfshijnë edhe artistë nga Kosova (Sokol Beqiri, Mehmet Behluli, Erzen Shkololli dhe Albert Heta), por artistët refuzojnë të marrin pjesë për shkak të marrëdhënieve të tensionuara politike në mes të Kosovës dhe Serbisë. Ata pajtohen të marrin pjesë në katalog, në një segment të veçantë të titulluar ***Arti në Kosovë***, me rikrijime të punimeve dhe intervistave të tyre. Një ndër artistët që flet në këtë katalog, Albert Heta, thotë se ai ishte i gatshëm të merrte pjesë në ***October Salon 2004*** në Beograd, në të cilin ishte ftuar, por instalacioni i tij ***Ambasada e Republikës së Kosovës në Beograd*** u refuzua.

DEJAN: "Ekipi nga Qendra për Art Bashkëkohor, në krye me Branislava Angjelkoviqin, erdhi në Muzeun e Artit Bashkëkohor në Beograd në vitin 2001, pas një sërë ndryshimesh politike. Një nga projektet tona më të rëndësishme ishte ekspozita ***Mbi Normalitetin. Arti në Serbi 1989 - 2001,*** të cilën Branislava, Branko Dimitrijeviqi dhe unë e organizuam më 2005, për nder të 40-vjetorit të Muzeut. Ishte një ekspozitë e madhe e cila u parapri nga një hulumtim i madh, me qëllim të prezantimit të prodhimit artistik të viteve të trazuara të '90-a në një panoramë të gjerë. U ngrit çështja e paraqitjes së artistëve të Kosovës. Në atë kohë, Kosova ishte formalisht pjesë e Serbisë, ashtu siç ishte në vitet '90, por situata politike ishte delikate dhe kërkohej që të diskutonim me artistët shqiptarë mbi mundësinë e pjesëmarrjes së tyre. Meqë i njihnim personalisht pasi kishim bashkëpunuar me ta për Përtej dhe më vonë, ata nuk kishin asnjë problem personal të punonin me ne dhe ishin të kënaqur që u ftuan të merrnin pjesë në një ekspozitë të tillë. Megjithatë, për shkak të situatës së brendshme politike në Kosovë, artistët që ne i ftuam - Mehmet Behluli, Sokol Beqiri, Albert Heta dhe Erzen Shkololli - vendosën të mos i shfaqin veprat e tyre në ekspozitë. Ne, natyrisht, i kuptuam arsyet e tyre. Por ata nuk kishin asgjë kundër të qenët të përfaqësuar në katalog, në një segment të veçantë të cilin e titulluam Arti në Kosovë. Ne i riprodhuam veprat e artit dhe kryem intervistat me artistët për punën e tyre, skenën e artit të Kosovës, situatën politike dhe marrëdhëniet me Serbinë. Në këtë mënyrë, skena e artit të Kosovës u përfaqësua në ekspozitën ***Mbi Normalitetin*** si një pikë specifike brenda korpusit të artit bashkëkohor në Serbi."

BRANISLAV: "Ekspozita ishte, në njëfarë mënyre, një projekt eksperimental për të parë se si mund të arrinim te një bashkëpunim institucional. Në atë kohë shqiptarët nga Kosova nuk mund të vinin në Beograd, për disa arsye. Para së gjithash, ata nuk mund të vinin për shkak të dokumenteve të udhëtimit, por edhe ata vetë nuk ndiheshin të sigurtë. Ne biseduam me Sokolin dhe Erzenin, ata as nuk donin të konsideronin të kishin një ekspozitë në Beograd. Më kujtohet se ne diskutuam mundësinë që ata të kishin një ekspozitë të pavarur në Beograd dhe se ata ishin shumë të rezervuar ndaj kësaj ideje, sepse ata nuk ndiheshin të sigurtë dhe për shkak të komunitetit të tyre. Unë jam i sigurtë se në Prishtinë diçka e tillë nuk do të ishte marrë afër zemrës. Ishte një situatë shumë e përafërt - edhe pse Millosheviqi ra, kjo nuk ishte e mjaftueshme, sepse e ashtuquajtura opozitë demokratike që erdhi pas tij nuk arriti të bënte asgjë për të përmirësuar marrëdhëniet me Kosovën. Ata me të vërtetë mendonin se do të kalonte vetë, dhe se asgjë nuk duhej të zgjidhej. Pra artistët nga Kosova nuk donin të vinin dhe të ekspozonin artin e tyre këtu, edhe pse të gjithë ishim të afërt dhe miq.

Ishte plotësisht e logjikshme që ne të përfshinim artistë nga Kosova në një ekspozitë rreth artit në Serbi, sepse në kuptimin formalo-ligjor Kosova ishte pjesë e Serbisë gjatë viteve '90. Ne dëshironim të përfshinim në atë ekspozitë artistë punët e të cilëve ne i dinim: Mehmet Behluli, Sokol Beqiri, Erzen Shkololli dhe një person që ka një tendencë për të treguar një qasje provoka-

-tive dhe disi të ndryshme - Albert Heta. Ne i dinim ata katër artistë, por pasi që na thanë se nuk mund të shfaqin punën e tyre në këtë ekspozitë, ne pranuam të bënim intervista me ta. Ato intervista janë shtypur në katalogun Mbi Normalitetin, bashkë me riprodhime të disa prej veprave të tyre. Kjo ishte sigurisht hera e parë pas Përtej që, në kontekstin e Beogradit, për më tepër në një kontekst të një institucioni të madh shtetëror si Muzeu i Artit Bashkëkohor, ndodhi diçka që lidhej me artin në Kosovë. Pas kësaj morën një reagim të tmerrshëm, disa kolegë na sulmuan, patëm disa dënime publike, vetëm për shkak se ne pranuam se në Kosovë jetojnë katër artistë interesantë dhe të rëndësishëm, të cilët filluan të punonin gjatë viteve të '90-a në sferën e artit bashkëkohor. Vetëm kjo ishte shumë."

13 shtator: Negociatat për statusin e Kosovës planifikohet të mbahen në fund të vitit. Rugova emëron një ekip të unitetit me përfaqësues nga të gjitha partitë.

16 shtator: Mbahet takimi i parë i drejtpërdrejtë ndërmjet ministrave qeveritarë nga Serbia dhe Kosova prej vitit 1999. Ministrat përkatës të pushtetit lokal nga Serbia dhe Kosova, gjegjësisht Zoran Lonçar dhe Lutfi Haziri, takohen në Vienë.

XY Ungelust nga Milica Tomiqi shfaqet në ekspozitën ***History started playing With my life*** në Galerinë Kombëtare në Prishtinë, kuruar nga Erzen Shkololli. Në këtë ekspozitë prezantohen artistë nga rajoni si Anri Sala, Sokol Beqiri dhe Selja Kameriq, punimet e të cilëve i tejçojnë përvojat e tyre me konfliktin, traumën, militarizmin, shpërbërjen kulturore, realitetet botërore e lokale, dhe postkomunizmin.

14 • KOHA Ditore — Shoqëri • Kulturë • Art — e diel • 18 shtator 2005

Në GAK hapet videoekspozita "Historia nisi të luajë me jetën time"

Një shikim krejt personal për luftën i artistëve ballkanikë

"E gjitha kjo që është pasqyruar këtu, është e tëra ajo që ne kemi përjetuar gjatë luftërave dhe ngjarjeve që kanë ndodhur dekadën e fundit në Ballkan", tha kuratori i ekspozitës, Erzen Shkololli

KORAB LECAJ

PRISHTINË, 17 SHTATOR - Videoekspozita "Historia nisi të luajë me jetën time", e artistëve nga rajoni, Maja Bajeviq, Sokol Beqiri, Goran Deviq, Dalibor Martinis, Selja Kameriq, Anri Sala, Milica Tomiq dhe Jasmila Zbanic, me kuratorë Erzen Shkololli, është hapur të premtën mbrëma në Galerinë e Arteve të Kosovës në Prishtinë. Në ekspozitën, e cila përmban konflikt, traumë, militarizëm, zhbërje kulturore, realitete globale e lokale, postkomunizëm... kryesisht pasqyrohet përvoja e artistëve dhe përjetimet e tyre, të cilat i kanë përjetuar gjatë luftërave të dekadës së fundit që kanë ndodhur në Ballkan.

Sipas kuratorit të ekspozitës, Erzen Shkololli, videoekspozita "Histria nisi të luaj me jetën time", është kryesisht përvoja personale e tij dhe e gjithë artistëve që kanë bërë këtë ekspozitë.

"E gjitha kjo që është pasqyruar këtu, është e tëra ajo që ne kemi përjetuar gjatë luftërave dhe ngjarjeve që kanë ndodhur dekadën e fundit në Ballkan", tha Shkololli, i cili tregoi se, "njëra prej koncepteve dhe ideve të kësaj ekspozite është edhe se si artistët i kanë përjetuar e trajtuar këto probleme, pra luftërat dhe ndarjet mes njerëzve".

Shkololli tregoi se në ekspozitë janë pasqyruar ndjenjat e artistëve, se si ata në fakt i kanë përjetuar personalisht luftërat e Ballkanit. "Reagimi shihet në punën e tyre", u shprehë Shkololli.

Duke pasur parasysh se luftërat që kanë ndodhur në ish-Jugosllavi dekadën e fundit, janë shtjelluar në mënyra të ndryshme nga artistë të shumtë, Shkololli tha se në këtë ekspozitë luftërat e ish-Jugosllavisë shfaqen më ndryshe dhe me personale nga ana e artistëve. Kontakti i Erzen Shkolollit me artistët nga rajoni nuk ishte i rastësishëm. Ai thotë se me këta artistë miqësuar gjatë ekspozitave të mëparshme që i ka pasur me ta. "Kjo videoekspozitë besoj se duhet të jetë edhe një ekspozitë edukative për popujt e rajonit", tha Shkololli, i cili mori si shembull thënien e artistes Maja Bajeviq, e cila ka thënë se: "Lufta nuk është vetëm problem ose politikë e përgjithshme, por është edhe një gjë shumë personale që njerëzit që e përjetojnë atë, për një kohë të gjatë e bajnë ne vete".

Në hapjen e ekspozitës, mungoun artistët pjesëmarrës në ekspozitë, nga rajoni, dhe për këtë Shololli tregoi se ata nuk kanë pasur mundësi të vijnë, për arsyeje se disa prej tyre ishin noënë me aktivitete të ndryshme.

Financimin e kësaj ekspozite e ka bërë Ministria e Kulturës e Kosovës dhe, siç njofton kuratori Shkololli, për këtë ekspozitë është në kontaktet të vazhdueshëm me disa njerëz në Izrael, të cilët janë të interesuar që kjo të ekspozohet edhe atje.

Tetor: Artistja nga Kosova, Flaka Haliti, merr pjesë në programin rezidencail të quajtur ***Belgrade Correspondent*** në qendrën kulturore REX në Beograd. Në këtë rezidencë priten 15 artistë ndërkombëtarë të cilët prodhojnë fotografi dhe radio raporte për përshtypjet e tyre për qëndrimin në Beograd.

7 tetor: Mirjana Karanoviq fiton çmimin Aktorja më e Mirë në festivalin ndërkombëtar të teatrit InFest, për rolin e saj në ***Helver's Night***. Produksion i Kamerni teatar 55 Sarajevo, me regji të Dino Mustafiqit.

Nëntor: Sekretari i Përgjithshëm i OKB-ës Kofi Annan, emëron ish-Presidentin finlandez, Martti Ahtisaari, si të Dërguar Special për Statusin Përfundimtar për Kosovën. Atij iu dha për detyrë organizimi i negociatave për statusin e Kosovës.

30 nëntor: Fatmir Limaj lirohet nga TPNJ. Dhoma e Apelit e TPNJ më vonë e mbështet këtë vendim, duke konstatuar se Limaj nuk ka përgjegjësi penale për asnjë nga akuzat kundër tij.

Dhjetor: LDK-ja organizon zgjedhje të brendshme. Fatmir Sejdiu bëhet kreu i partisë pas një seance të votimit. Mbështetësit e kandidatit tjetër, Nexhat Dacit, janë të zhgënjyer me rezultatin dhe largohen nga LDK-ja për ta formuar një parti të re 'rugoviste'.

2006

21 janar: Presidenti i Kosovës, Ibrahim Rugova, vdes nga kanceri në mushkëri.

11 mars: Ish-Presidenti i Jugosllavisë, Slobodan Millosheviqi, gjendet i vdekur në qelinë e tij në TPNJ në Hagë. Gjykimi ndaj tij mbetet i papërfunduar.

3 maj: Mali i Zi voton në një referendum për t'u ndarë nga Unioni Shtetëror me Serbinë. 55.5 për qind votojnë për pavarësi.

15 qershor: Qeveria e Serbisë zyrtarisht e pranon rezultatin e referendumit dhe e njeh Malin e Zi si shtet të pavarur.

Vjeshtë: Edicioni anglez i revistës ***Prelom*** nga Beogradi publikon polemikat e Sezgin Boynikut dhe Boris Budenit për përfaqësimin e shqiptarëve të Kosovës në fillim të 1990-ave.

21 - 23 shtator: Qendra për Art Bashkëkohor ***Stacion*** në Prishtinë, e themeluar më herët gjatë vitit nga Albert Heta dhe Vala Osmani, organizon një punëtori të titulluar Politika kulturore si menaxhim i krizës?. Në këtë punëtori përfshihen prezantime dhe seanca të hapura për temat që lidhen me politikat dhe praktikat kulturore në rajon dhe Europë, me fokus në themelimin e komunikimit normal ndërmjet prodhuesve dhe institucioneve të kulturës nga Kosova dhe Serbia. Në mesin e pjesëmarrësve u përfshinë Albert Heta, Shkëlzen Maliqi, Borka Paviçeviq, Branimir Stojanoviq, Branisllava Angjelkoviq Milica Tomiq, Astrit Salihu, Migjen Kelmendi, Jelena Vesiq, Dushan Grlja, Nita Luci, Luan Mulliqi, Petrit Selimi, Besnik Pula, Arbër Hadri, Aleksandar Nikoliç dhe Mehmet Behluli.

Tetor: Jakup Ferri ftohet nga Rene Block për t'i prezantuar vizatimet e tij nga seria ***Untitled*** në ***Belgrade October Salon,*** titulluar ***Art, Life and Sweep.***

Tetor: Sinisha Iliq, artist i ri nga Serbia, merr pjesë në ekspozitën e përbashkët ***Winners of the New Visual Artists Award 2006*** me artistë të ri nga Sllovakia, Bosnja dhe Hercegovina, Republika Çeke, Kroacia, Maqedonia, Sllovenia dhe Kosova. Kjo ekspozitë mbahet në Galerinë Kombëtare të Arteve në Prishtinë. Kryeministri i Kosovës, Agim Çeku, flet në hapje për fuqitë shëruese të artit.

Arti ka fuqi bashkuese dhe shëruese

Ky grup i artistëve do të prezantohet me punimet e tyre në Nju Jork më 15 tetor të këtij viti

Pamje nga Galeria e Arteve të Kosovës në Prishtinë

8 nëntor: Pasi elektorati serb miraton një projektligj të ri në një referendum të mbajtur në tetor, Asambleja e Përgjithshme serbe miraton Kushtetutën e re të Republikës së Serbisë. Ndonëse u arrit konsensus se ishte përmirësim nga ai që u miratua nga qeveria e Millosheviqit në vitin 1990, kishte kritika për shkak të mungesës së transparencës dhe diskutimit publik gjatë procesit. Në parathënien e Kushtetutës deklarohet se "Krahina e Kosovës dhe Metohisë është pjesë përbërëse e territorit të Serbisë, e cila ka statusin e autonomisë substanciale brenda shtetit sovran të Serbisë".

2007

21 janar: Mbahen zgjedhjet parlamentare në Serbi. Partia Radikale Serbe, e udhëhequr nga Vojislav Shesheli, i cili në atë kohë ishte duke u mbajtur në arrest në Hagë, fiton me më së shumti vota, e ndjekur nga Partia Demokratike dhe DSS/NS.

2 shkurt: I Dërguari Special i OKB-së, Martti Ahtisaari, prezanton planin e tij për Kosovën, i cili parashesh një pavarësi të mbikëqyrur. Refuzohet nga Beogradi dhe pranohet pozitivisht nga Prishtina.

Maj - Korrik: Alban Muja merr pjesë në programin Backyard Residencies në qendrën e re mediale Kuda në Novi Sad. Gjatë qëndrimit të tij, ai ndërmerr aksionin ***Tourist City***, si pjesë e së cilit ai shtoi shenja të rrugëve në alfabetin latin, si mënyrë për ta kritikuar lidershipin e ri të qytetit, i cili i kishte kthyer të gjitha shenjat në alfabetin cirilik, duke ua bërë kështu shumë të vështirë turistëve për t'u gjindur nëpër qytet dhe duke mos e njohur diversitetin e qytetit.

15 maj: Formohet Qeveria e re serbe. Vojisllav Koshtunica përsëri emërohet Kryeministër.

23 maj: Gjykata Speciale në Beograd e shpall fajtor ish-komandantin e Njësitit të Operacioneve Speciale, Milorad Ulemek, dhe të dytin në këtë linjë të komandës, Zvezdan Jovanoviq, për vrasjen e Kryeministrit Zoran Gjingjiq. Ata dënohen me 40 vjet burg.

Qershor: Rusia bllokon miratimin e Planit të Ahtisaarit në Këshillin e Sigurimit të OKB-së.

Korrik: SHBA-të dhe BE-ja propozojnë një rezolutë për vazhdimin e negociatave ndërmjet Kosovës dhe Serbisë. Nuk arrijnë ta sigurojnë mbështetjen e Rusisë, për shkak se në rezolutë premtohet pavarësi për Kosovën.

Shtator: Prezantohet ***Unknown Society Project*** në Norvegji. Milica Tomiq dhe Branimir Stojanoviq, në bashkëpunim me Irmeli Kokko dhe një grup të artistëve skandinavë, krijojnë një arkivë të bisedimeve me akterët kyçë nga skena e artit bashkëkohor në Kosovë. Në këtë projekt përfshihen punëtori dhe video intervista me artistë të rinj dhe punëtorë të kulturës në Prishtinë.

11 shtator: Hapet në Stacion një solo ekspozitë nga Milica Tomiqi e titulluar ***Politics of Memory*** dhe e kuruar nga Albert Heta. Në mesin e punimeve të prezantuara në këtë ekspozitë është ***The Belgrade Monument***, punim i cili diskuton sfidat me të cilat u përball komuniteti artistik në Serbi gjatë kundërshtimit të tyre ndaj përpjekjeve disadekadëshe për fabrikim të historisë nga njerëzit në pushtet.

17 nëntor: PDK merr pushtetin për herë të parë pas mbajtjes së zgjedhjeve të përgjithshme në Kosovë. Formohet një koalicion i madh ndërmjet PDK-së dhe LDK-së, dy partitë me më së shumti anëtarë në Kuvend. Sejdiu zgjedhet President, e Thaçi Kryeministër. Serbët e Kosovës i bojkotojnë pothuajse krejtësisht këto zgjedhje.

2 nëntor: Prishtina Jazz Festival, i themeluar në vitin 2007, fton saksofonistin serb Adam Klemm dhe bendin e tij për të performuar si pjesë e programit. Prej atëherë në skenën e këtij festivali kanë performuar xhez muzikantë serbë si JR5+ & Miles Griffith, Max Kochetov Quartet dhe Bojan Z.

21 janar: Hapet ***Exception: Contemporary Art Scene of Prishtina*** në Muzeun e Artit Modern në Novi Sad, Vojvodinë. 11 artistë nga Kosova marrin pjesë (Artan Balaj, Jakup Ferri, Driton Hajredini, Flaka Haliti, Fitore Isuf Koja, Dren Maliqi, Alban Muja, Vigan Nimani, Nurhan Qehaja, Alketa Xhafa dhe Lulzim Zeqiri). Kjo ishte ekspozita e parë e artistëve shqiptarë të Kosovës në Serbi prej Përtej në vitin 1997 dhe ishte e organizuar nga Napon Institute for Flexible Cultures and Technologies nga Novi Sadi dhe galeria Kontekst nga Beogradi. Në këtë të fundit planifikohej të prezantohej më vonë gjatë vitit. Shtypi kombëtar në Serbi dënon portretizimin e Adem Jasharit në instalacionin ***Face to Face*** të Dren Maliqit, në të cilin paraqiten Adem Jashari dhe Elvis Presley përballë njëri-tjetrit, për ta aluduar statusin e 'ikonës' që e kanë këta të dy në shtetet e tyre përkatëse.

BRANISLAV: "Një gjeneratë e re hyri në skenë në vitet 2000, një brez që nuk kishte më përvojën e Jugosllavisë, sepse ata ishin shumë të rinj kur aparteidi i viteve '80 dhe '90 po zhvillohej dhe ata nuk interesohen për Beogradin - Beogradi për ta është vetëm një nga qendrat rajonale dhe ata thjesht janë njerëz që mendojnë në mënyrë të pavarur dhe punojnë në mënyrë të pavarur. Kjo është një gjeneratë e cila është plotësisht e çliruar nga ajo trashëgimi dhe ka arritur vetëaktualizimin në fushën e artit bashkëkohor - Jakup Ferri, Alban Muja dhe një numër artistësh të tjerë. Me atë gjeneratë fillon ngritja e skenës së artit, për të cilën Erzen Shkololli dhe Sokol Beqiri janë figura kryesore. Sokoli ka një pozicion kulti pothuajse, si artist që ende punonte, por që ishte gjithnjë e më pak i përfshirë, kështu që ai u bë një lloj guruje, një person kyç për formimin e artit bashkëkohor në Kosovë. Erzen Shkololli pranoi pozicionin e drejtorit të Galerisë Kombëtare, e cila ishte një kthesë e pabesueshme e ngjarjeve - për një njeri të tillë të bëhet drejtor i galerisë - por për shkak të kësaj puna e tij artistike duhej të zinte vendin e dytë. Sokoli dhe Erzeni, me sa duket, sakrifikuan punën e tyre artistike për të hapur një platformë për shfaqjen e artit bashkëkohor në Kosovë."

SVEBOR:"Për mua, puna e Jakup Ferrit kishte më shumë cilësi dhe ishte më afër ndjenjave të mia dhe ishte më interesante dhe më e kuptueshme se çdo gjë që ekzistonte në skenën e Beogradit në atë kohë. Por njerëzit nuk e kuptojnë këtë, sepse këtu ka pasur një përjashtim të artit bashkëkohor që ka vazhduar për një kohë të gjatë. Ti shkon në universitet, dhe atje një profesor të thotë: 'E di, gjëja e parë që duhet të mësosh është të pikturosh, sepse kjo është një shkollë borgjeze. Shikoni Dyseldorfin.' Dhe unë, ashtu si Herzog i çmendur që eci nga Kelni në Paris, duhet të kaloj kufirin dhe të zvarritem në Dyseldorf. Ky është një lloj konservatizmi i çuditshëm - në këtë aspekt jemi 15 vjet të vonuar. Dhe ta shuajnë shpirtin. Por në Kosovë papritmas, me materiale të varfëra, me një aparat fotografik të mjerë, vepra arti të filmuara në një dhomë të vetme, krijohet art konceptual i ngritur. E gjitha është aty, prodhimi është i dobët, por "Një gjeneratë e re hyri në skenë në vitet 2000, një brez që nuk kishte më përvojën e Jugosllavisë, sepse ata ishin shumë të rinj kur aparteidi i viteve '80 dhe '90 po zhvillohej dhe ata nuk interesohen për Beogradin - Beogradi për ta është vetëm një nga qendrat rajonale dhe ata thjesht janë njerëz që mendojnë në mënyrë të pavarur dhe punojnë në mënyrë të pavarur. Kjo është një gjeneratë e cila

është plotësisht e çliruar nga ajo trashëgimi dhe ka arritur vetëaktualizimin në fushën e artit bashkëkohor - Jakup Ferri, Alban Muja dhe një numër artistësh të tjerë. Me atë gjeneratë fillon ngritja e skenës së artit, për të cilën Erzen Shkololli dhe Sokol Beqiri janë figura kryesore. Sokoli ka një pozicion kulti pothuajse, si artist që ende punonte, por që ishte gjithnjë e më pak i përfshirë, kështu që ai u bë një lloj guruje, një person kyç për formimin e artit bashkëkohor në Kosovë. Erzen Shkololli pranoi pozicionin e drejtorit të Galerisë Kombëtare, e cila ishte një kthesë e pabesueshme e ngjarjeve - për një njeri të tillë të bëhet drejtor i galerisë - por për shkak të kësaj puna e tij artistike duhej të zinte vendin e dytë. Sokoli dhe Erzeni, me sa duket, sakrifikuan punën e tyre artistike për të hapur një platformë për shfaqjen e artit bashkëkohor në Kosovë."kjo nuk është esenca - esenca është çfarë krijon me atë që ke."

VIDA: "Ne kishim përgatitur hulumtimin dhe ekspozitën për një kohë të gjatë. Kjo ide ka ekzistuar që nga viti 2006 dhe ne kemi punuar në të që nga ajo kohë - hulumtimi, konceptimi i ekspozitës dhe krijimi i një ekipi kuratorësh të përbërë nga Ivana Marjanoviqi, unë, dhe Gordana Nikoliqi dhe Kristijan Lukiqi nga Muzeu i Artit Bashkëkohor në Novi Sad, dhe Instituti Napon për Kulturat dhe Teknologjitë Fleksibile. Së bashku ne kemi punuar në organizimin e tërë projektit dhe ekspozitës, e cila prej fillimit u pozicionua jo vetëm si një format ekspozimi, por edhe si një seri programesh diskursive që do të mundësonin një lexim më të plotë të kontekstit historik dhe situatës bashkëkohore, nëpërmjet leximit të veprave të artit të prezantuara në ekspozitë. Ne kemi organizuar ekspozitën e parë në Novi Sad, në Muzeun e Artit Bashkëkohor, në mes të janarit 2008 dhe hapja e ekspozitës kaloi mjaft qetë, pavarësisht numrit të madh të vizitorëve dhe faktit që disa prej artistëve ishin të pranishëm."

25 - 26 janar: Artistë, teoricienë, regjisorë, shkencëtarë dhe hulumtues mbledhen në Novi Sad për të marrë pjesë në edicionin e pestë të projektit ***Fjalori i Luftës***. Albert Heta nga Kosova dhe Verica Barac nga Serbia janë në mesin e pjesëmarrësve të cilët ofrojnë koncepte dhe pasqyrojnë mbi pyetje si "A është e domosdoshme lufta gjenocidale për ta bërë të organizuar një shoqëri njerëzore?"

7 shkurt: Derisa ekspozita ***Exception*** pritet të hapet në Beograd, një numër i madh i ekstremistëve të krahut të djathtë shfaqen në Galerinë Kontekst. Disa e kalojnë kordonin policor dhe hynë në galeri për ta shqyer instalacionin ***Face to Face*** të Dren Maliqit. Ekspozita ndërpritet.

Punimi i Dren Maliqit i ekspozuar në Novi-Sad

25

26

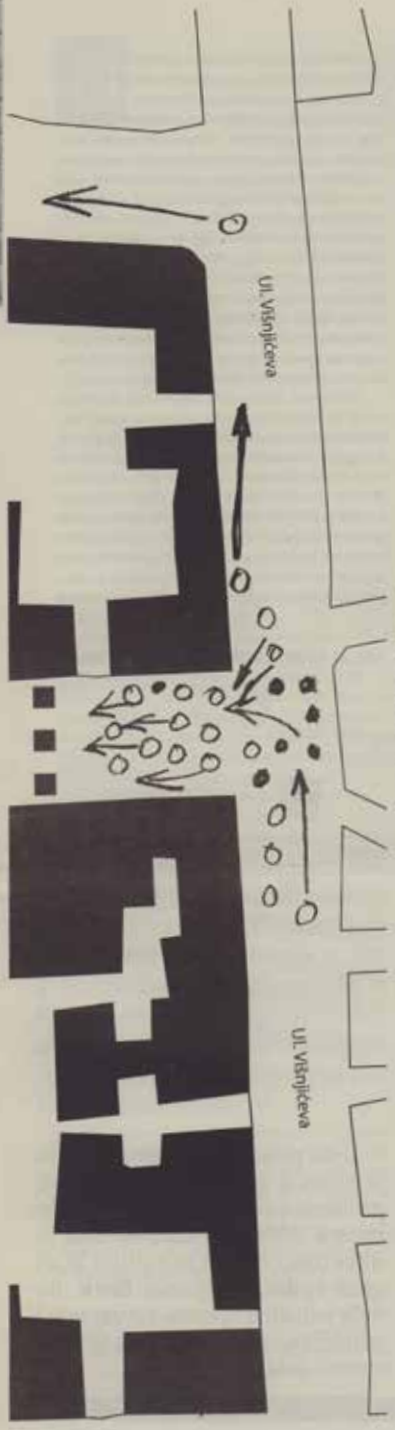

Tamo gde je bio *Šiptar* biće savremena umetnost

Branimir Stojanović

Kako postoji neki objekt u svetu, zapravo, šta jedan objekt čini objektom sveta? Uzmimo primer koji je zanimljiv za nas. Da li je *Albanac* bio objekt sveta od 1918. do 1941. godine u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca? *Albanac* je bio objekt sveta *Kraljevine 1918–1941.* tako što je postojao odnos *Administracije Kraljevine* prema *Albancu* kao *remetilačkom faktoru* i odnos prema tom odnosu reakcionarnih građana, koji su negirali postojanje objekta *Albanac*, a podržavali Administraciju. Dakle:

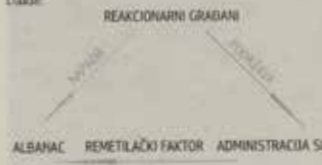

objekt sveta, da bi bio objekt, mora zadovoljiti minimalno ovu triangularnu relaciju, u kojoj postoji: osnovni odnos između objekta *Albanac* i objekta *administracija*, odnos koji je administracija definisala permanentnim statom države i *Šiptaru*, a objektu *Albanac* dodelila predikat, supstancijalni predikat *remetilački faktor*, dakle objekt opasan po egzistenciju države i odnos prema tom odnosu, u ovom slučaju *reakcionarnih građana*, koji podržavaju Administraciju i napadaju *Albance*.

Međutim, objekt sveta *Albanac* u svetu *Kraljevine SHS 1918–1941.* ima komplikovaniju strukturu pošto postoji još jedan odnos prema osnovnom odnosu *Albanac – remetilački faktor– Administracija Kraljevine*, a to je odnos progresivnih građana prema ovom odnosu, koji je potpuno suprotan odnosu reakcionarnih građana prema ovoj osnovnoj relaciji.

Dakle, progresivni građani imaju odnos prema osnovnom odnosu *Albanac – Administracija SHS* takav da napadaju Administraciju, a podržavaju Albance u njihovom kapacitetu *ljudskih i političkih prava*, a tim da time što podržavaju Albance i napadaju Administraciju, oni napadaju i reakcionarne građane, koji napadaju njih. Dakle:

ovo bi bila univerzalna eksporicija jednog objekta u svetu koji osim ovih svojstava ima, kao i svaki objekt, beskonačno mnoštvo svojstava. Međutim, objekt *Albanac* je u *Kraljevini SHS 1918–1941.* bez kapaciteta *ljudskih i političkih prava*, on je neegzistentan za svet *Kraljevine SHS – Jugoslavije 1918–1941.*, koja je transcendentalni uslov njegove egzistencije.

Štaviše, *Administracija SHS* i *reakcionarni građani* objekt *Albanac* i progresivne građane stavili su izvan zakona; tačnije, zakon administracije ih je stavio izvan zakona, a reakcionarni građani su Albanca isključili iz sveta ljudskih bića.

Danas, kada Albanci kao objekt nisu više deo sveta čiji je transcendentalni uslov država Srbija, neegzistentni kapaciteta *ljudskih i građanskih prava*, koji je važio za njih unutar države Srbije, osetili su na svojoj koži građani države Srbije koji su došli na izložbu albanskih umetnika sa Kosova u galeriji KONTEKST.

Naime, čitava univerzalna eksporicija objekta *Albanac* i osnovnog odnosa *Administracija države Srbije – Albanac* ponovila se na primeru ove izložbe tako da su:

reakcionarni građani uz pomoć policije zatvorili izložbu albanskih umetnika sa Kosova. Publika izložbe našla se za trenutak u situaciji u kojoj su bili Albanci sve vreme unutar države Srbije: okruženi masom reakcionarnih građana, koji su tražili njihovu smrt, i policije, koja je ispunjavala zahteve tih građana na zakonit način.

Policija Administracije u slučaju incidenta zatvaranja izložbe Odstupanje prividno se postavila neutralno: nije dozvolila ubijanje progresivnih građana, ali je zajedno s reakcionarnim građanima podržala simboličko ubistvo radova za izložbe i onemogućila izložbu kao objekt. Administracija je zatvorila izložbu albanskih umetnika sa Kosova pravdajući zatvaranje nemogućnošću da garantuje bezbednost građanima prisutnim na izložbi.

Od sada je indeks prisustva *ljudskih i političkih prava* građana Srbije u odnosu na državu sadržan u egzistenciji objekta izložbe Odstupanje. U suprotnom, ako izložba ostane trajno zatvorena, matrica apartheida, vanrednog stanja i građanskog rata ostaje na snazi sve dok je ova izložba zatvorena, a građani lišeni *ljudskih i političkih prava*.

<Mapa incidenta

Legenda:

- Reakcionarni građani
- Posetioci
- Policija

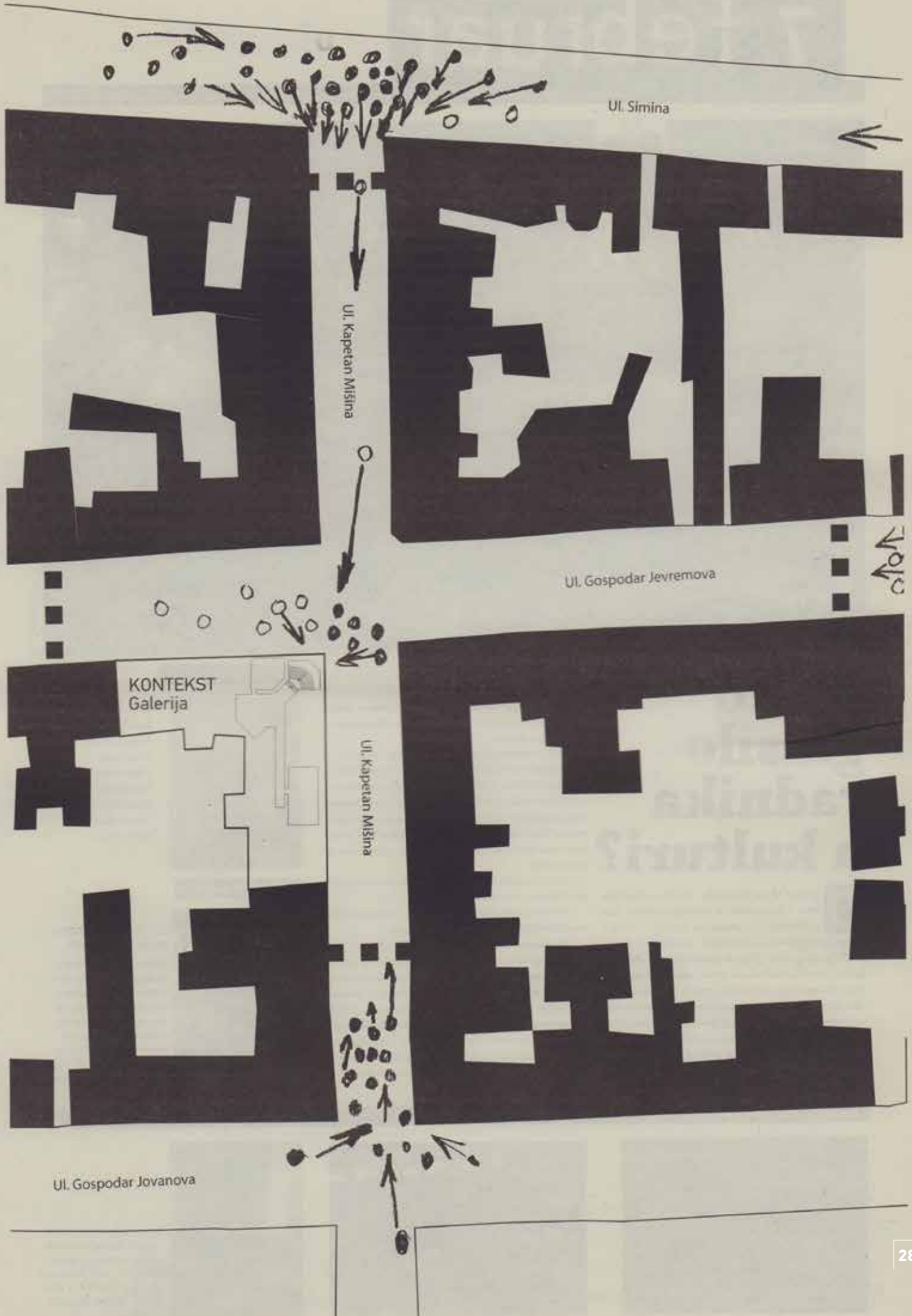
Ul. Simina
Ul. Kapetan Mišina
Ul. Gospodar Jevremova
KONTEKST
Galerija
Ul. Kapetan Mišina
Ul. Gospodar Jovanova

NITA: “Kjo ty të ka tregu se sa publiku në Beograd nuk është i gatshëm për me bë atë diskutim.”

VESA: “Ata e shohin këtë si provokim dhe si kërcënim dhe për mu flet se sa, në këtë aspekt, si shoqëri nuk kemi ecë shumë përpara. Retorika e shtetit serb është ende tepër antishqiptare, dhe mos harro, ata e konsiderojnë UÇK-në si organizatë terroriste dhe për ta Adem Jashari është si njëfarë kryeterroristi.”

BRANISLAV: "Unë personalisht isha në një situatë shumë specifike sepse, në kohën e ekspozitës ***Exception,*** unë e kisha distancuar veten pak nga skena e artit për shkak të punës për Ministrinë e Kulturës 2007-2009. U përpoqa të bindja ministrin për të reaguar, dhe Ministria lëshoi një lloj deklarate ku ky veprim u dënua. Kjo deklaratë u bë publike, por me shumë drojë.”

JELENA: "Për mua, ekspozita ***Exception*** përfaqësonte një moment të rëndësishëm në procesin e formimit të të ashtuquajturës skenë e artit të pavarur në Beograd, për të formuar një profil politik të veçantë të punëtorëve kulturorë, një moment i një politizimi i të folurit rreth artit. Galeria Kontekst organizoi një ekspozitë në përputhje me këto parime. Ajo që ishte e veçantë për ***Exception*** ishte ngjarja e hapjes dhe e mbylljes së ekspozitës, ose më mirë fakti se diçka ndodhi aty që ishte e zhurmshme. Deri atëherë kurrë nuk kisha parë që praktika artistike të shkaktojë një mobilizim të tillë të publikut dhe për mua ngjarja që rrethon ekspozitën ***Exception*** ishte thyerja që tregon potencialin dhe rëndësinë e artit në disa procese shoqërore. Sidoqoftë, në fund, ndërsa punoja për një analizë më të detajuar dhe raportim rreth ngjarjes, arrita në përfundimin se ka disa probleme lidhur me funksionimin e artit bashkëkohor në fushën e përfaqësimit kombëtar, madje edhe në rastin e artistëve nga Kosova.”

DARINKA: "Nëse arti duhet të merret me një problem të caktuar në politikë, ti, si dikush që nuk je i përfshirë në politikë në baza ditore, por që je politik dhe i interesuar në politikë - ai mur që vazhdon ta godasësh, ai keqkuptim dhe zhurmë e bardhë që krijohet, zhurma e bardhë është ajo me të cilën duhet të punosh. Është mirë të flasim për gabimet tona, ne mësojmë prej tyre, ndërtojmë mendimet tona politike dhe të krijojmë art më të mirë."

JELENA: "Po mendoj se ndoshta Sezgin Boynik dhe unë pajtohemi këtu - ai ishte gjithashtu tepër kritik ndaj pjesëmarrjes së artistëve bashkëkohorë në procesin e formimit të shtetësisë së Kosovës, duke e etiketuar atë si një proces që është reaksionar. Kjo sepse pushtimi i një shteti (mikro)kombëtar në shekullin XXI nuk garanton që është arritur të pushtohet një hapësirë autonome. Sipas mendimit tim, kjo nuk është autonomi, por ndryshon vetëm emri i kolonizuesit. Ajo që mua më duket të jetë problemi politik i kësaj ekspozite, nëse e përkthej në një deklaratë të thjeshtë, është se skena e artit të Kosovës u ekspozua në Serbi, kështu që në njëfarë mënyre aparati ekspozues - nëse dëshiron apo jo - imiton kuadrin e bashkëpunimit të qeverisë ndërshtetërore. Që do të thoshte se, nëse e shohim gjithë këtë përmes politikës së artit: Serbia e ka

pranuar Kosovën, kemi dy kultura kombëtare dhe dy shtete kombëtare, njëri është Serbia dhe tjetri Kosova. Kjo gjithashtu do të thotë se këto dy shtete kanë një bashkëpunim ndërdiplomatik, sepse ky është projekti i shtetit (sidomos i shtetit kombëtar) që t'i prezantojë kombet e tjera si miq të tij, por gjithashtu si 'tjetri.' Në kuadër të kornizës kombëtare të kulturës, një ekspozitë do të thotë 'të hedhësh një shikim' në kulturën e tjetrit. Artistët nga Prishtina u ftuan për të shfaqur veprat e tyre në Beograd; ky është një gjest i cili, pikërisht për shkak se dëshiron të jetë politikisht korrekt dhe në një mënyrë 'kulturalisht i sjellshëm,' largohet nga rruga e mirësjelljes dhe bëhet burim i dramës së plotë për konservatorët dhe liberalët. Ajo që do të ishte një gjest politik i frytshëm, për mua, do të theksonte çështjen e Kosovës, por do të krijonte një ekspozitë në të cilën artistët nga Kosova marrin pjesë bashkarisht me artistë nga Beogradi, Bosnja, Maqedonia etj. - si një mjedis që ndan probleme të caktuara, ballafaqohet me problemet e nacionalizmit, kolonizimit të korporatave dhe në këtë kuptim vepron si diçka 'e afërt' dhe 'e njohur', e jo si 'tjetra'."

DEJAN: "Ekspozita ***Exception*** është ngjarja e tretë më e rëndësishme në historinë e marrëdhënieve artistike midis Serbisë dhe Kosovës (***Përtej*** dhe ***Mbi Normalitetin*** janë dy të parat). Duhet të pranoj që kurrë nuk kam pritur që ajo që ndodhi do të ndodhte. Sidomos pasi ekspozita në Novi Sad kaloi pa probleme. Unë nuk e di nëse kolegët tanë nga galeria Kontekst kishin ndonjë sinjal që tregonte se diçka e tillë do të ndodhte, por e di që kur shkova në hapje, u takova me një kordon policor. Nuk isha në gjendje të afrohesha te galeria, ashtu si shumë të tjerë që takova atje. Ne shpejt e kuptuam se çfarë po ndodhte në galeri. Pas shpërndarjes së huliganëve dhe policisë, kur mbaroi e gjitha, u mblodhëm së pari në një kafene aty pranë, dhe pastaj shkuam te Borka Paviçeviqi në CZKD, ku vendosëm të bënim diçka konkrete."

BRANIMIR: "Unë arrita të hyj në ekspozitë kur përfundoi e gjitha, i gjithë incidenti që e përcolli thyerjen, dhe e gjithë ajo trazirë. Ishte e qartë se policia po kontrollonte gjithçka, se e gjitha ishte e inskenuar, se jeta e askujt nuk ishte në rrezik. Këta njerëz disi po sulmojnë, ata njerëz janë disi të frikësuar, por policia po kontrollon gjithçka. Këto nuk ishin grupe të krahut të djathtë, ishte një përzierje e njerëzve të shërbimit të sigurisë, të formacioneve parapolicore dhe anëtarëve të skenës së OJQ-ve të djathta që Koshtunica filloi t'i shpikte në vitin 2004. Obraz nuk ekzistonte në atë kohë, por policia e përdori atë si një emër kolektiv për të gjitha grupet e krahut të djathtë, edhe pse në atë kohë Obraz ishte një emër i zbrazët pa anëtarë - vetë ish-anëtarët e Obrazit thanë se nuk ekzistonin, se Obraz u shpërbë kur anëtari i tyre kryesor u vra, dhe se nuk ishin ata që shkaktuan incidentin, por kjo nuk ishte pengesë për manipulimin policor."

VIDA: "Më vonë na u bë e qartë se i gjithë incidenti u organizua dhe u koordinua nga qeveria dhe siguria shtetërore, dhe këtë mundëm ta kuptojmë vetëm më vonë, sepse gjatë gjithë ditës, gjatë përgatitjeve për ekspozitë, policia ishte aty dhe në kontakt me ne, duke na informuar se grupe të caktuara po planifikonin të shfaqeshin, por duke na treguar gjithashtu se gjithçka ishte krejtë-

-sisht e sigurtë dhe se ne duhet te vazhdonim organizimin dhe se ata kishin gjithçka nën kontroll. Pastaj gjithçka ndryshoi papritmas. Në vend që të na mbrojnë, ata në fakt u dhanë nacionalistëve dhe fashistëve një mënyrë për të hyrë në galeri dhe për të shkatërruar veprat e artit të Dren Maliqit dhe për të ndaluar hapjen e ekspozitës. Ky incident hapi shumë pyetje të mëdha rreth të cilave skena lokale dhe rajonale do të diskutonin për një kohë të gjatë. Rrugët u mbyllën nga të gjitha anët. Sot isha duke shikuar vizatimin e një harte të rrugëve që ishin mbyllur dhe duke menduar se si grupi (i madh) i krahut të djathtë pati mundësi të shfaqej para galerisë. Nuk do të kishte qenë e mundur nëse nuk do të lejoheshin të kalonin dhe të bënin atë që bënë. Hapja duhej të ndodhte në orën 19:00 dhe vepra e artit të Dren Maliqit u shkatërrua në orën 18:30, pra, para hapjes zyrtare. Disa vizitorë tashmë kishin arritur, por jo shumë prej tyre mund të hynin brenda, sepse nuk mund të kalonin, sepse nuk u lejuan. Kur mbaroi, Drejtori i Qendrës Kulturore, ku ishte vendosur galeria Kontekst, zyrtarisht njoftoi se ekspozita do të mbyllet për një kohë të pacaktuar. Njerëzit u tërhoqën, por një grup prej atyre që erdhën për të na mbështetur (kolegët nga projekti dhe skena e artit, artistët, kuratorët dhe miqtë) u mblodhën dhe u organizuan në mënyrë spontane dhe erdhëm së bashku në CZKD për të folur për atë që ndodhi dhe për të menduar se çfarë të bëjmë së bashku, si organizim rreth presionit ndaj qeverisë dhe publikut për të rihapur ekspozitën."

BRANIMIR: "Unë e prisja këtë rezultat sepse ishte e qartë për mua se kush kontrollonte të ashtuquajturat grupe të dhunshme të krahut të djathtë. Ishte e qartë për mua se nuk do të kalonte aq lehtë dhe se ishte një mundësi ideale që qeveria ta politizonte gjithë situatën, që qeveria në atë kohë e udhëhequr nga Koshtunica, i cili, meqë ra fjala, ka traumën e tij vetjake personale me Kosovën, do ta shihte këtë si një mundësi për të dramatizuar situatën. Unë nuk kisha mundësi të parashikoja se një trazirë e tillë do të ndodhte, por menjëherë reaguam atë mbrëmje, që do të thotë se neve nuk na la përshtypje e gjithë ajo dramë. Ne e formuam RUK-un, filluam iniciativën për gazetën dhe filluam rezistencën. Kjo ishte edhe një gjë tjetër 'e papëlqyeshme' që bëra."

Shkurt: ***Punëtorët në Kulturë*** (RUK) formohet si reagim ndaj incidentit në hapjen e ekspozitës ***Exception*** në Beograd.

DEJAN: ***"Punëtorët në Kulturë*** (RUK) ishin një grup ad hoc i përbërë nga artistë, kuratorë, teoricienë dhe aktivistë, kryesisht njerëz që bashkëpunonin me skenën e artit të Kosovës. Megjithëse galeria Kontekst ishte organizatori, ne të gjithë e ndienim nevojën për të reaguar dhe për t'u dhënë mbështetjen tonë kolegëve tanë nga galeria. Nga ana tjetër, të nesërmen filloi një linçim verbal i ekspozitës ***Exception*** në media, dhe të gjithë vendosën të komentojnë për një ekspozitë që askush nuk e pa personalisht. Nuk mbaj mend ndonjë hapje të ekspozitës në Beograd që ishte penguar ndonjëherë në një mënyrë të tillë, as ndonjë ekspozitë që ka shkaktuar një reagim të tillë publik. E pyeta veten se çfarë do të kishte ndodhur nëse artistët nga Kosova do të ekspozonin veprat e tyre në ***Mbi Normalitetin.***

Kemi pasur disa takime në të cilat kemi diskutuar se si të veprojmë me efikasitet dhe në fund kemi vendosur të botojmë një gazetë dhe të mbajmë një konferencë shtypi. Dy diskutime publike u mbajtën në Muzeun ***25 maj***. Publikimi i RUK-ut, i titulluar ***7 shkurti***, data e (mos)hapjes së ekspozitës, dha një analizë të incidentit dhe të politikës që qëndron pas saj. Ne besuam se publiku kulturor dhe politikisht pasiv i Beogradit duhet të ballafaqohet me faktin se një situatë emergjente u fut në artin bashkëkohor në Serbi dhe se 'vendi i zbrazët' i ekspozitës ishte alarm për të gjithë ata që ende kanë iluzionin se arti bashkëkohor është shtyllë e fjalës së lirë. Në të njëjtën kohë, ishte një mundësi për të rivlerësuar pozicionin tonë politik si punëtorë kulturorë. Në fund, të gjitha përfunduan me një konferencë për shtyp në Qendrën Mediale, e cila pati një ndikim në publik, pas së cilës aktivitetet e RUK-ut u zhdukën."

17 shkurt: Autoritetet në Prishtinë shpallin pavarësinë e Republikës së Kosovës duke miratuar Deklaratën e Pavarësisë në Kuvendin e Kosovës. Republika e Kosovës njihet menjëherë nga Afganistani, SHBA-ët, Turqia, Franca, Mbretëria e Bashkuar dhe Shqipëria. Më vonë do të njihej nga mbi 100 shtete, përfshirë këtu të gjitha shtetet në rajon (përveç Serbisë dhe Bosnjeës e Hercegovinës) dhe 23 nga 28 shtetet anëtare të BE-së.

18 shkurt: Parlamenti i Serbisë e shpall Deklaratën e Pavarësisë së Kosovës si deklaratë pa fuqi ligjore. Ditët vijuese u shënuan me trazira në Beograd. U dogj ambasada e SHBA-ve dhe u sulmuan disa ambasada të tjera perendimore.

5 shtator: Debati në lidhje me Marrëveshjen e Stabilizim Asociimit në Kuvendin e Serbisë zbulon një përçarje brenda Partisë Radikale Serbe. Tomislav Nikoliqi jep dorëheqje nga të gjitha funksionet e partisë dhe formon Partinë Progresive Serbe.

Nëntor: ***Rruga që lidh Beogradin dhe Prishtinën i ka 28,000 objekte të ndërtuara në mënyrë të papërshtatshme. Pra kurrë nuk do të jetë Autobahn!,*** redaktuar nga Albert Heta dhe Vala Osmani, publikohet nga Stacion Qendra për Art Bashkëkohor në Prishtinë, në bashkëpunim me Institutin Europian për Politika Progresive Kulturore në Vjenë. Ky libër përfshin transkripte nga seminari ***Politika Kulturore si Menaxhim i Krizës?.***

11 - 13 dhjetor: Seminari ***Memory Community*** organizohet nga CZKD-ja në partneritet me institucione dhe individë të tjerë nga rajoni, përfshirë këtu Sezgin Boynik dhe Albert Heta nga Kosova.

2009

26 shkurt: TPNJ-ja i shpall vendimet për liderët politikë dhe ushtarakë të Serbisë, të cilët u akuzuan për krime kundër njerëzimit. Millan Millutinoviq, ish-Presidenti i Serbisë, lirohet nga akuzat. Personat në vijim shpallen fajtorë: Nikolla Shainoviq (22 vjet), Dragolub Ojdaniq (15 vjet), Nebojsha Pavkoviq (22 vjet), Vlladimir Llazareviq (15 vjet) dhe Sreten Llukiq (22 vjet). Dorëzohet ankesa dhe pas pesë viteve, dënimi i Llukiqit reduktohet për dy vjet dhe ai i Llazareviqit për një vit.

Shtator: PriFest, Prishtina International Film festival, mban edicionin e parë. Çdo vit, ky festival do të shfaqte filma nga ish-Jugosllavia dhe përfshinte çmime për filma nga rajoni. Disa nga filmat serbë të shfaqur në PriFest janë ***Honeymoons*** nga Goran Paskaleviq, ***The Parade*** nga Srgjan Dragojeviq, i cili fitoi Çmimin Mjaltë dhe Gjak, ***Flotel Europa*** nga Vlladimir Tomiq, ***Here and There*** nga Darko Lungulov, ***Cinema komunisto*** nga Mila Turajliq dhe ***The Disobedient*** nga Mina Gjukiq, i cili fitoi Çmimin Filmi më i Mirë nga Rajoni.

1 dhjetor: Diskutimi për Kosovën dërgohet deri te Gjykata Ndërkombëtare e Drejtësisë (GjND) në Hagë nga Asambleja e Përgjithshme e OKB-së pas kërkesës së Serbisë, e cila argumenton se Institucionet e Përkohshme për Vetëqeverisje të Kosovës nuk kishin pushtet për ta shpallur në mënyrë të njëanshme pavarësinë.

2010

22 korrik: GjND-ja në Hagë publikon opinionin këshillëdhënës se deklarata e pavarësisë së Kosovës ishte në përputhje me të drejtën ndërkombëtare.

27 - 30 gusht: Në Pejë mbahet edicioni i parë i Festivalit Ndërkombëtar të Filmit Anibar. Prej atëherë ka shfaqur prodhime filmike nga rajoni dhe bota, përfshirë këtu prodhime serbe si ***Rabbitland*** nga Ana Nedeljkoviq dhe Nikola Majdak, Jr. (çmimin Filmi më i Mirë nga Ballkani), ***Michael Pollan's Food Rules*** nga Marija Jacimoviq dhe Benoit Detalle (Përmendje Speciale), ***Of Slaves and Robots*** nga Milosh Tomiq (çmimin Filmi më i Mirë nga Ballkani), dhe ***Tqice Upon a Time*** nga Vojin Vasoviq.

9 shtator: Asambleja e Përgjithshme e OKB-së miraton tekstin e rishikuar të Rezolutës për Kosovë, e cila është sinkronizuar me BE-në. Propozimi fillestar, i projektuar nga Serbia, llogaritet si i papranueshëm nga SHBA-të dhe shtetet e tjera të cilat e kanë njohur pavarësinë e Kosovës, për shkak se në të kërkohet të hapen përsëri bisedimet për statusin e Kosovës. Versioni përfundimtar i kompromisit njeh opinionin këshillues të GjND-së dhe bën thirrje për bisedime teknike ndërmjet dy qeverive.

12 dhjetor: Kosova mban zgjedhjet e para parlamentare prej shpalljes së pavarësisë, pasi që qeveria e rrëzoi veten nëpërmjet një mocioni të mosbesimit. PDK-ja e Hashim Thaçit fiton. Ai formon një qeveri në koalicion me Aleancën Kosova e Re, Listën Ibrahim Rugova, Partinë e Pavarur Liberale, dhe parti të tjera minoritare joserbe. Thaçi bëhet Kryeministër.

2011

5 mars: Publikohet në Beograd nga Algoritam Media një libër i letërsisë bashkëkohore kosovare, ***Nga Prishtina me Dashuri***, i redaktuar nga Jeton Neziraj dhe i përkthyer nga Shkëlzen Maliqi, Fadil Bajraj dhe Naile Malaj Imami.

JETON: "Jam taku në panairin e librit të Leipzigut me Sasha Iliq. Ka qenë kjo mbrëmja 'Balkan Night.' Unë, Sasha dhe plot aktorë të tjerë lexonim në skenë edhe atmosfera ishte fantastike, me shumë birra e shumë raki. Edhe këtë tash e kallxojmë si barcoletë. Me gjasë edhe unë edhe Sasha kemi qenë të dehur. Edhe Sasha u afru [dhe] tha "Unë jam Sasha [dhe] kam një ide me realizu një projekt letrar me Kosovën. Mund ta bëjmë bashkë." Unë i thashë "OK, e bëjmë" edhe i zgjatëm duart. Për herë të parë mbas [30-40 vitesh] letërsia e Kosovës iu prezantu publikut në Serbi. Përderisa letërsia serbe në Kosovë në njëfarë mënyre ka qenë prezente, për faktin [që] shumë njerëz, pasi që e kanë ditë gjuhën serbe, kanë pasë qasje. Ka qenë, në të vërtetë 'terr letrar' për sa i përket njohjes së letërsisë, sidomos kësaj të re, të Kosovës."

8 mars: Nis cikli i parë i dialogut Beograd - Prishtinë për normalizimin e marrëdhënieve, i ndërmjetësuar nga Bashkimi Europian. Bisedimet janë të fokusuara në bashkëpunimin ekonomik. Borko Stefanoviq kryeson delegacionin serb, ndërsa Edita Tahiri delegacionin kosovar.

RINA: "Une mendoj që është me rëndësi që të dyja anët me qenë të vetëdijshme për rolin që secila palë e ka lujtë në raport me tjetrën palë në histori. Mirëpo në nivelin artisitk, jemi lodhë prej temës "Hajde po folim për luftën. Hajde po folim për çka ka ndodhë." Shumë popuj në botë kanë kalu luftëra që kanë zgjatë nga 100 vjet edhe kanë mbrri me i tejkalu ato edhe me pasë bashkëpunime të ndryshme me njëra-tjetren, e mendoj që kjo është ajo që na duhemi me mrri. Ndoshta është koha që tema e luftës të mos jetë më qendrore në bashkëpunimet artistike. Sidoqoftë, është shumë e rëndësishme që secila palë të jetë e vetëdijshme për atë që ka ndodhur në historinë e tyre të përbashkët por duhet të kemi kujdes të mos hyjmë në një diskurs të fajësimit i cili do të ishte plotësisht kundërproduktiv."

NITA: "Mendoj që në Serbi ballafaqimi me të kaluarën mbetet edhe më i rëndësishëm, se gjithmonë ka qenë ai arsyetimi që "Ne nuk e kemi ditë. Qysh kemi mujtë me ditë?" Ti nëse mendon që mundesh me trajtu të qenët shqiptar ose serb ose kroat sot, pa e mendu të kaluarën, atëherë je tu e prodhu një gënjeshtër. Ne duhemi me qenë në gjendje me pa se qysh mundet një njeri i zakonshëm me u shëndrru në dhunues edhe qysh mundet një njeri i zakonshëm me arsyetu një spastrim etnik, ose me i mbyllë sytë edhe veshët edhe mos me dashtë me ditë për kampe të përdhunimit. Qysh mundet me ndodhë që një shoqëri me vite mundet me funksionu në mënyrë të tillë edhe mos me njoftë faktin se diçka e tillë po ndodhë, edhe po ndodhë në emër tënd? Kjo është shumë me rëndësi, se e vetmja mënyrë që ne mundemi me ndalu dhunën në të ardhmen është duke e njoftë mënyrën se si legjitimohen ato pozita. Qysh vjen deri në pushtet nëpërmjet atyre praktikave dhe diskurseve, që njerëzit pastaj edhe i përkrahin? Ajo ndodh edhe sot. Edhe ndodh gjithkund.

Ndoshta arti i pavarur mbetet e vetmja hapësirë ku munden këto diskutime me u bë, por unë mendoj që diskutimi i cili duhet me ndodhë është jo për të përbashkëtat, po për dallimet. Se duhet me i njoftë së pari dallimet, çfare kanë qenë ato dallime edhe çfare vazhdojnë me qenë. Se nëse ndërtojmë diskutim në bazë të asaj se çka na bjen bashkë, atëhere e anashkalojmë diskutimin për pushtetin, edhe për relacionet e pushtetit. E mënyra se qysh ato kanë funksionu në Kosovë edhe në ish-Jugosllavi kanë qenë që ato komplet kanë qenë të ndërtuara nëpërmjet atij aksi të dallimeve. Të dallimeve etnike, gjinore, klasore, fetare, çfaredo që kanë qenë ato. Ne duhet me pa se qysh dhe në çfarë mënyre janë prodhu dallimet në atë sistem."

JETON: "Tensionet, stereotipet dhe urrejtjet që kanë dominu dhe vazhdojnë të dominojnë [janë shterrë] prej këtij bashkëpunimi kulturor. Kështu që dialogu politik ka gjetë një terren të gatshëm. Ka gjetë dy shoqëri të cilat kanë qenë të mësuara prej dialogut. Kjo nuk nënkupton që ne i kemi shërby politikës, por do të thotë se ne e kemi bërë punën që na takon si artistë të lirë që jemi."

VETON: "Mbase arti mund të ndikojë në diçka të vogël, mirëpo në aspekte madhore siç është dialogu politik mes Kosovës dhe Serbisë ndikimi i artit është shumë larg."

Prill: Bashkëpunimi ndërmjet CZKD-së nga Beogradi, Centre Grad nga Tuzla, Center for Peace Studies nga Zagrebi dhe Qendra Multimedia nga Prishtina, nis si pjesë e projekteve ***Solidarity Through Culture and Knowledge Production dhe Freedom Containers.*** Këto projekte kanë për qëllim ta lehtësojnë shkëmbimin kulturor dhe prodhimet artistike ndërmjet Kosovës, Serbisë, Bosnjës dhe Kroacisë, duke organizuar punëtori dhe projekte të bashkëpunimit ndërkufitar kulturor me fokus tek rinia.

JETON: "E vetmja që ka qenë e hapur për bashkëpunim është Qendra për Dekontaminim Kulturor (CZKD) në Beograd. Unë atë e kam quajtë si Ambasadë Kulturore të Kosovës në Beograd dhe në të vërtetë atje nuk kemi pasë asnjëherë problem, as të hapësirës as të bashkëpunimit, as të gjetjes së gjuhës së komunikimit. Çfarëdo lloj produkti, qoftë ai më politik, atje është shfaqë dhe këtë e konsideroj të guximshme. Natyrisht, edhe për shkak të Borkës, e cila është njëfarë legjende kulturore në rajon."

25 prill: ***The Martins,*** shfaqje me regji të Bekim Lumit dhe e adaptuar nga një skenë e ***The Bald Soprano*** nga Eugène Ionesco, ftohet në Beograd për festivalin Muci's Days të teatrit Atelje 212. Regjisori dhe aktorët Astrit Kabashi dhe Gresa Pallaska e pranojnë ftesën, por drejtorati i Teatrit Kombëtar të Kosovës, i cili është producent i shfaqjes, nuk i lejon të marrin pjesë.

7 maj: ***Hypermnesia,*** një shfaqje teatrale dokumentare me regji të Selma Spahqit, e mban premierën në Teatrin Bitef në Beograd. E bashkëprodhuar nga Heartefact dhe Teatri Bitef, në këtë shfaqje luajnë Ermin Bravo, Jelena Quruvija-Gjurica, Maja Izetbegoviq, Alban Ukaj, Tamara Krcunoviq, Damir Kustura, Sanin Milaviq dhe Milica Stefanoviq. Aktorët serbë, boshnjakë dhe shqiptarë i ndajnë historitë e tyre personale të luftës dhe të trazirave nëpërmjet një përzierjeje të gjuhëve gjatë performancës teatrale.

Korrik: Enver Zymberi, një polic i Forcave Speciale të Kosovës, vritet me pushkë gjatë përpjekjes së autoriteteve të Kosovës për të marrë kontrollin në veri të Mitrovicës. Zymberi shpallet "Hero i Kosovës" nga Presidentja Atifete Jahjaga.

2 shtator: Marrëveshja për vula doganore dhe kadastër arrihet në raundin e gjashtë të dialogut ndërmjet Beogradit dhe Prishtinës në Bruksel.

3 tetor: Shfaqja dygjuhëshe ***Patriotic Hypermarket*** e mban premierën në Teatrin Bitef në Beograd. Regjisor i saj është Dino Mustafiq dhe autorë janë Jeton Neziraj dhe Milena Bogavac. Kjo shfaqje u prodhua si rezultat i bashkëpunimit ndërmjet Qendrës Multimedia nga Prishtina dhe Kulturanova nga Novi Sadi për projektin e hulumtimit artistik ***The Views: A Meeting of Personal Histories of Serbs and Albanians***. 40 serbë dhe shqiptarë të Kosovës u intervistuan për kujtimet e tyre personal të luftës, si dhe mundësinë e bashkëekzistencës së dy kombeve në të ardhmen. Përveç ***Patriotic Hypermarket***, në këtë bashkëpunim u përfshi gjithashtu një ekspozitë dhe një publikim i një katalogu trigjuhësh i cili përfshinte materiale nga intervistat.

JETON: ***"Patriotic Hypermarket*** në të vërtetë është bashkëpunimi i parë kosovaro-serb në fushën e teatrit pas kushedi sa viteve. Kur punonim për ***Patriotic Hypermarket*** (e tregoj tash si barcoletë) në vitin 2010-'11, udhëtonim me aeroplan prej Beogradit për Shkup me Bajrush Mjakun dhe Kushtrim Hoxhën. Njëherë aeroplani filloi me u dridhë, pati turbulenca të mëdha, edhe natyrisht fillum me u frikësu. Kushtrimi thojke "Shpresoj që s'kemi me vdekë kësaj rradhe, që të kemi kohë me bë edhe ndonjë vepër patriotike, se kështu thojnë 'Hajt se mirë ua bonën, diqën se në Beograd kanë shku. Hajt se kurgjo s'ish konë puna e tyre'". E në të vërtetë, ka qenë e komplikume, dhe prej distancës të sotit kjo mundet me tingëllu e thjeshtë, por s'ka qenë shumë e thjeshtë. Edhe çështja e stigmës edhe e problemeve të sigurisë. Aktorët dhe njerëzit nuk kanë qenë shumë të sigurtë, sepse ke pasë sulme të vazhdueshme prej mediave, prej kolegëve të komunitetit edhe prej publikut, publikisht e jopublikisht, në të gjitha drejtimet."

14 tetor: Fragmente nga shfaqja ***Flight Over the Kosovo Theatre*** e shkruar nga Jeton Neziraj dhe me regji të Blerta Neziraj, performohen në CZKD gjatë Plenum Krleža, ngjarje teatrale e cila zgjati katër ditë dhe përfshiu performanca, punëtori, ligjërata dhe lexime publike të shkrimeve të produksionit. Pas performancës u mbajtën diskutime për Teatrin Kombëtar të Kosovës dhe çështjen shqiptare në përgjithësi. Moderatorëve Boris Bakal dhe Jeton Neziraj iu bashkuan Nehat Islami dhe anëtarë të tjerë të bordit të redaktorëve të ***Enciklopedisë së Kosovës.***

21 dhjetor: ***Repetitor***, një treshe nga Beogradi që bën muzikë garage rok/post-punk, performojnë në Prishtinë si pjesë e programit të festivalit Skena UP. Kjo treshe është e përbërë nga Boris Vlastelica, Ana-Marija Cupin dhe Milena Milutinoviq.

2012

21 janar: Pas vështirësive me lidershipin e Teatrit Kombëtar të Kosovës, bëhet e nevojshme ndërhyrja nga Ministria e Jashtme e Kosovës, por në fund mbahet premiera e ***Hypermnesia*** në Prishtinë.

Shkurt - Shtator: Në bashkëpunim me fondacionin e pavarur kulturor rajonal Heartefact nga Beogradi, Qendra Multimedia organizon një thirrje të hapur për dramë të angazhuar bashkëkohore në gjuhët serbo-kroat-boshnjako-malaziase dhe shqiptare për autorët nga Kroacia, Bosnja dhe Hercegovina, Mali i Zi, Serbia dhe Kosova. Pas publikimit të asaj thirrjeje në vitin 2011, çmimi i parë iu dha autores nga Kosova, Doruntina Basha, për dramën e saj Gishti, e cila më pas u performua në Beograd, Sarajevë dhe Prishtinë.

12 mars: Serbia merr statusin e kandidates për anëtar të BE-së.

28 prill: Një koleksion i poezive, ***Dog's Lyrics*** nga Milosh Zhivanoviq, përkthehet nga Fadil Bajraj dhe publikohet nga Qendra Multimedia.

21 maj: Tomisllav Nikoliq e mposht Boris Tadiqin në raundin e dytë të zgjedhjeve presidenciale në Serbi.

22 qershor: Irie FM dhe ZAA, dy bende nga Serbia, peformojnë në NGOM Fest në Prizren.

8 shtator: ***PRISHTINË - mon amour*** e bën bashkë një grup njerëzish të ndryshëm të cilët punojnë për tre muaj në një shtëpi me qira të quajtur Baushtellë, me synim që ta ringjallë përkohësisht një sallë të djegur në njërën prej ndërtesave më ikonike të Prishtinës, Pallatin e Rinisë dhe Sporteve (i njohur gjithashtu si Boro Ramizi). Projekti arriti kulmin me ***Ode to Repetition***, një ngjarje e cila zgjati një orë dhe i mblodhi 2,500 vizitorë të cilët ishin dëshmitarë të disa performancave dhe video instalacioneve të prodhuara si rezultat i bashkëpunimit ndërmjet artistëve kosovarë, serbë, zvicranë, gjermanë dhe amerikanë. Ishte ideja e Tobias Bienzit, Rina Kikës dhe Astrit Ismajlit. Ky projekt ishte pararendës i disa bashkëpunimeve të tjera të komunitetit dhe nismave të hapësirës publike të cilat kanë vendosur rrënjët në Prishtinë prej asaj kohe.

31

32

33

34

RINA: "Ka qenë një gazetare serbe e Kosovës e cila më ka marrë në intervistë edhe më ka pytë "Pse i keni zgjedhë dy pjesëmarrëset serbe në projekt? A i keni zgjedhë se janë serbe?" Edhe i kam thënë "Nuk i kemi zgjedhë pse janë serbe, po pse kanë dashtë me marrë pjesë në projekt edhe kanë ardhë me një koncept që iu ka përshtatë projektit." Njerëzit janë njerëz. Nuk duhet me qenë me rëndësi prej cilit vend je ti. Është me rëndësi që na jemi këtu edhe po bëjmë diçka bashkë. Më duket që janë shumë mënyra qysh me shku përpara, edhe kjo është një prej tyne."

10 shtator: I vjen zyrtarisht fundi pavarësisë së mbikëqyrur të Kosovës. Prej vitit 2008, kur Kosova shpalli pavarësinë e saj, 23 shtete anëtare të Bashkimit Europian, Shtetet e Bashkuara të Amerikës dhe Turiqa kishin përbërë Grupin Drejtues Ndërkombëtar (ISG) i cili shërbeu për ta mbikëqyrur pavarësinë e Kosovës.

20 tetor: Kryeministri i Serbisë, Ivica Daçiq, dhe Kryeministri i Kosovës, Hashim Thaçi, takohen në Bruksel, në praninë e Përfaqësueses së Lartë të Bashkimit për Çështje të Jashtme dhe Politika të Sigurisë, Kethrin Eshton.

30 tetor: ***Bent,*** një shfaqje e shkruar nga Martin Sherman, me regji të Andrej Nosov, mban premierën në Teatrin Bitef në Beograd. Në të luajnë Alban Ukaj, Millosh Isailoviq, Strahinja Llackoviq, Nikolla Tomasheviq, Radovan Vujoviq, Boris Ler dhe Branko Cvejiq. Prodhuar nga Heartefact dhe Teatri Bitef, kjo shfaqje trajton temën e homoseksualitetit duke transportuar ambientin origjinal të skenarit nga kampet e nazistëve në Gjermani, te Serbia e kohës moderne.

2 dhjetor: Në raundin e tetë të negociatave ndërmjet Beogradit dhe Prishtinës, arrihet marrëveshje për kontrollin e integruar të lëvizjes së personave dhe mallrave.

11 dhjetor: Shfaqja ***Fluturimi mbi Teatrin e Kosovës*** performohet në CZKD në Beograd.

JETON: Kur kemi shku me ***Fluturimin mbi Teatrin e Kosovës*** njerëzit dhe kritikët kanë thënë që tash mund të besojmë se pavarësia e Kosovës ekziston në realitet, sepse për ta ka qenë e jashtëzakonshme që një shfaqje e ardhur nga Kosova din me qenë kaq kritike për realitetin në Kosovë.

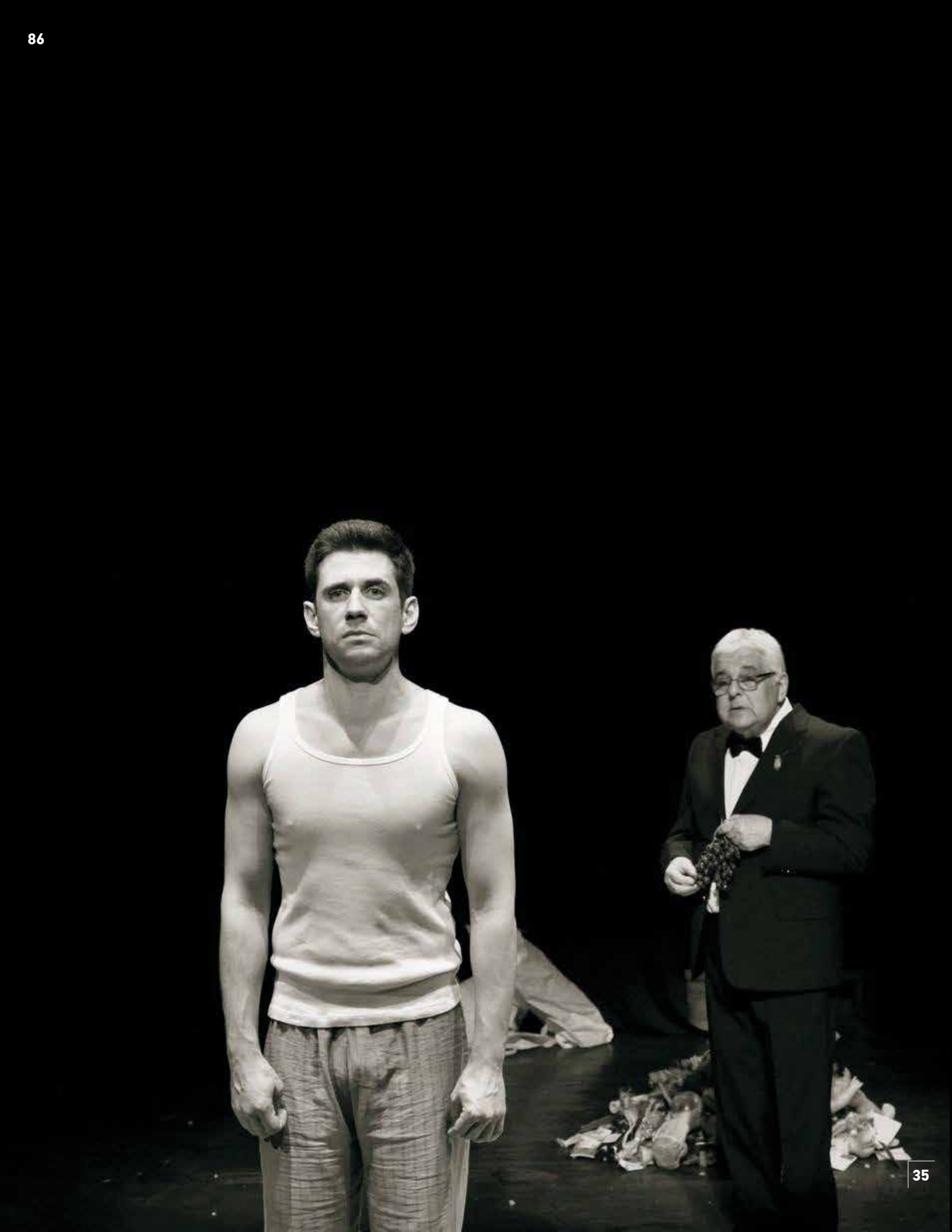

25 dhjetor: Mbahet premiera e dramës ***Gishti*** në Teatrin Bitef në Beograd. Kjo shfaqje u shkrua nga Doruntina Basha, dramaturge nga Prishtina. Regjisore ishte Ana Tomoviq nga Beogradi. Në të, aktoret Jasna Gjurgjiq dhe Milica Stefanoviq luajnë dy gra të cilat e kanë humbur të birin/bashkëshortin, por e vazhdojnë jetën sikur ai ende jeton me to.

DORUNTINA: "Ajo çka më ka pëlqy në krejt këtë përjetim është se dukej si një bashkëpunim i natyrshëm. Domethënë nuk dukej si një bashkëpunim i sforcuar me arsyetimin që është i domosdoshëm ta bëjmë një dialog, është e domosdoshme të takohemi, të bisedojmë edhe të shkëmbejmë përvoja. Por thjesht, ishte një tregim i Kosovës i cili ishte marrë dhe ishte vendosë atje për me u nda me njerëzit e Beogradit. Tash kur e kujtoj, e kujtoj me nostalgji sepse pos premierës, ka qenë për mu edhe një lloj premiere tjetër. Jam njoftu me një Beograd krejt tjetër. Jam njoftu me një Beograd përmes komunitetit të artistave, përmes njerëzve të rinj të cilët ndoshta nuk e di a kisha pasë rast në ndonjë rrethanë tjetër me i taku dhe thjesht më ka pëlqy Beogradi i tillë. Më ka pëlqy më tepër se ai Beogradi që e kam njoftë prej gazetave dhe prej mediave."

2013

19 prill: Të mbështetura nga BE-ja, qeveria e Serbisë dhe Kosovës e përmbyllin Marrëveshjen e Brukselit për normalizimin e marrëdhënieve, por asnjëra palë nuk e nënshkruan. Negociatat u udhëhoqën nga Kryeministri i Serbisë, Ivica Daçiq, dhe Kryeministri i Kosovës, Hashim Thaçi, ndërsa u ndërmjetësuan nga Përfaqësuesja e Lartë e BE-së, Kethrin Eshton.

25 prill: Libri ***Rrëzimi i Kolumbisë*** nga Sasha Iliq përkthehet në gjuhën shqipe nga Anton Berishaj dhe publikohet nga Qendra Multimedia.

Maj: Qendra Multimedia nis bashkëpunimin me KPZ Beton nga Beogradi, duke organizuar Festivalin Ndërkombëtar të Letërsisë ***Polip***, një përpjekje e cila vazhduar prej vitit 2011, në të cilën marrin pjesë shkrimtarë nga rajoni dhe bota. Ky festival përfshin rreth 25 autorë. Nëpërmjet ***Polipit***, Prishtina është një prej shtatë qyteteve në rajon që organizojnë shkrimtarë dhe përkthyes të letërsisë nga ish-Jugosllavia dhe Shqipëria për një program njëmujor të rezidencës, financuar nga Traduki. Disa prej autorëve nga Serbia që kanë marrë pjesë në këtë festival janë: Filip David, Tomislav Markoviq, Millosh Zhivanoviq, Sasha Iliq, Mirosllava Malesheviq, Hana Dalipi dhe Gjorgje Bozhoviq. Qendra Multimedia dhe Beton gjithashtu filluan një seri të përkthimeve të autorëve serbë dhe kosovarë.

39

40

JETON: "Ka qenë hera e parë që autorët serbë kanë lexu publikisht në Prishtinë. Prezenca policore ka qenë e domosdoshme në edicionin e parë, të dytin dhe të tretin. Më vonë, kjo prezencë nuk ka qenë e domosdoshme. Tash është normale që një autor serb të vijë dhe të lexojë në Prishtinë, ashtu siç është normale që një autor të shkojë dhe të lexojë publikisht në Beograd."

16 maj: ***Kafshët e duan atdheun*** nga Arben Idrizi përkthehet në gjuhën serbe nga Shkëlzen Maliqi dhe publikohet nga KPZ Beton.

1 qershor - 24 nëntor: Kosova debuton në ***Bienalen e Artit në Venedik***, e përfaqësuar nga artisti Petrit Halitaj dhe kuratorja Kahtrin Rhomber, e cila e prezanton praktikën e Halilajt si "me rrënjë të thella në kërkimin e vazhdueshëm për atë se çfarë është realiteti dhe si mund të përfaqësohet ai nëpërmjet artit. Kujtimet e tij për një fëmijëri rurale, përvojat personale të tij gjatë luftës, shkatërrimi, Kathrin Rhomberg eksodi dhe zhvendosja, janë bazat e reflektimeve të tij mbi jetën dhe gjendjen njerëzore". Halilaj u shpërblye me një Çmim Special.

6 korrik: ***Threesome,*** një bend nga Serbia, performon në NGOM Fest në Prizren.

8 shtator: Në Bruksel mbahet një takim i ndërmjetësuar nga Përfaqësuesja e Lartë e BE-së, Kethrin Eshton , ndërmjet Ivica Daçiqit dhe Hashim Thaçit. Ata nënshkruajnë marrëveshjen për telekomunikim dhe energji elektrike.

Tetor: Flaka Haliti ekspozon në edicionin e 54-t të ***October Salon*** në Beograd me video instalacionin ***Me, You and everyone we know***, nëpërmjet së cilit kritikon dhunën strukturore të hierarkive tradicionale në botën artistike institucionale.

8 tetor: ***Fluturimi mbi Teatrin e Kosovës*** nga Jeton Neziraj me regji të Blerta Neziraj prezantohet në edicionin e 8 të Festivalit Ndërkombëtar të Teatrit, JoakimInterFest, në Kragujevac, Serbi.

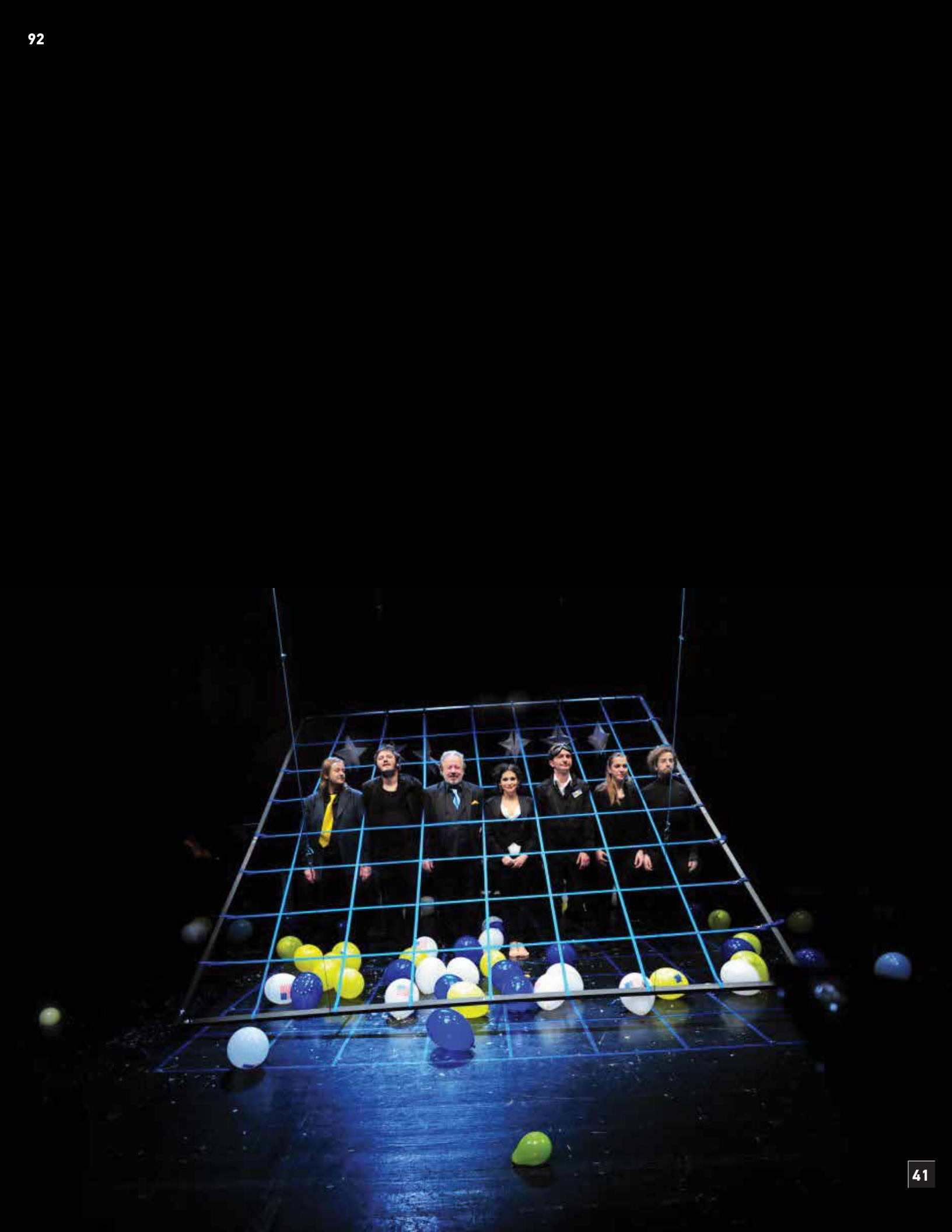

2014

21 janar: Mbahet premiera e shfaqjes së Heartefact, ***Bent,*** në Teatrin Oda në Prishtinë. Kjo shfaqje u prodhua si rrjedhojë e bashkëpunimit me Qendrën për Barazi dhe Liri të komunitetit LGBT në Kosovë (CEL).

16 mars - 27 Prill: Mbahen zgjedhje të parakohshme parlamentare në Serbi. Partia Progresive Serbe fiton me shumicën e votave. Formohet qeveria e re, e udhëhequr nga Kryeministri Aleksandar Vuçiq.

20 mars: ***Fluturimi mbi Teatrin e Kosovës: Antologji e dramës bashkëkohore nga Kosova*** publikohet në Beograd, përfshirë këtu shfaqjet e përkthyera nga Doruntina Basha, Ilir Gjocaj, Xhevdet Bajraj, Jeton Neziraj dhe Visar Krusha. Kjo antologji u redaktua nga Sasha Iliq dhe Jeton Neziraj.

28 mars: Qendra Multimedia nga Prishtina dhe Radionica Integracije nga Beogradi bashkëprodhojnë ***Romeo and Juliet,*** me regji të Miki Manojlloviqit, një adaptim nga shfaqja klasike e Shekspirit, e interpretuar nëpërmjet prizmës së konfliktit shqiptaro-serb. Në këtë shfaqje përfshihen aktorë nga Beogradi, Prishtina, Shkupi dhe Sarajeva. Performohet në gjuhët serbe dhe shqipe. Përveç mbështetjes nga fondacionet dhe ambasadat e huaja, ky produksion financohet në masë të vogël nga qeveritë e Serbisë dhe Kosovës pa kushte. Kjo llogaritet si shenjë se dialogu politik ndërmjet dy vendeve në Bruksel ka ndikuar te formimi i një klime më të favorshme për normalizim të qetë të bashkëpunimit zyrtar kulturor, i cili është praktikisht joekzistent.

JETON: "Në të vërtetë, projekti nuk ka qenë i kollajshëm. Ka qenë shumë sfidues edhe në aspektin politik edhe në aspektin teknik të infrastrukturës dhe të organizimit. Ishin rreth 20 e kusur persona në projekt, përfshirë këtu edhe aktorë nga Kosova dhe Serbia. Interesimi i aktorëve të Kosovës ka qenë i jashtëzakonshëm. Për herë të parë këtu, në Qendrën Multimedia, kanë ardhë prej Mitrovicës së veriut për me provu për audicion. Popullariteti ka qenë i madh për faktin që ishte i përfshirë Miki Manojloviq, legjendë e filmit, por edhe ardhja e Uliksit i ka dhënë njëfarë balanci shfaqjes. Për të gjithë ata që kanë pasë dyshime, prezenca e tij ka qenë jashtëzakonisht e dobishme. Edhe si aktor fantastik, por edhe si personalitet. Si djali i Bekim Fehmiut, por edhe si njeri që qëndron mes dy shoqërive, serbe dhe shqiptare."

16 prill: ***Shembja e Jugosllavisë, Kosova dhe rrëfime të tjera: Një dialog mes Shkëlzen Maliqit dhe Baton Haxhiut*** publikohet në Beograd nga RK Links & Mostart, përkthyer në gjuhën serbe nga Anton Berishaj.

5 maj: T. Marković, ***Time of Death and Entertainment,*** publikohet nga Qendra Multimedia, e përkthyer nga Fadil Bajraj.

28 maj: Shfaqja ***Peer Gynt*** nga Kosova, e shkruar nga Jeton Neziraj, me regji të Robert Jelinek, performohetn në CZKD nga Ema Andrea, Besnik Krapi, Jonas Sjörgen dhe Charles Toulouse.

8 qershor: Mbahen zgjedhjet parlamentare në Kosovë. PDK me partnerët e koalicionit fitojnë më së shumti vota. Megjithatë, rezultatet e ngushta dhe rivaliteti ndërmjet partive politike nuk lejon formimin e ndonjë koalicionit qeveritar në Kuvend. Partitë e tjera të shqiptarëve të Kosovës të cilat janë të përfaqësuara në Kuvend - LDK, AAK, Lëvizja Vetëvendosje, Nisma Social Demokratike - krijojnë një koalicion paszgjedhor dhe bllokojnë krijimin e qeverisë nëpërmjet ankesave procedurale.

18 - 28 shtator: Mbahet në Beograd edicioni i parë i festivalit ***Mirëdita, dobar dan!*** i cili prezanton skenën kulturore të Kosovës. Përfshihet një koncert nga këngëtarja e muzikës xhez, Rona Nishliu nga Kosova. Në festival përfshihen edhe performancat teatrale ***Dilerët*** nga Bekim Lumi dhe ***Oh Good Days*** nga Kushtrim Balaj, si dhe disa debate dhe prezantime në të cilat paraqiten Blerta Zeqiri, Nora Ahmetaj, Shkëlzen Gashi, Natasha Kandiq, Llazar Stojanoviq, Milenko Dereta, Fahri Musliu, Parlote Muzlijaj, Shpëtim Selmani, Toma Markoviq, Vladiimir Arsenijeviq, Ana Pejoviq, Shpend Kursani, Rron Gjinovci, Kushtrim Koliqi, Maja Stojanoviq dhe Dragan Popoviq.

14 tetor: Një ndeshje futbolli ndërmjet Serbisë dhe Shqipërisë në Beograd ndërpritet kur një dron me flamurin shqiptar hyn në fushë. Përcillet me përleshje.

JETON: "Tensionet shtohen kurdo që ka ndonjë ngacmim politik si ai i dronit. Por, në rrethana ku nuk janë duke ndodhë lojëra politike anash, shkëmbimi kulturor ndodh gati se normalisht."

7 dhjetor: Në CZKD mbahet promovimi i librit ***The collapse of Yugoslavia and other political stories, A dialogue between Shkëlzen Maliqi and Baton Haxhiu.***

9 dhjetor: Pasi Isa Mustafa i LDK-së e braktis koalicionin e opozitës dhe bën marrëveshje me Hashim Thaçin, votohet një qeveri e re kosovare me Mustafën si Kryeministër. Thaçi merr rolin e Zëvendëskryeministrit dhe Ministrit të Jashtëm.

18 dhjetor: Hapet ***The Bogujevci - a visual history*** në Qendrën Kulturore në Beograd. Në këtë ekspozitë dokumentohet historia e masakrës së familjes Bogujevci të Podujevës, siç u përjetua nga tre anëtarët e kësaj familje të cilët arritën të mbijetojnë: Saranda, Jehona dhe Fatoni. Në këtë ngjarje merr pjesë Kryeministri Ivica Daçiq, i cili deklaroi se krimet e kryera nuk u kryen në emër të shtetit serb. Dhjetëra protestues përpiqen ta ndërprejnë ekspozitën.

ELI: "Jashtë objektit ishte një turmë e madhe që kishin ardhë me protestu kundër ekspozitës dhe ishin vulgare, të dhunshme. Ishte shumë e bukur sepse policia e Serbisë na mbronte."

NITA: "Saranda e ka trajtimin interesant edhe e bën në një mënyrë shumë të mirë duke e vendosë atë në rrafshin personal. Kjo ta bën me dije se sa ngjarjet të cilat vendosen në makronivele janë pjesë e përditshmërisë, e përvojave individuale edhe e përvojave të një qyteti ose një fshati ose një familje. Ato duhen me u kujtu për shkak se duhemi me qenë në gjendje me identifiku ndërtimin e një rendi i cili synon dhunë, i cili arsyeton dhunë, i cili legjitimon dhunë edhe synon marrje të pushtetit nëpërmjet taktikave të tilla."

2015

27 - 31 mars: ***Serbia and Kosovo: Intercultural Icebreakers,*** një program i Komitetit të Helsinkit për të Drejtat e Njeriut në Serbi, i mban dy seminare, një në Beograd dhe një në Prishtinë, në të cilat mbledhen 25 të rinj nga të dy vendet të cilët janë aktivë në fushat e artit dhe kulturës, për të diskutuar për të drejtat e njeriut, kulturën, multikulturalizmin, zgjidhjen e konfliktit nëpërmjet artit dhe pop kulturës, artin si vegël për ndryshim në shoqëri, dhe kulturën e rezistencës. Ky projekt synon t'i rinovojë lidhjet e vjetra dhe të krijojë lidhje të reja në mesin e rinisë, qarqeve akademike dhe artistike, mediave dhe organizatave të shoqërive civile në Beograd dhe Prishtinë përkatësisht, duke kontribuar kështu në dialog, pajtim dhe normalizim ndërmjet dy shoqërive.

14 maj: Komandanti i lëvizjes çetnike në Luftën e Dytë Botërore, Dragoljub Drazha Mihajlloviq, rehabilitohet nga një vendim i Gjykatës së Lartë në Beograd, e cila anulon vendimin e vitit 1946 që dënoi Mihajlloviqin me vdekje nga skuadra e pushkatimit për bashkëpunim me okupuesit fashistë.

1 qershor: Në Beograd nis gjykimi për vrasjen e gazetarit dhe pronarit të gazetës Dnevni Telegraf, Sllavko Quruvija.

1 - 26 qershor: Nis programi ***Serbia and Kosovo: Intercultural Icebreakers*** në festivalin ***Muaji i Prishtinës në Beograd*** me një shfaqje të filmit të Lindita Zeqirajt, ***Balcony.*** Pas shfaqjes mbahet një diskutim mbi temën "Kinematografia Kosovare dhe Serbe: Paralelet dhe Mundësitë". Në të folën Stevan Filipoviq, Ognjen Glavoniq, Ismet Sijarina, Arian Krasniqi dhe Bujar Kabashi. Programi i festivalit vazhdon me një ekspozitë të punimeve nga Rron Qena, Shpend Havolli, Tadi dhe Linda, një diskutim për temën "Çfarë po shkruajnë ata për ju? Sa kemi njohuri për letërsinë dhe kulturën e fqinjit tonë?". Në këtë diksutim morën pjesë Sasha Iliq, Jasna Dimitrijeviq, Gëzim Aliu dhe Albatros Rexhaj. Gjithashtu shfaqet filmi ***The Poor*** nga Genc Berisha, mbahet një koncert me bendin Gillespie, një ekspozitë e artistëve Art Haxhijakupi, Dardan Zhegrova dhe Artan Hajrullahu, si dhe një diskutim mbi temën "Teatër me Përgjegjësi Sociale në Kosovë dhe Serbi", në të cilin morën pjesë Zllatko Pakoviq, Zana Hoxha Krasniqi dhe Goran Cvetkoviq. Gjithashtu u mbajt diskutimi për "Pozitën e grave dhe vlerat patriarkale në kulturë dhe art", me Jelena Vishnjiqin, Ivana Smilaniqin, Lura Limanin dhe Vjollca Krasniqin. Festivali u mbyll me një koncert të Shpat Dedës. Ati iu bashkuan në skenë Ilir Bajri, Nesim Maxhuni dhe Fatjon Miftaraj. Ngjarjet u mbajtën në CZKD, galerinë HUB, Dom Omladine, dhe qendrat kulturore REX dhe GRAD.

3 - 8 qershor: Mbahet edicioni i dytë i festivalit ***Mirëdita, dobar dan!*** në Beograd, në Dom Sindikata, Belgrade Youth Center, Media Center, Ceremonial Hall of the Jewish Community, Ben Akiba Comedy Club, Human Rights House, Vuk Theatre, Impact Hub dhe CZKD. Festivali zgjat 6 ditë dhe përfshin shfaqjen e filmit Tri Dritare dhe një Varje nga Isa Qosja i cili trajton fatin e grave të cilat u përdhunuan gjatë luftës në Kosovë. Disa nga ngjarjet tjera ishin: një koncert nga Edona Reshitaj, ndejë me përzgjedhësit e Radio URBAN FM të Prishtinës, një performancë e ***Shopping and Fucking*** me regji të Fatos Berishës, shfaqje të filmave ***Silence*** nga Bekim Guri, ***Kolona*** nga Ujkan Hysa, ***If We Can Do It We Will Do It*** nga Genc Berisha, dhe ***There is light inside*** nga Rea Surroi dhe Dardan Selimaj, si dhe promovimi i librit ***Billionaire*** nga Veton Surroi.

12 qershor: Sponsoruar nga Presidentja e Kosovës, Atifete Jahjaga, dhe prodhuar nga Anna Di Lellio, instalacioni ***Thinking of You*** nga artistja Alekta Xhafa-Mripa shfaq 5,000 fustane në stadionin futbollistik të Prishtinës - fustane të mbledhura nëpërmjet një fushate e cila u organizua nga grupet e të drejtave të grave. Ky instalacion adreson stigmatizimin e viktimave të përdhunimit gjatë kohës së luftës në Kosovë. Organizata Botërore e Shëndetësisë dhe Qendra për Kontroll të Sëmundjeve, e bazuar në SHBA, ka vlerësuar se rreth 20,000 gra u përdhunuan gjatë periudhës 1997-1999.

29 qershor: Në Kosovë mbahet premiera e ***Gishtit,*** e shkruar nga Doruntina Basha dhe me regji të Erson Zymberit. Luajnë Irena Cahani dhe Teuta Krasniqi.

13 korrik - 23 gusht: Nis faza e hulumtimit për ***Baushtellë: Balkan Temple.*** Ky projekt artistik i cili udhëton nëpër Prishtinë, Beograd dhe Cyrih për disa muaj, nxit reagime ndaj pyetjes: Në çka beson? Është pasardhës i ***PRISHTINË - mon amour,*** dhe drejtohet nga Tobias Bienz në Cyrih, Rina Kika dhe Arbër Salihu në Prishtinë, dhe Dragan Simeunoviqi e Sandra Tomiqi në Beograd. Disa nga artistët pjesëmarrës nga Kosova dhe Serbia ishin Dardan Zhegrova, Tomor Kuçi, Edona Vatoci, Brilant Pireva, Dion Geci, Ivana Ranisavleviqi, Nadja Jovanoviqi, Sonja Radakoviqi dhe Stefan Stojanoviqi. Në fazën e parë të projektit, artistët kishin për detyrë t'i hulumtonin sistemet e tyre të besimit nëpërmjet angazhimit me njëri-tjetrin si pjesë e një komuniteti udhëtues dhe pjesëmarrjes në ngjarje të hulumtimit në këto tri qytete. Disa nga ngjarjet e dalluara ishin hapja e ekspozitës së parë personale të punimeve të artistit kosovar Rron Qena në Galerinë Inex në Beograd; një koncert në të cilin performuan muzikantët e Prishtinës, Tomor Kuçi, Visar Kasa, Edona Vatoci, Arbër Salihu, Blerta Kosova dhe Bardhyl Salihu, dhe një bend lokal i quajtur Zaokret, në Qendrën Kulturore GRAD në Beograd; dhe një koncert nga bendi i Beogradit, Svermirci, në Dit e Nat në Prishtinë.

RINA: "Ka qenë e rëndësishme që për ato muaj sa ka vazhdu Baushtella, gjithkush me kontribu në mënyrën e vet edhe me përgatitë ushqim, me i la enët, me i ndihmu tjetrit me bo diçka, edhe m'duket ajo e krijon njëfarë ndjenje të komunitetit edhe njerëzit janë më të afërt me njëri-tjetrin. Mandej është Stefani, ose është Brilanti, ose është Edona, po nuk është që tash domosdoshmërisht është 'Edona e Kosovës' ose 'Stefani i Novi Sadit'"

3 gusht: Kuvendi i Kosovës miraton legjislacionin që shtron rrugën për formimin e Dhomave të Specializuara të cilat do të shërbejnë për gjykimin e akuzave për krime të luftës të kryera nga ish-pjesëtarët e Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës nga janari i vitit 1998 deri në dhjetor 2000. 82 nga 120 deputetë votojnë për krijimin e Gjykatës, e cila do të jetë e vendosur në Hagë, Holandë.

12 gusht: Marija Ristiq, gazetare nga Beogradi, e mban në Dokufest premierën e dokumentarit të saj hulumtues të metrazhit të gjatë, ***The Unidentified.*** Ky dokumentar eksploron dëshmitë prapa historive të komandantëve serbë të cilët orkestruan disa prej sulmeve më brutale gjatë luftës në Kosovë dhe të cilët ende nuk janë ndjekur penalisht. "Institucionet serbe, ato kulturore, nuk duan ta shfaqin filmin. Ne nuk arritëm ta shfaqim në Beograd, sepse askush nuk po na huazon një vend për ta shfaqur", thotë Ristiq për Kosovo 2.0.

25 gusht: Kryeministri i Serbisë dhe ai i Kosovës, Aleksandar Vuçiq dhe Isa Mustafa, i nënshkruajnë katër marrëveshje në Bruksel, të cilat kanë për synim normalizimin e marrëdhënieve ndërmjet dy vendeve. Marrëveshjet e arritura kanë të bëjnë me Asociacionin e Komunave me Shumicë Serbe, energjinë elektrike, telekomunikimin dhe heqjen e pengesave në urën që ndan Mitrovicën në pjesët serbe dhe shqiptare. Njëkohësisht nënshkruhet marrëveshja për demarkacionin e kufirit ndërmjet Kosovës dhe Malit të Zi. Opozita në Kosovë e sulmon ashpër qeverinë për këto dy marrëveshje, duke vlerësuar se është kryer tradhëti ndaj kombit.

26 gusht - 16 shtator: ***Një Muaj i Beogradit në Prishtinë,*** një festival i organizuar si pjesë e programit Serbia and Kosovo: ***Intercultural Icebreakers,*** nis me shfaqjen e filmit të Vuk Rashumoviqit, ***No One's Child,*** në Kino ABC. Gjatë muajit të festivalit organizohen disa ngjarje në lokacione të ndryshme si Teatri Oda, Modelariumi i Fakultetit të Arkitekturës, Qendra e BE-së për Informim, Galeria e Fakultetit të Arteve dhe MHz Club.

Disa nga ngjarjet janë: një koncert nga një bend serb i rokut alternativ, Lira Vega; një debat i titulluar Arti Rrugor në Serbi dhe Kosovë, në të cilin morën pjesë artiste rrugore nga të dy vendet, dhe i cili u mbajt në galerinë e Fakultetit të Arkitekturës; shfaqja e filmit të shkurtër të animuar, ***Rabbitland,*** nga Ana Nedelkoviq dhe Nikola Majdak Jr; një debat mbi Artin dhe Animimin Rrugor me panelistët Rron Bajri, Tak, Lortek dhe Tkv; një debat mbi temën Migrimi dhe Kultura me panelistët Marko Grba, Jovana Vukoviq, Hajrullah Çeku, Marko Cvetkoviq dhe Blagoje Nedelkoviq/Goran Grubishiq.

5 shtator: ***Projekti Baushtellë: Balkan Temple*** arrin kulmin me tri performanca gjashtëorëshe, nga një në secilin prej tri qyteteve. Performanca në Prishtinë mbahet në kampusin e Universitetit të Prishtinës.

48

49

RINA: Një prej veprave që ma ka ngjethë mishin në Baushtellë ka qenë performanca e Ivanës në Bibliotekën Kombëtare të Kosovës, ku ajo i ka shkrujtë tri fjalë të ndryshme në tri gjuhë (shqip, serbisht, anglisht) në lëkurën e saj me një brisk. Ideja e saj ka qenë që Kosova edhe Serbia nuk janë tu komuniku boll me njëra-tjetrën edhe nuk janë tu i thonë disa sende që janë bazike qysh është fjala 'të du', 'më fal' edhe 'faleminderit'.

Gjatë ***PRISHTINË - mon amour*** kemi kalu te kampusi universitar edhe Tobias e ka pa kishën ortodokse serbe edhe ka thënë 'Këtu duhet me e bë projektin e ardhshëm.' Mbas 2 vjetëve, na e kemi marrë lejen për me shfrytëzu kampusin e Universitetit të Prishtinës, për shkak se e kemi ditë që është e pamundshme me marrë lejen me shfrytëzu objektin e kishës mrenda. Kemi vendosë që me shtendosë edhe me e neutralizu atë objekt tu e bë një performancë artistike me serbë, shqiptarë edhe me zvicranë. Osht objekt shumë i madh, në mes të qytetit, që krejt njerëzit e injorojnë kur kalojnë andej. Edhe politikanët nuk dojnë me u marrë me të. Sa herë që del si temë, është njëfarë teme shumë e ndjeshme dhe kontraverse sepse kryqin e kishës e kanë qitë gjatë kohës kur kanë qenë bombardimet e NATOS-s. Ngjall shumë ndjenja negative edhe për këtë arsye dojshim gjithqysh me bë diçka me atë kishë. Në fund na u ka thy zemra gjatë procesit, për shkak se kemi vendosë me projektu në kishë për me sinjalizu që osht një hapësirë aty që nuk është tu u folë, mirëpo 2-3 ditë para performancës ka ardhë Policia e Kosovës me 20 policë a më shumë edhe na kanë kërcënu që kanë me na e ndërpre komplet lejen për shfrytëzimin e hapësirës, edhe pse na kishim punu 1 vjet për me i siguru krejt lejet e mundshme. Pse? 'Se jeni shumë afër kishës, duheni me u largu 50 metra. Kjo kishë nuk mundet me u shfrytëzu.' Çka je tu bo nëse je tu projektu diçka? Na mandej vendosëm që nuk dojshim me bo mediatike këtë punë, për shkak se na nuk ishim mbledhë aty për me sforcu dhe me shumëzu atë tension rreth kishës, po ishim mbledhë aty për me hekë atë tension. Në fund e humbëm shansin për me arritë atë qëllim që e patëm në lidhje me objektin. E lamë për herën e ardhshme. Ndoshta ka me na ra rasti prapë për me provu me bo najsen qashtu."

12 shtator: Performanca Baushtelle: Balkan Temple në Beograd mbahet në kalanë Kalemegdan.

RINA: "Na e kemi pasë njëfarë droje se çka është tu dashtë Brilanti me projektu edhe ia patëm çu një sigurim me i ndejtë afër. Në atë kohë, ai ka qenë me një periudhë të jetës që ka qenë shumë tu menu për ekonominë botërore edhe për sistemin ekonomiko-shoqëror edhe e ka pasë idenë që me e marrë shumën e njejtë të tre valutave të të tri vendeve (euron, dinarin, frangën zvicrane) edhe i ka shkri monedhat, edhe i ka bë tri masa që kanë dalë në forma edhe peshë të ndryshme. Ato të trijat i ka lidhë me një lis edhe i ka sillë, edhe mbrapa saj ka qenë muri i Kalemegdanit ku e ka projektu njëfarë video ku në fillim i sheh tre pasaportat e të tre vendeve, edhe pasaporta e Kosovës është njëra prej tyre. Nuk muj me thënë që nuk kishin reagu njerëzit gjithkund, po në rastin tonë, ku 6 orë ka qenë tu shku ai projektim, nuk ka pasë ndonjë reagim."

22 shtator: Partitë opozitare fillojnë ta parandalojnë funksionimin e Kuvendit të Kosovës duke bllokuar podiumin, duke hedhur vezë dhe ujë drejt Kryeministrit Mustafa dhe anëtarëve të tjerë të qeverisë, dhe në fund duke përdorur gaz lotsjellës për t'i larguar deputetët nga salla. Opozita kërkon që dy marrëveshjet e arritura në Bruksel të anulohen.

8 nëntor: Qendra Multimedia dhe CZKD bashkëprodhojnë performancën teatrale dokumentare ***Enciklipedia e të Gjallëve,*** e shkruar nga Jeton Neziraj dhe Zllatko Pakoviq, i cili është edhe regjisori i saj. Kjo shfaqje dygjuhëshe, e performuar nga aktorët e Prishtinës dhe Beogradit, premierën e pati në CZKD në Beograd dhe u performua një javë më vonë në Prishtinë.

JETON: "***Enciklopedia e të Gjallëve*** ka qenë projekt pak më politik dhe ndoshta ka shku më thellë në këto relacionet serbo-shqiptare. Ka trajtu, në thelb, atë hegjemoninë serbe ndaj shqipëtarëve nga një perspektivë historike."

9 nëntor: Kosova aplikon për anëtarësim në Organizatën e Kombeve të Bashkuara për Arsim, Shkencë dhe Kulturë (UNESCO) por dështon pasi i mbledh 3 vota më pak se 95 votat e nevojshme për miratim. Kjo përpjekje për anëtarësim dështoi pjesërisht për shkak të fushatës së ashpër serbe kundër anëtarësimit të Kosovës.

20 nëntor: ***Tre Pyetje – Triponi,*** një projekt bashkëpunues i cili ekzaminon temën e shkëmbimit ndërkulturor, marrëdhënieve të ndërsjella, dallimeve, paragjykimeve dhe fenomeneve të tjera shoqërore të cilat ndikojnë tek marrëdhëniet ndërmjet Kosovës dhe Serbisë, rezulton në një ekspozitë dhe performanca nga artistët Stefan Stojanoviq dhe Milica Novakoviq, organizuar nga Qendra Multimedia në Prishtinë. Kjo ngjarje u organizua nga ***Serbia and Kosovo: Intercultural Icebreakers.***

7 dhjetor: Gjykatat e Beogradit nisin procedurën për ta rehabilituar Millan Nediqin, Kryeministrin e qeverisë kukull të instaluar nga nazistët në Serbi gjatë Luftës së Dytë Botërore.

13 dhjetor: Shfaqja ***War in Times of Love*** e Jeton Nezirajt, me regji të Blerta Nezirajt, performohet në CZKD. Kjo shfaqje është tragjikomedi. Ngjarja zhvillohet në një sallon ondullimi ku katër gra ndajnë tregime për dashuri, e përvojat e tyre të luftës dallohen nën to.

23 dhejtor: Gjykata Kushtetuese e Kosovës merr vendimin se zbatimi i marrëveshjes për Asociacionin e Komunave me Shumicë Serbe nuk është në përputhje me frymën e kushtetutës së Kosovës.

2016

9 janar: Protestat bëhen të dhunshme në rrugët e Prishtinës, ku disa protestues përdorin koktej molotov kundër policisë, e policia përdor gaz lotsjellës për t'i shpërndarë protestuesit. Kjo protestë u thirr nga tri partitë opozitare - LVV, AAK dhe Nisma - të cilat e kundërshtojnë marrëveshjen për Asociacionin e Komunave me Shumicë Serbe dhe marrëveshjen për demarkacionin e kufirit me Malin e Zi.

13 shkurt: ***Servis,*** një grup avangard i DJ-ëve, producentëve, organizatorëve të ngjarjeve, artistëve multimedialë dhe kllaberëve nga Kosova organizojnë ngjarjen e parë të muzikës elektronike ***Tour of the Balkans.*** Në listën e performuesve përfshihen ***Dead Ravers Society*** dhe ***SAUD*** nga Beogradi. Prej atëherë, ngjarjet e Servis i kanë pritur disa akterë të ndryshëm të skenës elektronike serbe, përfshirë këto ***DNO MORA, KÑR LIVE*** dhe ***MARKO MILOSAVLJEVIC***, në ngjarje të organizuara në Bahnhof Prishtina, Zone Club dhe Badovc Lake.

26 shkurt: Hashim Thaçi zgjedhet President i Kosovës nga Kuvendi. 71 deputetë votojnë pro. Zgjedhja e tij ndodh në raundin e tretë, pasi në dy raundet e para Thaçi nuk arriti t'i mbledhë 81 votat e kërkuara. Protesta të dhunshme shpërthejnë jashtë Paralamentit gjatë votimit. Mbështetësit e opozitës hedhin koktej molotovi drejt ndërtesës dhe policia përdorë gaz lotsjellës për t'i shpërndarë protestuesit.

24 mars: Në TPNJ, Radovan Karaxhiqi shpallet fajtor për gjenocid dhe krime kundër njerëzimit gjatë luftës në Bosnjë. Dënohet me 40 vite burgim.

4 maj: Komisioni i BE-së propozon udhëtim pa viza për qytetarët e Kosovës. Dy kushte mbesin për ta mundësuar lëvizjen e lirë të kosovarëve në zonën Schengen; Kosova duhet ta ratifikojë marrëveshjen e kufirit me Malin e Zi dhe ta intensifikojë luftën kundër krimit të organizuar dhe korrupsionit.

5 maj: Përkthimi në gjuhën shqipe i ***Didara:*** Life Story of a ***Woman from Prizren*** nga Mirosllava Malesheviq publikohet nga Qendra Multimedia.

Pranverë / Verë: Shfaqja ***Enciklopedia e të gjallëve*** nga Zllatko Pakoviq botohet nga CZKD dhe Qendra Multimedia si libër në gjuhët shqipe, serbe dhe angleze.

1 - 4 qershor: Festivali i përvjetshëm ***Mirëdita, Dobar Dan!*** mbahet në Beograd në Belgrade Youth Center, Media Center, UK Parobrod dhe CZKD. Hapja e festivalit shënon 80-vjetorin e lindjes së Bekim Fehmiut, dhe përcillet me shfaqjen e filmit ***Babai*** të Visar Morinës. Në ditët në vijim mbahet promovimi i librit ***Këm¨ët e Gjarprit*** nga Veton Surroi, dhe më pas një diskutim për institucionet politike në Ballkan; një koncert nga Besa Llugiqi dhe Lirika Pula-Kasapolli; një debat mbi temën Kosova dhe Serbia në media; hapja e ekspozitës së Blerta Surroit; shfaqja e xhirimeve gjatë prodhimit të projektit ***Thinking of You*** nga Anna Di Lellio dhe Fitim Shala, që dokumenton një instalacion artistik nga Alketa Xhafa Mripa për të mbijetuarit e dhunës seksuale të kohës së luftës, dhe një debat për viktimat gra të luftës.

15 qershor: ***Cultural Shok,*** një ekspozitë e organizuar në UK Parobrod në Beograd si pjesë e programit të Komitetit të Helsinkit për të Drejtat e Njeriut, ***Serbia and Kosovo: Intercultural Icebreakers,*** prezanton një grup të artistëve nga dy shtetet nëpërmjet instalacioneve multimediale të frymëzuara nga përvojat e tyre të njoftimit me njëri-tjetrin dhe kulturat e tyre përkatëse.

17 qershor: Shfaqja ***Remains*** e shkruar nga Vuk Boshkoviqi, me regji të Andrej Nosovit dhe e prodhuar nga Heartefact dhe Festival Dev9t, e mbanë premierën në Stara Ciglana në Beograd. ***Remains*** ndjek historinë e marrëdhënieve intime të cilat pengohen nga hetimet për krime të luftës të kryera nga një batalion i ushtrisë serbe kundër civilëve shqiptarë në Kosovë.

15 korrik: Dokufest dhe Drugstore, një klub i natës dhe hapësirë kulturore në Beograd, nisin bashkëpunimin me shfaqje të një selekcioni nga programi i filmave të shkurtër dhe dokumentarë i festivalit, në të cilin përfshihet ***Our Bride*** e Yll Çitakut.

8 gusht: Formohet Qeveria e re e Serbisë, e drejtuar nga Aleksandar Vuçiqi. Pjesa më e madhe e ministrave nga qeveria e kaluar i ruajnë pozitat e tyre.

12 gusht: Tre DJ rezidentë të Drugstore, Bane, Vitanov dhe Ali Guney, performojnë për audienën në Prizren gjatë ngjarjes DokuNights në Dokufest.

15 dhjetor: Sindikata Ndërkombëtare e Telekomunikimit i cakton Kosovës kodin zonal +383, në përputhje me marrëveshjen e telekomunikimit ndërmjet Serbisë dhe Kosovës.

31 dhjetor: Leo Lumezi, anëtar i kolektivit kosovar ***Servis,*** është pjesë e performuesve për ngjarjen e vitit të ri në klubin e natës Drugstore në Beograd.

2017

4 janar: Me një urdhërarrest të Serbisë, INTERPOL-i e ndalon Ramush Haradinajn në Francë, duke e akuzuar atë për krime të luftës. Serbia kërkon ekstradimin e Haradinajt në Beograd. Në fund, gjykata franceze e liron Haradinajn në prill, por arrestimi i tensionon marrëdhëniet ndërmjet Kosovës dhe Serbisë. Dy muaj më vonë, Kuvendi i Kosovës miraton një rezolutë e cila e ndalon dialogun për normalizim të marrëdhënieve.

14 janar: Tensionet ndërmjet dy vendeve eskalojnë pasi një tren i dekoruar me sllloganin "Kosova është Serbi" të përkthyer në 21 gjuhë niset nga Beogradi për në Kosovën veriore. Nis një luftë fjalësh pasi ndalet treni në Rashkë, me akuza nga autoritetet e të dy palëve.

2 prill: Mbahen zgjedhjet presidenciale në Serbi, me 11 kandidatë në garë. Pas disa ditëve të shqyrtimit në Komisionin Zgjedhor të Republiëks dhe zgjedhje të përsëritura në disa vendvotime, Kryeministri Aleksandar Vuçiq shpallet fitues i garës presidenciale. E nis mandatin më 31 maj.

3 prill: Nisin protestat kundër regjimit në Serbi për shkak të makinacioneve zgjedhore, kontrollit të mediave dhe shfuqizimit efektiv të opozitës. Këto protesta bëhen protestat më të mëdha prej kohës së protestave që rrëzuan Millosheviqin në vitin 2000.

31 maj: Organizohet një debat publik i quajtur ***Kulturë Përtej Kombësisë*** në Fakultetin e Arteve në Prishtinë si pjesë e ***Serbia and Kosovo: Intercultural Icebreakers.*** Pjesë e folësve janë Ismet Sijarina dhe Burbuqe Berisha, regjisorë nga Kosova, dhe Aleksandra Gjuriq-Bosniq, kulturologe nga Serbia.

31 maj - 3 qershor: Hapet edicioni i katërt i festivalet ***Mirëdita, Dobar Dan!*** në Belgrade Youth Center. Zgjat 4 ditë dhe mbahet në Belgrade Youth Center, Media Center dhe CZKD. Nis me një perofrmancë nga Fitore Berisha, Revolt Against Violence. Ceremonia e hapjes drejtohet nga Alban Ukaj, dhe shfaqet filmi i nominuar për çmimin Oscar, ***Shok.*** Në ditët e ardhshme, programi i festivalit përfshin një debat për Bashkëpunim dhe shkëmbime kulturore ndërmjet Kosovës dhe Serbisë; shfaqjen e filmit ***Zonjusha*** nga Genc Berisha; promovimin e librit të kujtimeve ***I Wanna be heard*** i cili përfshin tregime të grave që i mbijetuan torturës gjatë luftës së fundit në Kosovë; një xhez koncert nga Visar Kuçi trio, promovimin e librit ***Serbët dhe Shqiptarët gjatë shekujve*** nga Petrit Imami; shfaqje ne filmit ***Vajzat shqiptare janë motrat tona*** nga ForumZFD, BIRN Kosovo dhe Shoqata e Gazetarëve të Pavarur në Vojvodinë; një performancë të A play with four actors and some pigs and some cows and some horses and a prime minister and a Milka cow and some local and international inspectors me regji të Blerta Nezirajt, dhe një performancë nga DJ duo Tandem, i përbërë nga Oda Haliti dhe Blerta Kosova.

53

54

11 qershor: Mbahen zgjedhjet parlamentare në Kosovë. Një koalicion ndërmjet PDK-së, AAK-së dhe Nismës, fiton pjesën më të madhe të votave, dhe pas tre muajve duke u përballur me vështirësi për ta formuar qeverinë, arrihet një marrëveshje me Listën Serbe dhe koalicioni merr pushtetin me Haradinajn si Kryeministër. Kjo e forcon pozitën e Listës Serbe në politikën e Kosovës.

13 qershor: Një diskutim publik i quajtur ***Liria e Shprehjes dhe Ndërkulturalizmi*** mbahet në Human Rights House në Beograd. Pjesë e panelit janë artistë dhe punëtorë të kulturës nga Kosova dhe Serbia, përfshirë këtu Florent Mehmetin, drejtorin dhe kreun e Teatrit Oda në Prishtinë, Blerat Zeqirin, regjisore dhe skenariste, dhe Ognjen Glavoniqin, regjisor. Paneli u moderua nga kulturologja Aleksandra Bosniq. Kjo ngjarje është pjesë e programit ***Serbia and Kosovo: Intercultural Icebreakers.***

22 qershor: Drugstore dhe Dokufest vazhdojnë bashkëpunimin nëpërmjet shfaqjes së një filmit dokumentar në Drugstore Garden në Beograd.

29 qershor: Formohet qeveria e re e Serbisë me Ana Brnabiqin si Kryeministre.

5 gusht: DokuNights në Dokufest prezanton një performancë live me Sleeparchive dhe DJ performanca nga Regen dhe Andrea HZ, në një ngjarje të organizuar nga Drugstore.

14 tetor: Qendra e komunitetit ***Termokiss*** në Prishtinë, në bashkëpunim me Patrik Ukiqin, organizon një punëtori për modular synths me Jan Nemeçekun dhe Branislav Jovançeviqin, si dhe një punëtori për VJ me Milena Manojloviqin / Kišobran. Pas punëtorisë performojnë RRETH dhe STEPNIAK nga Serbia.

18 - 22 tetor: CZKD dhe Kosovo Glocal prezantojnë programin ***Përtej/Preko/Beyond,*** i cili i kushtohet 20-vjetorit të ekspozitës origjinale ***Përtej*** në CZKD. Ky program përfshi një ekspozitë, punëtori, diskutime dhe një udhëtim studimi në Prishtinë.

BRANIMIR: "Unë mendoj se ende ka një rezistencë shumë të fortë në Beograd, madje që të pranohet se ka artistë në Kosovë. Ky racizëm që ekziston këtu ndaj shqiptarëve është diçka që kurrë nuk u largua. E mbaj mend kur i thashë dikujt në fillim të viteve '80 se takova një filozof nga Prishtina dhe më pyetën: "Kosova ka filozofë?" Edhe skena e artit në Prishtinë ishte kolonizuar nga standardet e Akademisë së Beogradit për një kohë të gjatë. Deri në shpërbërjen e viteve të '90-a dhe deri në fillimet e sistemit paralel të arsimit, skena ishte identike - artistët e njëjtë nga Beogradi ishin edhe atje. Mund të thuhet se Akademia në Prishtinë ishte një lloj produkti i Akademisë në Beograd dhe se gjatë asaj kohe ka pasur bashkëpunim, por vetëm në kuptimin që Beogradi ishte partneri i vjetër dhe Prishtina partneri i ri. Por një shkëmbim i lirë i njerëzve, ideve, kontakteve, punës reciproke - nuk mendoj se ka ekzistuar ndonjëherë.

Skena e artit këtu nuk ka dëshirë të bashkëpunojë me skenën e artit të Kosovës, e cila për mendimin tim është shumë më e mirë se ajo e Beogradit. Është tre herë më e mirë dhe gjithmonë kam menduar se - edhe sot, skena e artit të Kosovës prodhon artistë shumë interesantë dhe me të vërtetë është një skenë madhore e artit bashkëkohor dhe shumë më e fortë se ajo serbe. Asgjë e ngjashme nuk ekziston në Beograd dhe nuk ka qenë kurrë. Përveç periudhës heroike të artit konceptual më '73 -'74 deri më '78, ato vite kur ka pasur njëfarë lëvizjeje në vendngjarje, por edhe ajo është harruar nga Beogradi, sepse Beogradi kurrë nuk e ka pranuar atë.

Nëse mbaj një ligjëratë në Prishtinë dhe askush në Beograd nuk dëgjon për të, ose nëse Albert Heta vjen në Beograd si ligjërues mysafir dhe askush në Prishtinë nuk e merr vesh, atëherë asgjë nuk është arritur. Kanalet normale të komunikimit bazë dhe informacionit nuk ekzistojnë. Ato kanale u prenë në vitin 1981, kështu që kjo nuk është asgjë e re. Aparteidi ekziston ende në Kosovë, vetëm që tani zbatohet nga dikush tjetër. Ata nuk kanë viza, ata mbahen nën një regjim të veçantë politik, policor dhe ushtarak. Kosova që nga viti 1981 është nën pushtim të formacioneve, ideologjive dhe shteteve të ndryshme, por është një territor i pushtuar dhe është shumë e komplikuar të bashkëpunohet me një territor të pushtuar."

NITA: "Hala është një pyetje që nuk iu kemi përgjigjjë qysh duhet. Duhemi me mendu mirë për çfarë arsye dojmë me i kujtu edhe me i rindërtu të '90-at dhe përvojat e luftës. Për çka po dojmë ne që ajo me na shërby? Kjo mbetet shumë me rëndësi, se gjithqysh që ato kanë me u shkrujtë edhe kanë me u rishiku edhe prej kontekstit të sotëm."

JETON: "Çka është urgjente është nevoja për komunikim fizik. Këto që shpesh duken të padobishme, të parëndësishme: që grupe të të rinjëve apo grupe të shkrimtarëve nga Serbia të vijnë ta vizitojnë Kosovën; e viqe-versa; grupe të shkrimtarëve e artistëve të Kosovës ta vizitojnë Serbinë. Këto vizita janë super të rëndësishme, sepse shihet realiteti, takohen njerëzit dhe krijohen hallkat e komunikimit normal."

DORUNTINA: "Është e mundur me lindë një bashkëpunim i natyrshëm, është e mundur me pasë nevojë dy vende me bashkëpunu përtej qëllimit politik. Është e mundur thjesht me bashkëpunu njerëzit pse janë artistë dhe jo sepse janë shqiptarë ose serbë."

VESA: “Unë mendoj që na e dijmë më mirë çka është tu ndodhë, ose unë personalisht më mirë e di çka është tu ndodhë në Londër, në New York, ose në Berlin, por nuk e di çka është tu ndodhë në Beograd, Lubljanë, ose në Zagreb.”

MEHMET: “Unë muj me shpresu që ka me pasë përpjekje që të dy shoqëritë me u njoftu pak ma shumë në të ardhmen në qoftë se ekziston interesimi. Në qoftë se jo, atëherë kanë me u taku diku në botë - patjetër.”

VETON: “Nuk ka kurgjo më të mirë se kontakti personal. Një shpërthim i paragjykimeve.”

22 dhjetor: Oborri, një bend nga Prishtina i përbërë nga Tomor Kuçi dhe Arbër Salihu, si dhe dy muzikantët të i cilët i bashkangjiten për performanca live, Liburn Jupolli dhe Vedat Hasani, ndalen në Novi Sad, Serbi, për të performuar në LAB Culture Center si pjesë e një mini turneje në Ballkan.

31 dhjetor: TPNJ-ja, e themeluar më 25 maj 1993, shpërbëhet zyrtarisht.

Një Pasthënie nga Beogradi

Nga: Luna Gjorgjeviq

Në shkollën fillore Radoje Domanoviq të Beogradit të Ri, që unë e vijoja si fëmijë nga mesi i të '90-ave, ka qenë një televizor i madh e i dalë mode bashkë me një videoregjistrues. Ka qenë gjithashtu një videokasetë (nuk e di a ka pasë të tjera, më kujtohet vetëm kjo). Në këtë kasetë ka qenë një inçizim i filmit Beteja e Kosovës e vitit 1989, me regjisor Zdravko Shotra. Në fund të çdo viti shkollor, çdo 28 qershor për Vidovdan[1], ai televizor (bashkë me regjistruesin dhe kasetën) shkonte klasë më klasë, dhe nxënësit e shihnin të njejtin film çdo vit, për ta nderuar këtë ditë.

Nxënësi mesatar në Serbi mund të mësonte dy gjëra bazike nga ky film — që turqit ("e lig") e kishin një teknikë të shpuarjes së njerëzve (serbëve) që mundësonte një vdekje të ngadalshme dhe të dhimbshme, dhe që Kosova është territor serb dhe ka qenë qysh prej viti 1389. Çdo 28 qershor ne kolektivisht e përsërisnim këtë temë.

Kur kam qenë në vitin e dytë ose të tretë, në shkollë të mesme na erdhi një profesor i ri i fizikës. Flokët dhe mjekrën i kishte të gjata, të thinjura, dhe një kryq i madh i drurit vërehej nën rroba. Gjatë orës së parë të mësimit me të, kur po e prezantonte veten, ai tha: "Unë jam serb ortodoks, dhe do të ishte mirë sikur edhe ju të jeni."

Gjatë studimeve të mia të masterit në shkenca politike, përderisa po diskutonim multikulturalizmin, një student tjetër më tha, pa asnjë pikë ironie, që koncepti i një shoqërie multikulturore nuk mund të zbatohet në rastin e Kosovës sepse "shqiptarët nuk janë njerëz, dhe ata nuk kanë kulturë."

Ky film të cilin e shihnim në shkollë si fëmijë, disi u bë film në të cilin të gjithë merrnim pjesë. Sa herë që unë dhe babai im kalonim nga Biblioteka Kombëtare dhe Tempulli i Shën Savës[2] në Beograd, ai thoshte: "A e di dallimin mes tempullit dhe bibliotekës? Tempulli ofron një libër, biblioteka ofron mijëra sosh."

Çdo nxënës në Serbi e di punën dhe imazhin e Shën Savës, pasi që kanë pikturuar portretin e tij të paktën një herë në vit në lëndën e artit. Gati çdo nxënës[3] në Serbi mund të recitojë të paktën dy vargjet e para të Himnit të Shën Savës. Shën Sava, slava (shenjti mbrojtës) i shkollës, ishte varrosur në tempullin që mban emrin e tij, ngjitur me Bibliotekën Kombëtare.

---

[1]Një festë kombëtare dhe fetare serbe që festohet me 28 qërshor

[2]Në Beograd dy ndërtesat qëndrojnë ngjitur me njëra-tjetrën.

[3]Kur them 'nxënës' i mendoj të gjithë ata që vijuan shkollën fillore në Serbi prej mesit të '80-ave.

Deri vitin e kaluar, një person tjetër i rëndësishëm ka qenë i varrosur jo shumë larg Sheshit Slavija[4] – Dimitrije Tucoviq. Ky njeri e dedikoi tërë jetën e tij për të luftuar për të drejtat e punëtorëve dhe të njeriut, barazinë gjinore, të drejtën e përgjithshme të votës, drejtësinë sociale dhe liritë civile. Ky njeri, po të kishte lindur sot, ende do të kishte qenë para kohës së tij.

Sidoqoftë, nxënësit dhe studentët në Serbi mësojnë tragjikisht shumë pak për të. Sepse në sistemin shkollor të Serbisë, një shtet skizofrenik që gjatë 30 viteve të fundit është shqyer midis nacional-socialistëve, pastaj nacionalistëve klerofashistë dhe liberalëve borgjezë (të cilët sigurisht gjithashtu e festojnë slavën, atë të shkollës dhe të gjitha llojet e tjera), ka hapësirë vetëm për një Shën Savë dhe një film për shtetndërtimin e kombit serb prej vitit 1389 (kur nuk kishte gjurmë të kombeve askund në botë), dhe shumë pak për gjëra të tjera. E lëre më për një Dimitrije Tucoviqin.

Ashtu siç Tempulli i Shën Savës ofron një libër, për dallim prej bibliotekës, e cila ofron me mijëra, njejtë edhe shkollat tona kanë ofruar një tregim përgjatë 30 viteve të fundit. Sepse kjo ideja e 'serbizmit' dhe ortodoksisë është përvetësuar me kalimin e kohës. Që është mirë të jesh serb krishter ortodoks është bërë përgjithësisht e pranueshme nga të dy anët në Serbi — njëra dhe ana tjetër e gjithçkaje. Disa e shohin si shtyllë të kombit serb, të tjerët si distancim nga socializmi i tmerrshëm.

Çfarë ka mbetur nga ndarja mes kishës dhe shtetit sot është fenomeni i slavës së qytetit, çfarë ka mbetur nga ndarja mes kishës dhe shkollës është edukimi fetar. Të gjithë janë të fokusuar në mirëmbajtjen e nderit dhe të identitetit, një lloj dinjiteti. Kështu që të gjithë në Serbi tash e festojnë slavën, Krishtlindjet dhe Pashkët, të gjithë agjërojnë dhe kryqohen — sepse kjo është çfarë do të duhej të bëje. Të fiksuar me rrënjët e tyre, ata harrojnë rrënjët e këtij kthimi në ortodoksi, në Epokën e Errët. Kush troket në këtë orë të vonë, në thellësinë e natës së qetë?[5] Ata harrojnë çka do të thoshte të jesh serb krishter ortodoks në vitet '80 dhe '90, për ata që ishin dhe për ata që s'ishin.

Në sistemin shkollor serb, fëmijët mësojnë poezinë e Milan Rakiqit, Në Gazimestan,[6] përmendsh — "Kur stuhitë kaluan mbi tokën e sheshtë të Kosovës, Kosova u bë një djerrinë e pafund." Në 1912, kur Milan Rakiq e shkroi këtë poezi, Dimitrije Tucoviq është thirrur në ushtrinë e Mbretërisë Serbe, dhe është detyruar të marrë pjesë si ushtar në sulmin ushtarak të Serbisë ndaj Shqipërisë gjatë Luftërave Ballkanike. Ai dërgonte letra nga fronti si dëshmi të krimeve të luftës që ushtria serbe ushtronte ndaj popullatës civile shqiptare, të cilat botoheshin në Gazetën e Punëtorëve.

---

[4]Më herët njihej si Sheshi "Dimitrije Tucović"

[5]Varg nga poezia "Sveti Sava" nga Vojislav Iliq

[6]Gazimestan është vendi përkujtimor që shënon Betejën e Kosovës (1389), që ndodhet disa kilomentra prej fushëbetejës, e cila njihet si fusha e Kosovës.

Pas kthimit nga lufta, ai e botoi librin Serbia dhe Shqipëria ku në mënyrë të qartë e kritikonte militarizmin e Serbisë dhe borgjezisë së saj.

"Këto krime nuk ishin rezultat i punës së individëve ose mendimeve personale, por pjesë përbërëse e politikave 'nacionale' të shteteve të Ballkanit. Ushtria serbe ka çrrënjosur arnautë[7] në Serbinë e Vjetër dhe Shqipëri (...) me bindjen mizore se ata po bëjnë një "akt kombëtar," se duke eliminuar ata njerëz të pafajshëm prej faqes së tokës, ata po eliminojnë një armik të cilin do ta kenë të vështirë ta shkatërrojnë në të ardhmen."[8]

Kjo nuk është historia që mësohet në shkolla serbe. Nuk është histori e dëshirueshme, sepse nuk përkon me atë tregim, me atë narrativë dhe mit që paketohet dhe u servohet qytetarëve të Serbisë prej fëmijërisë.

Aty ku ka qenë i varrosur Dimitrije Tucoviq, ku ishte monumenti i tij, tash është një fontanë shumëngjyrëshe melodike, e ndërtuar më 2017. Një ndër njerëzit më të mëdhenj të historisë së Ballkanit është hequr me kujdes nga syri i publikur dhe është zëvendësuar nga një fasadë e rreme.

Kështu bëhen gjërat në Serbi — ose i përshtaten narrativës së kombit (homogjen) krishter ortodoks serb (përmes dhunës, nëse është e nevojshme), ose çdo gjurmë e tyre shkatërrohet. Historia përsëritet, fshihet dhe riinterpretohet. Nëse dikush ka problem me këtë, ushtria do t'i shkojë te dera. Këto janë rregullat e imperializmit. Nëse dikush ka problem me këtë, ata do të përjashtohen me forcë dhe sistematikisht nga çdo aspekt i jetës publike, derisa të dorëzohen, ose çdo gjurmë e tyre shkatërrohet.

Fëmijët e të '90-ave në Serbi, ata që ishin serbë e edhe ata që nuk ishin por flisnin gjuhën dhe mund të kalonin pa u zbuluar, ishin me fat që shkonin në shkollë, dhe mësonin alfabetin cirilik dhe festonin slavën e tyre të shkollës. Fëmijët shqiptarë në Kosovë nuk e kishin atë liri, ata nuk lejoheshin të edukoheshin në gjuhën e tyre. Fëmijët shqiptarë mësonin fshehurazi, në shtëpi private, përdersia ushtria dhe policia serbe patrollonin rrugët dhe mirëmbanin paqen dhe rregullin. Kështu fillon një luftë civile.

---

[7]Etnonim turk që i referohet shqiptarëve.

[8]Dimitrije Tucović, Gazeta e Punëtorëve nr. 223, 22 tetor, 1913, Dimitrije Tucović, Vepra të Përmbledhura, Beograd 1980, libër. 7, fq. 160–164

Kosova u bë shtet i pavarur në ndërkohë, gjë që Kushtetuta e Serbisë e vitit 2006 e mohon si fakt. E njejta kushtetutë thotë së Serbia është shtet i serbëve (fillimisht) dhe të gjithë qytetarëve të tjerë (në rend të dytë, pasi që ata e kanë gjetur veten këtu rastësisht). Serbia është ende shtet ku kushdo që nuk është 'ne' është diçka tjetër, i huaj dhe i padëshiruar.

Përkundër historisë politike të vështirë dhe mizore, kishte edhe nga ata që nuk shkëputën lidhjet, por i mirëmbajtën dhe i zhvilluan ato, ata që komunikuan dhe bashkëpunuan. Në verën e vitit 1997, në Qendrën për Dekontaminim Kulturor në Beograd, u mbajt ekspozita Përtej e artistëve shqiptarë nga Kosova.[9] Qysh atëherë, asnjë ekspozitë e suksesshme e artistëve shqiptarë të Kosovës nuk u organizua në Beograd. Projekti ***Përtej/Beyond/Preko*** 20 vjet në të cilin kemi punuar për nder të 20-vjetorit të Përtej, kishte për synim të tregonte sa këto lidhje dhe marrëdhënie mbetën gjallë dhe të forta, përkundër errësirës së tmerrshme të situatave politike të dy shteteve tona, Serbisë dhe Kosovës.

Ata që mirëmbajtën këto lidhje janë individë, punëtorë të kulturës, njerëz që u ngritën mbi narrativat kombëtare dhe e dedikuan veten në punë kolektive, solidaritet dhe art. Ne e ndërtuam të gjithë hulumtimin tonë mbi dëshmitë e tyre. Është e rëndësishme të dokumentohet, të kujtohet, sepse marrëdhënia me historinë dhe kujtimin në shoqërinë tonë është ashtu si është.

Këto janë dëshmi që janë të qarta për mua, dëshmi të njerëzve me të cilët unë e ndaj një gjuhë të përbashkët. Kur Branimir Stojanoviq thotë në intervistën e tij: "Aparteidi për Kosovën ishte aparteid për të gjithë Serbinë," mua më kujtohet një spektër i gjerë i shembujve prej përvojave të mia personale të rritjes dhe jetesës në Serbi të cilat e konfirmojnë këtë. Kur Svebor Mixhiq thotë në intervistën e tij: "Kur ti je fëmijë i një martese të përzier, ti je në epërsi, sepse ti nuk mund ta përbish tregimin e nacionalizmit — dikush gjithmonë ta kujton se kush është babai yt," e kuptoj saktësisht se çka do të thotë, në nivel themelor.

Ky publikim është këtu për të folur për atë që rrallë përmendet, për historinë që nuk na mësohet në shkolla — për atë se si arti është i ndërlidhur me politikën, sa fuqishëm arti e lufton, përkundër gjithçkaje, sa shumë është bërë, dhe sa shumë punë ende ka para nesh.

---

[9] Sokol Beqiri, Mehmet Behluli, Maksut Vezgishi dhe Ilir Bajri.

Të shohësh prapë përmes syve të së kaluarës

Nga: **Majlinda Hoxha**

E Hënë, 2 shtator, 1991

Ai mëngjes i hershëm vjeshte, me qiellin e hapur e ajrin e freskët, të mbushur me aromë lulesh, ishte dita ime e parë e shkollës. Pavarësisht se asnjëherë nuk kisha rastin ta shohë brendësinë e klasës, ajo për mua gjithëmonë do të shënojë ditën e parë të shkollës. Shpërndarja strategjike e uniformave të kaltërta, dhe stolisja me artileri të rëndë përreth ndërtesës së shkollës, aranzhim i së cilës do të bëhej mostër për pjesën e ardhshme të dekadës, të gjitha kontribuan në rëndësinë e kësaj dite.

Ishte gjithashtu dita kur takova mësuesen time të parë, e cila butësisht i kërkoi prindërve të shqetësuar që të ktheheshin në shtëpi dhe të prisnin lajmin se kur do të ishte e sigurt t'i kthenin përsëri fëmijët në shkollë. Ne e vazhduam shkollimin tek pas gjashtë muajve të entropisë totale, dhe krijimit të administratës dhe qeverisë paralele.

Një ndërtesë austro-hungareze që tani është listuar si monument i trashëgëmisë kulturore nga qeveria e Kosovës, dhe u ndërtua në fillim të shekullin 20, ishte ndërtesa në të cilën do ta vijoja mësimin. Që nga fillimi ishte planifikuar të ishte shkollë, dhe ashtu mbeti prej atëherë.

Ajo çfarë është interesante për ndërtesën është fakti se në vitet e 90-ta i kishte dy emra. Po të më pyesje se në cilën shkollë fillore kam vijuar mësimin, unë do të thoja në Elena Gjikë, ndërsa po t'ia bëje të njëjtën pyetjen një serbi, i cili si fëmijë gjatë viteve të 90-ta jetonte në atë zonë, ata do të përgjigjeshin: "shkolla fillore Vuk Karagjiq". Ky nuk ishte rast unik. Kjo vlente për të gjitha shkollat fillore në vend.

Në vitet e 90-ta, ishte e qartë që shkolla ishte e ndarë në dy entitete, dhe jo vetëm në emërtim, por edhe fizikisht. Në shkollën time, laboratorët, klasat më të mëdha, biblioteka dhe salla e sporteve ishin pjesë e asaj që ishte pala serbe, ndërsa pala shqiptare i kishte të gjitha pjesët tjera të mbetura, një çerek të ndërtesës për të qenë e saktë.

Ta kujtosh faktin që në ato tetë vite nuk e kam parë kurrë brendësinë e palestrës apo bibliotekës së shkollës do të ishte e paarsyeshme, duke marrë parasysh se studentët e shkollës së mesme dhe universitetit në atë kohë ishin të izoluar, duke ndjekur ligjëratat në shtëpi private të shndërruara në shkolla, pa qasje në ndërtesa zyrtare shkollore dhe universitare. "Arsimi është arma më e fortë", ishte aforizmi që ma thonin prindërit gjatë fëmijërisë sime, dhe ishte pikërisht ai sektor që po targetohej aq ashpërsisht nga regjimi i asaj kohe.

E mërkurë, 1 tetor, 1997

Ai mëngjes vjeshte, me qiellin jo aq të hapur, ajrin jo aq të freskët, të mbushur me aromë gazi lotsjellës, ishte dita ime e parë e shkollës. Jo, në kuptimin e plotë të fjalës. Dua të them që në të vërtetë ishte ditë shkolle, dhe në shumë mënyra kishte ngjashmëri abstrakte me ditën time të parë të shkollës. Skenari i njëjtë, shpërndarja strategjike e uniformave të kaltërta dhe stolisja me artilieri të rëndë përreth ndërtesës së shkollës, të gjitha kontribuonin në rëndësinë e kësaj dite. Por, tani isha adoleshnte dhe isha plotësisht e vetëdijshme për rëndësinë e saj. Ishte fillimi i protestave të njohura studentore të vitit 1997.

Vendtakimi për protestë ishte vetëm rreth një kilometër në perëndim të Elena Gjikës, afër shkollës fillore Gjergj Fishta a.k.a. Branislav Nushiq. Protestuesit kishin për qëllim të marshonin deri në qendër të qytetit, duke kërkuar të drejtën e tyre për arsim, por protesta paqësore u ndërpre dhunshëm pak pas fillimit të saj, në një mënyrë që e paralajmëroi fillimin e rezistencës jo edhe aq paqësore ndaj regjimit serb.

Kjo ditë shënon gjithashtu pavarësinë time nga kujdesi prindëror. Shikoni, nëna ime, e cila ishte arsimtare e matematikës në shkollën fillore Gjergj Fishta a.k.a. Branislav Nushiq, e kishte bërë shprehi të më merrte nga shkolla sa herë që kishte protesta. Duke ia ditur orarin e punës, ikja nga shkolla për t'iu bashkuar protestave. Me këtë e fitova lirinë e zgjedhjes në çështje të ideologjisë, narrativave dhe shprehjes.

Çka unë nuk isha e vetëdijshme atë ditë, dhe gjatë gjithë jetës sime, deri para dy viteve më saktësisht, është që 85 ditë para 1 tetorit të vitit 1997 po hapej një ekspozitë në Qendrën për Dekontaminim Kulturor (CZKD) në Beograd, në të cilën u shfaqën punimet e katër artistëve shqiptarë nga Kosova. Me titullin nxitës "Përtej" ekspozita pashmangëshmërisht solli reagime të ndryshme në të dy vendet, duke marrë parasysh situatën politike në atë kohë. Megjithatë, kjo ngjarje demonstroi momentet e veçanta që ndodhin jashtë narrativës dominuese, e cila nuk lejon domosdoshmërisht rrëfimin didaktik të ngjarjeve intime.

Finesa për të shikuar përsëri përmes syve të një homologu nga një e kaluar jo dhe aq e largët, shfaq momente personale dhe individuale të përplasjes së mendimeve, çështjeve dhe përgjegjësive të ndara ndërmjet shpirtërave produktiv - individë të cilët përkundër të gjitha rrethanave e ruajnë dhe ushqejnë nevojën njerëzore për komunikim dhe shprehje. Arti dhe aktivizmi gjithmonë kanë pasur hapësirë të tillë për lëvizje - edhe pse nuk arrijnë të depërtojnë tek shumë, në kohë të vështira krijojnë dhe ndonjëherë madje i ruajnë kanalet e komunikimit.

Ky publikim i bënë bashkë testamentet e individëve të ndryshëm, të cilët, ndonëse të ndarë në moshë, në kohë të caktuara brenda këtyre tri dekadave ishin, dhe disa ende janë, të përfshirë në shkëmbimin kulturor ndërmjet dy shteteve me një të kaluar të ngatërruar, një të tashme delikate, dhe një të ardhme sfiduese. Nëpërmjet këtyre intervistave i ekspozohemi të kaluarave dhe perceptimeve të ndryshme që u zhvilluan përkrah narrativës politike. Në kontrast, në vazhdimësi ata i

përshkruajnë të vërtetat personale dhe e mbajnë një peshë të përgjegjësisë gjatë tregimit të ngjarjeve.

Dramaturgja Doruntina Basha e përshkruan me elegancë: "Në 1990 dy prindërit [e mi] i kanë përjashtu prej punës. Babi ka punu në Televizionin e Prishtinës e mami në Radio Prishtinë. Të njejtën ditë i kanë përjashtu prej punës të dytë, si dhe shumë shqiptarë të tjerë. Kjo ka ndodhë në korrik 1990 kur unë i kam pasë 8 vjet. Në momentin që ka ndodhë ky akt, është instalu një mur shumë i madh dhe i pakapërcyshëm në mes meje dhe shoqeve e shokëve në mahallë tek gjyshja ime. Ende nuk muj me e kuptu pse, qysh e tek".

Dua t'i kushtojë vëmendje murit të cilit i referohet Basha, murit të paprekshëm që ishte fizikisht i pranishëm në shkolla fillore dhe ekzistenca e të cilit ishte e pranishme në të gjitha aspektet tjera të përditshme. Ishte po ai mur që intrigoi një grusht njerëzish të cilët u munduan të bëjnë plasaritje në të fillimisht, dhe janë këto plasaritje në të cilat vazhdojnë të godasin ata edhe sot - artistët të cilët vazhdojnë të çajnë deri sa të shihet një grimcë përtej murit. Dikush mund të thotë se këto çarje nuk janë të qëndrueshme për të bërë ndonjë dallim, por do të jenë nëse shfaqen çekanët më vonë.

Kjo më çon tek vrojtimi tjetër i Bashës: "Duke i njoftë prindërit e mi nuk besoj që më kanë thënë mos fol më me ta, mos rri më me ta, mirëpo brenda natës u kriju një situatë e tillë që shqiptarët dhe serbët nuk ishte më normal me u shoqëru. Nga ajo pikëpamje, kurrë nuk do ta kisha imagjinuar se në vitin 2011 do të shkoja në Beograd si dramaturgja e shfaqjes së parë kosovare të shfaqur në Beograd".

Ky udhëtim përmes kohës dhe ngjarjeve më ka lejuar të vallëzojë tërthorazi nëpërmjet jetërave të tjerëve, dhe kështu ta zbulojë nevojën për pjesëmarrje dhe komunikim njerëzor. Përfundimisht ky udhëtim më ka shpërblyer me ndjenjën se si mund të ishte po të mos isha thjeshtë një adoleshente e re në vitet e 90-ta, por të isha një artiste, një studente universitare, një filmdashëse entuziaste, një profesoreshë apo thjeshtë një fëmijë e cila humbi miqtë e lagjes për shkak të ndërtimit të një muri.

Citati i fundit në këtë kronologji është nga drejtori artistik i Dokufestit, Veton Nurkollari, i cili thotë: "Nuk ka asgjë më të mirë se kontakti personal. E eksplodon paragjykimin". Unë them le të reflektojmë mbi të.

Përtej, 20 godina posle

Škeljzen Malići

Odluka da se organizuje izložba kosovske umetnosti u Beogradu juna 1997. godine nije bila laka. Štaviše, i u samoj kancelariji Soros fondacije u Prištini, koja je finansirala izložbu, bilo je onih koji su glasno postavljali pitanje: „Da li ste dobro razmislili šta radite i gde idete!?“

Umetnicima to uopšte nije bio problem. Naprotiv, kada sam im rekao da izložba može da se organizuje bilo gde u ‘ostatku Jugoslavije’, recimo u Budvi, ili Subotici, ili Novom Sadu, oni su rekli da su zainteresovani ali su dodali: „Da, svakako, gradovi koje si spomenuo su interesantni, ali ako je to pitanje otvoreno i ako se traži i naše mišljenje, mi bismo radije predložili Beograd, kao veliki centar savremene umetnosti. Ne potcenjujući Crnu Goru i Vojvodinu, ali Beograd ipak ima više publike i kritike za našu umetnost. Konačno, naša umetnost i targetira savest Beograda.“

Meni je bilo drago što umetnici insistiraju na Beogradu. Kao inicijator izložbe, odmah sam zamislio i prostor gde bi ona mogla da se održi. Februara meseca ’97. godine, Sokolj Bećiri, Mehmet Behljulji i ja posetili smo CZKD, odnosno Paviljon Veljković. Ovaj objekat je izgrađen između dva svetska rata od strane srpskog ministra koji je bio ljubitelj umetbosti i koji je tu, u gliptoteci, izlagao privatnu zbirku kopija skulptura italijanske reneseanse. Ali, još je značajnije bilo to što je CZKD bila istaknuta institucija otpora Miloševićevom režimu.

Kada smo videli uslove i odlučili da se izložba otvori početkom juna, ono što je zabrinjavalo umetnike bio je sam prostor, odnosno kako će njihovi radovi stajati u njemu, vise nego političke i druge skeptičke primedbe o prilici da izlažu u Beogradu.

Ja sam, kao i umetnici, svakako imao u vidu primedbe skeptika. Neke od njih su bile dobronamerne, vodile su računa o našoj reputaciji. Organizovanje izložbe u Beogradu u tadašnjim okolnostima, kada smo praktično bili u predratnom stanju, smatrano je ne baš mudrom odlukom. Štaviše, osim političkih, šamarali su nas i umetničkim razlozima. Mejnstrim kosovske umetničke scene, bio je ionako veoma sumnjičav prema novim umetničkim tendencijama, odnosno radovima koji su izlagani u galeriji Dodona ili nekim drugim prostorima, kao što je bila kafe-galerija ‘Hani i 2 Roberteve’. Mejnstrimu se nije svidela izložba u Beogradu, da ne razumeju zašto da se izlaže baš u Beogradu, jer je to centar režima koji nas je bio okupirao i koji je skoro u potpunosti ugušio prosvetne i kulturne aktivnosti na Kosovu.

Govorili su nam: „Ako je nama onemogućeno da izlažemo u našim galerijama, koje su uzurpirali Srbi dirgovani iz Beograda, šta kojeg đavola vi tražite u Beogradu? To će samo legitimirati postojeće stanje na Kosovu!“ Ili, još gore: „Zašto idete Beogradu na noge priznajući mu suprematiju, bez obzira što je galerija CZKD protiv Miloševićevog režima?!“

Još su grublje bile one druge optužbe, koje su nas smatrale servilima, kolaboracionistima sa okupatorom, izdajnicima, ignorantima koji vređaju žrtve represije itd.

Imajući u vidu ovaj kontekst, u flajeru/pozivnici koja je bila štampana za izložbu (katalog će biti objavljen tek najesen) ja sam napisao sledeći tekst:

„Likovna umetnost na Kosovu je do početka osamdesetih godina gajila neku vrstu srećnog, provincijalnog akademizma. (...) Osamdesetih godina, kosovski institucionalni akademizam doživljava krizu. Ionako krhki kulturni sistem postaje jedna od prvih žrtava zaoštrenog međuetničkog sukoba. U periodu između 1989. i 1991. godine kulturne i prosvetne institucije na Kosovu (galerije, likovna akademija itd.) bivaju 'očišćene' od Albanaca. Albanske umetnička scena saterana je na margine i prinuđena na 'paralelno' organizovanje izvan odgovarajućih objekata. Umetnost otpora, premda oscilirajućeg kvaliteta, zadaje konačan udarac akademizmu. Generacija mladih umetnika koja je stasala krajem '80ih i početkom '90ih godina, skoro u potpunosti se opredelila protiv 'realnosti u slici', a za apstrakciju i eksperimente (Sokolj Bećiri, Mehmet Behljuli, Gani Laloši, Visar Mulići, kao i neki marginalizovani umetnici srednje generacije kao što su Gani Bajraktari i Hadži Kastrati). Da li je pojava generacije mladih i 'gnevnih' kosovskih umetnika samo potres od lokalnog značaja ili oni, kao autentični razbijači konvencija i provincijalizma, mogu ipak da uspostave širu komunikiaciju sa savremenim umetničkim tendencijama? Projekat Përtej iniciran je da bi se premostile nove granice i tabui koji onemogućavaju normalnu umetničku i međuljudsku komunikaciju. Radi se o prevashodno umetničkom projektu, ali on svakako ima i druge, pre svega političke implikacije. Iako ih ne smatramo nevažnim, i ne bežimo od provokativnog karaktera projekta, želeli bismo da prećutimo i ignorišemo sve te objektivne i pretpostavljene neumetničke implikacije projekta, kako bismo na relaciji između Kosova i Beograda uspostavili komunikaciju kroz univerzalni jezik umetnosti i one duhovne preokupacije koje nadilaze današnju razdrobljenu, ksenofobičnu i zatrovanu balkansku realnost. Projekt je nazvan ***Përtej***, što na albanskom jeziku znači preko, iznad, s one strane. Ovaj naziv nije programskog karaktera. On je samo oznaka za graničnu situaciju umetnika koji bi želeli da budu iznad, s one strane grube ralnosti."

Përtej je čistim figurativnim jezikom razmatrao tadašnju krizu eksplozije nacionalizama i pokušaja da se na razvalinama federacije instaliraju režimi dominacije ili, još gore, eliminacije svakog oblika uzajamnog poštovanja, zajedničkog života i dobrosusedstva.

Përtej '97. je konfigurirao jedan status iznova pronađenog dostojanstva, jer su najteži udarci koji su kosovski Albanci doživljavali '90ih godina, obični ljudi kao i umetnici, bili razni oblici ponižavanja. Glavna poruka izložbe, ako bi mogla da bude pojednostavljena na ovaj način, bila je: „Vi treba da ste posramljeni a ne mi!"

Šta je donela izložba ***Përtej '97***? Odmah posle izložbe došlo je do brze međunarodne afirmacije-

-umetnika koji su učestvovali na izložbi. Kosovo je ušlo na mapu savremene umetnosti regiona. Slavni kustosi Harald Zeman i Rene Blok posetili su nekoliko puta Kosovo, izjavljujući da su tu 'otkrili' interesantnu i značajnu umetnost. Iako su njihove balkanske ekskurzije kritikovane zbog neokolonijalnog pristupa i 'ekzotiziranja', njihove su izložbe ipak uticale na postavljanje određenih standrda vrednovanja, stimulisale su povezivanje scena i unapređenje komunikacije sa evropskom umetnošću, kao i šire.

Nakon ***Përteja '97***. scena savremene umetnosti obogaćuje se stalno novim imenima. Krajem '90ih Erzen Školjoli i Albert Heta su već bili poznati, zatim dolazi generacija Jakup Feri, Lulzim Zećiri, Dren Maljići, Driton Hajredinaj, Merita Hardži Koci, Alban Muja itd., pa uspesi Flake Haliti, Fitore Isufi Koje, Alkete Džafa, grupe "Haveit". Takođe se pridružuju sceni, sa čestim posetama, učešćem na izložbama i seminarima, umetnici koji su se afirmiali izvan Kosova, pre svega Sisli Džafa i Petrit Halilaj.

Sva ova imena, i nekoliko drugih, stvaraju neverovatnu živost i diktiraju opštu promenu odnosa društva prema savremenoj umetnosti. Ona biva priznata od strane Nacionalne Galerije i Fakulteta umetnosti, štaviše nameće se kao novi kosovski mejnstrim.

U međuvremenu razvijaju se novi oblici saradnje između Kosova i Srbije, i uprkos teškoćama veze se obogaćuju tako da danas nije ništa neobično da se razmenjuju izložbe, uzjamano prevode književna dela, pri čemu i sećanje na izložbu ***Përtej '97***. dolazi sa svojim prirodnim i vanvremenskim sjajem.

Posle 20 godina, kao neka vrste umetničke satisfakcije za izbor iz '97. godine, događa se učešće Sokolja Bećirija i dvoje drugih umetnika sa Kosova, Agima Čavdarbaše i Lale Meredit Vule (ova druga ima i britanske korene), na svetskoj izložbi Dokumenta 14 – Kasel i Atina, kao potvrda nekadašnjeg predskazanja da kosovska umetnost traži svoje mesto na mapi savremene svetske umetnosti.

Kada smo Borka Pavićević i ja predložili obeležavanje dvadesete godišnjice, složili smo se da ***Përtej '97***. treba da nam posluži samo kao istraživačko polazište za ***Përtej 2***, kao traganje za vanvremenim u sadašnjosti, što u potpunosti pripada savesti i hrabrosti današnje generacije umetnika i mislilaca. Želim im da imaju uspeha u tome.

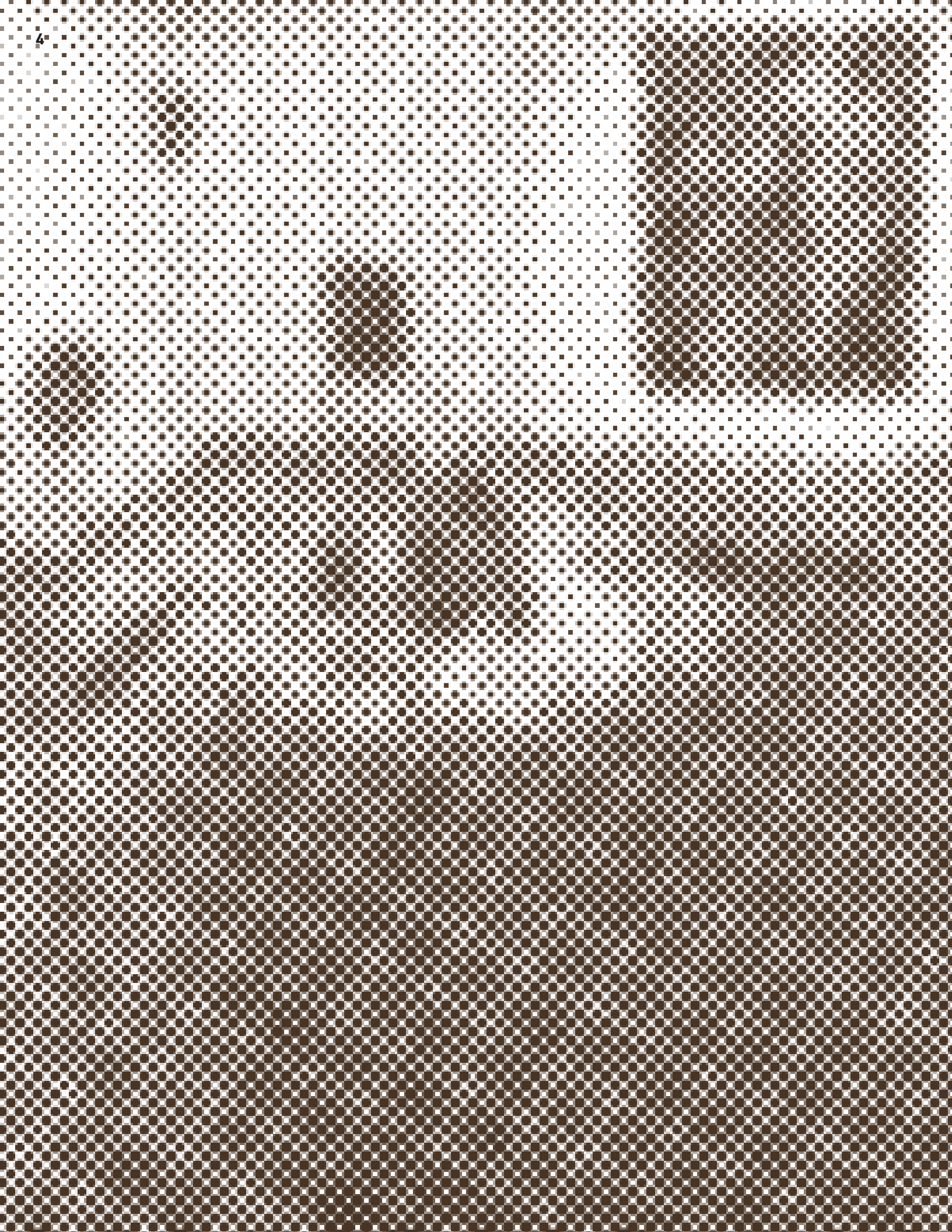

P ë r t e j

Borka Pavićević

Scena I

Svi su se pravili kao da se ništa izuzetno, niti vanredno ne događa. Bio je sunčan dan, postavljala se izložba ***„Përtej“*** u Centru za kulturnu dekontaminaciju, otvaranje je bilo zakazano za 19 časova, uobičajeno vreme.

Nosioci izložbe bili su Centar za savremenu umetnost, Fond za otvoreno društvo i CZKD. Nagoveštavan je jedan od onih događaja u kojima je atmosfera ispod površine, izvan vidljivog na prvi pogled, a to je najnapetija, najuzbudljivija inicijacija; kada se ne otkriva mnogo i ne odaje izuzetno.

Istoričari umetnosti Jovan Despotović i Dejan Sretenović hodali su „mrtvi hladni“ po dvorištu Centra, a ja sam kao domaćin bila veoma ljuta što tu nisu novinari, što nema konferencije za štampu, što je sve minimalizovano, potiho, bilo je malo pred nešto veliko. Nisam odmah shvatila da je u pitanju namera da se ne dozvoli unapredna reakcija i izazove „skandal“ koji se ponavlja, i koji će se ponavljati svih godina pre i zatim. U pitanju je „provokacija“, ili kulturni i umetnički događaj koji je već „na meti“ kada je kršeten, imenovan, kao „kontroverzan“

Izložba albanskih umetnika u Beogradu, ***„Përtej“*** (Preko), i to prva izložba koja nije pod reprezentativnim i predstavničkim „ključevima“, već predstavlja slobodan umetnički izbor Škeljzena Malićija, svima nama dobro poznatog intelektualca, kulturnog pregaoca i prijatelja, dugogodišnjeg, istorijskog.

Izložba je bila u produkciji „Dodone“, kulturnog centra i pozorišta iz Prištine, nezavisne institucije već velike reputacije kao mesta autonomnog, originalnog i slobodnog. Tako je to bilo.

Pored Paviljona u kome se nameštala izložba, te godine smo u Centru imali još jednu zajedničku prostoriju, „Garažu“, zborno mesto ljudi „radnika u kulturi“ koji su, u nadi da će biti bolje i lepše, bili spremni da učine mnogo toga, onako kako se to čini samo u umetnosti. Bez utilitarnog razloga i iz sve snage, bila su to vremena u kojima se činilo da sve, i rad, i borba, ima smisla.

U toj garaži sedeli su Škeljzen Malići i Alisa Malići, direktorka „Dodone“.

Umetnici i izlagači: Mehmet Behljuli, Sokolj Bećiri, Maksut Vezgiši i Ilir Bajri, njih četvorica. Odlazili su do postavke, do Paviljona i vraćali se, te je u Garži vladala skupna atmosfera iščekivanja.

Otvaranje izložbe, svečano i slavno. Puno sveta i opšta procena – izuizetan umetnički, i politički događaj.

„Nevladine organizacije i nezavisni mediji su u najvećoj meri pokazivali veliki stepen otvorenosti, razumevanja i podrške demokratskim oblicima političke borbe Albanaca za ravnopravnost i ljudska prava, koja je pretpostavljala najširu moguću autonomiju u okviru Srbije i Jugoslavije. U Beogradu su sve do početka otvorenog terora i rata na Kosovu tokom 1998. godine dolazili istaknuti albanski predstavnici civilnog sektora i politike sa Kosova. Nezavisni mediji, a posebno Radio B92 i novinska agencija Beta imali su dobru saradnju sa Kohom i Kohom ditore. Jedina izložba albanskikih umetnika sa Kosova održana je u CZKD, 4. juna 1997." - Kosovo i civilni sektor u Srbiji, „Deset godina protiv: građani Srbije u borbi za demokratiju", Beograd 2001, izdavač Medija centar.

I u borbi za umetnost, stvaralaca i publike.

Scena II

Granični prelaz Karakaj, u autobusu „civilni sektor" i umetnici. Ulazi policajac, treba da uđemo u Republiku Srpsku, na putu ka Sarajevu, na jedan od prvih zajedničkih „regionalnih" skupova nakon Dejtonskog sporazuma, nas kome su igrane predstave i izlagani radovi u polju savremene umetnosti. Ulazi graničar, policajac, dok koleginica jede bananu i gleda u sve nas, i kaže: „Ovi ne mogu dalje". Mehmet Behljuli i Sokolj Bećiri, da siđu dole, iz autobusa, i šta, da tu ostanu. A mi drugi, na „ić", da pređemo i da prođemo. Trčimo preko mosta na drugu stranu Drine, Lana Đukić, programska urednica u Fondu za otvoreno društvo, i ja, preko nekih razrovanih pragova, među kojima je gomila đubreta, gledamo u neke crveno-plave plakate Radovana Kardžića zalepljene po unakaženim zidovima i utrčavamo u sedište UN, ščepamo jednog bugarskog oficira, sluša nas, sedamo sa njim u bela kola, i on nas vraća na granični prelaz, gde dugo ubeđuje graničara da pusti sve koji su krenuli za Sarajevo. Lana i ja pratimo dijalog kroz prozor improvizovane karaule stojeći sred gomile pikavaca, kada smo se svi potrpali u autobus, policajac, graničar, kaže: „Ako vas još jednom ovde vidim..."

Svake noći u Sarajevu, po kome idete i družite se do besomučnosti, Anu Miljanić, rediteljku, Lanu Đukić i mene, ispred spavaonioce u kampu gde smo noćile čekaju Sokolj i Behljuli, da vide da smo stigle i da i oni mogu na spavanje.

Scena III

Stojimo ispred Nacionalne galerije Kosova u Prištini, upravo će se otvoriti izložba Erste Fondacije i Erzena Školjolija, direktora Galerije. Evo ga Sokolj, i dok prolazi, njegov rad je u Muzeju, Škeljzen mi dodaje knjigu o Sokolju, to je naime dug intervju Škeljzena sa Sokoljem, i tog časa, zbilja to je onako istovremeno, kako se zbude „ukrešemo“, da treba napraviti projekat i izložbu i svašta što možemo za dvadeset godina od izložbe **Përtej** 1997. Tako je. Na izložbi je Sokoljev rad „Kraj ekspresionizma“, 2000.

Scena IV

„Kraj ekspresionizma“, Ispod vode, mrtav devetogodišnji dečak sa polomljenim vratom. Kraj ekspresije..

U knjizi fotografije sa izložbe ***„Përtej“*** u Beogradu i poznati mi radovi prerađivanja bunkera i nasilničkog oružja i oruđa za vreme rata, u boje, u igru, u žuto i crveno, u svašta nešto veselo, da bi se deca pročistila od nasilja, da bi im se pokazalo da i drugi, osim nasilni život, postoji, da sve nije crno i krv, već da ima i drugih boja.

Scena V

U klubu „M“, prostoru koji je načinio Dren Malići u domu svoga oca, oktobra 2017. godine, dvadeset godina posle, govori se o izložbi ***„Përtej“***. Nije u pitanju ni sećanje, ni svedočenje, ni dokumentacija, ni teorija, ni iskustvo, već sve to skupa u jednoj meta ravni u kojoj se jednače poetika i politika, povezuje prostor i vreme, rat i mir. Ljudskost i umetnost.

1

Hronologija političkih i kulturnih događaja Kosova i Srbija 1997 – 2017

Napomena: Događaji koji sačinjavaju ovu hronologiju ne predstavljaju potpunu sliku svega što se dešavalo između ove dve zemlje tokom proteklih 20 godina, ali ovde je predstavljen izbor nekih ključnih političkih događaja i momenata u kulturnoj saradnji. Hronologiju dopunjuje širok spektar intervjua sa ljudima iz različitih profesija, iz Srbije i sa Kosova. Intervjui su uređeni i skraćeni radi jasnijeg razumevanja.

Citati su iz intervjua koje su vodile Luna Đorđević, Majlinda Hodža i Rozafa Malići sa:

Alisom Malići, arhitekticom i nekadašnjom direktorkom galerije Dodona
Branimirom Stojanovićem, filozofom
Branislavom Dimitrijevićem, profesorom istorije i teorije umetnosti
Darinkom Pop-Mitić, umetnicom
Dejanom Sretenovićem, istoričarem umetnosti i kustosom
Doruntinom Bašom, ramaturškinjom
Dunjom Blažević, istoričarkom umetnosti i nekadašnjom direktorkom SKC
Eli Krasnići, antropološkinjom
Jelenom Vesić, istoričarkom umetnosti
Jetonom Nezirajem, dramaturgom i direktorom Multimedijalnog centra
Maksutom Vezgišijem, arhitektom
Mehmetom Behljulijem, vanrednim profesorom lepih umetnosti
Nitom Luci, antropološkinjom
Rinom Kikom, advokaticom i kulturnom aktivistkinjom
Sveborom Midžićem, piscem
Vesom Sahaciju, istoričarkom umetnosti
Vetonom Nurkolarijem, umetničkim direktorom Dokufesta
Vidom Knežević, istoričarkom umetnosti i kustoskinjom

Uvod u hronologiju

Savremena kosovska kriza, kao važan element srpske i jugoslovenske krize, se odvijala u tri faze.

Prva faza je počela smrću Josipa Broza Tita (1980) i nemirima na Kosovu (1981). Iako je kriza počela na Kosovu, posle 1980. godine bio je uzdrman čitav model jugoslovenskog socijalističkog sistema koji je podrazumevao krhku ravnotežu i rastuću disfunkcionalnost jugoslovenske (kon)federacije.

Srbija je otvoreno zahtevala uvođenje amandmana na Ustav iz 1974. godine, sa ciljem ukidanja autonomije Kosova i Vojvodine, i nametanjem unitarne organizaciju centralne države. Druge jugoslovenske republike i dve autonomne pokrajine su bile protiv ponovne pojave srpske hegemonije i zahtevale veću autonomiju. Srbiji je bilo potrebno deset godina da „reši" problem Kosova i da „poništi" Ustav iz 1974. godine, čime je dovela do raspada federacije.

Druga faza krize je počela 1991. godine kada su vođena tri sukcesivna rata: u Sloveniji (1991), Hrvatskoj (1991 - 1992) i u Bosni i Hercegovini (1992 - 1995). Tokom tih ratova Kosovo je bilo pacifikovano: autonomija je ukinuta, ekonomija devastirana, i 150000 Albanaca je izgubilo poslove u javnoj službi. Nastavnici i profesori iz svih škola i univerziteta su otpušteni, a studenti su izbačeni na ulicu – ukratko, uspostavljen je jedan trajni sistem policijske represije.

Albanski poslanici u skupštini Kosova su 1991. godine proglasili Kosovo republikom, iako se ono kao takvo u to vreme nije moglo uspostaviti. U međuvremenu, Demokratska liga Kosova (DLK) koja se pojavila kao glavni politički pokret na čelu sa Ibrahimom Rugovom, se opredelila za miran otpor kroz strukturisan sistem paralelnih institucija u onim sektorima u kojima je to bilo moguće: stvaranjem političkih partija, autonomnog školskog sistema (u privatnim kućama, garažama itd), sakupljanjem sredstava na Kosovu i u dijaspori za održavanje paralelnog obrazovnog sistema, osnovne zdravstvene zaštite, štampe, kulturnih i sportskih aktivnosti itd.

Projekat „Velike Srbije" nije uspeo, iako se rat u Bosni završio stvaranjem Republike Srpske, koju sačinjava četrdeset posto Bosne. Uspostavljanjem Federacije Bosne i Hercegovine, uređene prema Dejtonskom sporazumu krajem 1995. godine, druga faza krize se završila.

U trećoj fazi kriza se „vratila kući" na Kosovo gde je razočaranje činjenicom da Dejtonski sporazum nije uključio i Kosovo dobilo širi odjek. Za neke od onih koji su bili nezadovoljni miran otpor je postao besmislen. Krajem 1996. godine, izgubivši lokalne izbore u mnogim opštinama širom Srbije i odbijajući da ih prizna, Miloševićev režim je bio uzdrman. Prve pojave oružanog otpora su se pojavile na Kosovu. Posle višemesečnih protesta u Srbiji, Milošević je priznao poraz ne bi li ostao na vlasti i predao opoziciji Beograd kao i mnoge druge gradove u Srbiji. U isto vreme,-

u proleće 1997. godine, on je okupio lidere opozicije na tajnom sastanku i najavio: „Ratovaćemo za Kosovo“.

BRANIMIR: „Početkom osamdestih, u vreme pisanja peticije protiv hapšenja studenta i đaka zbog socijalnih demonstracija, nisam imao kontakt ni sa kim na Kosovu, a to nije slučajno. Od ’81. niko više nema kontakt sa Kosovom, ono je strukturno isključeno. Njime može da se bavi samo policija, vojska i državni aparat. Svima drugima je zabranjeno. Krleža je probao nešto u vezi sa pitanjem Enciklopedije Jugoslavije, kosovske redakcije ’81. godine, pa je doživeo progon.... Kosovo je bilo tabuizirano. I sa dolaskom Miloševića se to pitanje zaoštrava, Kosovo postaje još nedostupnije jer nema nikakvog mogućeg kanala komunikacije. Dobija se samo slika koju država šalje. A meni samom, iz razgovora sa ljudima koji su bili deo represivnog policijskog aparata, koje tu i tamo svih tih godina srećem, stižu priče o nasilju, hapšenjima, maltretiranju, držanju u zatvorima bez optužnica... Najveći poraz za mene je bio kad je Jugoslavija odustala od toga da se bavi Kosovom i kad je ’86, dakle pre dolaska Miloševića na vlast, predala to pitanje u nadležnost Srbije. Ja sam znao da to znači kraj Jugoslavije.“

DUNJA: „I moj aktivni život, ono što ja zovem primenjena kritika, i moj posao direktorke galerije u SKC od ’71. do ’75. su bili strogo profilisani na nove pojave i na internacionalnu scenu, a naravno i na saradnju sa tim krugovima u vreme neoavangarde, odnosno konceptualne umetnosti, prvenstveno u Jugoslaviji. To je bio jedan krug koji je bio jako blizak, i interesno i u svakom drugom smislu, i koji je uključivao, naravno, prvo Zagreb, nešto kasnije i Ljubljanu (kad je ŠKUC formiran), Novi Sad, Suboticu, a kasnije i Makedoniju. Kosovo je bilo potpuno van fokusa, jer nisu imali apsolutno ništa osim lokalnih umetnika koji su postojali i na jugo-sceni, ali koji su bili, recimo, ta nekakva figuracija, apstrakcija, što nas apsolutno nije zanimalo. Tamo se u to vreme ništa značajno nije zbivalo, i ništa se nije pomeralo, niti se dalo tu nešto inicirati.“

BRANIMIR: „Moje mišljenje još od 1981.godine je da je aparthejd na Kosovu aparthejd za čitavu Srbiju, što su za širi krug ljudi demonstracije ’96. i ’97. pokazale – oni koji su izašli na ulice, prošli su na sličan način kao demonstranti na Kosovu. Ne tako brutalno, ali na vrlo sličan način. I bilo je jasno da je aparthejd na Kosovu aparthejd za celu Srbiju, bez obzira što dominantna nacionalna većina vrši aprthejd nad manjinom i ta većina u čije ime je vršen aparthejd bila je na isti način isključena od mogućnosti bilo kakve političke subjektivacije posebno ako bi postavila pitanje aprthejda.“

RINA: „Sećam se kad smo slavili Dan škole. Nisu mogli da ga organizuju u velikoj sali, pa su morali da ga organizuju u učionici u podrumu. Moja učiteljica je počela da plače, i bilo je jako šokantno za nas decu da vidimo odraslu osobu kako plače. „Nekada je bilo drugačije, ali sad kad imamo 'srpskog okupatora' ne možemo da organizujemo Dan škole kakav zaslužujete", rekla nam je. To mi je bilo veoma zanimljivo. Tada sam počela da shvatam da postoji problem da kao narod nismo naročito slobodni. Kada ste u drugom ili trećem razredu, ne razmišljate mnogo o tim stvarima. Ali počnete da razmišljate o tome kada ste suočeni sa pravim problemom. Shvatite da postoje neke prepreke zbog kojih ne možemo da slavimo u velikoj sali – nisam čak ni znala gde se ona nalazi. Nikad nisam bila u njoj. To mi je delovalo kao neko izmišljeno mesto kojem nemaš pristup jer si iz nekog razloga drugačiji od ostalih."

NITA: „Devedesete su izbrisane iz zvanične istoriografije Kosova, jer autori istorijskih udžbenika za naše mlađe generacije ne razumeju svoju političku i ekonomsku moć niti svoj kulturni kapital iz 90ih. Naime, postoji nova politička i društvena klasa koja je izgradila sasvim nov narativ. Na Učiteljskom fakultetu, na primer, studenti ne uče o paralelnom obrazovnom sistemu 90ih. Nastavljamo da proizvodimo istoriju, i nastavljamo da proizvodimo kolektivno pamćenje koje se odnosi na neke događaje i pojedince, ali koje ne otkriva svakodnevni život. Ono ne otkriva, ili ne razmišlja o tome, kako je bilo običnom čoveku koji je živeo na Kosovu u to vreme."

VETON: „Nije kao da smo imali razvijenu umetničku scenu. Naročito pred kraj 90ih, bili smo više nego u zastoju. Postojalo je nekakvo siromaštvo, da ne kažem beda, ali skoro da ničeg nije bilo. Baš kao što se gasi plamen sveće, tako se gasila naša volja. Devedesete su bile nekakav polu-mrak. Pokušavam da se setim čega je bilo, ali ne mogu. Bio je verovatno nekakav mrak. Išli smo u video klubove. Ono što se na filmu dešavalo je bilo kao neki uvrnuti prozor u svet."

DORUNTINA: „Devedesete su veoma važan period u mom životu, jer sam tada odrastala, postajala tinejdžerka, itd. Baš kao što je to bilo kritično vreme za Kosovo, bilo je kritično vreme za mene, naročito kad je reč o odlučivanju čime želim da se bavim kad porastem."

ELI: „Sećam se 1995. godine, kad sam sa 17 godina išla na konferenciju jugoslovenskih feministkinja, a beogradske feministkinje su mi rekle: 'Vidi Albanku koja priča engleski bolje nego srpski i još svira saksofon.' Nije mi bilo čudno, jer sam bila svesna da će me kao Albanku tretirati kao drugorazrednu građanku."

DORUNTINA: „Oba moja roditelja su bila izbačena s posla 1990. godine. Moj otac je radio na Televiziji Priština, a moja mama na Radiju Priština. Oboje su izgubili posao istog dana, zajedno sa još mnogo Albanaca. Ovo se desilo u julu 1990. godine, kada sam imala 8 godina. Onog trenutka kada se to dogodilo, ogroman zide je podignut između mene i mojih prijatelja Srba koji su živeli -

- u komšiluku moje bake. I dalje ne razumem zašto ili kako. Znajući moje roditelje, ne verujem da su mi oni rekli da ne pričam s njima, ili da se s njima ne družim, ali su se okolnosti promenile preko noći i odjednom nije bilo normalno da se Albanci i Srbi druže. Iz te perspektive nisam mogla ni da zamislim da ću 2011. godine ići u Beograd kao autorka prve kosovske drame ikad igrane na pozornici u Beogradu."

ALISA: „Za ljude koji su u to vreme dobili otkaze, kafići su bili najlakši biznis od kog se moglo živeti. Izložbe, i neke druge aktivnosti, kao što su čitanje poezije ili promocije knjiga, su počele da se održavaju u Hani i 2 Roberteve. To je bio zgodan prostor, jer se nalazio u jednom podrumu i nismo imali nikakve prepreke."

ELI: „Hani i 2 Roberteve je bila kulturna institucija. To je bio restoran, galerija, mesto na kom su se sastajali pesnici, gde su se održavale komemoracije i koncerti. Tokom 90ih, javna sfera je ušla u privatnu, jer se sve preselilo u kuće. Međutim, kafići su ostali deo javnog prostora i javne sfere. Kafić postane galerija, postance kancelarija, postane multifunkcionalan. Tamo si mogao da sretneš sve stvaraoce mnjenja. To je tako i danas. Veoma je teško sresti ljude u kancelariji. No, pozoveš nekog, a on kaže: 'Hajde da se nađemo u kafiću'."

MEHMET: „Hani i 2 Roberteve je za nas bio ono što je MoMA u Njujorku."

VESA: „Umetničku scenu na Kosovu karakteriše nekakav akademizam, pravila, načini vizuelnog izražavanja, koji su u izvesnom smislu bili povezani sa Akademijom i koji su bili vrsta definicije onoga što je dobra umetnost. Mislim da su začeci drugačije vrste umetnosti, odvajanje od akademizma, počeli u prištinskim kafićima, u Hani i 2 Roberteve i u Dodona galeriji. Tamo je nikla prva grupa konceptualnih umetnika."

NITA: „Na Kosovu je sve bilo ugušeno u to vreme. Što se kulturnog aspekta tiče, naravno da je, kao deo mobilizacije 90ih, umetnost bila veoma značajna. Isto je bilo i sa Dodonom i sa drugim galerijama. Ista je bila ideja stvaranja prostora i organzovanja događaja sa ciljem da se artikuliše umetnička i kulturna ekspresija, u čijoj srži je bio otpor. Jer je sve što se u to vreme dešavalo imalo tu definiciju. Svakog dana kad ideš u školu, ili svaka izložba koju organizuješ, predstava, pa čak i lekarski pregled na koji odeš, ili bilo šta drugo, je na neki način čin otpora. Jer moraš da prevaziđeš mnoge teškoće, da se nosiš sa mnogim nemogućnostima."

MEHMET: „Kao mladi umetnici bili smo fanatici umetničke produkcije. Nikad se nismo zaustavljali, bez obzira na to koliko su nam mogućnosti bile ograničene. U to vreme su razlike između Srba i Albanaca na Kosovu bile veoma velike. Bilo koji vid komunikacije između Srba i Albanaca je bio prekinut. Albanci su bili isključeni iz institucionalne podrške, tako da je većina počela da samoorganizuje kulturni i politički život. Paralelna organizacija je počela u mnogim drugim aspektima."

ALISA: „Galerija Dodona je bila prostor za sve vrste aktivnosti, ne samo za primenjenu umetnost. Ona je na neki način postala prostor koji je služio mladima. Publika koja se okupljala u Umetničkoj galeriji koja se nalazila u Boro i Ramizu 80ih se prebacila u naš prostor."

MEHMET: „Za mene je na neki način svet bio bivša Jugoslavija, jer su naše ambicije funkcionisale na jugoslovenskom nivou. Tako da je mene zanimalo šta se dešava u Beogradu, šta se dešava u Zagrebu, šta se dešava u Ljubljani. Nismo se mnogo bavili drugim mestima. To je bilo vreme tranzicije. Bilo je teško vreme. Neki ratovi su počinjali a neki su se tek bili završili u različitim delovima bivše Jugoslavije. Kosovo je bilo relativno izolovano, prvenstveno zahvaljujući jezičkoj barijeri, ali i zbog veoma jake konzervativne tradicije, koja je bila jako izolovana u poređenjenju sa njenim okruženjem. Za nas je umetnost imala smisla samo ako samo mogli da je pokažemo negde drugo."

1997

31. januar: Zahir Pajaziti, jedan od vođa ileganog otpora na Kosovu, ubijen je zajedno sa još dvojicom pripadnika otpora, Hakifom Zejnulahuom i Edmondom Hodžom dok su putovali automobilom iz Prištine u Vučitrn.

11. februar: Posle skoro tri meseca građanskih i studentskih protesta u Srbiji, tokom kojih je primenjivana brutalna sila policije, parlament Srbije je usvojio Lex specialis, zakom koji je proglasio privremene rezultate izbora definitivnim. Pobeda opozicije, koju vlada Slobodana Miloševića isprva nije priznala i tako izazvala proteste, bila je proglašena u skoro svim većim gradovima Srbije. Građanski protesti su se završili 15. februara posle 88 dana, dok su dalji protesti odloženi za 9. mart, koji su demonstranti odredili kao poslednji rok za državu da promeni svoju medijsku politiku.

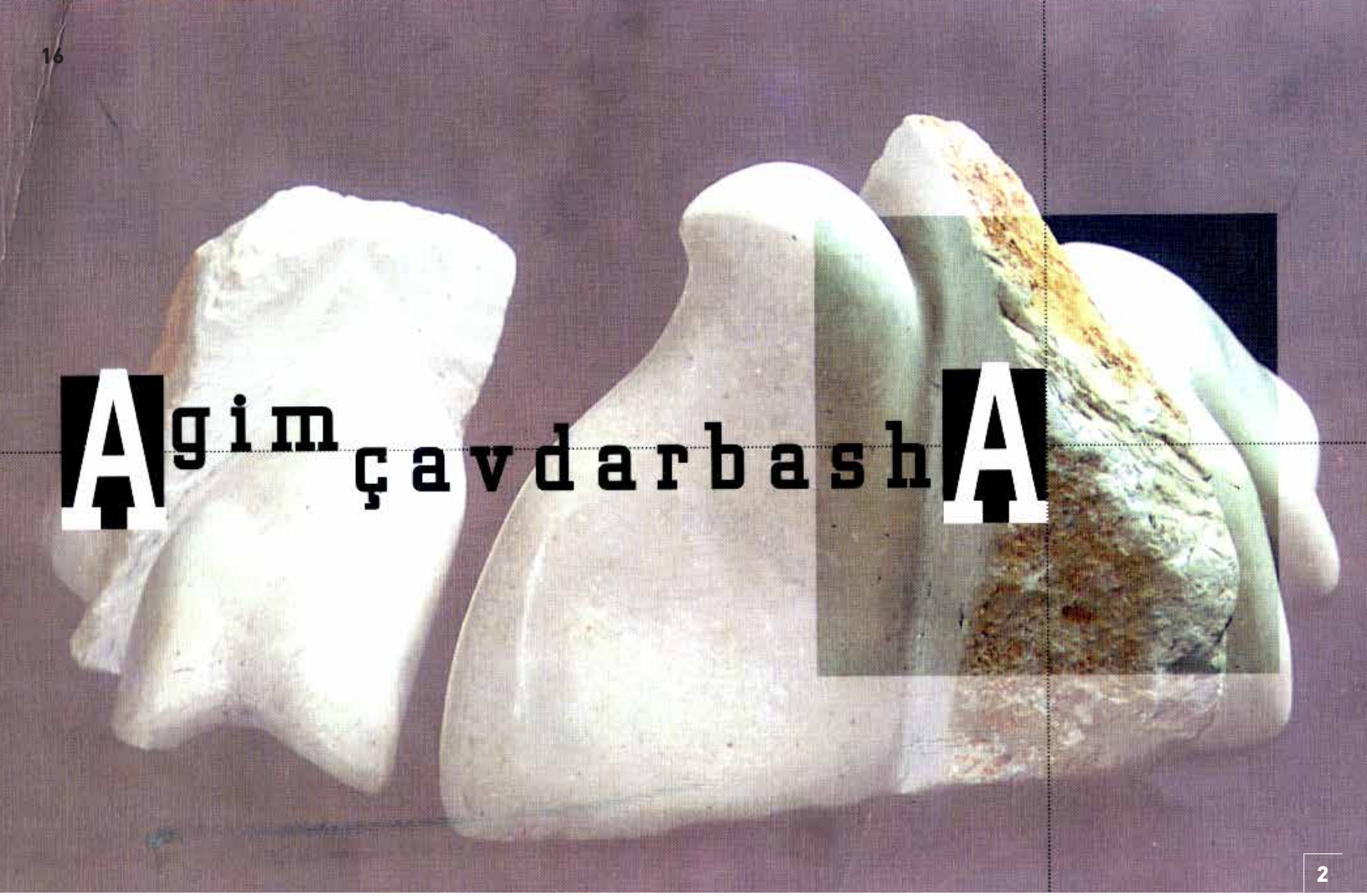

10. mart: Galerija Dodona je organizovala svoj prvi događaj, izložbu skulptora Agima Čavdarbaše. Tokom perioda od 1997. do 1999. godine organizovano je 20 izložbi u tom prostoru, ali i drugih događaja kao što su saloni knjiga, forumi, promocije, diskusije, muzički nastupi itd.

21. februar: Skupština grada Beograda je izabrala Zorana Đinđića za gradonačelnika.

10. mart: U galeriji Dodona je promovisana knjiga ***„Kosovo/Kosova:*** konfrontacija ili koegzistencija“, koja je saržavala materijale sa jedne konferencije održane u Holandiji. Urednici te knjige bili su Ger Dejzings, Dušan Janjić i Škeljzen Malići. Knjiga se bavi srpsko-albanskim odnosima i mogućnostima političkog rešenja krize na Kosovu.

April: U okviru izložbe „Ubistvo“ Centra za savremenu umetnost u Beogradu, prvi put je izložen rad Milice Tomić ***„XY Ungelöst“***. Rad se bavi stradanjem preko 30 Albanaca koji su ubijeni od strane snaga Jugoslovenske narodne armije tokom demonstracija na Kosovu 1989. godine.

BRANISLAV: „Sa aparthejdom koji se uvodi na Kosovu sa dolaskom Miloševića, dolazi do prekida bilo kakvih odnosa u kulturi, i jedine informacije koje sam iz tog vremena uopšte dobijao o umetnosti na Kosovu dolazile su od Branimira Stojanovića, koji je tamo odlazio. Branimir Stojanović i Milica Tomić su tada održavali komunikaciju sa Kosovom. Mislim da su Milica Tomić i Dejan Sretenović neke '96. ili '97. godine održali nekoliko predavanja u Prištini, i posle mi je Erzen Školjoli pričao da su ta predavanja bila jako inspirativna za njih. Rad Milice Tomić, XY Ungelost, koji smo mi prikazali na izložbi Ubistvo proleća '97. godine bio je prvi rad u srpskoj savremenoj umetnosti koji se doticao teme Kosova, odnosno konkretno tog čitavog istorijata državnog nasilja na Kosovu. Taj rad je prvi put govorio o temama koje su u srpskom društvu bile potpuni tabu – smatram da je svaka tema koja se ticala stvarnog života na Kosovu u srpskom društvu u tom trenutku bila potpuni tabu."

BRANIMIR: „U to vreme, 1989.godine, kada je antibirokratska revolucija bila na vrhuncu, Milica Tomić je bila jedna od retkih ljudi sa kojima sam mogao da razgovaram o ubistvu 33 ljudi, kosovskih Albanaca na demonstracijama protiv promene ustava, i ja tada dobijam od prijatelja sa Kosova imena ljudi, vidim na fotografijama lica ubijenih, i tad mi je jasno da će raspad zemlje biti krvav. To je ovde bila mala vest u Politici, i to je prećutano skroz a ni dan danas nije deo javne isorije i sećanja, taj početni momenat masovnog ubijanja ljudi na ulicama koji se posle bezbroj puta ponavljao. Ono što je u to vreme, kada intelektualna, umetnička scena nije htela ništa da zna ni o politici ni o ratovima, rad Milice Tomić XY Ungelost, koji je upravo bio posvećen tom događaju prvobitnog masovnog ubistva, za koje niko nije tražio objašnjenje, ostao je usamljen i isključen iz javne komunikacije. Dakle, to je '96. godina, prvi put kada je uopšte neko sa umetničke scene ima neki odos prema Kosovu i raspadu Jugoslavije, odnosno da neko pokrene to pitanje na umetničkoj sceni – jer je umetnost izbegavala da se odredi uopšte prema politici, ratu i nasilju, a Kosovo je tek bilo tabuizirano isto kao i danas. I taj rad je proizveo neke učinke - ja to smatram prvim kontaktom dve scene, a da nikakvog kontakta zapravo nije bilo."

SVEBOR: „Umetnost je jedna banalna stvar. Mi smo se interesovali za umetnost, upoznali smo Branimira Stojanovića, ušli u Školu za istoriju i teoriju umetnosti i od tog momenta smo počeli da se bavimo umetnošću, i jedan od prvih radova koji smo videli, kojima smo morali da se bavimo, bili su radovi Milice Tomić kao XY Ungelsot. Imao sam utisak da postoji vulgarna veza između politike i umetnosti, gde se jednostavno određeni politički stavovi simbolizuju, kodiraju na određeni način da bi imali neku veću učinkovitost ili prijemčivost. Cela ta ideja da je umetnost politična, je za mene značila da je umetnost neka vrsta veštine kodiranja ili prevođenja političkih simbola. I 90e su bile veoma ispolitizovane, svi smo imali osećaj da je svaka vrsta partnerstva ili savezništva dobra u onoj meri u kojoj te vodi ka rušenju Miloševića, prvenstveno iz moje vizure jer Milošević vodi ratove. Poenta je da sam bavljenje umetnošću doživljavao kao nešto što je bilo vulgarno politički. I kasnije se to promenilo dosta, to šta umetnost može i koji su njeni kapaciteti. I uopšte šta je umetnost i kako ona deluje, ja sam za to postao zainteresovan zahvaljujući nekim saradnjama – ja sam postao zainteresovaniji za pozornicu nego za ono što je na pozornici, više za ram nego za sliku."

7-9. april : Lideri nekoliko parlamentarnih stranaka iz Srbije su se susreli sa liderima političkih partija kosovskih Albanaca na okruglom stolu u Njujorku, u organizaciji Projekta o etničkim odnosima, kako bi diskutovali o budućnosti Kosova. Učesnici su bili Vesna Pešić, Vuk Drašković i Miroljub Labus, Dušan Mihajlović, Dragoljub Mićunović, Fehmi Agani, Adem Demači, Jakup Krasnići and Mahmut Bakali. Bili su pozvani i predstavnici Socijalističke partije Srbije i Srba sa Kosova, ali oni su odbili da učestvuju. Grupa okupljena oko ovog okruglog stola je usvojila deklaraciju baziranu na zajedničkim principima, slažući se da kosovski problem zahteva brzo rešenje, kao i da se on ne može rešiti bez uključivanja međunarodne zajednice.

19-30. maj: U krivičnom postupku, jednom od mnogih sličnih koji su u to vreme vođeni na sudovima na Kosovu, dvadeset i dvoje muškaraca i žena (od kojih dvoje u odsustvu) su sudski gonjeni i osuđeni od strane Okružnog suda u Prištini za učestvovanje u aktivnostima koje ugožavaju teritorijalni integritet Savezne republike Jugoslavije (SRJ). Za ta krivična dela su određene maksimalne kazne od 10 godina zatvora za udruživanje sa gorepomenutim ciljevima, ili 5 godina zatvora za članstvo u takvoj grupi. Šestoro osumnjičenih su takođe bili optuženi za korišćenje opasnih ili nasilnih sredstava u pokušaju da ugroze ustavni poredak ili bezbednost SRJ što je definisano kao terorizam prema članu 125 Krivičnog zakona i kažnjivo minimumom od tri godine zatvora.

4

5. jun: U Centru za kulturnu dekontaminaciju (CZKD) u Beogradu otovrena je izložba „Përtej/Preko“ koja je predstavila savremenu umetnost sa Kosova i uključivala slike i instalacije Sokolja Bećirija, Mehmeta Behljulija i Maksuta Vezgišija, kao i jednu muzičku instalaciju Iljira Bajrija. Ova izložba, zamišljena i predstavljena kao „umetnost otpora“, imala je pozitivan odjek u umetničkim krugovima Beograda, dok su je režimski mediji u Srbiji ocenili kao provokaciju. Ista izložba je na Kosovu napadnuta od strane kritičara koji su tvrdili da izlaganje radova kosovskih umetnika u Beogradu obezebeđuje alibi Srbiji u održavanju stava da je situacija na Kosovu normalna.

5

Ilir Bajri

partitura „Pertej"
partiturë „Përtej"
partiture „Përtej"
1997

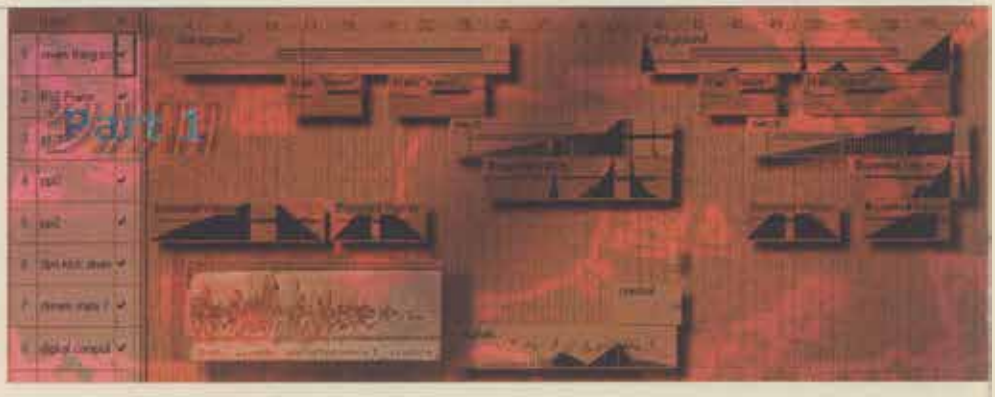

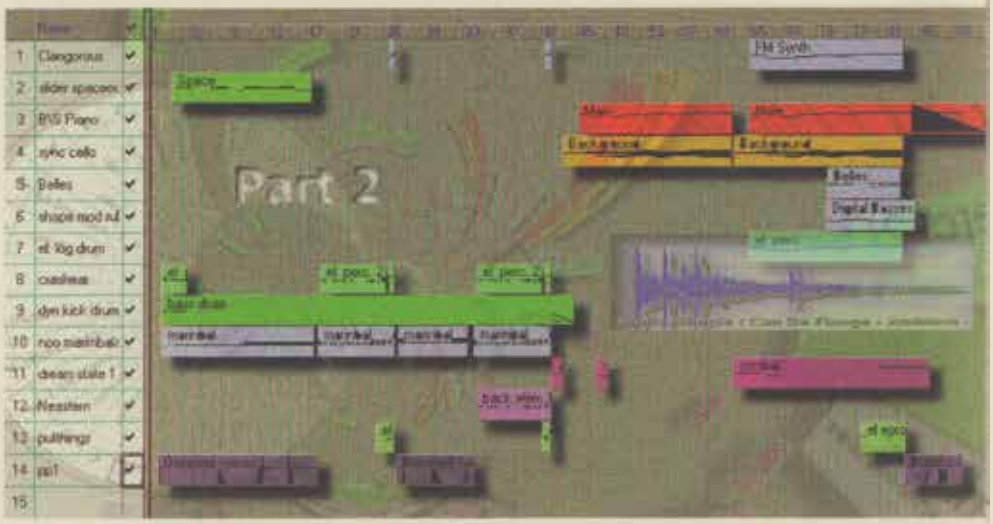

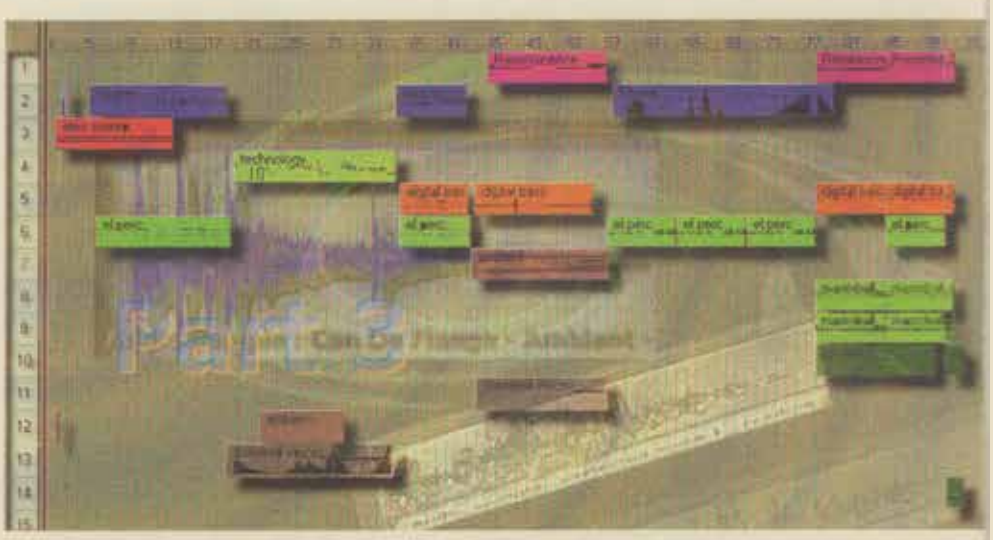

Maksut Vezgishi

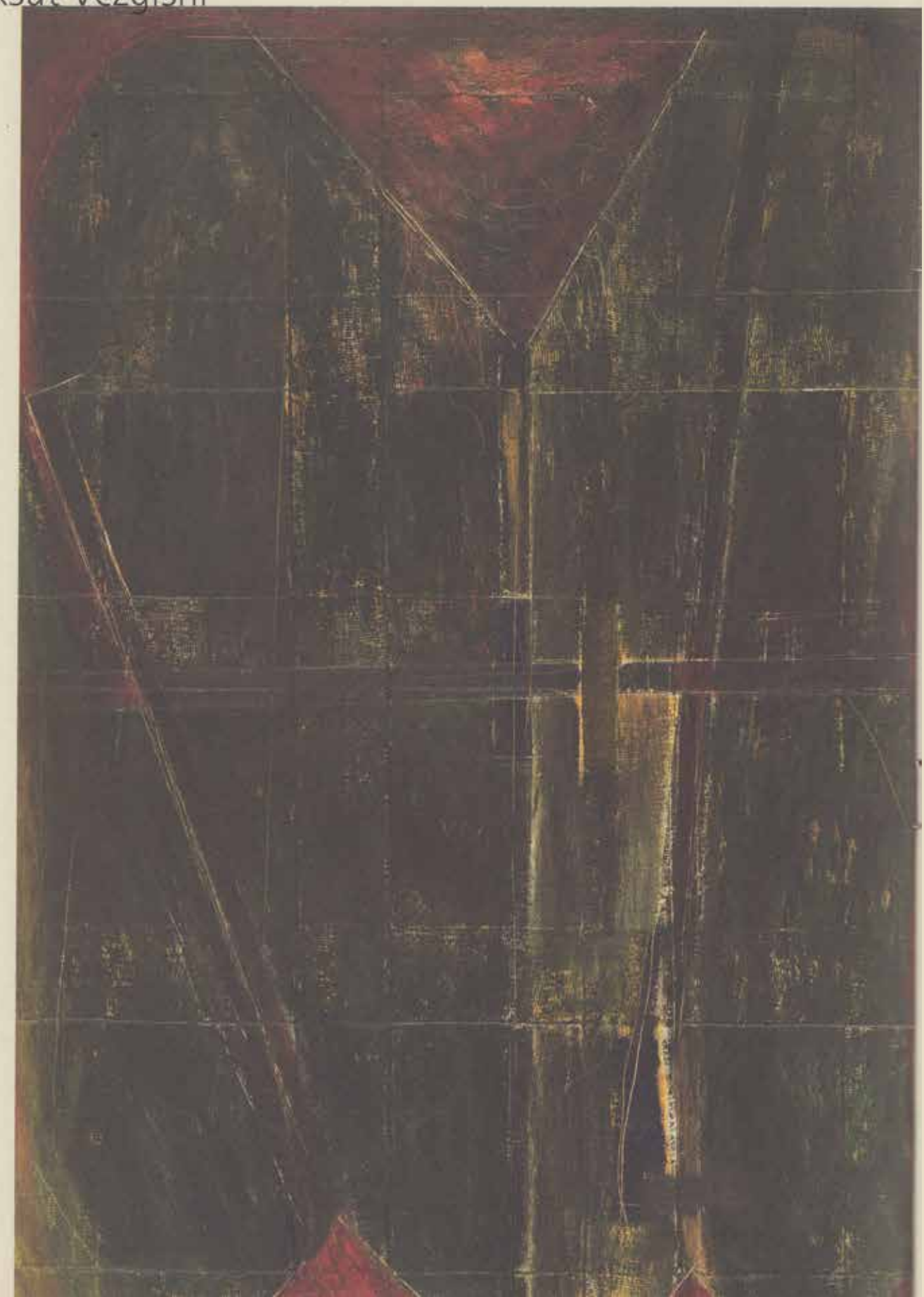

Mehmet Behluli

Ex Libris II
kombinovana tehnika
teknikë e kombinuar
combined technique
1996/97

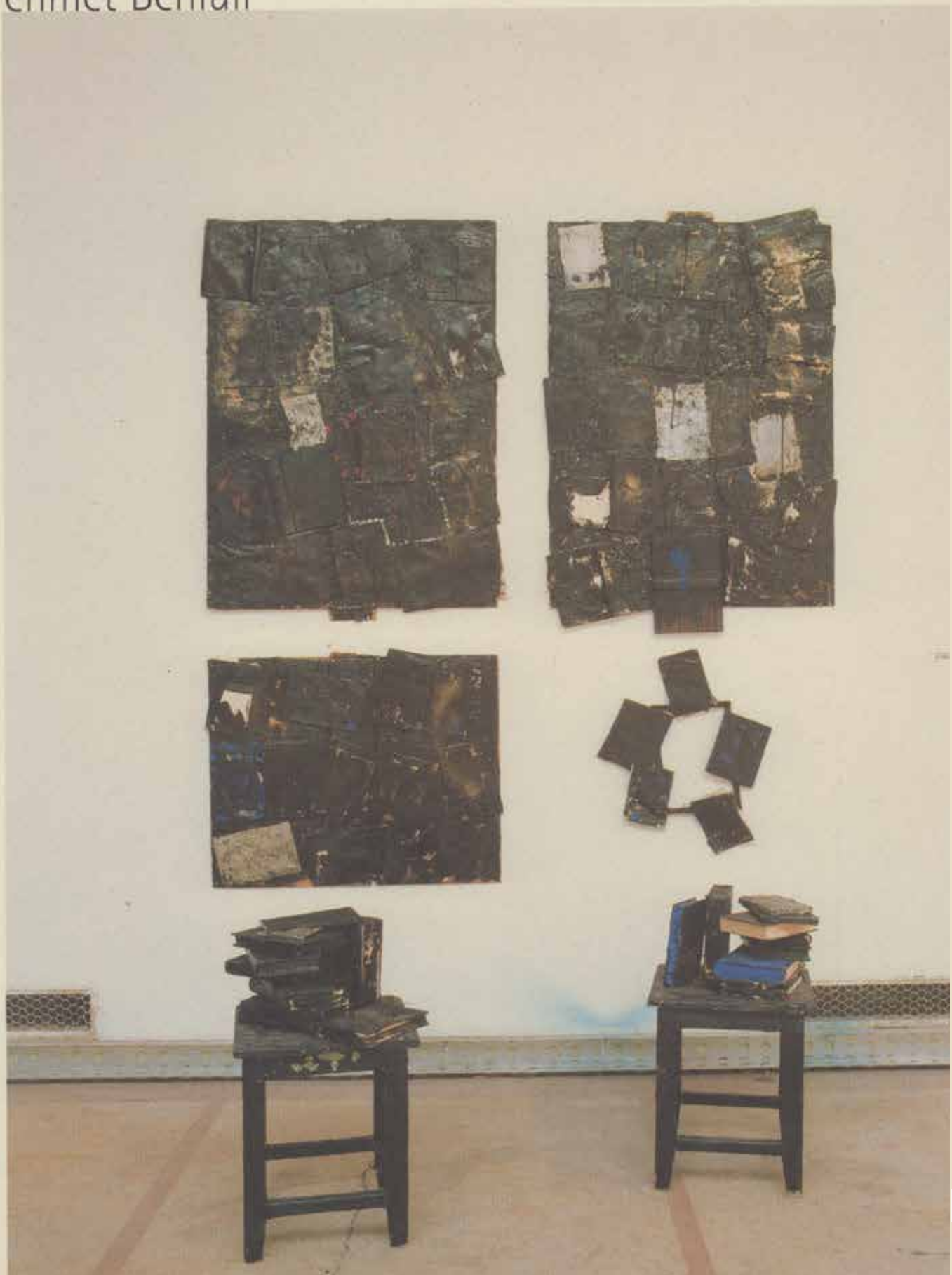

DEJAN: „Škeljzen Malići je radio u prištinskoj kancelariji Soros fonda i, što je za ovu priču još važnije, pratio umetničku scenu Kosova kao kritičar. Tamo profesionalnih kustosa tada nije bilo i on je jedini i mogao da preuzme tu funkciju. Napravio je koncepciju i selekciju, a kolegu Jovana Despotovića, koji je kao likovni kritičar osamdesetih godina pratio likovnu scenu Kosova, zamolili smo da i on napiše tekst za katalog. Soros Centar za savremenu umetnost, koji je od 1994. godine radio u okviru Soros fonda Jugoslavija kao specijalizovani program za vizuelnu umetnost, i čiji sam tada bio direktor, bio je jedan od organizatora izložbe i producent kataloga. Borut Vild je bio dizajner, a ja urednik kataloga, koji je bio trojezičan, srpsko-albansko-engleski."

DUNJA: „Na izložbi ***Përtej*** se već dalo naslutiti da se neke ozbiljne stvari dešavaju - mislim da je glavna bila uloga prvenstveno Škeljzena Malićija koji je imao malo širi uvid i jako dobru kritičku percepciju. Dva lika koja ja dobro poznajem, koje sam kasnije upoznala, naravno, su Sokolj Bećiri, koga smatram najznačajnijim akterom kosovske umetnosti, i Mehmet Behluli. Od gubitka autonomije Kosova umetnici su počeli da reaguju na sva ta društvena i politička zbivanja. Na Përteju se prvi put vidi i taj otpor i taj kritički odmak, nešto što je njima bila motivacija za jedan ozbiljniji rad i polako napuštanje tih klasičnih medija."

DEJAN: „Valja takođe reći da, ne računajući NVO i umetničke krugove, odjeka izložbe u široj javnosti nije bilo. Izložba od strane državnih organa i medija prosto ignorisana, kao da se nije ni dogodila, što je bio slučaj i sa nekim drugim projektima koje smo mi kao Centar tada radili. Izuzetak je bio Studio B, koji je napravio hrabar potez u vidu polučasovne TV emisije u kojoj su učesnici izložbe otvoreno govorili o raznim stvarima, o umetnosti, politici, životu na Kosovu i sl. To je u ono vreme bio redak, možda i jedini primer da je jedna srpska televizija dala prostor građanima albanske nacionalnosti da govore o vlastitom viđenju aktuelne situacije na Kosovu i u Srbiji."

MAKSUT: „Onog trenutka kad zakoračimo iz naših kuća, mi smo suočeni sa drugima. Onog trenutka kada si sa drugima, uvek si u nekakvoj obavezi prema njima. Tih 15 godina pre rata su bili pri kraju, i otići u glavni grad onih koji su ti na neki način neprijatelji, i izlagati svoj rad uprkos bezosećajnosti prema svemu što smo svakodnevno osećali, za mene je bila vrsta snage i način suočavanja sa njima. Nikad nisam slikao sa više poteškoća nego tih dana, stvarajući te radove koji su bili izlagani tamo. Ne znam koliko sam puta radio, brisao, prepravljao te materijale, ali uvek sa namerom da loše slikam. Kao da sam imao unutrašnji poriv da iznesem svo gađenje koje sam osećao prema svemu što se dešavalo u to vreme. Na putu ka tamo smo zauzeli pola autobusa: bilo je novinara, sociologa, mladih filozofa, itd. U pogledu tendencija koje smo predstavili, izložba je fundamentalno bila prikaz svog vremena."

Leti, leti....
Fluturon, fluturon...
Fly, fly..
kombinovana tehnika
teknikë e kombinuar
combined technique
1997

VETON: „Maksut i ja smo pričali o izložbi pre i posle, o reakcijama tamo i reakcijama ovde. To je u to vreme bio ne samo zanimljiv, već i izazovan čin za umetnike i kustose, zbog čitave situacije. Bilo je prirodno da takav jedan gest ili izložba te vrste ne bude dopadljiva ni tamo ni ovde. To kažem zato što je takav bio trenutak. Ma šta radio, recimo u Beogradu, se smatralo skoro pa izdajom. Mislim da je to bila poslednja umetnička intervencija koja se dogodila pre rata, i mislim da mi tek treba da shvatimo koliko je bila značajna i sjajna, jer uopšte nije bilo lako nekim umetnicima prvo da odu u Beograd, a onda da se vrate na Kosovo da bi tamo bili viđeni kao anti-umetnici, ili kao neka razmažena deca koja su otišla u Beograd čim je zmirisao rat na Kosovu. Kao i mnogo puta u umetnosti, ovo je bio poslednji trenutak kada su umetnici pokušali da normalizuju situaciju kroz umetnost."

NITA: „Postojao je trenutak kad su nestabilnosti paralelnog sistema na Kosovu postali oči gledni, sa pojavom OVK, i sa glasovima koji su još i ranije počeli da artikulišu kritike prema LDK. U isto vreme, 1997. godine smo imali i druge nestabilnosti. Na primer, posle dugog perioda tišine, ponovo su počeli da se pojavljuju protesti, i to uglavnom u organizaciji žena. Nestabilnosti su počele da se javljaju u društvu koje je sebe smatralo vrlo homogenim, i u kojem je ta homogenost forsirana, naročito u uvođenju paralelnog obrazovnog sistema i novog istorijskog narativa. Na primer, čak su i žene koje su protestvovale nazivane izdajnicama jer su se fokusirale na rodna pitanja. Zato što je ideja bila da je u tom trenutku sve ostalo u drugom planu u odnosu na ono što bi trebalo da budu prioriteti. A prioriteti su bili ideja održavanja te homogenosti, utišavanje kritičkih glasova, utišavanje svakog mogućeg otpora, ili potencijalnog alternativnog rešenja tim prolemima. Umetnici su smatrani izdajnicima, čak iako bi neko drugi rekao da je izložba Përtej bila hrabra, jer ne samo da je razbijala tišinu na Kosovu već je otišla direktno lavu u usta i baš tamo želela da se suoči sa problemom. Mislim da su ovi mali koraci vremenom gradili nešto veće. No, to se desilo unutar manje grupe istomišljenika. Možda čak i nisu bili istomišljenici, ali su bili više spremni da slušaju."

MEHMET: „Želeli smo da pokažemo našu umetnost van Kosova, ali smo imali jako malo mogućnosti da to uradimo. Ovo nije bio jedini razlog zbog kog smo želeli da odemo u Beograd, ali to je bio naš način da ispoljimo naše političko protivljenje prema tadašnjem LDK, jer uprkos svim pozitivnim stvarima - kada je LDK izveo ljude na ulice i izveo iz radikalnih načina delanja - nama su oni veoma smetali, jer su ostvarili moć da odlučuju čak i o kulturi, o tome kako treba raditi u kulturi. Zato što smo mi radili malo drugačije, oni su nas u to vreme optuživali za neku vrstu umetničke dekadencije. Mi smo prosto bili ubeđeni da niko ne može da nam kaže kako da se izražavamo. U to vreme sam bio profesor na Fakultetu umetnosti. Radili smo u školama u podrumima. Bili smo potpuno odsečeni od tadašnjeg režima, i ja sam odjednom odlučio da odem u Beograd da napravim izložbu. Proglasili su me za izdajnika nacionalnog cilja. Mi nismo imali velikih ambicija, nismo hteli da otkrijemo toplu vodu. Samo smo želeli da pokažemo ko smo. Predstavili smo naše političke stavove kroz umetničku formu, ništa više."

DUNJA: „Kosovo je izgubilo autonomiju mnogo pre Përteja, a to je već bila represija strašna na Kosovu, išli su u paralelne škole, ilegalne škole. Na Kosovu su se strahovite stvari dešavale, i kosovski umetnici i kosovski intelektualci su bili zbrisani, sve je bilo uništeno. Bila je grozna situacija, diskriminacija, aparthejd. Tako da su ti umetnici bili umetnici otpora. To se već nazire u Përteju. Tu se već i u slikama Mehmeta Behljulija, a naročito u instalacijama Sokolja Bećirija apsolutno vidi šta je."

ALISA: „Izložba je u Beogradu popločala put da se naš centar (Dodona) promoviše u regionu kroz centar koji je već imao mnogo kontakata. Ne samo naš centar, već i umetnost sa Kosova takođe. Umetnost otpora. Ova umetnost je radila u senci."

BRANISLAV: „Përtej je bio '97. to je bila zanimljiva godina, to je bio jedan trenutak kad počinje svima da izgleda da je Milošević gotov. Demonstracije su bile '96. i '97, i tad su konačno priznati rezultati lokalnih izbora u Beogradu, opozicija dobija vlast na lokalu i sve to skupa deluje kao atmosfera u kojoj će se reći: „Evo ga, to je kraj te priče". Dejtonski sporazum je već potpisan, svi mislimo da je rat gotov. Te '97. godine je Përtej bio moguć, pitanje je da li bi bio moguć '98. ili '99. ili 2000. Ovo je bio jedan trenutak pre eskalacije krize na Kosovu kad je ovako nešto uopšte bilo moguće. Mislim da ne bi bilo moguće već sledeće godine."

MAKSUT: „Radovi nisu bili vraćeni iz Beograda u Prištinu, već su stigli u Sokoljevu kuću u Peći i tamo su ostali. Kad je izbio rat na Kosovu i kad je srpska vojska ušla, oni su uništili sve radove koje su našli u Sokoljevoj kući, i moji radovi su bili potpuno iscepani i isečeni noževima. Prošle godine sam bio kod Sokolja. Uzeo sam ih u tom stanju. Dva rada sam ostavio tako, ne želeći da ih diram jer oni na neki način dokumentuju kako su se stvari dešavale. Prvo što su uradili kad su ušli u Sokoljevu kuću bilo je da odu do tih radova i polome ih i iseku, kao što su radili sa ljudima. Možda ne treba da ih poredimo? Ali čin je isti."

DEJAN: „Izložba Përtej imala je i umetnički i politički značaj. S jedne strane, ona je u Beogradu prezentovala umetničku scenu Prištine posle dugog niza godina i otvorila most njene umetničke komunikcije s Beogradom. S druge strane, izložba je imala i politički značaj, jer je organizovana uprkos politici segregacije kosovskih Albanaca i nipodaštavanja njihove kulture. Ta dva razloga, umetnički i politički, intrisično su povezani, jedno je nemoguće misliti bez drugog. Vreme je pokazalo da je ***Përtej*** projekat od izuzetnog značaja za srpsko-albanske umetničke i kulturne odnose, koji je prevazišao svoju originalnu intenciju. Ta izložba je probila led u komunikaciji između umetničkog Beograda i umetničke Prištine, ona je uspostavila kanal komunikacije koji će ostati aktivan sve do danas, i zato se s pravom obeležava njena dvadesetogodišnjica."

DORUNTINA: „Koliko sam ja uspela da razumem razgovarajući s ljudima, to je bo prvi put da se otvorio prozor za upoznavanje umetnika sa Kosova, pa i za upoznavanje Albanaca sa Kosova kroz njihov rad, ne kroz okvir predrasuda kroz koji su Albanci bili predstavljeni u medijima, već kroz ono što su i čime se bave. Zapravo je veoma impresivno koliko mi je ljudi u Beogradu spominjalo tu izložbu. To je bio veoma važan trenutak za upoznavanje umetničke scene Beograda i umetničke scene Kosova."

MEHMET: „Vremenom je ova izložba imala odjeka. Mi smo kao umetnici počeli da dobijamo pozive od još zanimljivijih galerija."

VESA: „Mislim da je taj trenutak bio početak onoga što se dogodilo sa umetnošću na Kosovu nakon rata."

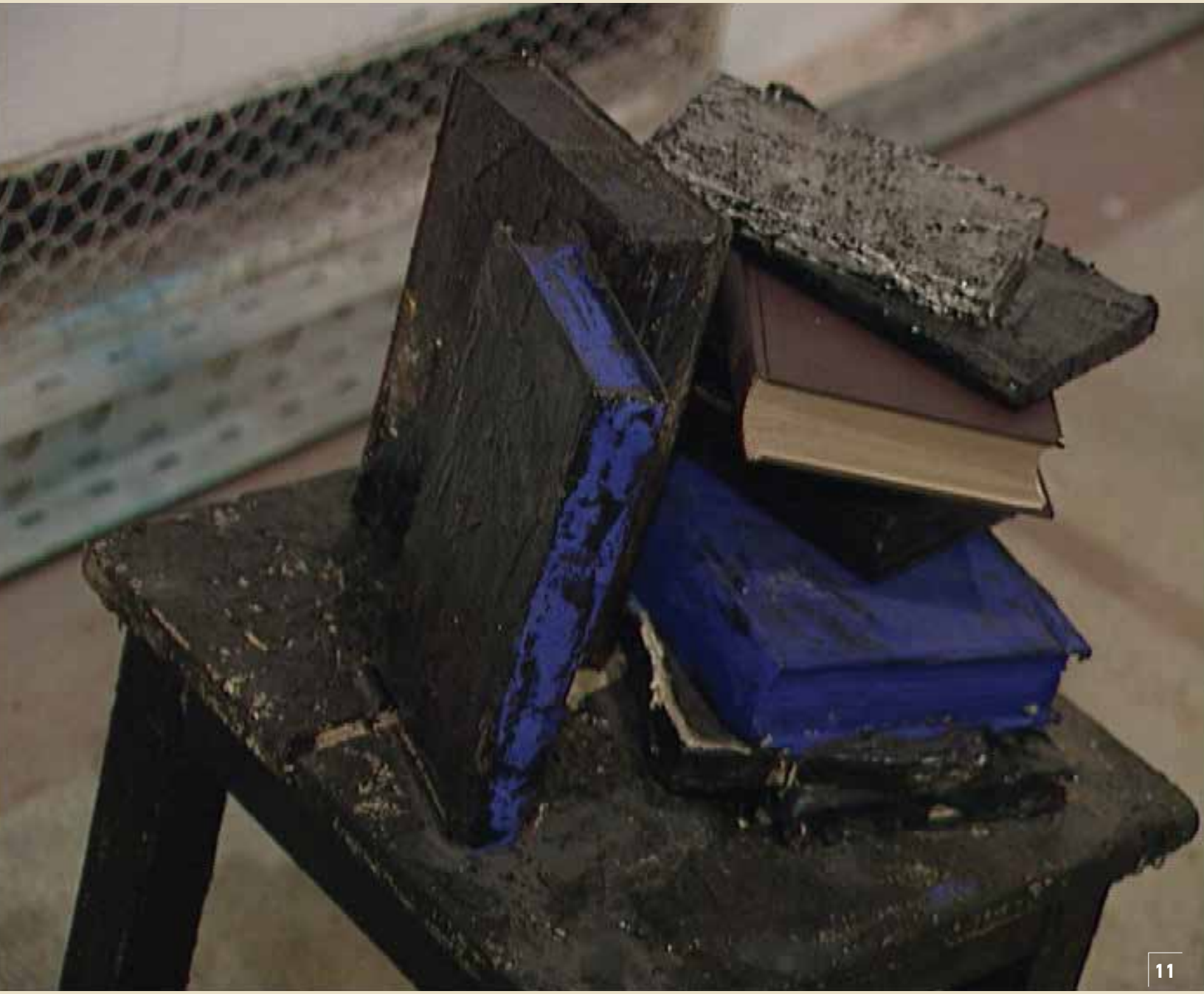

11

25. jun: Milošević putuje na Kosovo. Tokom govora u Prištini on izjavljuje: „Nema tih pritisaka pod kojima ćemo dati ijedan pedalj Kosova i Metohije."

Jun - Jul: Na Okružnom sudu u Prištini se vodi proces protiv 15 ljudi (od kojih 12 u odsustvu) optuženih za formiranje „terorističke organizacije koja deluje na Kosovu sa ciljem ugrožavanja ustavnog poretka i bezbednosti SRJ kao i stvaranja separatističke države koja bi se posle pridružla Albaniji". Optužnica je teretila optužene da su te napade sprovodili kao članovi „Oslobodilačke vojske Kosova" (OVK). Dvanaest od 15 ljudi koji su bili optuženi, uključujući Besima Ramu, Adema Jašarija, Redžepa Selimija i Samija Luštakua, su dobili maksimalne zatvorske kazne od po 20 godina. Dvoje optuženih su osuđeni na 15, a jedan na 10 godina zatvora (Hašim Tači). Prema izveštaju Amnesti internešnala taj sudski proces nije bio pravičan. (AI Indeks: EUR 70/25/97)

5 - 6. Jul: CZKD je u saradnji sa galerijom Dodona iz Prištine organizovao posetu Sarajevu u kojoj je trebalo da učestvuju umetnici i intelektualci iz Srbije i Kosova, uključujući umetnike Sokolja Bećirija i Mehmeta Behljuljija, filozofa Astrita Saljihua i pisca Miđena Keljmendija. Učesnicima sa Kosova je bio onemogućen ulazak u Bosnu i Hercegovinu na graničnom prelazu između Srbije i Republike Srpske. Međutim, svi putnici u autobusu su odbili da uđu u Bosnu i Hercegovinu dok svima nije bio omogućen ulaz.

MEHMET: „Naš put u Sarajevo je bio veoma zanimljiv. Išli smo sa intelektualcima iz Beograda i Novog Sada. Bilo nas je 3-4 sa Kosova. Ulazili smo u Bosnu kroz Republiku Srpsku. Naravno, kada su videli naše lične karte, oni su nas izveli iz autobusa. Nisu hteli da nas puste da idemo dalje. Ali tu je građansko društvo Beograda pokazalo svoju moć čvrstim insistiranjem, sa neverovatnom energijom, da bez nas neće ići dalje. Gledali su naše lične karte i rekli: 'Znate šta, možete svi da uđete u autobus osim Turaka.' Mi smo gledali okolo da vidimo gde su Turci, jer nismo znali da ima Turaka u autobusu. A zapravo smo mi bili Turci."

15 - 23. jul: Na odvojenim sednicama oba doma Savezme skupštine poslanici su izabrali Slobodana Miloševića za predsednika SRJ. Tokom Miloševićeve inauguracije opozicija je organizovala protest tokom kog su bacane cipele na zgradu Savezne skupštine.

20. septembar: Sokolj Bećiri i Mehmet Behljulji su pozvani na Cetinjsko bijenale sa istim radovima koji su bili prikazani unutar izložbe ***„Përtej/Preko".*** Te dve izložbe su pokrenule ubrzani razvoj nezavisne umetničke scene na Kosovu.

MEHMET: „Mediji su nas napadali da smo izdajnici kad smo išli u Beograd. Ali kada smo izlagali u Cetinju, izlagali smo kao predstavnici Kosova. U političkom smislu, čak je i Cetinje moralo da predstavi Crnu Goru kao nezavisnu i zasebnu. Rezultat toga je bio da smo mi bili predstavljeni kao Kosovo. Bio je veliki naslov u Koha Ditore u to vreme, sećam se kao da je bilo juče: „Crna Gora proznaje Republiku Kosovo", što nije bilo tačno uopšte. Za nas je bilo interesantno koliko umetnost može da reflektuje. Kad su se mediji pojavili, tad je to postala velika stvar."

Septembar - Oktobar: Kandidati na studentskim izborima koji nisu bili povezani sa Demokratskom ligom Kosova (DLK) su po prvi put odneli pobedu što je bila posledica promena čelnih ljudi na Univerzitetu u Prištini, kao i unutar Studentske unije (UPSUP). Pod vođstvom Ibrahima Rugove, DLK je bila na čelu mirnog otpora još od 1990. godine. Međutim, studenti su počeli da kritikuju DLK, a naročito njen neuspeh u borbi da počne da se primenjuje sporazum iz San Eđidija iz 1996. godine koji je predviđao povratak albanskih studenata u zgrade univerziteta.

1. oktobar: Bujar Dugoli, Muhamet Mavraj, Driton Ljajći, Aljbin Kurti, Miljot Cakaj i drugi su predvodili masovne proteste organizovane od strane studenata i profesora sa Univerziteta u Prištini. Demonstracije je nasilno ugušila policija Srbije. Studentski protesti, koje su podržali mnogi protivnici DLK uključujući Adema Demaćija i Redžepa Ćosju, su predstavljali prvu značajnu pokutinu u političkom monopolu DLK i Ibrahima Rugove.

28. novembar: Članovi Oslobodilačke vojska Kosova (OVK) se po prvi put javno pojavljuju u selu Lauša na sahrani Haljita Gecija, učitelja koji je ubijen tokom akcije srpske policije u oblasti Drenice.

1998

Februar: Izložba „Arheološko blago Kosova i Metohije" je otvorena u Beogradu u sradanji Muzeja Kosova pod privremenom upravom administracije iz Srbije i Srpske akademije nauka i umetnosti. Povod za tu izložbu je bila zaštita arheološkog blaga Kosova pred nadolazećim ratom. Artefakti koršćeni na toj izložbi još nisu vraćeni na Kosovo, iako se smatraju neotuđivim vlasništvom Arheološkog muzeja Kosova.

ELI: „Ove saradnje, bilo da su u akademskim krugovima ili feminističkim, završe u uskim zatvorenim krugovima međusobnih razgovora. Ovi krugovi nikad nisu imali problem sa saradnjom između Kosova i Srbije. Čak i kad su stvari bile teške, imali smo izložbu Përtej. Išla sam kod Žena u crnom 1999, i one su dolazile kod nas u veoma teškim vremenima. U tim grupama su ljudi otvorenijeg duha, koji šire granice. Da li možemo da idemo izvan tih krugova, da probamo drugačiju vrstu pritiska? Da li možemo više da se otvorimo? Da li možemo da pokušamo da vršimo jači pritisak na naše vlade, na primer, u slučaju tih artefakata koji nikad nisu bili vraćeni nakon što su bili uzeti iz Muzeja Kosova i odneti u Beograd? Možda danas, upravo ovi ljudi, ovi intelektualci, ovi umetnici treba da pokušaju ovakvu vrstu pritiska na njihove vlade. Znam da je gotovo nadrealno tražiti nešto poput toga, jer to u Srbiji nije lako. Možda je još teže ovde."

Februar - Mart: Policijske racije u selima u oblasti Drenice su najviše pogodile civilno stanovništvo. U selu Prekaz ubijen je jedan od najviših komandanata OVK, Adem Jašari, zajedno sa 56 članova njegove porodice, uključujući 18 žena i 10 dece ispod 16 godine, tokom napada oružanih snaga iz Srbije na njihovo porodično imanje. U narednih godinu dana broj pripadnika OVK raste. Procenjeno je da je bilo između 10000 i 20000 članova.

Mart - April: Kontakt grupa za Kosovo (koja se sastojala od predstavnika iz SAD, Velike Britanije, Rusije, Francuske, Nemačke i Italije) je predložila Felipea Gonzalesa za predstavnika OEBSa i Evropske unije koji bi posredovao unutar konflikta na Kosovu. Međutim, on nije mogao da obavlja misiju koja mu je dodeljena jer su vlasti u Beogradu odbijale da priznaju njegovo nameštenje. Države članice Kontakt grupe su organizovale tri ministarske konferencije i upozoravale Miloševića da neće dozvoliti da se događaji iz sukoba u Bosni ponove i na Kosovu.

23. mart: Političke partije kosovskih Albanaca raspisuju opšte izbore na Kosovu. Militantne grupe se odvajau od DLK. Ova partija dobija izbore i Rugova je ponovo izabran za predsednika.

31. mart: Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija je usvojio Rezoluciju 1160 koja je osuđivala preteranu upotrebu sile od strane srpske policije prema civilima na Kosovu i stavila embargo na na izvoz oružja i sirovina u SRJ.

17. april: Savet za odbranu ljudskih parava i sloboda za Kosovo izvestio je da su na Kosovu tokom prva tri meseca 1998. godine ubijena 104 Albanca, 44 ranjena i 22 nestala, kao i da su ugoržena prava 3095 Albanaca, i da je spaljena ili oštećena 71 albanska porodična kuća tokom policijskih akcija u Srbici i Dečanima.

25. april: U Srbiji je organizovan referendum za podršku Miloševićevoj politici sa pitanjem „Da li prihvatate učešće stranih predstavnika u rešavanju problema na Kosovu i Metohiji?". Na referendum je izašlo 73% registrovanih glasača, a skoro je 95% njih glasalo „Ne".

Maj: Ričard Holbruk, izaslanik SAD, organizuje početak pregovora između Prištine i Beograda. Rugova i Milošević se jednom sreću u Beogradu. Milošević određuje tim za pregovore koji odlazi u Prištinu i započinje razgovore. Proces pregovaranja se prekida posle ofanzive Srbije u Dečanima gde je nekoliko desetina Albanaca ubijeno.

1. avgust: Diplomate iz SAD i Rusije akreditovane u Srbiji započinju Diplomatsku misiju nadgledanja na Kosovu (DMNK) tokom koje patroliraju Kosovom u oklopnim vozilima i izveštavaju o slobodi kretanja i bezbednosnim uslovima u regionu.

Septembar: Sukobi i razaranja eskaliraju. Do kraja meseca Visoki komesar UN za izbeglice (UNHCR) procenjuje da je oko 20000 civila raseljeno, kao i da je 60000 ljudi bez krova nad glavom. Međunarodno javno mnenje je uznemireno ubistvima uglavnom civilnog stanovništva u u opštini Orahovac, kao i masakrom civila u selu Donje Obrinje u Drenici.

23. septembar: Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija usvaja rezoluciju 1199 zahtevajući prekid vatre pošto je selo Junik pregaženo tokom ofanzive oružanih snaga Srbije.

24. septembar: NATO preduzima prve formalne korake u pripremanju vojne intervencije na Kosovu donoseći dva kontingentna operativna plana – jedan za vazdušne napade i drugi za nadgledanja i osiguravanje dogovora o prekidu vatre ukoliko se prvi ostvari.

1 - 7. oktobar: Specijalne kosultacije unutar Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija započinju na predlog vlade Velike Britanije. Ministar spoljnih poslova Rusije, Ivan Ivanov, izjavljuje da će Rusija staviti veto na njihove odluke.

15. oktobar : Holbruk pregovara sa Miloševićem toko 10 dana i dobija njegovo slaganje oko prekida vatre, delimičnog povlačenja trupa Srbije i dolaska OEBS misije za nadgledanje koju sačinjava 2000 nenaoružanih pripadnika.

24. oktobar : Doneta je Rezolucija 1203 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija koja podržava sporazum OEBS-a i zahteva potpunu saradnju obe strane.

11. novembar: Verifikaciona misija OEBS-a za Kosovo (KVM) dolazi na Kosovo i započinje svoje delovanje.

16. decembar : U saradnji sa Centrom za savremenu umentost i B92/Bioskop Rex iz Beograda u galeriji Dodona su Dejan Sretenović i Darka Radosavljević održali predavanje o trendovima unutar savremene umentosti u Srbiji. Predavanje je bilo praćeno predstavljanjem video radova Milice Tomić i nekoliko drugih umetnika iz Srbije.

DEJAN: „Nakon izložbe Përtej sam ostao u prijateljskim odnosima sa Memetom Behljulijem i Sokoljem Bećirijem. Usledio je Memetov poziv, mislim da je to bilo naredne godine, da posetim Prištinu i održim predavanje o savremenoj srpskoj umetničkoj sceni. Predavanje je organizovano u galeriji "Dodona", koju je vodila Škeljzenova supruga Alisa, i koja je predstavljala stožer okupljanja kosovskih umetnika. Na predavanju se skupilo puno sveta, profesora, studenata i umetnika, svi su došli do slušaju predavanje srpskog kustosa o srpskoj umetnosti. Neki mi potom u Beogradu nisu verovali da je to moguće, stereotip o Albancima "koji mrze sve što je srpsko" bio je jak, i onda i danas."

MEHMET: „To je bila odlična prilika da se savremena umetnost iz Beograda ili Srbije predstavi u Prištini, u vrlo ograničenoj formi. Nismo imali pristup nikakvoj državnoj galeriji. Ali oni su pristali da dođu i urade prezentaciju u Dodona galeriji. Uvek smo imali tu ambiciju da ne dozvolimo da se kulturna komunikacija prekine. Potreba za komunikacijom na kulturnom nivou je prosto bila veoma jaka. Verujem da ona nikad nije prestajala, čak ni tokom rata. To je veoma važno, ličo to smatram. Jer je na Balkanu veoma teško razdvojiti kulturu od dnevne politike. Uvek smo pokušavali da pokažemo da kulturna komunikacija ne znači da je neko submisivan, već je prosto neizbežna potreba ljudi da komuniciraju jedni s drugima."

DEJAN: „Memet me je tom prilikom odveo na Akademiju likovnih umetnosti, koja je radila u okviru paralelenog obrazovnog sistema kosovskih Albanaca, gde sam imao prilike da se uverim kako taj sistem funkcioniše. Ona se nalazila u stambenom naselju u nekoj kući na sprat, uslovi za rad su bili, prosto rečeno, loši, ispod svakog nivoa za instituciju takvog tipa. Međutim, videlo se da volje i entuzijazma ne manjka, strujala je neka dobra energija kroz klase koje sam posetio. Takođe, video sam da su u nedostatku galerijskih prostora izložbe održavane u kafanama, kao što je čuvena "Hani i 2 Roberteve". Za razliku od Beograda, čitava scena dole bila je bukvalno samoorganizovana i potpuno autonomna u odnosu na državni sistem kulture. Boravak u Prištini doživeo sam kao čin podrške tamošnjoj sceni i prijateljima, i kao produbljivanje saradnje započete ***"Përtejem"***. Bilo je to dirljivo i nezaboravno iskustvo.

Interesantno je reći da sam sledećeg dana to isto predavanje održao studentima srpske nacionalnosti na državnoj Akademiji koju su Albanci napustili. Tamo su svi, profesori i studenti, bojkotovali moj dolazak, valjda zato što sam "sorosovac", osim jednog asistenta s grafičkog odseka, čije sam ime zaboravio, koji je doveo svoje studente na predavanje. Kontrast je bio ogroman – kuća u kojoj albanski studenti rade u skučenim uslovima, i velika poluprazna zgrada Akademije, u kojoj su ostali samo srpski studenti. Međutim, moji utisci s oba predavanja bili su isti:-

- neobaveštenost, zbunjenost, radoznalost. Na licu mesta sam se uverio u to da su svi ti mladi ljudi, Srbi i Albanci, taoci politike beogradskog režima koja ih drži izolovanima od sveta i, što je još tragičnije, jedne od drugih."

1999

11. januar: U Prištini je ubijen novinar Enver Maljoku, upravnik Kosovskog informativnog centra, koji je bio povezan sa DLK.

15. januar: Pronađena su tela 45 Albanaca, uzrasta od 12 do 99 godina, u selu Račak i njegovoj okolini. Američki diplomata Vilijam Voker, šef KVM misije, koji je bio svedok tom prizoru, nazvao je taj događaj zločinom protiv čovečnosti. Strani ministri iz Kontakt grupe su neposredno posle toga sazvali mirovnu konfrenciju u Rambujeu u Francuskoj.

6. februar: Započela je Konferencija u Rambujeu pod vođstvom Kontakt grupe. Planirani razgovori je trebalo da se obave tokom nedelju dana sa mogućim produženjem za još jednu nedelju. Delegaciju Kosova je predvodio Hašm Tači, politički lider OVK.

11. februar: Predsednik Srbije Milan Milutinović se pridružio pregovorima u Rambujeu. Milošević ne prisustvuje.

20 - 23. februar: Delegacija kosovskih albanaca se načelno složila da potpiše politički sporazum, pod uslovom da se prvo vrate kući da bi se dalje konsultovali sa komandantima OVK koji su bili protiv sporazuma. Delegacija Srbije je izjavila da podržava politički sporazum, ali je odbila bilo kakve razgovore o vojnom aneksu sporazuma, jer je on uključivao dolazak mirovnih snaga „predvođenih NATO snagama" na Kosovo. Kopredsedavajući su najavili da će se razgovori nastaviti 15. marta.

18. mart: Delegacija Kosova potpisuje sporazum nakon što je Državni sekretar SAD Madlen Olbrajt napisala zasebno pismo kojim je uverila Kosovsku delegaciju da referendum o nezavisnosti može da se održi za tri godine. Delegacija Srbije odbija da potpiše sporazum.

20. mart: Pošto se Verifikaciona misija OEBS-a za Kosovo (KVM) povukla u Makedoniju iz bezbednosnih razloga, vojne snage SRJ su pokrenule sistematsku ofanzivu širom Kosova – proteruju i likvidiraju ljude, i spaljuju mnoge kuće.

24. mart: NATO počinje da bombarduje vojne i strateške ciljeve u SRJ.
Pravnik i aktivista za ljudska prava Bajram Keljmendi i njegovi sinovi Kastriot (31) i Kuštrim (16) odvedeni su iz svog doma u Prištini od strane oružanih snaga Srbije. Sledećeg dana su nađena njihova tela na benzinskoj pumpi u okolini Kosova Polja.

25. mart: Vlada SRJ proglašava vanredno stanje čime je počela da primenjuje izvestan broj mera koje su uključivale cenzuru od strane vojske i kontrolu svih medija. Radio B92 je preuzet i odstranjeni su svi novinari i urednici.

29. mart: Srpske snage bezbednosti počinju proterivanje kosovskih Albanaca, koji prelaze granice Kosova brzinom od 4000 ljudi na sat.

1. april: Prema podacima UNHCRa broj izbeglica sa Kosova je bio 104000 u Albaniji, 48000 u Crnoj Gori i 30500 u Makedoniji.

2 - 5. april: Delegacija predstavnika civilnog društva sa Kosova koji su izbegli u Makedoniju i koja se sastojala od Batona Hdžijua, Bljerima Šalje, Miđena Keljmendija, Bukurije Đonbaljaj i Đeraćine Tuhine je posetila Bon i London da bi svedočili pred zvaničnicima i novinarima o razmerama masovnih i nasilnih izbacivanja Albanaca sa Kosova u Makedoniju, Albaniju i Crnu Goru.

11. april: Ubijen je Slavko Ćuruvija, novinar i kritičar Miloševićeve politike, ispred svog stana u centru Bograda. U to vreme postojala je veoma jaka vojna i državna cenzura u Srbiji usled proglašenog vanrednog stanja. Neposredno pre njegovog ubistva, novine Ekspres politika su objavile članak pod naslovom „Ćuruvija dočekao bombe“ optužujući ga time da je izdajica i da podržava NATO bombardovanje.

18. april: Dok broj izbeglica i proteranih sa Kosova dostiže cifru od 20000 dnevno, UNHCR izveštava o 359000 izbeglica u Albaniji i 132700 u Makedoniji, i mnoge druge u Crnoj Gori.

20. april: Fljora Borvina, pedijatrica, pesnikinja i aktivistkinja za ženska prava, oteta je od strane osam maskiranih članova paravojnih snaga Srbije iz svog doma u Prištini i odvedena na isprva nepoznatu lokaciju. Njen sin je uspeo da kontaktira međunarodno udruženje pisaca PEN, uputivši hitan apel da se vest o njenoj otmici što više proširi. Posle više od 200 sati ispitivanja, ona je prebačena u zatvor u Požarevcu u Srbiji.

22. april: Novine kosovskih Albanaca Koha Ditore počinju da se objavljuju u izgnanstvu pod uredništvom Batona Hadžijua, i besplatno se dele po izbegličkim kampovima kosovskih Albanaca. Posle nekoliko dana i nedeljnik Zëri počinje da se objavljuje u Skoplju.

23. april: NATO snage bombarduju zgradu Radio-televizije Srbije (RTS) u centralnom delu Beograda, tokom čega je 16 ljudi izgubilo život. NATO je prethodno obavestio zvaničnike u Beogradu o vojnim ciljevima.

27. april: Aljbin Kurti, koji je tokom rata radio sa Ademom Demaćijem u OVK, uhapšen je od strane srpske policije. Osuđen je na 15 godina zatvora zbog „pretnje jugoslovenskom teritorijalnom integritetu."

5. maj: Nakon što je pušten iz kućnog pritvora, Rugova je poslat u Beograd, a zatim odlazi u Rim. Sledećeg dana je na konferenciji za novinare izjavio da su ključni uslovi za povratak izbeglih građana učešće NATO-a u međunarodnim mirovnim snagama i povlačenje oružanih snaga Srbije.

5 - 7. maj: Jedan od osnivača DLK, i član delegacije u Rambujeu, Fehmi Agani, pokušava da pobegne u Makedoniju vozom koji je vraćen na granici. Srpske snage uklanjaju Aganija iz voza. Njegovo telo je pronađeno nekoliko dana kasnije u Lipljanu.

8. maj: Dodona, kao pozorišna trupa u izgnanstvu, izvodi predstavu „Audijencija" Vaclava Havela u režiji Fatosa Beriše sa glumcima Armndom Morinom i Škumbinom Istrefi. U publici se nalaze i izbeglice sa Kosova, lokalno stanovništvo i gosti, uključujući i britansku glumicu Vanesu Redgrejv, koja se nalazila u misiji podrške kosovskim izbeglicama. Pre početka predstave je pročitan telegram podrške Vlaclava Havela, tadašnjeg predsednika Češke republike.

ALISA: „Hodnik je bio prepun. Bilo je više ljudi iz Tetova, jer su bili veoma zainteresovani. To je bila komedija, u suštini. Savršena igra. Celokupan profit od prodaje karata je otišao glumcima koji su igrali za izbegličke kampove. Bili su aktivni."

16. maj: Ukšin Hoti, poznati politički zatvorenik, je pušten iz zatvora, ali neposredno posle toga nestaje. Nekadašnji profesor filozofije na Univerzitetu u Prištini, bio je politički zatvorenik od 1994. godine. Proveo je 5 godina u zatvoru zbog svog političkog aktivizma i nacionalističkih stavova. Hoti je jedan od preko 1600 ljudi koji se još uvek vode kao nestali tokom rata.

9. jun: Vojni pregovori se nastavljaju u Makedoniji sa visokim NATO i SRJ zvaničnicima. Kasno tog dana obe strane potpisuju vojno-tehnički sporazum nazvan „Kumanovski sporazum". Nakon 78 dana vadušnih napada Milošević je pristao na uslove koji su bili restriktivniji od onih koje prethodno nije prihvatio u Rambujeu.

10. jun: NATO obustavlja vazdušne napade. Savet bezbednosti UN usvaja rezoluciju 1244 za Kosovo koja nemće privremenu administraciju nad Kosovom koju će poslati UN. Vojska i policija se povlače sa Kosova, kao i procenjenih 200000 Srba i drugih. Improvizovana provizorna vlada je uspoastavljena na Kosovu, ali je imala veoma malu moć. Formirana je Misija UN za Kosovo (UNMIK) koja je preuzela izvršnu vlast.

21. jun: NATO i OVK potpisuju sporazum o razoružanju.

2. jul: Bernar Kušner (Francuska) je postavljen za Specijalnog izaslanika UNMIK-a od strane generalnog sekretara UN.

7. jul: Demonstracije protiv Miloševića se dešavaju u Nišu, Leskovcu i Užicu.
UNHCR procejnuje da se 628800 ljudi vratilo na Kosovo.

Dodona pozorište u izgnanstvu postavlja na scenu predstavu Envera Petrovcija „Ko mi je kriv što sam Albanac?“ u Albanskom pozorištu u Skoplju u kojoj su glumili Ljuan Jaha, Armond Morina i Fljutura Zenelji.

21. jul: Rok za predaju u obezbeđene magacine svog zabranjenog oružja i 30% svog automatskog naoružanja pripadnika OVK ističe u ponoć. Glavni komandant KFOR-a general Džekson izjavljuje da je „ohrabren količinom oružja koja je predata proteklih dana“, međutim primećuje da je krajnje vreme da se osigura korektno završavanje procesa popisivanja. On ispunjava zahtev generala OVK Agima Čekua da se rok produži kako bi bio siguran da su se njegove snage obavile zadatak razoružavanja u potpunosti.

23. jul: U pretpostavljenom osvetničkom napadu, četrnaest Srba je ubijeno dok su obrađivali zemlju u selu Lipljan u Starom Grackom na Kosovu.

28. jul: Radio Priština počinje da emituje program na albanskom, srpsko-hrvatskom i turskom jeziku pod supervizijom OEBSa.

10. septembar: Vanesa Redgrejv je u Palati omladine i sporta u Prištini organizovala ***Povratak***, dvodnevni festival koji je obeležio povratak izbeglica, umetnika i kulture na Kosovo. Program se satojao od pozorišnih predstava i koncerata lokalnih i međunarodnih umetnika.

21. septembar: Osnovane su Kosovske zaštitne snage kao telo za civilne hitne slučajeve, sastavljene od demobilisanih boraca OVK. Njihov prvi komandant je bio Agim Čeku.

Oktobar: Osnovana je Škola za istoriju i teoriju umetnosti kao deo obrazovnog odeljka Centra za savremenu uetnost u Beogradu. Zamišljena je kao alternativni ili paralelni obrazovni centar inspirisan paralelnim sistemom na Kosovu.

BRANIMIR: „Škola za istoriju i teoriju umetnosti je politički osmišljena kao paralelno obrazovanje na Kosovu, pošto smo mi osnivači Škole još pre osnivanja diskutovali o tom modelu dislokacije obrazovanja izvan institucija. I škola na Kosovu je imala rezultate jer je od 2000e počela da se pojavljuje scena savremene umetnosti Kosova, koja je bila direktno školovana na paralelnom univerzitetu. Dakle taj prekid sa školskim aparatom države Srbije porodio je scenu savremene umetnosti. To me uvek Albert Heta [umetnik, kustos i društveni kritičar] ispravlja, kad ja kažem "paralelni univerzitet" – paralelan je iz perspektive kolonizatora, a za kosovske Albance je bio jedini mogući univerzitet. Mi smo to dostignuće paralelnog obrazovanja sa Kosova u uslovima Beograda nastavili – jer je to bila otvorena škola za sve, besplatna, polaznici su mogli da i sami budu predavači, i nije bila samo za umetnike, dolazili su pravnici, politikolozi, arhitekte – prošlo je preko 600 ljudi kroz tu edukaciju. Danas svi koji nešto rade u savremenoj umetnosti su uglavnom produkt Škole."

3. oktobar: U pokušaju atentata na Vuka Draškovića, lider jedne od najvećih opozicionih partija u Srbiji, poginule su četiri osobe.

13

30. oktobar: Balkanski suncokreti zajedno sa još 10 umetnika organizuju umetnički događaj pod sloganom „Stvaraj umetnost a ne rat“ u ruševinama stare čaršije u Peći. Tom prilikom svaki umetnik je izabrao po jednu „radnju“ u kojoj bi intervenisao pretvarajući tako tu lokaciju u jednu izložbu pod nazivom ***Ujedinjene boje Benetona***. Događaj je bio praćen muzikom i posećen od strane hiljada mladih.

2 - 4. decembar: Balkanska umetnička mreža (BAN) je stvorena tokom „Inicijalne konferencije za rekonstrukciju kulturne proizvodnje na Balkanu“ u Sarajevu. Njen cilj je bio da obezbedi puteve kulturne saradnje između umetnika, kustosa, kolektiva, institucija i galerija u regionu, onih koji ne žele da budu upleteni u postojeću napetu političku situaciju.

9. decembar: Fljora Brovina je u jednom od mnogih „insceniranih procesa“ zarobljenih kosovskih Albanaca na sudovima u Srbiji, osuđena za anti-državne aktivnosti.

18. decembar: U CZKD u Beogradu je održan prvi od dva protestna skupa pod nazivom „Sloboda za Fljoru Brovinu“. Na njemu su govorili Nikola Barović, Radmila Lazić, Jelena Šantić i predstavnik Kancelarije visokog komesara UN za ljudska prava.

23. decembar: Nacionalna umetnička galerija Kosova je ponovo počela sa radom, izložbom ***Kosovska golgota*** koja je uključivala oko 50 umetnika. Po prvi put su ključni tradicionalni i savremeni umetnici izlagali zajedno. Povod za taj događaj je bila dvadesetogodišnjica galerije, dok su izloženi radovi reflekotovali dramu koju su, na ovaj ili onaj način, iskusili svi kosovski Albanci tokom rata.

2000

Januar: Privremen institucije samouprave su formirane na Kosovu. Njihov najpreči zadatak je da obnove državu. Održani su lokalni izbori koje je dobila DLK bez problema.

15. januar: Željko Ražnatović Arkan, ozloglašeni vođa paravojnih jedinica u ratovima u Hrvatskoj, u Bosni i Hercegovini i na Kosovu, je ubijen u beogradskom hotelu Interkontinental.

Februar: Nakon napada na autobus UN koji je prevozio srpske izbeglice koje su se vraćale na Kosovo, nasilje je izbilo u severnom delu Mitrovice, u kojem je stradalo deset albanskih civila. Nasilje je praćeno masovnim iseljavanjem preko hiljadu Albanaca koji su još uvek živeli na teritoriji naseljenoj pretežno srpskim stanovništvom u severnom delu ovog grada.

20. april: Drugi od dva protesta ***Sloboda za Fljoru Brovinu*** je održan u CZKD na godišnjicu njenog hapšenja. Govornici su bili Biljana Kovačević Vučo, Rajko Danilović, Vojin Dimitrijević, Branka Stanić i Radmila Lazić.

Maj: Zbirke poezije dva autora sa Kosova su objavljene u Beogradu: „Sloboda užasa“ Dževdeta Bajraja koju je objavila izdavačka kuća ***Rende*** i koju su preveli sam autor i Vladimir Arsenijević, i „Nazovi me mojim imenom“ Fljore Brovine koju je prevela Nailje Maljaj Imami i koju je objavio B92/Samizdat. Ova druga zbirka je izdata kao deo kampanje za puštanje Brovine iz zatvora.

Jun: Albanski prevod knjige Vladimira Arsenijevića „Meksiko: ratni dnevnik“ je objavljen skoro istovremeno sa izdanjem na srpskom jeziku. U knjizi autor pripoveda o svom begu iz Beograda tokom NATO bombardovanja 1999. godine, kao i o begu kosovskog pesnika Dževdeta Bajraja iz haosa rata. Dvojca pisaca su se srela i upoznala u Meksiko Sitiju, gde su bili komšije u istoj zgradi. Svaki od njih je dobio stipendije kao pisac u egzilu.

2. jun - 2. jul: ***Balkan Art Generator***, izložba umetnika iz bivše Jugoslavije je održana u Briselu. Izložba je predstavljala rezultat projekta koji je uključivao 20 institucija iz regiona sa ciljem stvaranja partnerstava između njih. Među umetnicima čiji su radovi izloženi bili su Erzen Školjoli sa Kosova i Aleksandra Ristanović i Biljana Đurđević, obe iz Srbije.

25. avgust: Biši predsednik Srbije Ivan Stambolić je kidnapovan dok je džogirao u blizini svoje kuće, a zatim ubijen od strane Državne bezbednosti Srbije. Njegovo telo je sakriveno u šumi na Fruškoj gori u Vojvodini. Stambolić se povukao iz politike nakon što se usprotivio politici prema Kosovu kakvu je 1987. godine formulisao Slobodan Milošević.

24. septembar: Održani su predsednički izbori u SRJ. Dva dana kasnije, preliminarni rezultati su pokazali da je kandidat opozicije Vojislav Koštunica u vođstvu, ali je najavljen drugi krug glasanja jer nijedan od kandidata nije osvojio preko 50% glasova. Opozicija i Demokratska stranka su objavile da je u prvom krugu pobedio Vojislav Koštunica.

5. oktobar: Stotine hiljada demonstranata se sakupilo u Beogradu. Preuzevši zgrade Skupštine i Radio-televizije Srbije (RTS) Demokratska stranka je ***de facto*** preuzela vlast.

6. oktobar: U javnom nastupu na televiziji Slobodan Milošević priznaje izbornu pobedu opozicije. Sledećeg dana Vojislav Koštunica je inaugurisan za predsednika SRJ.

1. novembar : SRJ je primljena u UN kao nova država članica.
Predsednik Vojislav Koštunica amestira Fljoru Brovinu koja je potom puštena iz zatvora.

9. novembar: Nova koaliciona vlada SRJ je formirana na čelu sa Zoranom Žižićem iz Socijalističke narodne partije (SNP) Crne Gore kao premijerom. Međutim, vlada Crne Gore predvođena Demokratskom partijom socijalista (DPS) Crne Gore izjavljuje da ne priznaje federalnu vladu.

21. novembar: Glavni tužilac Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) Karla del Ponte je, u obraćanju Savetu bezbednosti UN, izvestila da su stručjnaci pronašli 250 grobova na Kosovu koji su sadržavali oko 4000 tela i delova tela. Izjavila je ne postoji način da se proceni ukupan broj ubijenih ljudi zbog „namernih pokušaja da se tela spale ili da se sakriju na neki drugi način“.

2001

19. januar: Predsednik SAD Bil Klinton ukinuo je spoljni zid sankcija prema SRJ posle decenije neprestanih krugova nametnutnih sankcija. SRJ i Albanija su obnovile diplomatske odnose.

25. januar: Narodna skupština Srbije izabrala je novu vladu sa Zoranom Đinđićem kao premijerom.

26. februar: Veće spoljnih poslova EU uklanja sve sankcije nemtnute SRJ posle 1998. godine, osim onih koje su bile usmerene na Slobodana Miloševića i njegove partnere.

27. mart: Posle usvajanja novog zakona o amnestiji pušteno je 218 Albanaca iz zatvora u Srbiji, dok su ostali zadržani

1. april: Bivšeg predsednika SRJ i Srbije Slobodana Miloševića uhapsila je policija Srbije.

28. jun: Na osnovu odluke vlade Srbije Slobodan Milošević je izručen MKSJ koji je teretio njega i druge visoke zvaničnike Srbije za zločine protiv čovečnosti i kršenje prava i običaja rata u sukobima u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu.

14. jul: Vlada Srbije objavljuje da je pronađena hladnjača u jezeru Perućac sa 50 do 60 tela za koje se pretpostavlja da su kosovski Albanci.

18. septembar: Okružni sud u Beogradu objavljuje da je najmanje 269 tela, većinom kosovskih Albanaca, pronađeno u masovnoj grobnici u Batajnici blizu Beograda.

2. oktobar: Narodna skupština Srbije usvaja Zakon o saradnji sa MKSJ.

17. novembar: Održani su prvi parlamentarni izbori na Kosovu posle rata. DLK odnosi pobedu, praćena Demokratskom partijom Kosova (DPK) koju je osnovao Hašim Tači, kao i Savezom za budućnost Kosova (SBK) koji je osnovao komandant OVK Ramuš Haradinaj.

Decembar: Aljbin Kurti je oslobođen iz zatvora pod uticajem međunarodnog pritiska.

2002

10. februar: Qendra Multimedia u Prištini je osnovao dramski pisac Jeton Neziraj kao nezavisnu kulturnu organizaciju koja se fokusirala na prozorišnu i umetničku produkciju, kulturnu razmenu sa drugim državama (naročito onih sa teritorije bivše Jugoslavije), organizovanje sastanaka, izdavanje knjiga i drugih publikacija, kao i pozorišnih foruma.

12. februar: Na MKSJ počinje proces protiv Slobodana Miloševića. Tereti se za genocid, zločine protiv čovečnosti i ratne zločine.

4. mart: Privremene institucije samouprave su uspostavljene na Kosovu. Ibrahim Rugova je izabran za predsednika, a Bajram Redžepi iz DPK je izabran za premijera.

Jun - Septembar: Na Cetinjskom bijenalu 2002. godine Sokolj Bećiri izlaže svoju instalaciju pod nazivom „In Virtual Veritas: referendum o nezavisnosti Crne Gore“. Taj rad je napadnut kao politička provokacija. Bećiri je tvrdio da je to samo umetnički odgovor na temu bijenala – ***Razgovor sa čovekom sa ulice*** – napravljen kao jedna simulacija ili kreacija koja izražava političku volju većine stanovnika Crne Gore.

Septembar: Organizovano je prvo izdanje Međunarodnog festivala dokumentarnog i kratkometražnog filma „Dokufest". U narednim izdanjima, festival će u okviru svojih programa predstaviti preko 60 filmskih i dokumentarnih ostvarenja iz Srbije uključujući i „Flotel Evropa" Vladimira Tomića, „Pismo ocu" Srđana Keče, „Prorok" Garija Tarna, „Priština-Beograd" Srđana Slavkovića, „Putovanje crvenog frižidera" Nataše Stanković i Lucijana Munteana, „Živan pravi pank festival" Ognjena Glavonića, „Kada sam bila dečak, bio sam devojčica" Ivane Todorović, i „Dubina dva" Ognjena Glavonića. Festival se takođe ubuduće udruživao sa organizacijama iz regiona u osnovanju programa filmskih škola i radionica pripovedanja sa studentima iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Kosova, Makedonije, Hrvatske, Crne Gore i Srbije. Takvi programi su uključivali i „AKTiv", „Budućnost je ovde", „Mislim budućnost" i „Fabrika filmova o ljudskim pravima". Umetnici i aktivisti iz Srbije su redovno pozivani da učestvuju u panel diskusijama tokom festivala sa temama koje su obuhvatale širok spektar od suočavanja sa prošlošću do političkog aktivizma.

20. septembar: Manifestacija ***Put ka miru*** (takođe nazvana i Žurka na vozu ljubavi) organizovana je od strane Urban FMa, koji je tada vodio Dardan Isljami. Žurka se odvijala u vozu koji je putovao od Prištine do mesta Đeneral Janković i nazad sa ciljem da rekontekstualizuje korišćenje te vozne linije kojom je tokom rata prevožen veliki broj izbeglica za Makedoniju. Albanski, srpski i romski aktivisti su se ujedinili pod zvukovima tehno i rejv muzike.

13. novembar: Narodna skupština Srbije ratfikuje Dejtonski sporazum, potpisan 1995. godine kojim je okončan rat u Bosni i Hercegovini.

5. oktobar: Organizovana je druga manifestacija ***Put ka miru / Žurka na vozu ljubavi*** radija Urban FM ovog puta putujući do Leposavića na severu Kosovu i nazad.

2003

27. januar: Visoki komandant OVK, Fatmir Limaj, je optužen od strane MKSJ za ratne zločine počinjene 1998. godine u zatvorskom kampu OVK

4. februar: Savezna skupština zvanično objavljuje stvaranje državne zajednice Srbije i Crne Gore, čime Jugoslavija zvanično prestaje da postoji.

24. februar: Vojislav Šešelj se odaziva na optužnicu MKSJ i dobrovoljno se predaje Hagu.

12 - 18. mart: Premijer Srbije Zoran Đinđić je ubijen u Beogradu. Vlada za ubistvo optužuje takozvani Zemunski klan i objavljuje da je uhapšeno 56 osumnjičenih. Proglašeno je vanredno stanje. Zoran Živoković iz Demokratske stranke je izabran za novog premijera Srbije.

Proleće - leto: Časopis za žensku literaturu ***ProFemina*** objavljuje broj 31/32 pod naslovom ***Žene Balkana za mir – Aktivistinje prelaze granice.*** To izdanje je bilo deo projekta „Aktivisti prelaze granice“ koji je koordinisan od strane Transeuropeennes iz Pariza u saradnji sa Albanskom grupom za ljudska prava (Tirana), CZKD (Beograd), Institut Studiorum Humanitatis (Ljubljana), Fond instituta za otvoreno društvo – Makedonija (Skoplje), ProFemina (Beograd), ženski klub „Princeza Ksenija“ (Cetinje) i Žene ženama (Sarajevo). Uz to, 45 žena iz bivše Jugoslavije (uključujući Kosovo) su učestvovale u organizovanom putovanju preko novouspostavljenih nacionalnih granica sa specijalnim posetama podeljenim gradovima Mostaru i Kosovskoj Mitrovici. Publikacija je štampana na srpskom, albanskom i francuskom jeziku.

April: Izložba Nikolete Marković „Slika“ u Umetničkoj galeriji u Kruševcu je otkazana 10 dana pred otvaranje. Autorka je planirala da predstavi, između ostalog, fotomontažu scene u kojoj je zastava Albanije zakačena za spomenik u centru grada koji prikazuje heroje Kosovskog boja (1389. godine).

3. april: Državna zajednica Srbije i Crne Gore postaje članica Saveta Evrope.

16. maj - 28. septembar: Izložba „Blood & Honey – Future's in the Balkans" čiji je kustos bio Harald Zeman je postavljena u Beču u Austriji. Izložba, organizovana u saradnji sa Balkanskom umetničkom mrežom, je predstavila umetničke radove iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Kosova, Hrvatske, Grčke, Makedonije, Moldavije, Rumunije, Slovenije, Turske, Srbije i Crne Gore. „Med i krv" je pokušavala da sagleda evropske aspiracije tih zemalja kroz optiku kulturne, etničke i religijske raznovrsnosti i istorijskih konflikata na Balkanu. Kosovo su predstavljali Sokolj Bećiri, Sisljej Džafa i Erzen Školjoli. Od umetnika iz Srbije učestvovali su Marina Abramović, Biljana Đurđević, Uroš Đurić, Vladimir Nikolić i Raša Todosijević.

30. avgust - 30. novembar: Izložba „In the Gorges of the Balkans" čiji je kustos bio Rene Blok predstavila je 88 umetnika iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Hrvatske, Grčke, Kosova, Makedonije, Crne Gore, Rumunije, Srbije, Slovenije i Turske koji su izložili svoje refleksije o Balkanu u Kaselu, Nemačka. Umetnici koji su predstavljali Kosovo su bili Erzen Školjoli, Sokolj Bećiri, Jakup Feri, Dren Malići, Merita Hardži Koci, Albert Heta i Driton Hajradini, dok su predstavnici Srbije bili Marina Abramović, Vuk Ćosić, Uroš Đurić, Mihael Milunović, Vladimir Nikolić, Raša Todosijević, Zoran Popović i Milica Tomić.

VESA: „Rekla bih da je između 2000. i 2003. bilo ključnih momenata neke vrste stvaranja novog tipa mentaliteta o umetnosti. To je bio trenutak kada su čitava bivša Jugoslavija i Jugoistočna Evropa sarađivale i kada su kontakti bili uspostavljeni. Bio je to dinamičan period. Bilo je veoma zanimljivo. Radovi su bili veoma sirovi, agresivni i neprefinjeni. Kao da su namerno bili neprofesionalni. U estetskom smislu su potpuno drugačiji od onoga što se vidi na Zapadu, i upravo to je tada privuklo kustose, i što je potpuno bilo legitimno."

MEHMET: „Nakon haosa, nakon tragedije, nakon svega što se dogodilo, odjednom je Kosovo postalo privlačno za strane kustose, veoma značajne kustose svetske umetničke scene."

VESA: „Iz ove perspektive, ako posmatrate ove velike izložbe, shvatite da je glavna kritika protiv njih bila da je to neka vrsta kolonijalističkog pogleda na svet. To je ideja da neko dolazi sa Zapada, ponovo nekakva egzotika. Ako samo pogledate naslove tih izložbi, i oni su nekako egzotični: „In the Gorges of the Balkans", „Blood and Honey". To su teme koje su na neki način zastarele, jer su stavljene u poziciju neistorijskog čoveka, čoveka koji nije deo istorijskih procesa, već je nekako egzotičan, 'odnekud tamo'."

3 - 7. septembar: Na Dokufestu je prikazan prvi film iz Srbije, „Mrtvi putuju“ Aleksandra Davića. Film dobija posebnu nagradu žirija.

VETON: „Mislim da je to bio veoma interesantan trenutak za Dokufest. To je bilo otvaranje regiona za kulturnu saradnju. Naš interes je bio da dovedemo filmove, i da ti filmovi pokenu dijalog. To za nas tada nije bilo prijatno, ali je bilo vrlo plodonosno za okruženje i za javni diskurs koji je počeo da se oblikuje na Kosovu, sa implikacijom da ne bi trebalo da se odsečemo od umetnosti, filma, književnosti koji dolaze iz regiona. Uprkos onima koji su tvrdili kako treba da sačekamo da nas Srbija prizna pre nego što počnemo da puštamo njihove filmove, mislim da je ovo bio diskurs koji je pomogao razvoj Dokufesta na duže staze. Mislim da su debate i kontroverze koje su se tamo izrodile bile plodonosne.“

12. septembar - 25. oktobar: Na drugom bijenalu u Tirani nazvanom „U-Topos“, jedna od kustoskinja, Branislava Anđelković iz Srbije, poziva umetnike sa Kosova Erzena Školjolija i Sokolja Bećirija da izlože svoje radove. Bećiri je postavio foto-triptih „Heroji“ koji prikazuje tri Nemca kako daju počasnu stražu ispred skulptura heroja iz Drugog svetskog rata Ramiza Sadikua, Bora Vukmirovića i Miladina Popovića.

DUNJA: „Pošto su albanski nacionalisti (a možda su i Srbi, ko zna – rušili su sistematski tamo i u Hrvatskoj) porušili sve što se odnosilo na Drugi svetski rat i na partizane, onda je trebalo Ramiza i Boru zaštititi, da im te glave ne poruše. I to je jedan fantastičan foto-rad, kako međunarodne snage štite biste – a štite ih Nemci. Nemci čuvaju Ramiza i Boru.“

14. oktobar: Počinju pregovori između delegacija Srbije i Kosova u Beču povodom situacije na Kosovu. To su bili prvi razgovori na najvišem nivou između lidera Srbije i Kosova od 1999. godine. Određeno je da fokus razgovora budu povratak izbeglih, pitanje nestalih, kao i saobraćaj i komunikacije. Iako je zahtev za nezavisnošću Kosova bila tema koju je trebalo izbeći, Rugova je insistirao da se tom pitanju da prioritet. Zamenik premijera Nebojša Čović izjavio je da „Ne može biti dijaloga ukoliko nije svima jasno da ne razgovaramo kao predstavnici dveju država“.

Novembar: Projekat ***Nedostajući indentitet***, unutar šireg regionalnog projekta ***Odnosi***, je pokrenut od strane nemačke ***Savezne fondacije za kulturu*** i organizovan u saradnji sa umetnicima iz nekoliko zemalja bivše Jugoslavije (Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Kosovo i Slovenija) kao i iz Bugarske, Moldavije i Poljske. Ovaj projekat su na Kosovu realizovali Erzen Školjoli i Sokolj Bećiri iz Instituta za savremenu umetnost EXIT, Mehmet Beljulji iz Laboratorije za vizuelne umetnosti i Škeljzen Malići iz Instituta za humanističke studije Gani Bobi. U okviru projekta su producirani različiti umetnički događaji, kursevi iz savremene umetnosti i objavljivane publikacije.

4. novembar: U Prištini je osnovan međunarodni studentski filmski i pozorišni festival SKENA UP u takmičarskom obliku susretanja umetničkih akademija širom sveta. Kasnije tokom svog postojanja festival je uveo specijalnu kategoriju za filmove i pozorišne predstave studenata iz bivše Jugoslavije nazvane „Sledeća eks-Ju generacija“. Neke od produkcija iz Srbije koje su bile prikazane na festivalu su „Mala, ali prava stvar“ Ivana Bakrača, „Šišanje“ Stevana Filipovića, „Klip“ Maje Miloš, „Momci, gde ste?“ Jelene Gavrilović, „Dobro je, otišao sam“ Ivana Stojiljkovića, „Stvarnosti, odjebi“ Nemanje Vojinovića, „Crveni makovi“ Nebojše Nenadića, „Oktobar“ Senke Domanović i Ognjena Glavonića i „Odumiranje“ i „Jesen u mojoj ulici“ Miloša Pušića. Pored filmova program festivala obuhvata i pozorišne predstave, predavanja i panel diskusije.

16. Novembar: U Srbiji su po treći put za 14 meseci održani neuspeli predsednički izbori zbog male izlaznosti glasača.

2004

3. februar: Direktorka CZKD Borka Pavićević dobila je nagradu za 2004. godinu Edita i Ajra Moris Hirošima fondacije za mir i kulturu. Nagrada postoji od 1990. godine, od kada se redovno dodeljuje osobama koje kao kulturni radnici doprinose dijalogu, razumevanju i miru u konfliktnim područjima.

20. februar: Vojislav Koštunica je izabran za premijera i dobija mandat da oformi vladu Republike Srbije.

16. mart: Mediji na Kosovu izveštavaju o smrti trojce dečaka koji su se udavili u reci Ibar u selu Čabar blizu Zubinog Potoka u oblasti Kosovske Mitrovice naseljenoj većinskim srpskim stanovništvom. Prema izveštajima medija, dečaci su prinuđeni da skoče u nabujalu reku jer su ih jurili stariji dečaci srpske nacionalnosti. Jedan izveštaj je kasnije okrivio takvo „neodgovorno i senzacionalističko“ izveštavanje kao podsticaj za nadolazeće nasilje.

17. mart: Izbijaju nemiri u Kosovskoj Mitrovici i mnogim drugim gradovima na Kosovu kao reakcija na slučaj u Čabru. U Kosovskoj Mitrovici je nekoliko hiljada kosovskih Albanaca pokušalo da pređe most koji povezuje severni i južni deo grada, što je dovelo do sukoba sa jednom naroužanom grupacijom, takozvanim „Srpskim čuvarima mosta“. U sukobima je poginulo devetnaestoro ljudi od kojih su većina bili Albanci. Napadnute su srpske i druge nealbanske enklave u Čaglavici, Lapljem Selu, Lipljanu, Zubinom Potpoku i Obiliću. Takođe su napadnute i zgrade i manastiri Srpske pravoslavne crkve širom Kosova. Izbijaju nasilni protesti u nekoliko gradova u Srbiji. Zapaljene su džamije u Beogradu i Nišu, napadnuta su romska naselja, a zgrade koje su bile u posedu Albanaca su unišene.

2. maj: Milorad Luković Ulemek, zvani „Legija“, optužen za ubistvo Zorana Đinđića, kidnapovanje i ubistvo Ivana Stambolića i pokušaj ubistva Vuka Draškovića, se predao policiji ispred svoje kuće u Beogradu.

14. maj - 11. jul: Grupna izložba „Nevolje sa ličnim dokumentima“ postavljena u Linburgu, Nemačka, se baila savremenim značenjem ličnih dokumenata. Ta izložba, čiji su kustosi bili Zoran Erić, Hajke Munder i Betina Štajnbrig, predstavila je njene teme u perspektivi Balkana kroz radove Erzena Školjolija, koji su se bavili trima ideološkim simbolima koji su označavali političke obrate u njegovom životu, Miodraga Krkobabića, čiji radovi otkrivaju različitost identiteta koji mogu postojati u okvirima jedne homogene grupe, Tanje Ostojić, Milice Tomić i drugih.

Jun: Knjiga Miroslave Malešević „Didara, životna priča jedne Prizrenke“ je objavljena u Beogradu. Didara Dukađini Đorđević je bila Albanka koja je posle Drugog svetskog rata, iako je odrasla u tradiciji islama, ne samo skinula feredžu, već je postala aktivistkinja za emacipaciju žena na Kosovu. Ona se udala za lokalnog komunističkog vođu, koji je bio ateista poreklom iz pravoslavne porodice. Didara je majka Gorana Đorđevića, jednog od najznačajnijih konceptualnih umetnika bivše Jugoslavije.

ELI: „Knjiga o Didari se bavi načinom na koji se razvijala zvanična istoriografija ovih krajeva. To su mikro-istorije. Kada se priča o politici, kad su u pitanju pojedinci, uvek je nekako bilo sa visine, a ono što nam nedostaje je istorija svakodnevnog života. Ako posmatrate, na primer, naučnu literaturu o socijalizmu, uvek ćete naći fraze poput „kao što znamo, kao što je rečeno...“ ili „kao što je već poznato“. Ne, meni nije poznato! Jer ja nisam ni bila rođena u vreme kad je to napisano. Morate da mi kažete. Morate da razmišljate o tome da pišete za generaciju koja još uvek nije ni rođena. Knjige kao što je „Didara“ pružaju taj lični narativ koji čitaocu govori o tome kakav je bio kontekst života. Na primer, Didara ima priče o feredži, kako je bila srećna kad ju je stavila, dok mi to vidimo kao nekakvo nasilje, razumete? Zapravo je bila srećna jer nije bilo ničeg drugog. Tako se živelo u to vreme. Bilo je normalno da, kad uđeš u pubertet ili adolescenciju, staviš feredžu, to je bio ritual prelaza, gde ti kao devojčica sada postaješ mlada žena. Zato je važno imati priče kao što je Didarina, jer nam pružaju nijanse koje govore da ništa nije crno-belo, već da je istina jedan mozaik.“

Jun: Vladan Jeremić drži predavanje u galeriji „EXIT“ u Peći, predstavljajući svoje umetničke projekte i dajući pregled savremene umetnosti na Balkanu za koju tvrdi da je tesno povezana sa politikim kontekstom i da je mnogo promišljenija u saopštavanju toga kako stoje stvari nego što su to postojeći mediji.

27. jun: Drugi krug predsedničkih izbora u Srbiji dobija Boris Tadić sa 53,7% glasova.

6. avgust: Kai Eide, norveški diplomata koga je UN imenovala za izveštavanje sa Kosova, je izvestio da je situacija povoljna za početak pregovora o određivanju konačnog statusa Kosova.

6. septembar: Nagrada publike na DokuFestu je dodeljena dokumentarnom filmu „Lijepa Dyana“ Borisa Mitića koji predstavlja šaljivi prikaz umešnosti i borbe za opstanak Roma koji su pobegli sa Kosova u Srbiju.

VETON: „Tokom svečane dodele nagrada, Boris Mitić je rekao da bi radije da je prvi red bioskopskih sedišta bio slobodan za nestale Srbe, praveći primitivnu aluziju koja je nažalost još uvek prisutna kao retorika u Srbiji, u kojoj se oni bave isključivo sobom ili jednim delom priče. On je bio nezadovoljan što Srbi koji su bili proterani sa Kosova i iz Prizrena ili su sami otišli, nisu deo publike, ali on nikad, ni u jednom trenutku, nije iskazao žaljenje zbog nestalih Albanaca, niti zbog toga što je njegova država kriva za njihovu smrt ili nestanak.“

28. avgust- 19. septembar: Na petom Cetinjskom bijenalu Albert Heta izlaže rad Ambasada Kosova, Cetinje, Srbija i crna Gora u kome je postavio grb i zastavu Albanije na staru zgradu diplomatske misije Kraljevine Srbije. Posle pritiska medija i incidenta u kome je umetnički rad oštećen, Petar Ćuković, direktor bijenala, je odlučio da ukloni rad sa izložbe. Osnivač bijenala u Cetinju, Nikola Petrović Njegoš se javno izvinio primećujući da je u postojećoj političkoj situaciji takav rad „neadekvatan“ i „opasan“. Posle uklanjanja instalacije Alberta Hete, akdamik sa Kosova Mehmet Kraja je izjavio da „dok srpski fašisti uništavaju Hetin rad, srpski reditelj Mitić je ne samo dobio nagradu na festivalu u Prizrenu, već mu je takođe dozvoljeno da na završnoj ceremoniji održi uvredljiv govor o Albancima“.

NITA: „Albertova intervencija u Cetinju je mogla biti interpretirana kao nacionalistička intervencija, jer je reč o izgradnji institucije nacionalne države, a nacionalna država je koncept i način organizovanja koji je isključiv i nasilan prema drugim grupama. Naime, nacionalizam ili nacionalna država su viđeni kao isključivi koncepti gde su svi doživljeni na isti način i gde je ideja kulture i nacije doživljena na isti način: „Jedna kultura, jedna nacija, jedna umetnost." Međutim, koliko ova intervencija ostaje neophodna zbog duge istorije položaja Kosova u bivšoj Jugoslaviji? Sećanja na zajedničke elemente bivše Jugoslavije, bilo da je reč o kulturi, umetnosti ili bilo čemu drugom, nisu bila doživljena kao opšta mesta na Kosovu: Branko Kockica, Plazma keks, takve stvari. Bilo ih je, ali ne za većinu stanovništva na Kosovu, koji su uporno bili potisnuti u stranu, potlačeni, ili je od njih traženo da se distanciraju od svega što ih čini Albancima. Isto se može reći i za druge. To se moglo videti naročito u Hrvatskoj, pa i u Srbiji i drugim mestima: „U socijalizmu mi nismo mogli da pokažemo ko smo, naš identitet je bio potisnut, itd." Međutim, položaj Albanaca je bio dosta drugačiji. Nije bio položaj moći - kao što je to bio za Srbe, Hrvate i Slovence – ni ekonomske, ni političke, ni kulturne."

15. septembar: Prištinske dnevne novine Koha Ditore objavljuju tekst Branimira Stojanovića pod naslovom „Vic i njegov odnos prema državi" u kom on analizira razne implikacije instalacije Alberta Hete „Ambasada" u Cetinju. U tom tekstu autor piše da su „oni koji žele da ignorišu želju Kosova za samoopredeljenjem predstavnici jedne ubilačke države, a da su njene ambasade masovne grobnice i teror".

10. septembar - 31. oktobar: Na Oktobarskom salonu u Beogradu glavnu nagradu je dobio albanski umetnik Anri Salja koji podržava tezu da raste otpor nacionalističkoj politizaciji umetnosti.

5. oktobar: Vojnici Dragan Jakovljević i Dražen Milovanović su ubijeni na straži kod jednog vojnog objekta na Topčideru u Beogradu za koji mnogi veruju da se tu skriva Haški begunac Ratko Mladić. U prvom saopštenju za javnost vojska je tvrdila da su se vojnici međusobno poubijali, iako taj incident nikada nije temeljnije istražen.

24. oktobar: Na Kosovu su održani opšti izbori. DLK odnosi pobedu osvajajući 47 mesta u skupštini, dok je DPK osvojila 30, SBK 9, a Reformistička partija ORA 7. Ostale partije su osvojile preostalih 8 mesta, dok su još 20 mesta rezervisana za manjinske stranke. Rugova ulazi u koaliciju sa Ramušem Haradinajem i njegovom partijom SBK. Rugova ostaje predsednik, a Haradinaj postaje premijer.

21. decembar: Skupština republike Srbije usvaja izmene Zakona o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica koji daje prava pripadnicima Jugoslovenske vojske u otadžbini (Ravnogorski pokret), koji su sarađivali sa fašističkim i nacističkim okupatorima tokom Drugog svetskog rata, na boračke povlastice i porodične penzije.

2005

9. mart: Premijer Kosova, Haradinaj, je osuđen od strane MKSJ za zločine protiv čovečnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja između marta i septembra 1998. godine. Zločini za koje se Haradinaj osuđuje uključuju maltretiranje, deportaciju i nasilno iseljavanje civila, stavljanje u zatvor, mučenje, ubistvo, silovanje, kidnapovanje i surov tretman. Četiri dana kasnije on podnosi ostavku i predaje se sudu. Zamenjuje ga Bajram Kosumi.

25. april: General Nebojša Pavković stiže u Hag nakon što se predao vlastima u Beogradu posle nekilko nedelja skrivanja. MKSJ ga je optužio za komandnu odgovornost i ratne žločine počinjene na Kosovu.

18. jul: Specijalni sud u Srbiji osuđuje Slobodana Miloševića za naručivanje ubistva Ivana Stambolića.

11. septembar - 30. oktobar: Otvorena je izložba „O normalnosti – Umetnost u Srbiji 1989-2001“ u Muzeju savremen umetnosti u Beogradu. Organizatori i kustosi su željeli da uključe i umetnike sa Kosova (Sokolja Bećirija, Mehmeta Beljuljija, Erzena Školjolija i Alberta Hetu), ali su oni odbili učestvuju zbog zategnutih odnosa između Srbije i Kosova u to vreme. Pristali su da se pojave u katalogu izložbe u okviru posebnog segmenta pod naslovom „Umetnost na Kosovu“ sa reprodukcijama njihovih umetničkih radova i intervjuima. Jedan od umetnika koji je dao intervju u tom katalogu, Albert Heta, izjavio je da je bio spreman da učestvuje na Oktobarskom salonu 2004. godine na koji je bio pozvan, ali je njegova instalacija ***Ambasada Republike Kosova u Beogradu*** odbijena.

DEJAN: „Tim iz Centra za savremenu umetnost, na čelu sa Branislavom Anđelković, došao je u Muzej savremene umetnosti 2001. godine, nakon političkih promena. Jedan od naših najznačajnijih projekata bila je izložba "O normalnosti. Umetnost u Srbiji 1989 – 2001", koju smo Branislava, Branko Dimitrijević i ja organizovali 2005. godine, na četrdesetu godišnjicu otvaranja Muzeja. To je bila mega-izložba kojoj je prethodio ogroman istraživački rad, a čija cilj je bio da se umetnička produkcija turbulentnih devedesetih predstavi u širokoj panorami. Postavilo se pitanje prezentacije kosovskih umetnika. Kosovo je u to vreme formalno-pravno bilo deo Srbije, kao što je to bilo i devedesetih, ali je delikatnost političke situacije nalagala da pitanje učešća albanskih umetnika najpre prodiskutujemo sa njima. Pošto su to sve umetnici koje smo lično poznavali i sa kojima smo sarađivali na ***Përteju*** i kasnije, oni lično nisu imali nikakv problem za saradnju sa nama, bilo im je drago što su pozvani da izlažu na jednoj takvoj izložbi. Međutim, zbog unutarpolitičke situacije na Kosovu, pozvani umetnici – Memet, Sokolj, Albert Heta i Erzen Školjoli – ipak su odlučili da ne pokažu svoje radove na izložbi. Mi smo, naravno, uvažili njihove razloge, pri čemu oni nisu imali ništa protiv toga da budu zastupljeni u katalogu, u posebnom segmentu koji smo imenovali "Umetnost na Kosovu". Reprodukovali smo radove i napravili intervjue sa umetnicima, u kojima su govorili o svom radu, umetničkoj sceni Kosova, političkoj situaciji i odnosu prema Srbiji. Na taj je način scena Kosova, kao jedna specifična "niša" unutar korpusa savremene umetnosti u Srbiji, bila zastupljena na "Normalnosti".

BRANISLAV: „Ta izložba je u izvesnom smislu bila probni projekat da vidimo na koji način možemo da ostvarimo i neku institucionalnu saradnju. U tom trenutku Albanci sa Kosova nisu mogli da dođu u Beograd, i to iz nekoliko razloga. Pre svega nisu mogli da dođu zbog putnih isprava, ali ni sami se prosto nisu osećali bezbedno. Mi smo tada razgovarali sa Sokoljem i sa Erzenom, oni nisu hteli da uzmu u obzir da imaju izložbu u Beogradu. Znam da su razgovori vođeni o tome da li bi oni imali samostalnu izložbu u Beogradu, i da su oni prema tome bili jako rezervisani, što zbog osećaja nebezbednosti, što zbog same njihove sredine. Siguran sam da se i u samoj prištinskoj sredini na tako nešto ne bi gledalo blagonaklono. To je bilo vrlo rovito stanje – iako je pao Milošević, to nije bilo dovoljno, pošto tzv. demokratska opozicija koja je došla posle Miloševića nije ništa uradila na poboljšanju odnosa sa Kosovom. Oni su zaista mislili da će to nekako samo od sebe da prođe, i da ne mora ništa da se rešava. Tako da umetnici sa Kosova tada nisu želeli da dođu i ovde izlažu, iako smo bili u jako bliskim, prijateljskim odnosima.

Bilo je sasvim logično da u izložbu umetnosti u Srbiji devedesetih uključimo i umetnike sa Kosova, s obzirom da je u nekom formalno-pravnom smislu Kosovo 90ih bilo sastavni deo Srbije. Mi smo želeli da u tu izložbu uvrstimo umetnike čiji rad smo poznavali – Mehmeta Behljulija, Sokolja Bećirija, Erzena Školjolija i jednu ličnost koja se pojavljuje sa jednom provokativnom i drugačijom vrstom odnosa – to je bio Albert Heta. Mi smo pozvali tu četvoricu umetnika, ali pošto su oni sami rekli da ne mogu da izlažu svoje radove na toj izložbi, prihvatili su da uradimo-

- sa njima razgovore. Ti razgovori su štampani u katalogu „O normalnosti“, uz reprodukcije nekih njihovih radova. To je sigurno bilo prvi put posle Përteja da u beogradskom kontekstu, i to u kontekstu velike državne institucije kao što je MSU, bude nešto što ima veze s umetnošću na Kosovu. Mi smo dobili strašan odijum tada, neke kolege su nas napale, bilo je nekakvih javnih denuncijacija, samo zato što smo uopšte konstatovali da postoje neka četiri zanimljiva i značajna umetnika koja žive na Kosovu i koja su krajem 90ih počela da delaju u polju savremene umetnosti. I to je bilo suviše.“

13. septembar: Pregovori o statusu Kosova su zakazani za kraj godine. Rugova imenuje ujedinjeni pregovarački tim u kome su predstavnici svih partija.

16. septembar: U Beču je održan prvi direktni sastanak ministara u vladama Srbije i Kosova još od 1999. godine, uključujući ministre za lokalnu samoupravu iz Srbije i sa Kosova, Zorana Lončara i Ljutfija Hazirija.

Rad Milice Tomić ***„XY Ungelöst“*** je predstavljen na grupnoj izložbi „Istorija je počela da se poigrava sa mojim životom“ u Nacionalnoj galeriji u Prištini, a kustos je bio Erzen Školjoli. Izložba je predstavila umetnike iz regiona, kao što su Anri Salja, Sokolj Bećiri i Šejla Kamerić, čiji su radovi prenosili njihova iskustva o konfliktima, traumi, militarizmu, kulturnoj dezintegraciji, globalnoj i lokalnoj stvarnosti i postkomunizmu.

14 • KOHA Ditore — Shoqëri • Kulturë • Art — e diel • 18 shtator 2005

Në GAK hapet videoekspozita "Historia nisi të luajë me jetën time"

Një shikim krejt personal për luftën i artistëve ballkanikë

"E gjitha kjo që është pasqyruar këtu, është e tëra ajo që ne kemi përjetuar gjatë luftërave dhe ngjarjeve që kanë ndodhur dekadën e fundit në Ballkan", tha kuratori i ekspozitës, Erzen Shkololli

KORAB LECAJ

PRISHTINË, 17 SHTATOR - Videoekspozita "Historia nisi të luajë me jetën time", e artistëve nga rajoni, Maja Bajeviq, Sokol Beqiri, Goran Deviq, Dalibor Martinis, Selja Kameriq, Anri Sala, Milica Tomiq dhe Jasmila Zbanic, me kuratorë Erzen Shkololliin, është hapur të premtën mbrëma në Galerinë e Arteve të Kosovës në Prishtinë. Në ekspozitën, e cila përmban konflikt, traumë, militarizëm, zhbërje kulturore, realitete globale e lokale, postkomunizëm... kryesisht pasqyrohet përvoja e artistëve dhe përjetimet e tyre, të cilat i kanë përjetuar gjatë luftërave të dekadës së fundit që kanë ndodhur në Ballkan.

Sipas kuratorit të ekspozitës, Erzen Shkololli, videoekspozita "Histria nisi të luaj me jetën time", është kryesisht përvoja personale e tij dhe e gjithë artistëve që kanë bërë këtë ekspozitë.

"E gjitha kjo që është pasqyruar këtu, është e tëra ajo që ne kemi përjetuar gjatë luftërave dhe ngjarjeve që kanë ndodhur dekadën e fundit në Ballkan", tha Shkololli, i cili tregoi se, "njëra prej koncepteve dhe ideve të kësaj ekspozite është edhe se si artistët i kanë përjetuar e trajtuar këto probleme, pra luftërat dhe ndarjet mes njerëzve".

Shkololli tregoi se në ekspozitë janë pasqyruar ndjenjat e artistëve, se si ata në fakt i kanë përjetuar personalisht luftërat e Ballkanit. "Reagimi shihet në punën e tyre", u shprehë Shkololli.

Duke pasur parasysh se luftërat që kanë ndodhur në ish-Jugosllavi dekadën e fundit, janë shtjelluar në mënyra të ndryshme nga artistë të shumtë, Shkololli tha se në këtë ekspozitë luftërat e ish-Jugosllavisë shfaqen më ndryshe dhe me personale nga ana e artistëve. Kontakti i Erzen Shkololliit me artistët nga rajoni nuk ishte i rastësishëm. Ai thotë se me këta artistë miqësuar gjatë ekspozitave të mëparshme që i ka pasur me ta. "Kjo videoekspozitë besoj se duhet të jetë edhe një ekspozitë edukative për popujt e rajonit", tha Shkololli, i cili mori si shembull thënien e artistes Maja Bajeviq, e cila ka thënë se: "Lufta nuk është vetëm problem ose politikë e përgjithshme, por është edhe një gjë shumë personale që njerëzit që e përjetojnë atë, për një kohë të gjatë e bajnë në vetë".

Në hapjen e ekspozitës, mungoan artistët pjesëmarrës në ekspozitë, nga rajoni, dhe për këtë Shololli tregoi se ata nuk kanë pasur mundësi të vijnë, për arsyeje se disa prej tyre ishin ngënë me aktivitete të ndryshme.

Financimin e kësaj ekspozite e ka bërë Ministria e Kulturës e Kosovës dhe, siç njofton kuratori Shkololli, për këtë ekspozitë është në kontaktet të vazhdueshëm me disa njerëz në Izrael, të cilët janë të interesuar që kjo të ekspozohet edhe atje.

Decembar: DLK organizuje interne izbore. Posle obavljenog glasanja Fatmir Sejdiju postaje šef te partije. Članovi koji su podržavali drugog kandidata, Nedžata Dacija, su bili razočarani rezultatima i istupili iz DLK da bi oformili novu „rugovističku“ partiju.

Oktobar: Umetnica sa Kosova Fljaka Haljiti učestvuje u rezidencijalnom programu „Beogradski korespondent“ u kulturnom centru Rex u Beogradu. U okviru tog programa ugošćeno je petnaest međunarodnih umetnika koji su producirali fotografske materijale i radio izveštaje o njihovim utiscima o njihovom boravku u Beogradu.

7. oktobar: Na međunarodnom pozorišnom festivalu Kosova InFestu, Mirjana Karanović dobija nagradu za najbolju žensku ulogu u predstavi „Helverova noć“ u produkciji Kamernog teatra 55 iz Sarajeva i u režiji Dina Mustafića.

Novembar: Generalni sekretar UN Kofi Anan imenuje bivšeg predsednika Finske Martija Ahtisarija za specijalnog izaslanika za budući status Kosova sa zadatkom da organizuje pregovore povodom statusa Kosova.

30. novembar: Fatmir Limaj je oslobođen optužbi od strane MKSJ i pušten. Žalbena komora MKSJ kasnije podržava ovu presudu, našavši da Limaj ne snosi krivičnu odgovornost ni za jednu optužbu podnetu protiv njega

2006

21. januar: Predsednik Kosova Ibrahim Rugova umire od raka pluća.

11. mart: Bivši predsednik Srbije (1991 – 1997) i Jugoslavije (1997 – 2000), Slobodan Milošević, je pronađen mrtav u svojoj zatvorskoj ćeliji u MKSJ u Hagu, čime je njegovo suđenje ostalo nedovršeno.

3. maj: Na referendumu u Crnoj Gori 55,5% glasača je bilo za razdvajanje od državne zajednice sa Srbijom.

15. jun: Vlada republike Srbije zvanično prihvata rezultate referenduma i priznaje Crnu Goru kao nezavisnu državu.

Jesen: U engleskom izdanju časopisa „Prelom" iz Beograda je objavljena polemika između Sezgina Bojnika i Borisa Budena povodom predstava o kosovskim Albancima početkom 1990ih godina.

21 - 23. septembar: U centru za savremenu umetnost ***Stacion*** u Prištini, koji su početkom godine osnovali Albert Heta i Valja Osmani, organizovana je radionica pod naslovom „Kulturne politike kao menadžment krize?" Ta radionica je uključivala prezentacije i otvorene razgovore na teme povezane sa kulturnim politikama i praksma u regionu i u Evropi, a u njima su učestvovali Boris Buden, Albert Heta, Marion Ham, Škeljzen Malići, Borka Pavicević, Branimir Stojanović, Branislava Anđelković, Milica Tomić, Astrit Saljihu, Miđen Keljmendi, Erden Kosova, Jelena Vesić, Dušan Grlja, Marita Mukonen, Nita Ljuci, Ljuan Mulići, Andrea Humer, Petrit Seljimi, Besnik Pulja, Arber Hadri, Aleksander Nikolić, Vilem Houven i Mehmet Behljulji.

Oktobar: Jakup Feri je pozvan od strane Rene Bloka da prikaže svoje crteže iz serije „Bez naslova" na Oktobarskom salonu u Beogradu pod nazivom „Umetnost, život i pometnja".

Oktobar: Mladi umetnik iz Srbije Siniša Ilić učestvuje na grupnoj izložbi naslovljenoj „Dobitnici nagrade za nove vizuelne umetnike 2006. godine" zajedno sa mladim umetnicima iz Slovačke, Bosne i Hercegovine, Češke Republike, Hrvatske, Makedonije, Slovenije i Kosova. Izložba je održana u Nacionalnoj umetničkoj galeriji u Prištini. Na otvaranju, premijer Kosova Agim Čeku govori o isceljujućoj moći umetnosti.

Arti ka fuqi bashkuese dhe shëruese

Ky grup i artistëve do të prezantohet me punimet e tyre në Nju Jork më 15 tetor të këtij viti

Pamje nga Galeria e Arteve të Kosovës në Prishtinë

8. novembar: Pošto je na referendumu u Srbiji u oktobru izgalasan nacrt Ustava, Narodna skupština Srbije usvaja novi ustav republike Srbije. Iako je postojalo opšte slaganje da je taj ustav napredak u odnosu na onaj koji je usvojila Miloševićeva vlada 1990. godine, postojale su kritike zbog netransparetnosti i nedostatka javne rasprave tokom procesa donošenja nacrta. U preambuli novog ustava piše da „Pokrajina Kosovo i Metohija [predstavlja] sastavni deo teritorije Srbije [i] da ima položaj suštinske autonomije u okviru suverene države Srbije".

2007

21. januar: Održani su parlamentarni izbori u Srbiji. Srpska radikalna stranka sa Vojislavom Šešeljem na čelu, koji se u to vreme nalazioo u zatvoru u Hagu, osvojila je većinu glasova, dok su za njom bile Demokratska stranka i koalicija Demokratske stranke Srbije i Nove Srbije.

2. februar: Specijalni izslanik Un marti Ahtisari je predstavio njegov plan za Kosovo koji je predviđao nadgledanu nezavisnost. Taj plan je bio odbijen od strane vlasti u Beogradu, dok su ga vlasti u Prištini prihvatile.

Maj - Jul: Mladi umetnik sa Kosova Aljban Muja učestvuje na Backyard Residencies programu novog medijskog centra Kuda u Novom Sadu. Tokom svog boravka, on sprovodi akciju Turistički grad, koja je uključivala dodavanje natpisa sa nazivima ulica na latinici. On je na taj način kritikovao novu gradsku vlast koja je sve nazive ulica pretvorila u ćirilicu, čime je ograničila mogućnosti za orijentaciju turista i nije uvažila diverzitet grada.

15. maj: Formirana je nova vlada Srbije. Vojislav Koštunica je ponovo postavljen za premijera.

23. maj: Specijalni sud u Beogradu osuđuje bivšeg komandanta Specijalnih operacija Milorada Ulemeka i drugog u lancu komande Zvezdana Jovanovića za ubistvo premijera Zorana Đinđića. Oni su osuđeni na 40 godina zatvora.

Jun: Na sednici Saveta bezbednosti UN Rusija blokira podršku Ahtisarijevog plana.

Jul: SAD i EU predlažu rezoluciju za nastavak pregovora između Kosova i Srbije. Ne uspevaju da obezbede podršku Rusije s obzirom da ona obećava nezavisnost Kosovu.

Septembar: Projekat „Nepoznato društvo“ je predstavljen u Norveškoj. Milica Tomić i Branimir Stojanović u saradnji sa Irmeli Koko i grupom umetnika iz Skandinavije stvaraju arhivu razgovora sa ključnim akterima scene savremene umetnosti na Kosovu. Projekat je uključivao radionice i video intervjue sa mladim umetnicima i kulturnim radnicima iz Prištine.

11. septembar: Otvorena je samostalna izložba Milice Tomić „Politika sećanja“ čiji je kustos bio Albert Heta u centru za savremenu umetnost Stacion u Prištini. Između radova koji su prikazani na toj izložbi nalazio se rad „Beogradski spomenik“ koji razmatra izazove koji se postavljaju pred umetničku scenu u Srbiji i koji se tiču otpora višedecenijskim naporima lažiranja istorije od strane ljudi na vlasti.

17. novembar: DPK dolazi na vlast po prvi put od kada se održavaju opšti izbori na Kosovu. Formirana je velika koalicija između DPK i DLK kao dveju najbrojnijih partija u skupštini sa Sejdijuom kao predsednikom i Tačijem kao premijerom. Srbi sa Kosova su skoro u celini bojkotovali te izbore.

2. novembar: Prištinski džez festival, osnovan 2007. godine, je ugostio saksofonistu Adama Klema i njegov bend iz Srbije koji su nastupili tokom festivalskog programa. Od tada na festivalu redovno nastupaju džez muzičari iz Srbije, kao što su JR5+ i Majls Grifit, kvartet Maks Kočetov i Bojan Z.

2008

21. januar: Otvorena je izložba ***Odstupanje: Savremena umtnička scena Prištine*** u Muzeju savremene umetnosti Vojvodine u Novom Sadu. Na njoj učestvuje jedanestoro umetnika sa Kosova (Artan Baljaj, Jakup Feri, Driton Hajredini, Fljaka Haljiti, Fitore Isufi Koja, Dren Malići, Aljban Muja, Vigan Nimani, Nurhan Ćehaja, Aljketa Džafa Mripa i Ljuljzim Zećiri). To je bila prva izložba umetnika kosovskih Albanaca u Srbiji još od izložbe „Përtej/Preko" održane 1997. godine. Izložbu su organizovali institut za fleksibilne kulture i tehnologije Napon iz Novog Sada i galerija Kontekst iz Beograda, gde je ista izložba trebala da bude postavljena nešto kasnije tokom godine. Nacionalistička štampa u Srbiji je osudila pojavljivanje lika Adema Jašarija u instalaciji Drena Malićija ***Licem u lice*** koja je prikazivala Adema Jašarija i Elvisa Prislija okrenutih licem jedan prema drugom kao načina da se ukaže na njihov „ikonički" status u njihovim zemljama.

BRANISLAV: „Tokom 2000ih scenu stupa nova generacija koja više nema iskustvo Jugoslavije, koja je bila vrlo mlada kada se dešava aparthejd 80ih i 90ih, i koja se sada više ne obazire na Beograd – Beograd je samo jedan od centara u regionu, a oni su prosto ljudi koji samostalno razmišljaju, samostalno delaju. I to je generacija koja se u potpunosti oslobodila tog nasleđa, i koja se u potpunosti ostvarila u polju savremene umetnosti – Jakup Feri, Aljban Muja, i niz drugih umetnika. Sa tom generacijom kreće uspon scene, i za koji su ključni Sokolj Bećiri i Erzen Školjoli. Sokolj ima gotovo kultno mesto, on je kao umetnik i dalje tada delovao ali sve ređe i ređe, ali ostao je na neki način guru – ključna formativna ličnost za savremenu umetnost na Kosovu. Erzen Školjoli je prihvatio da bude direktor Nacionalne galerije, što je isto bio jedan neverovatan preokret – da takav čovek postane direktor galerije – no, samim tim je njegov umetnički rad otišao u drugi plan. Sokolj i Erzen kao da su na neki način žrtvovali sopstveni umetnički rad da bi otvorili jednu platformu za pojavu savremene umetnosti na Kosovu."

SVEBOR: „Meni je, recimo, rad Jakupa Ferija bio kvalitetniji, meni bliži, zanimljiviji, čitljiviji od bilo čega što je bilo na beogradskoj sceni. Ali ljudima to nije bilo jasno. Jer ovde postoji isključenje savremene umetnosti već duži niz godina. Ti odeš na fakultet, a tamo ti neki profesor kaže „Znate šta, vi morate da naučite da slikate prvo, jer je ovo građanska škola. Evo vam Dizeldorf." I sad kao ludi Hercog koji je pešačio od Kelna do Pariza, idem ja preko granice, puzim i odem u Dizeldorf. To je tako neki blazirani konzervatizam – mi smo ovde fashionably late 15 godina. I ubiju te u pojam. A na Kosovu odjednom kroz siromašne materijale, kroz nikakvu kameru, radove koje bukvalno snimaju u jednoj sobi... konceptualno high art. Sve tu ima, ali produkciono siromašno, ali ono nije samo sebi svrha nego prosto radiš s onim što imaš."

VIDA: „Mi smo samo istraživanje i izložbu pripremali prilično dugo. Ta ideja je postojala od 2006. godine, i mi smo od tada radili na tome, istraživali, koncipirali izložbu i formirali kustoski tim koji se sastojao, pored Ivane i mene, i od Gordane Nikolić i Kristijana Lukića, iz MSU u Novom Sadu i Instituta za fleksibilne kulture i tehnologije – Napon. Zajedno smo radili na organizaciji čitavog projekta i izložbe, koji smo u startu postavili ne samo kao izložbeni format, već i kao seriju diskurzivnog programa koji bi omogućio mnogo temeljnije čitanje istorijskog konteksta i savremene situacije, kroz čitanje radova predstavljenih na izložbi. Izložbu smo organizovali prvo u Novom Sadu u Muzeju savremene umetnosti, sredinom januara 2008. godine, i zapravo je samo otvaranje izložbe proteklo neočekivano mirno, da tako kažem i pored velikog broja posetilaca, dok su prisutni bili i deo umetnika i umetnica."

25 - 26. januar: Peto izdanje projekta „Rečnik rata" je okupilo u Novom Sadu umetnike, teoretičare, filmske stvaraoce, naučnike i istraživače. Albert Heta i Erden Kosova sa Kosova i Verica Barać iz Srbije su među onim učesnicima koji nude koncepte i reflektuju pitanja kao što je „Da li je genocidni rat nužan da bi se organizovalo jedno ljudsko društvo?".

7. februar: U Beogradu neposredno pre otvaranja izložbe „Odstupanje" okuplja se velika grupa radikalnih desničara ispred galerije Kontekst. Nekolicina njih se probila kroz policijski kordon i ušla u galeriju gde su pocepali instalaciju Drena Malićija ***Licem u lice***. Izložba je zabranjena.

25

26

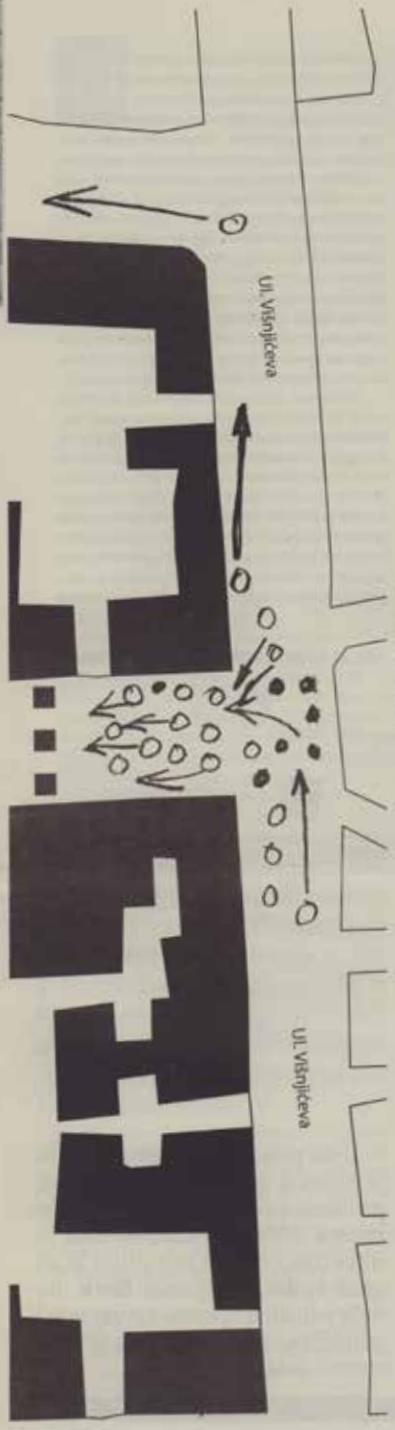

Tamo gde je bio *Šiptar* biće savremena umetnost

Branimir Stojanović

Kako postoji neki objekt u svetu, zapravo, šta jedan objekt čini objektom sveta? Uzmimo primer koji je zanimljiv za nas. Da li je *Albanac* bio objekt sveta od 1918. do 1941. godine u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca? *Albanac* je bio objekt sveta *Kraljevine 1918–1941.* taku što je postojao odnos *Administracije Kraljevine* prema *Albancu* kao *remetilačkom faktoru* i odnos prema tom odnosu reakcionarnih građana, koji su negirali postojanje objekta *Albanac*, a podržavali Administraciju. Dakle:

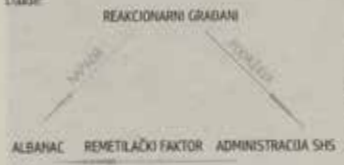

objekt sveta, da bi bio objekt, mora zadovoljiti minimalno ovu triangularnu relaciju, u kojoj postoji: osnovni odnos između objekta *Albanac* i objekta *administracija*, odnos koji je administracija definisala permanentnim ratom države i *Šiptaru*, a objektu *Albanac* dodelila predikat, supstancijalni predikat *remetilački faktor*; dakle objekt opasan po egzistenciju države i odnos prema tom odnosu, u ovom slučaju *reakcionarnih građana*, koji podržavaju Administraciju i napadaju *Albance*.

Međutim, objekt sveta *Albanac* u svetu *Kraljevine SHS 1918–1941.* ima komplikovaniju strukturu pošto postoji još jedan odnos prema osnovnom odnosu *Albanac – remetilački faktor– Administracija Kraljevine*, a to je odnos progresivnih građana prema ovom odnosu, koji je potpuno suprotan odnosu reakcionarnih građana prema ovoj osnovnoj relaciji.

Dakle, progresivni građani imaju odnos prema osnovnom odnosu *Albanac – Administracija SHS* takav da napadaju Administraciju, a podržavaju Albance u njihovom kapacitetu *ljudskih i političkih prava*, a tim da time što podržavaju Albance i napadaju Administraciju, oni napadaju i reakcionarne građane, koji napadaju njih. Dakle:

ovo bi bila univerzalna ekspozicija jednog objekta u svetu koji osim ovih svojstava ima, kao i svaki objekt, beskonačno mnošto svojstava. Međutim, objekt *Albanac* je u *Kraljevini SHS 1918–1941.* bez kapaciteta *ljudskih i političkih prava*, on je neegzistentan za svet *Kraljevine SHS - Jugoslavije 1918–1941.*, koja je transcendentalni uslov njegove egzistencije.

Štaviše, *Administracija SHS* i reakcionarni građani objekt *Albanac* i progresivne građane stavili su izvan zakona; tačnije, zakon administracije ih je stavio izvan zakona, a reakcionarni građani su Albanca isključili iz sveta ljudskih bića.

Danas, kada Albanci kao objekt nisu više deo sveta čiji je transcendentalni uslov država Srbija, neegzistentni kapaciteta *ljudskih i građanskih prava*, koji je važio za njih unutar države Srbije, osetili su na svojoj koži građani države Srbije koji su došli na izložbu albanskih umetnika sa Kosova u galeriji KONTEKST.

Naime, čitava univerzalna ekspozicija objekta *Albanac* i osnovnog odnosa *Administracija države Srbije – Albanac* ponovila se na primeru ove izložbe tako da su:

reakcionarni građani uz pomoć policije zatvorili izložbu albanskih umetnika sa Kosova. Publika izložbe našla se za trenutak u situaciji u kojoj su bili Albanci sve vreme unutar države Srbije: okruženi masom reakcionarnih građana, koji su tražili njihovu smrt, i policije, koja je ispunjavala zahteve tih građana na zakonit način.

Policija Administracije u slučaju incidenta zatvaranja izložbe Odstupanje prividno se postavila neutralno: nije dozvolila ubijanje progresivnih građana, ali je zajedno s reakcionarnim građanima podržala simboličko ubistvo radova za izložbe i uništila izložbu kao objekt. Administracija je zatvorila izložbu albanskih umetnika sa Kosova pravdajući zatvaranje nemogućnošću da garantuje bezbednost građanima prisutnim na izložbi.

Od sada je indeks prisustva *ljudskih i političkih prava* građana Srbije u odnosu na državu sadržan u egzistenciji objekta izložbe Odstupanje. U suprotnom, ako izložba ostane trajno zatvorena, matrica apartheida, vanrednog stanja i građanskog rata ostaje na snazi sve dok je ova izložba zatvorena, a građani lišeni *ljudskih i političkih prava*.

<Mapa incidenta

Legenda:

- ● Reakcionarni građani
- ○ Posetioci
- ■ Policija

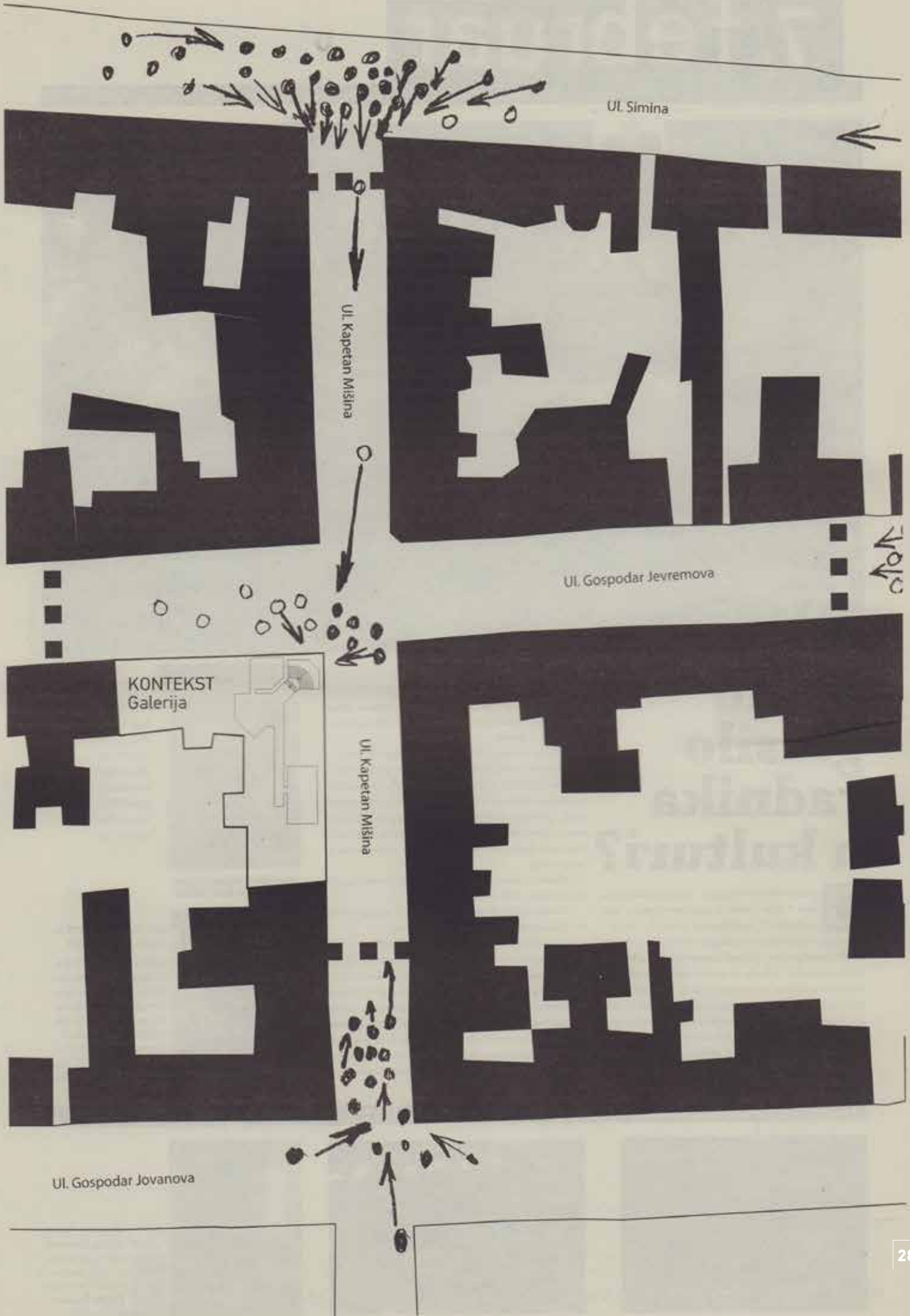
Ul. Simina
Ul. Kapetan Mišina
Ul. Gospodar Jevremova
KONTEKST
Galerija
Ul. Kapetan Mišina
Ul. Gospodar Jovanova

NITA: „Tu se videlo da publika u Beogradu nije spremna da vodi razgovor o tome."

VESA: „Oni to vide kao provokaciju i kao pretnju, a meni to govori mnogo o tome koliko se, u ovom društvu, ne krećemo unapred. Retorika srpske vlade je i dalje ekstremno anti-albanska. Ne zaboravite da oni smatraju OVK terorističkom orgaizacijom, i za njih je Adem Jašari bio glavni terorista."

BRANISLAV: „Ja sam lično bio u vrlo specifičnoj situaciji jer sam se, u vreme izložbe Odstupanje, malo distancirao od umetničke scene pošto sam radio u Ministarstvu kulture od 2007. do 2009. godine. Pokušavao sam da ubedim Ministra da reaguje, i Ministarstvo je izdalo nekakvo saopštenje gde je osuđeno to. To saopštenje je otišlo u javnost, mada dosta stidljivo."

JELENA: „Za mene je izložba Odstupanje predstavljala jedan važan trenutak u procesu formiranja tzv. nezavisne umetničke scene u Beogradu, formiranja određenog političkog profila kulturnih radnika i radnica, trenutak određene politizacije govora (o) umetnosti. Kontekst galerija je napravila izložbu u skladu sa tim načelima. Ono što je bilo specifično za Odstupanje je sam događaj otvaranja i zatvaranja izložbe, tj. činjenice da se oko toga nešto desilo – i to na velika vrata. Ja do tada nisam "uživo" videla realizaciju mogućnosti da politizacija umetničke prakse izazove toliku mobilizaciju javnosti i za mene je događaj izložbe Odstupanje predstavljao jedan prelomni trenutak koji ukazuje na potencijal i značaj umetnosti u određenim društvenim procesima. Međutim, na kraju sam, baveći se detaljnijom analizom i izveštavanjem o tom događaju, došla do zaključka da postoji određeni problem u mišljenju savremene umetnosti kroz polje nacionalne reprezentacije, pa čak i u slučaju umetnika sa Kosova."

DARINKA: „Ako će umetnost da se bavi nekim problemima u politici, ti kao neko ko nije svakodnevno upleten u politiku, da si političan i svesno se baviš politikom, taj zid o koji lupaš, taj nesporazum i taj šum koji se stvara, upravo treba da se baviš tim šumom. I dobro je pričati o svojim greškama, mi na tome učimo, i gradimo političke stavove i bolju umetnost."

JELENA: „Tu smo se možda složili Sezgin i ja – on je bio neverovatno kritičan prema učešću savremenih umetnika u procesu formiranja kosovske državnosti, kao jednom procesu koji je reakcionaran, jer osvajanje (mikro) nacionalne države u XXI veku ne garantuje da je osvojen ikakav prostor autonomije. To po meni i nije autonomija, to je menjanje imena kolonizatora. "Ono što se meni čini kao politički problem izložbe, ako to svedem na potpuno jednostavni iskaz, u tome što je prikazana umetnička scena Kosova u Srbiji, što na neki način izlagački aparat – hteo on to ili ne – imitira okvir među-nacionalne, državne saradnje. To bi onda značilo, ako sad čitavu stvar čitamo kroz politiku umetnosti: Srbija je priznala Kosovo, imamo dve nacionalne kulture i dve nacionalne države, jedna je Srbija a druga je Kosovo. I kako dve države imaju tu interdiplomatsku saradnju, jer je državni projekat takav (naročito nacionalne države) da želi i druge nacije-

– da prikaže kao svog prijatelja ali i kao drugog. U okviru nacionalne kulture izložba znači "baciti pogled" na kulturu drugog. Umetnici iz Prištine su pozvani da izlažu u Beogradu; to je jedan gest koji baš upravo zato što želi da bude politički korektan i na neki način "učtiv" u kulturnom smislu, on ispadne sa koloseka učtivosti i postane izvor sveopšte drame konzervativaca i liberala. Jer zapravo ono što bi bio produktivan politički gest je, za mene, staviti akcenat na pitanje Kosova, ali napraviti izložbu u kojoj participiraju kako umetnici sa Kosova, tako i iz Beograda, iz Bosne, Makedonije itd – kao sredina koje dele određene problem, koje se suočavaju sa problemima nacionalizma, problemima korporativne kolonizacije i koje u tom smislu operišu kao "blisko", a ne kao "drugo"."

DEJAN: „Odstupanje je treći značajan događaj u novijoj istoriji srpsko-albanskih umetničkih veza (Përtej i O normalnosti su prva dva). Moram priznati da nisam očekivao da će se dogoditi ono što se dogodilo. Pogotovu što je izložba u Novom Sadu protekla bez problema. Ne znam da li su kolege iz Kontekst galerije imale signala koji bi mogli da nagoveste da će se tako nešto desiti, ali znam da sam otišao na otvaranje i da me je kod Muzeja Vuka i Dositeja zaustavio kordon. Nisam uspeo da priđem galeriji, kao ni mnogi drugi posetioci koje sam tu zatekao. Ubrzo smo saznali šta se događa u galeriji, a nakon povlačenja huligana i policije, kada je sve bilo gotovo, okupili smo se najpre u jednoj obližnjoj kafani, a potom otišli kod Borke u CZKD, odlučni da ovim povodom nešto konkretno preduzmemo."

BRANIMIR: „Ja sam uspeo da uđem na izložbu kada se već bio završio taj ceo incident oko razbijanja i kad je počelo to komešanje. Videlo se da policija sve kontroliše i da je sve izrežirano, da nije nikome život u opasnosti niti je pretilo da ikome bude. Ovi kao napadaju, ovi su kao prepadnuti, a policija to sve kontroliše. To nisu desničarske grupe ni bile, to je mešavana, bezbednosnih službi, para-policijskih grupa i članova desne NVO scene koju je Koštunica počeo da fabrikuje već 2004. godine. Obraz nije postojao u to vreme, a policija ih je koristila kao zajedničko ime za sve desničarske grupe, mada je u to vreme Obraz bio prazno ime bez članstva – sami bivši članovi Obraza su tada rekli da oni ne postoje, da je Obraz raspušten od kad je poginuo član koji ih je osnovao i da to nisu oni, ali policiji to nije smetalo da bi manipulisala."

VIDA: „Nama je tek naknadno postalo jasno da je čitava stvar bila organizovana i koordinisana od strane države i državne bezbednosti, i to smo tek naknadno mogli da shvatimo jer je čitav taj dan, tokom priprema za otvaranje izložbe, policija bila tu, ona jeste bila u komunikaciji s nama, informisala nas da o tome da će određene grupe da prisustvuju otvaranju, ali nas je istovremeno informisala da je sve bezbedno i da treba da nastavimo sa organizacijom izložbe, da je sve pod njihovom kontrolom. A onda se u jednom momentu sve promenilo, i umesto da nas štite, zapravo su dali prostor nacionalistima i fašistima da uđu u galeriju, unište rad i prekinu izložbu. I to je taj incident koji je onda otvorio mnogo veća pitanja oko kojih će lokalna i regionalna scena dugo diskutovati. Ulice su bile zatvorene sa svih strana. Baš danas gledam taj crtež, tu mapu ulica -

koje su bile zatvorene, i na koji način je grupa desničara (koja nije bila mala) mogla da se pojavi u centru zbivanja ispred galerije. To nije bilo moguće osim ukoliko oni nisu bili pušteni da uđu, da prođu i da se dogodi ono što se dogodilo. Otvaranje je bilo u 19 časova, a rad Drena Maljićija je uništen već oko 18:30, dakle pre zvaničnog otvaranja. Neki posetiocii su već došli, ali mnogi nisu uspeli da uđu jer im prosto nije bilo dozvoljeno. Nakon svega je direktorka Centra za kulturu, u kojoj se galerija Kontekst nalazila kao jedan od programa Centra – zvanično objavila da će izložba biti zatvorena do neodređenog vremena. Ljudi su se tad povukli, a neka naša ekipa ljudi koji su došli nas da podrže (saradnici i saradnice na projektu, kolege i koleginice sa scene, umetnici, kustosi, prijatelji) se nekako spontano okupila, organizovala, i mi smo svi zajedno došli u CZKD da prodiskutujemo o tome šta se desilo, da razmislimo šta možemo da uradimo dalje, između ostalog i po pitanju načina organizovanja i vršenja pritiska na zvanične vlasti i javnost, a koji bi doprineo tome da se izložba ponovo otvori."

BRANIMIR: „Ja jesam očekivao onakav ishod, jer mi je bilo jasno ko kontroliše tzv. nasilne desničarske grupa. Bilo mi je jasno da to neće da se završi tek tako, i da je to idealna prilika da vlast politizuju celu situaciju, odnosno da će tadasnja vlast i njen reprezent Koštunica, koji, uzgred budi rečeno, ima ličnu traumu sa Kosovom, to shvatiti kao dobru priliku za dramatizaciju situaciju. Nisam mogao da pretpostavim da će tolika halabuka da se digne, ali smo odmah to veče reagovali, što znači da nismo baš bili impresionirani dramatizacijom, odmah smo osnovali RUK, inicijativu za novinu, i krenuli da pružamo otpor. To je bila još jedna nepopularna stvar koju sam radio."

Februar: Osnovana je grupa ***Radnici u kulturi*** (RUK) kao reakcija na incident prilikom otvaranja izložbe ***Odstupanje*** u Beogradu.

DEJAN: „RUK je bio jedna ad hoc grupa koju su činili umetnici, kustosi, teoretičari, aktivisti, uglavnom ljudi koji su sarađivali sa umetničkom scenom Kosova. Iako je Kontekst galerija bila organizator, svi smo se osećali pozvanim da reagujemo i kolegama iz galerije i izlagačima damo podršku. S druge strane, već sutradan kreće verbalni linč izložbe "Odstupanje" u medijima, svako se našao pozvanim da komentariše izložbu koju praktično niko u Beogradu nije uživo video. Ne pamtim da je otvaranje jedne izložbe u Beogradu sprečeno na takav način i da je jedna izložba izazvala takav odijum u javnosti kao "Odstupanje". Upitao sam se šta bi se desilo da su umetnici sa Kosova izlagali na "O normalnosti".

Imali smo nekoliko sastanaka na kojima se diskutovalo kako najefikasnije delovati i na kraju je odlučeno da se izdaju novine i održi konferencija za štampu. Organizovane su i dve tribine u Muzeju 25. maj. Glasilo RUKa "7. februar", što je datum (ne)otvaranja izložbe, bavilo se analizom incidenta i politike koja iza njega stoji. Smatrali smo da politički uspavanu beogradsku kulturnu javnost treba suočiti sa činjenicom da je uvedeno vanredno stanje u savremenoj umetnosti u Srbiji i da je "prazno mesto" izložbe alarm svima onima koji i dalje imaju iluziju o tome da je -

-savremena umetnost bastion slobode govora. Bila je to, istovremeno, prilika da preispitamo i vlastitu političku poziciju kao kulturnih delatnika. Na kraju, sve se završilo konferencijom za štampu u Media centru koja je naišla na određeni odjek u javnosti, nakon čega su aktivnosti RUK-a zamrle."

17. februar: Vlasti u Prištini proglašavaju nezavisnost Republike Kosovo prethodno usvojivši Deklaraciju nezavisnosti u Skupštini Kosova. Republiku Kosovo su odmah priznali Afganistan, SAD, Turska, Francuska, Velika Britanija i Albanija. Tokom narednog perioda Kosovo je priznalo preko 100 zemalja, uključujući sve zemlje iz regiona (osim Srbije i Bosne i Hercegovine) i 23 od 28 zemalja članica EU.

18. februar: Skupština Srbije proglašava Deklaraciju nezavisnosti Kosova ništavnom. Tokom sledećih dana izbili su nemiri u Beogradu tokom kojih je zapaljena Ambasada SAD, dok su napadnute i neke druge ambasade zapadnih zemalja.

5. septembar: Debata u skupštini republike Srbije o Sporazumu o stabilizaciji i priključivanju EU otkriva podelu unutar Srpske radikalne stranke. Tomislav Nikolić daje ostavku na sve funkcije u toj partiji i formira Srpsku naprednu stranku.

Novembar: Misija vladavine prava EU na Kosovu (Euleks), najveća spoljašnja misija EU, je pokrenuta. Preko 2000 policajaca, sudija i tužilaca je poslato na Kosovo kako bi se uključili u pravni sistem i praksu izvršne vlasti. Glavni cilj misije je obezbeđivanje vladavine prava, naročito u borbi protiv korupcije u visokim instancama vlasti i suđenjima za ratne zločine. Euleks će biti aktivan do juna 2018. godine, kada mu ističe mandat.

9. decembar: Misija vladavine prava EU na Kosovu (Euleks), najveća spoljašnja misija EU, je pokrenuta. Preko 2000 policajaca, sudija i tužilaca je poslato na Kosovo kako bi se uključili u pravni sistem i praksu izvršne vlasti. Glavni cilj misije je obezbeđivanje vladavine prava, naročito u borbi protiv korupcije u visokim instancama vlasti i suđenjima za ratne zločine. Euleks će biti aktivan do juna 2018. godine, kada mu ističe mandat.

11 - 13. decembar: Seminar „Zajednica sećanja" je organizovan od strane CZKD u saradnji sa drugim institucijama i pojedincima iz regiona uključujući Sezgina Bojnika i Alberta Hetu sa Kosova.

2009

26. februar: MKSJ objavljuje presude političkim vojni liderima iz Srbije koji su optuženi za zaločine protiv čovečnosti. Milan Milutinović, bivši predsednik republike Srbije, je oslobođen optužbi. Proglašeni su krivima i osuđeni na zatvorske kazne: Nikola Šainović (na 22 godine), Dragoljub Ojdanić (na 15 godina), Nebojša Pavković (na 22 godina), Vladimir Lazarević (na 15 godina), and Sreten Lukić (na 22 godine). Posle uložene žalbe i 5 godina kasnije Lukiću je presuda umanjena za dve godine, a Lazareviću za jednu.

Septembar: Prvo izdanje međunarodnog filmskog festivala PriFilmFest u Prištini. Svake naredne godine na festivalu su prikazivani filmovi sa prostora bivše Jugoslavije, a festival je počeo da dodeljuje i nagrade za regionalne filmove. Prikazani filmovi iz Srbije su ukjlučivali „Medeni mesec“ Gorana Paskaljevića, „Parada“ Srđana Dragojevića, koji je osvojio nagradu Med i krv, „Flotel Evropa“ Vladimira Tomića, „Tamo i ovde“ Darka Lungulova, „Cinema komunisto“ Mile Turajlić i „Neposlušni“ Mine Đukić koji je osvojio nagradu za najbolji film iz regiona.

1. decembar: Generalna skupština UN je razgovore o Kosovu premestila pred Međunarodni sud pravde (MSP) u Hagu na zahtev države Srbije, čiji je argument bio da Privremene institucije samouprave (PIS) na Kosovu nemaju prava da jednostrano proglase nezavisnost.

2010

22. jul: MSP u Hagu objavljuje savetodavno mišljenje da je Deklaracija nezavisnosti Kosova u skladu sa međunarodnim pravom.

27 - 30. avgust: Održano je prvo izdanje Međunarodnog filmskog festivala Anibar u Peći. Od tada, festival je ugostio mnoge animirane filmske produkcije iz regiona i sveta, uključujući radove iz Srbije kao što su „Rabbitland“ Ane Nedeljković i Nikole Majdaka mlađeg, koji je dobio nagradu za najbolji film sa Balkana, „Pravila hrane Mišela Polana“ Marije Jaćimović i Benoa Detala koji je osvojio specijalnu nagradu, „O robovima i robotima“ Miloša Tomića koji je dobio nagradu za najbolji film sa Balkana i „Bio dvaput jedan kralj“ Vojina Vasovića.

9. septembar: Generalna skupština UN usvaja revidiran tekst rezolucije o Kosovu, koji je usklađen sa stavovima EU. Početni predlog, koji je sačinila država Srbija, je ocenjen kao neprihvatljiv od strane SAD i drugih zemalja koje su priznale nezavisnost Kosova, i zahtevano je da se ponovo otvore ragovori o statusu Kosova. Kompromisna finalna verzija priznaje savetodavno mišljenje MSP i poziva da se održe tehnički razgovori između dveju zemalja.

12. decembar: Na Kosovu se održavaju prvi parlamentarni izbori od kako je objavljena nezavisnost posle izgalasavanja nepoverenja vladi u skupštini. DPK Hašima Tačija proglašava pobedu na izborima. Tači će postati premijer i oformiti vladu u koaliciji sa Novim savezom za Kosovo (NSK), listom Ibrahim Rugova, Nezavisnom liberalnom partijom (NLP) i drugim manjinskim partijama Srba sa Kosova.

2011

5. mart: Objavljena je zbirka savremene književnosti sa Kosova pod naslovom ***Iz Prištine s ljubavlju,*** koju je priredio Jeton Neziraj i koju su preveli Škeljzen Malići, Fadilj Bajraj i Nailje Imami, u izdanju Algoritam medije iz Beograda. Istovremeno objavljena je zbirka savremenih kratkih priča iz Srbije pod naslovom ***Iz Beograda sa ljubavlju,*** koju su preveli Anton Berišaj, Fadilj Bajraj i Škeljzen Malići i koju je objavila izdavačka kuća MM iz Prištine.

JETON: „Upoznao sam Sašu Ilića na sajmu knjiga u Lajpcigu. To je bilo neko „Veče Balkana“. Saša, ja i još mnogo drugih glumaca smo čitali na bini i atmosfera je bila sjajna, sa mnogo piva i rakije. Sada to pričamo kao vic. Verovatno smo i Saša i ja bili pijani. Saša mi se primakao i rekao: „Ja sam Saša, i imam ideju da uradim književni projekat sa Kosovom. Možemo zajedno.“ Rekao sam mu: „Važi, hajde to da uradimo!“ I rukovali smo se. Prvi put u 30-40 godina, književnost sa Kosova se predstavlja publici u Srbiji. Dok je književnost iz Srbije na Kosovu bila prisutna stalno, jer je mnogo ljudi znalo srpski jezik i imalo pristup. Zapravo je vladao jedan književni mrak, kada je reč o poznavanju kosovske književnosti, naročito savremene.“

8. mart: Počinje prva runda dijaloga Beograd–Priština za normalizaciju odnosa koji se odvija pod pokroviteljstvom EU. Razgovori se usredsređuju na ekonomsku saradnju, a delegaciju Srbije predvodi Borko Stefanović, dok onu sa Kosova predvodi Edita Tahiri.

RINA: „Mislim da je važno da obe strane budu svesne istorijske uloge koje su imale jedna za drugu. No, na umetničkom nivou, umorni smo priče "Hajde da razgovaramo o ratu. Hajde da razgovaramo o tome šta se dogodilo. Mnoge nacije na svetu su imale ratove koji su trajali stotinama godina i uspele su da ih prevaziđu i da sarađuju na razne načine, i mislim da i mi to treba da uradimo. Možda je vreme da tema rata prestane da bude ključna za umetničku saradnju. Međutim, jako je važno da obe strane budu svesne onoga što se dogodilo u njihovoj zajedničkoj istoriji, ali treba da pazimo da ne uđemo u diskurs nametanja krivice koji bi bio kontraproduktivan."

NITA: „Mislim da je u Srbiji suočavanje sa prošlošću još važnije, jer oduvek postoji to opravdanje: „Mi nismo znali. Kako smo mogli da znamo?" Ako mislite da možete da se odnosite prema svojoj albanskoj, srpskoj ili hrvatskoj nacionalnoj pripadnosti danas a da ne razmišljate o prošlosti, onda proizvodite laž. Videli smo kako se obični ljudi mogu pretvoriti u zločince, i kako obični ljudi mogu da opravdaju etničko čišćenje, ili da odbiju da čuju o kampovima za silovanje. Kako je moguće da društvo godinama funkcioniše na takav način, i da ne zna da se tako nešto događa, i to u njegovo ime? Veoma je važno, jer je jedini način na koji možemo da zaustavimo nasilje u budućnosti taj da znamo kako se te pozicije legitimizuju. Kako neko stigne na vlast putem takvih praksi i diskursa, koje onda ljudi podržavaju? To se dešava i danas. I dešava se svuda.

Možda nezavisna umetnost ostaje jedini prostor gde se ovi razgovori mogu voditi, ali mislim da ti razgovori ne treba da se fokusiraju na ono što nam je zajedničko, već na ono što nas čini različitim. Jer prvo treba da razumemo razlike, kakve su nekada postojale i kakve postoje danas. Kad gradimo diskusiju na osnovu onoga što nas spaja, tada potpuno zanemarujemo diskusiju o moći i o odnosima moći. A to je funkcionisalo na Kosovu i u bivšoj Jugoslaviji jer je bilo izgrađeno kroz aksiom različitosti. Etničke, rodne, klasne, verske, bilo kakve. Moramo da vidimo na koji način su te razlike stvarane u tom sistemu."

JETON: „Tenzije, stereotipi i mržnja koji su dominirali i još uvek dominiraju se troše kulturnom saradnjom. Dakle, politički dijalog je pronašao pripremljen teren. Pronašao je dva društva koja su navikla na dijalog. To ne znači da smo mi bili u službi politike, ali znači da smo ispunili naš zadatak slobodnih umetnika."

VETON: „Možda umetnost može da utiče na nešto malo, ali na krupnom planu političkog dijaloga između Kosova i Srbije, uticaj umetnosti je veoma daleko."

April: Kroz projekte „Nove politike solidarnosti kroz kulturu i proizvdnju znanja“ i „Sadržaoci slobode“ odvija se saradnja CZKD iz Beograda, Centra „Grad“ iz Tuzle, Centra za mirovne studije iz Zagreba i Qendra Multimedia iz Prištine. Namera ovih projekata je da potpomognu kuturnu razmenu i umetničku produkciju između Kosova, Srbije, Bosne i Hercegovine i Hrvatske organizovanjem radionica i projekata fokusiranih na mlade ljude unutar kulturne saradnje koja se odvija preko državnih granica.

JETON: „Centar za kulturnu dekontaminaciju je bio jedini otvoren za saradnju. Ja ga zovem Kulturna ambasada Kosova u Beogradu. I zaista nikad nismo imali problem tamo, ni sa prostorom za rad, ni sa pronalaženjem zajedničkog jezika. Bilo kakva vrsta proizvoda, čak i onaj najviše političan, je tamo bio prikazan, i ja to vidim kao vrlo hrabro. Naravno, to je i zbog Borke, koja je kulturna legenda u regionu.“

25. april: Predstava „Martinovi“ koju je režirao Bekim Ljumi i koja predstavlja adaptaciju teksta jedne scene iz drame Ežena Joneska „Ćelava pevačica„ je pozvana da učestvuje u festivalu „Mucijevi dani“ u Ateljeu 212 u Beogradu. Reditelj i glumci Astrit Kabaši i Gresa Palaska prihavatju poziv, ali im uprava Narodnog pozorišta u Prištini kao producent predstave nije dozvolila da učestvuju.

7. maj: Premijerno je izvedena dokumentarna pozorišna predstava „Hiperamnezija“ u režiji Selme Spahić u Bitef teatru u Beogradu. U toj koprodukciji Hartefakta i Bitef teatra igraju Ermin Bravo, Jelena Ćuruvija-Đurica, Maja Izetbegović, Aljban Ukaj, Tamara Krcunović, Damir Kustura, Sanin Milavić i Milica Stefanović. Ti glumci iz Srbije, Bosne i Hecegovine i sa Kosova pripovedaju njihove lične priče o ratu i turbuletnim vremenima kroz mešavinu jezika tokom čitave predstave.

Jul: Enver Zimberi, policajac Specijalnih snaga Kosova, ubijen je prilikom pokušaja da preuzme kontrolu nad severnim delom Kosovskom Mitrovicom. Bivša predsednica Kosova, Atifete Jahjaga, proglasila je Zimberija „herojem Kosova“.

2. septembar: U šestoj rundi dijaloga Beograd–Priština u Briselu postignut je sporazum o carinskim pečatima i katastrima.

3. oktobar: Premijerno je izvedena dvojezična pozorišna predstava „Patriotski hipermarket“ u Bitef teatru u Beogradu. Predstava, koju je režirao Dino Mustafić i koju su zajedno napisali Jeton Neziraj i Milena Bogavac, je nastala kroz saradnju između Qendra Multimedia iz Prištine i Kulturanova iz Novog Sada, unutar umetničko-istraživačkog projekta ***Pogledi: susreti ličnih istorija Srba i Albanaca***. Četrdesetoro Srba i kosovskih Albanaca su intervjuisani o njihovim ličnim sećanjima na rat kao i o mogućnostima budućeg suživota te dve nacije. Osim ***Patriotskog hipermarketa*** ova saradnja je takođe uključivala i izložbu i publikaciju kataloga na tri jezika koje su predstavljale materijale iz intervjua

JETON: „Patriotski hipermarket je zapravo prva saradnja između Kosova i Srbije u polju pozorišta nakon ko zna koliko godina. Dok smo radili na Patriotskom hipermarketu, sad to pričam kao vic, 2010-2011. putovali smo avionom iz Beograda za Skoplje sa Bajruš Mjaku i Kuštrimom Hodžom. U nekom trenutku avion je počeo da se trese i bila je jaka turbulencija, pa smo se naravno uplašili. Kuštrim je govorio „Nadam se da nećemo umreti danas, kako bismo imali više vremena da napravimo patriotski čin, ovako će samo reći 'Dobro je da se to desilo, da su umrli jer su išli u Beograd. Ionako nisu valjali.' Zapravo, bilo je komplikovano i iz današnje perspektive zvuči jednostavno, ali nije bilo jednostavno. Čak i kad je reč o pitanjima stigme i bezbednosti. Glumci i ostali se nisu osećali bezbedno, jer su nas mediji stalno napadali, kao i kolege iz našeg okruženja, i publika, javno i lično, sa svih strana.“

14. oktobar: U CZKD su tokom događaja „Plenum Krleža“ izvedeni delovi iz predstave „Let iznad kosovskog pozorišta“, koju je napisao Jeton Neziraj, a režirala Bljerta Neziraj. „Plenum Krleža“ je bio četvorodnevni pozorišni događaj koji je uključivao predstave, radionice, predavanja i javna čitanja dramskih tekstova. Posle izvođenja delaova „Leta iznad kosovskog pozorišta“ usledili su razgovori o Narodnom pozorištu Kosova i problemima Albanaca uopšte koji su moderirali Boris Bakal i Jeton Neziraj kojima se se pridružili Nehat Isljami i drugi članovi uređivačkog odbora Enciklopedije sa Kosova putem video-linka.

2012

21. januar: U Prištini je premijerno izvedena predstava „Hiperamnezija“ posle nevolja sa upravom Narodnog pozorišta Kosova koje su zahtevale intervenciju ministra spoljnih poslova Kosova da bi se rešile.

Februar - Septembar: Qendra Multimedia iz Prištine, u saradnji sa Hartefakt fondacijiom za kulturu iz Beograda, raspisuje otvoreni poziv za angažovanu savremenu dramu na srpsko-hrvatsko-bosansko-crnogorskom i albanskom jeziku za autore iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Srbije i Kosova. Prva nagrada je dodeljena Doruntini Baši autorki sa Kosova za njenu dramu ***Prst*** koja je zatim postavljena u Beogradu, Sarajevu i Prištini.

12. mart: Srbija dobija status zemlje kandidata za članstvo u EU.

28. april: Qendra Multimedia iz Prištine je objavio knjigu „Lirika pasa“ koju je preveo Fadilj Bajraj.

21. maj: Tomislav Nikolić odnosi pobedu nad Borisom Tadićem u dugom krugu predsedničkih izbora.Serbia.

22. jun: Bendovi iz Srbije Irie FM i ZAA nastupaju na NGOM festivalu u Prizrenu.

8. septembar: Projekat „***Priština – ljubavi moja***“ je okupila raznovrsnu grupu ljudi koji zajedno radili u iznajmljenoj kući zvanoj Bauštele sa ciljem da privremeno ožive spaljenu salu u jednoj od najkarakterističnijih zgrada u Prištini, Palate omladine i sporta (takođe poznate i kao Boro i Ramiz). Projekat je dostigao svoj vrhunac jednočasovnim događajem pod nazivom Oda ponavljanju koji je privukao 2500 posetilaca koji si mogli da prate brojne nastupe i video instalacije koje su nastale kroz saradnju umetnika sa Kosova, iz Srbije, Švajcarske, Nemačke i SAD. Ovaj projekat, koji su pokrenuli Tobias Binc, Rina Kika i Astrit Ismajlji, je prethodio nekolicini drugih lokalnih saradnji i inicijativa povodom javnih prostora koje su se od tada pojavile u Prištini.

31

32

33

34

RINA: „Jednom me je novinar koji je Srbin sa Kosova pitao: 'Zašto birate dva srpska učesnika u projektu? Da li ste ih izabrali jer su Srbi?' I ja sam odgovorila: 'Ne, nismo ih izabrali zato što su Srbi, već zato što su želeli da učestvuju u projektu i obratili su nam se sa konceptom koji odgovara projektu.' Ljudi su ljudi. Ne bi trebalo da bude važno odakle je neko. Važno je da smo ovde i da radimo nešto zajedno. Mislim da postoji mnogo načina na koje možemo da se krećemo unapred, i ovo je jedan od njih."

10. septembar: Nadgledana nezavisnost Kosova je zvanično završena. Od kada je Kosovo proglasilo nezavisnost 2008. godine, Međunarodna grupa za upravljanje (MGU), sastavljena od 23 države članice EU, SAD i Turske, je nadgledala nezavisnost Kosova.

20. oktobar: Premijer Srbije Ivica Dačić i premijer Kosova Hašim Tači sastali su se u Briselu, u prisustvu Ketrin Ešton, visoke predstavnice EU za spoljne poslove i bezbednost.

30. oktobar: U Bitef teatru u Beogradu je premijerno izvedena predstava „Izopačeni" po tekstu Martina Šermana u režiji Andreja Nosova u kojoj glume Alban Ukaj, Miloš Isailović, Strahinja Lacković, Nikola Tomašević, Radovan Vujović, Boris Ler i Branko Cvejić. Ova predstava nastala u saradnji Hartefakt fonda i Bitef Teatra se bavi homoseksualnošću dok je okruženje koncentracionog logora u Nemačkoj u kome se originalno odigrava drama transponovano u današnju Srbiju.

2. decembar: Na osmoj rundi pregovora između Beograda i prištine postignut je sporazum o integrisanoj kontroli kretanja roba i ljudi..

11. decembar: U CZKD u Beogradu je odigrana predstava ***Let iznad kosovskog pozorišta.***

JETON: „Kada smo išli u Srbiju sa „Letom iznad kosovskog pozorišta", ljudi i kritičari su govorili „Sad možemo da verujemo da je nezavisnost Kosova nešto što postoji u realnosti." Jer je za njih bilo izvanredno da predstava sa Kosova može da bude toliko kritična prema realnosti na Kosovu."

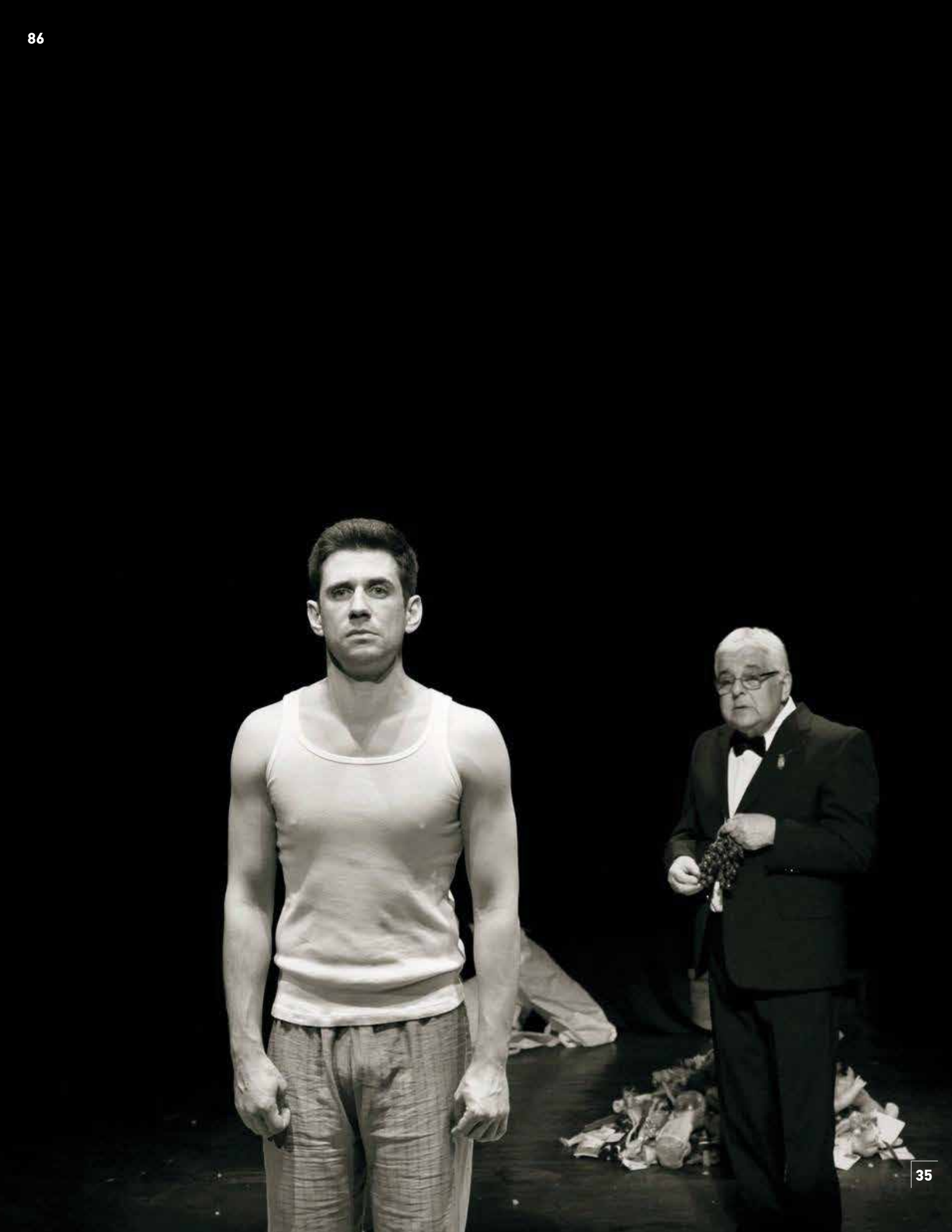

25. decembar: Predstava ***„Prst“*** je premijerno izvedena u Bitef teatru u Beogradu. Scenario je napisala Doruntina Baša, autorka iz Prištine, a režirala je Ana Tomović, rediteljka iz Beograda. Glumice Jasna Đuričić i Milica Stefanović igraju dve žene čiji su muž i sin nestali tokom rata, ali su nastavile da žive kao da su oni još uvek sa njima.

DORUNTINA: „Ono što mi se dopalo u ovom iskustvu je što je saradnja bila prirodna, odnosno nije delovala usiljeno u smislu da moramo da imamo dijalog, da je važno da se sretnemo, da pričamo i razmenjujemo iskustva. To je prosto bila kosovska priča koja doneta tu da se predstavi beogradskoj publici. Sada kad se setim, bilo je i nostalgije jer je pored premijere predstave za mene to bila i još jedna premijera. Upoznala sam jedan potpuno drugačiji Beograd. Upoznala sam ga kroz zajednicu umetnika, kroz mlade ljude koje verovatno ne bih imala prilike da upoznam u drugačijim okolnostima i prosto mi se dopao takav Beograd. Dopao mi se više nego Beograd koji sam znala preko novinara i medija."

2013

19. april: Pod starateljstvom EU vlade Srbije i Kosova završavaju razgovore povodom Briselskog sporazuma o normalizaciji odnosa, iako ga nije potpisala ni jedna od strana. Pregovore u kojima je posredovala Ketrin Ešton, visoka izaslanica EU, su vodili premijer Srbije Ivica Dačić i premijer Kosova Hašim Tači.

25. april: Knjigu Saše Ilića „Pad Kolumbije“ je preveo na albanski Anton Berišaj, a objavio je Multimedijalni centar iz Prištine.

Maj: Qendra Multimedia iz Prištine započinje saradnju sa kulturno-propagandnim kompletom (KPZ) Beton iz Beograda i zajedno organizuju međunarodni književni festival Polip, koji je planiran još od 2011. godine i koji je okupio pisce iz regiona i sveta. Na festivalu je učestvovalo oko 25 autora. Posredstvom festivala Polip, Priština postaje jedan od sedam gradova u regionu koji ugošćava pisce i književne prevodioce sa prostora bivše Jugoslavije i Albanije tokom jednomesečnog programa rezidencijalnog boravka finansiranog od strane evropske mreže za književnost i knjige Traduki. Neki od autora iz Srbije koji su učestvovali na festivalu su: Filip David, Tomislav Marković, Miloš Živanović, Saša Ilić, Miroslava Malešević, Hana Dalipi i Đorđe Božović. Qendra Multiemdia i Beton su takođe pokrenuli seriju prevoda autora iz Srbije i sa Kosova.

39

40

JETON: „To je bio prvi put da su autori iz Srbije javno čitali u Prištini. Prisustvo policije je bilo potrebnno u prva tri izdanja. Posle toga više nije. Sada je normalno da autori iz Srbije dolaze na javno čitanje u Prištinu, kao što je normalno da albanski pisac sa Kosova čita javno u Beogradu."

16. maj: Knjigu Arbena Idrizija „Zveri vole otadžbinu" je preveo na srpski jezik Škeljzen Malići, a objavio KPZ Beton.

1. jun – 24. novembar: Kosovo se prvi put pojavljuje na Venecijanskom umetničkom bijenalu, na kome ga predstavljaju Petrit Haljiljaj, a kustoskinja Katrin Romberg predstavlja Haljiljajevu umetničku praksu kao „duboko ukorenjenu u stalnu potragu za ono što stvarnost jeste i kako ona može biti predstavljena kroz umetnost. Njegova sećanja na detinjstvo provedeno na selu, njegovo lično iskustvo rata, razaranja, izgnanstva i raseljavanja predstavljaju sam osnov njegovih refleksija o životu i ljudskom stanju". Haljiljaj je dobio specijalnu nagradu.

6. jul: Bend iz Srbije ***Threesome*** nastupa na NGOM festivalu u Prizrenu.

8. septembar: Posredovanjem Ketrin Ešton, visokog izaslanika EU, premijeri Srbije i Kosova Ivica Dačić i Hašim Tači se sastaju u Briselu i potpisuju sporazum o telekomunikacijama i energiji.

Oktobar: Okotobarskom salonu u Beogradu Fljaka Haljiti izlaže svoju instalaciju „Ja, ti i svi koje poznajemo" koja kritikuje strukturno nasilje tradicionalnih hijerarhija u institucijama umetničkog sveta.

8. oktobar: Na osmom izdanju međunarodnog pozorišnog festivala JoakimInterFest u Kargujevcu u Srbiji predstavljena je predstava „Let iznad kosovskog pozorišta" koju je režirao Jeton Neziraj.

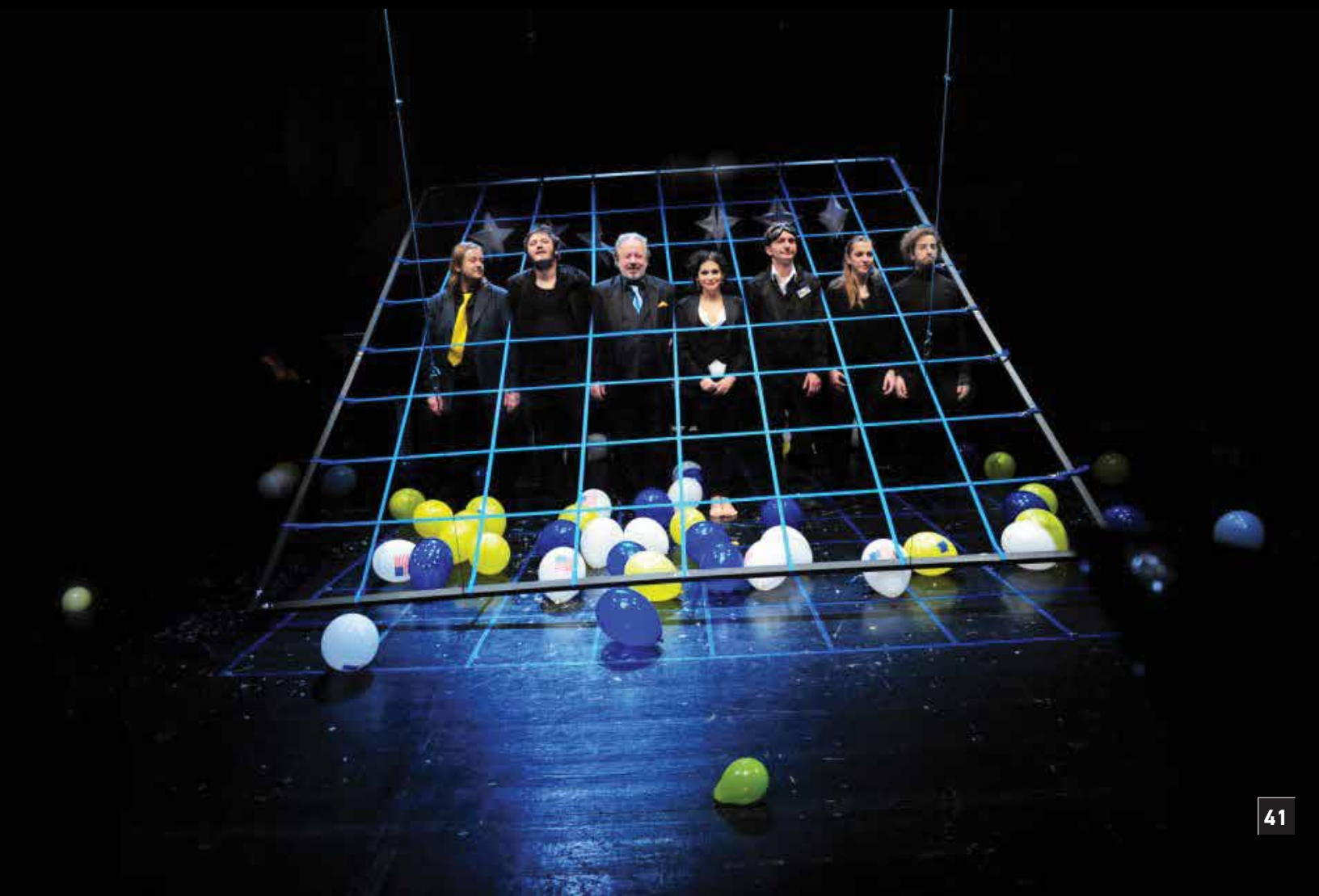

2014

21. januar: Predstava „Izopačeni“ Hartefakta u koprodukciji sa Centrom za jednakost i slobodu LGBT zajednice na Kosovu (CJS) je premijerno izvedena u pozorištu Oda u Prištini.

16. mart - 27. april: U Srbiji su održani prevremeni parlamentarni izbori na kojima većinu glasova osvaja Srpska napredna stranka. Formirana je nova vlada na čelu sa premijerom Aleksandrom Vučićem.

20. mart: Knjiga „Let iznad kosovskog pozorišta: antologija dramskih tekstova sa Kosova“, koja uključuje prevedene drame Doruntine Baše, Iljira Đocaja, Dževdeta Bajraja, Jetona Neziraja i Visara Kruše, objavljena je u Beogradu. Antologiju su priredili Saša Ilić i Jeton Neziraj.

28. mart: Qendra Multimedia iz Prištine i Radionica integracije iz Beograda koproduciraju predstavu „Romeo i Julija“ u režiji Mikija Manojlovića, adaptaciju klasične Šekspirove drame protumačene kroz prizmu albansko-sprskog konflikta. U predstavi su uloge tumačili glumci iz Beograda, Prištine, Skoplja i Sarajeva, a ona je igrana i na albanskom i na srpskom jeziku. Uz finansijsku podršku koju je ova produkcija dobila od stranih fondacija i ambasada, ona je manjim delom finansirana i od strane vlada Srbije i Kosova, koje nisu imale nikakve dodatne uslove povodom njenog izvođenja, što je protumačeno kao znak da je politički dijalog između dve zemlje u Briselu uticao na stvaranje mngo povoljnije klime za tihu normalizaciju zvanične kulturne saradnje koja je do tada bila praktično nepostojeća.

JETON: „Projekat iskreno nije bio lak. Bio je izazovan i u političkom i u tehničkom smislu infrastrukture i organizacije. Bilo je oko 20 i više ljudi angažovanih na projektu, uključujući glumce sa Kosova i iz Srbije. Interesovanje kosovskih glumaca je bilo izuzetno. Po prvi put smo imali ljude iz Severne Kosovske Mitrovice koji su dolazili u Qendra Multimedia na audiciju. Predstava je bila popularna jer je bio uključen Miki Manojlović, filmska legenda, ali je i Uliksovo uključenje izbalansiralo predstavu. Njegovo prisustvo je bio veoma važno za one koji su imali sumnje. On je sjajan i kao glumac i kao ličnost. Sin Bekima Fehmijua, i čovek koji stoji između srpskog i albanskog društva.“

16. april: Objavljena je knjiga „Raspad Jugoslavije i druge politčke priče: dijalog između Škeljzena Malićija i Batona Hadžijua“ u izdanju RK Linksa i Mostarta koju je na srpski jezik preveo Anton Berišaj.

5. maj: Knjiga Tomislava Markovića ***Vreme smrti i razonode*** je objavio Qendra Multimedia iz Prištine u prevodu Fadilja Bajraja.

28. maj: Pozorišna predstava Per Gint sa Kosova koju je napisao Jeton Neziraj i režirao Robert Jelnek je postavljena u CZKD u Beogradu sa glumcima Emom Andreom, Besnikom Krapijem, Jonasom Sjegrenom i Šarlom Tuluzom.

8. jun: Održani su parlamentarni izbori na Kosovu. DPK sa koalicionim partnerima je osvojila većinu. Međutim, male razlike u izbornim rezultatima stranaka i njihovo međusobno rivalstvo su onemogućili stvaranje jedinstvene većine u skupštini. Druge parlamentarne stranke kosovskih Albanaca kao što su DLK, SBK, Pokret za samoopredeljenje (PS) i Socijal-demokratska inicijativa (SDI) stvaraju postizbornu koaliciju i blokiraju formiranje vlade kroz žalbe na skupštinsku proceduru.

18 - 28. septembar: Prvo izdanje festivala „Mirëdita, dobar dan!“ posvećenog kulturnoj sceni Kosova je održan u CZKD i drugim prostorima u Beogradu. Festival je obuhvatao, pored koncerta Rone Nišljiju, džez pevačice sa Kosova, pozorišne predstave „Dileri“ Bekima Ljumija i „O, slavni dani“ Kaljterima Baljaja, kao i nekoliko razgovora i prezentacija u kojima su učestvovali Bljerta Zećiri, Nora Ahmetaj, Škeljzen Gaši, Nataša Kandić, Lazar Stojanović, Miljenko Dereta, Fahri Musljiu, Parljote Muzljijaj, Špetim Seljmani, Tomislav Marković, Vladimir Arsenijević, Ana Pejović, Špend Kursani, Ron Đinovci, Kuštrim Koljići, Maja Stojanović i Dragan Popović.

2013

19. april: Pod starateljstvom EU vlade Srbije i Kosova završavaju razgovore povodom Briselskog sporazuma o normalizaciji odnosa, iako ga nije potpisala ni jedna od strana. Pregovore u kojima je posredovala Ketrin Ešton, visoka izaslanica EU, su vodili premijer Srbije Ivica Dačić i premijer Kosova Hašim Tači.

25. april: Knjigu Saše Ilića „Pad Kolumbije“ je preveo na albanski Anton Berišaj, a objavio je Multimedijalni centar iz Prištine.

Maj: Qendra Multimedia iz Prištine započinje saradnju sa kulturno-propagandnim kompletom (KPZ) Beton iz Beograda i zajedno organizuju međunarodni književni festival Polip, koji je planiran još od 2011. godine i koji je okupio pisce iz regiona i sveta. Na festivalu je učestvovalo oko 25 autora. Posredstvom festivala Polip, Priština postaje jedan od sedam gradova u regionu koji ugošćava pisce i književne prevodioce sa prostora bivše Jugoslavije i Albanije tokom jednomesečnog programa rezidencijalnog boravka finansiranog od strane evropske mreže za književnost i knjige Traduki. Neki od autora iz Srbije koji su učestvovali na festivalu su: Filip David, Tomislav Marković, Miloš Živanović, Saša Ilić, Miroslava Malešević, Hana Dalipi i Đorđe Božović. Qendra Multiemdia i Beton su takođe pokrenuli seriju prevoda autora iz Srbije i sa Kosova.

14 oktobar: Fudbalski meč reprezentacija Srbije i Albanije je prekinut pošto je dron sa albanskom zastavom sleteo na teren, nakon čega je nastao sukob.

JETON: „Tenzije su se pojačavale kad god je bilo političke provokacije, kao ona sa dronom. Ali, u situacijama kada nije bilo političkih igara sa strane, kulturna razmena se odvija skoro normalno."

7. decembar: Održana je prezentacija knjige „Raspad Jugoslavije i drugi politčki eseji: dijalog između Škeljzena Malićija i Batona Hadžijua" u CZKD u Beogradu.

9. decembar: Pošto je Isa Mustafa iz DLK izašao iz opozicione koalicije i postogao dogovor sa Hašimom Tačijem, oformljena je nova vlada Kosova na čelu sa Mustafom kao njenim premijerom. Tači preuzima funkcije potpredsednika vlade i ministra spoljnih poslova.

18. decembar: ***Izložba Bogujevci – vizuelna istorija*** je otvorena u Kulturnom centru Beograda. Izložba dokumentuje priču o masakru porodice Bogujevci iz Podujeva onako kako su je doživela tri preživela člana te porodice: Saranda, Jehona i Faton. Događaj je posetio premjer Ivica Dačić koji je tada izjavio da počinjeni zločini nisu počinjeni u ime države Srbije. Desetine okupljenih demonstranata pokušavaju da prekinu izložbu.

ELI: „Ispred zgrade je bila gužva, ljudi su se okupili da protestvuju protiv izložbe i bili su vulgarni i nasilni. Bilo je dobro jer nas je štitila srpska policija.

NITA: „Sarandin pristup je zanimljiv i jako je dobro što ga stavlja na lični nivo. Na taj način ukazuje na to koliko su događaji koji se odvijaju na makro nivou deo svakodnevnog života i iskustava pojedinaca, gradova, sela i porodica. Treba ih pamtiti jer bi trebalo da uvek možemo da identifikujemo uspostavljanje poretka čiji je cilj nasilje, koji opravdava nasilje, legitimizuje nasilje i cilja da ostvari moć kroz takve taktike."

2015

27 - 31. mart: U okviru programa Helsinškog komiteta za ljudska prava u Srbiji „Srbija i Kosovo: kultura bez granica" održana su dva seminara, jedan u Beogradu i jedan u Prištini, na kojima je 25 mladih ljudi, aktivnih u poljima umetnosti i kulture, iz obe zemlje diskutovali o ljudskim pravima, kulturi, multikulturalnosti, rešavanju koflikata kroz umetnost i popularnu kulturu, umetnosti kao oruđu promene u društvu i kulturi otpora. „Ovim programom kulturne razmene želimo da doprinesemo obnavljanju ranije uspostavljenih odnosa i stvaranju novih mreža mladih ljudi, akademskih i umetničkih grupa, medija i civilnog društva iz Beograda i Prištine, želeći time da doprinesemo obnavljanju kulturnog dijaloga između Srbije i Kosova".

14. maj: Odlukom Višeg suda u Beogradu rehabilitovan je Dragoljub Draža Mihailović, vođa četničkog pokreta iz Drugog svetskog rata, čime je poništena presuda iz 1946. godine kojom je Mihailović osuđen na smrt streljanjem zbog saradnje sa okupacionim snagama Sila Osovine.

1. jun: U Beogradu počinje suđenje za ubistvo Slavka Ćuruvije, novinara i vlasnika lista Dnevni telegraf.

1 - 26. jun: U okviru programa Helsinškog komiteta za ljudska prava „Srbija i Kosovo: kultura bez granica“ je pokrenut festival „Mesec dana Prištine u Beogradu“ prikazivanjem filma Ljindite Zećiraj „Balkon“. Posle projekcije usledio je razgovor pod naslovom „Kinematografija Srbije i Kosova: paralele i potencijali“ u kome su učestvovali Stevan Filipović, Ognjen Glavonić, Ismet Sijarina, Arian Krasnići i Bujar Kabaši. Program festivala se nastavio izložbom radova Rona Ćene, Špenda Havolija, Tadija i Ljinde, diskusijom na teme „Šta oni pišu o nama?“ i „Koliko smo upoznati sa književnoću i kulturom naših suseda?“ na kome su učestvovali Saša Ilić, Jasna Dimitrijević, Gezim Aljiu i Aljbatros Redžaj, kao i projekcijom filma Genca Beriše „Sirotinja“. Do završetka festivala realizovani su koncert konceptualnog benda Gillespie, izložba umetnika Arta Hadžijakupija, Dardana Žegrova i Artana Hajrulahua, diskusija na temu „Društveno odgovorno pozorište u Srbiji i na Kosovu“ u kojoj su učestvovali Zlatko Paković, Zana Hodža Krasnići i Goran Cvetković, diskusija o „položaju žena i patrijarhalnim vrednostima u kulturi i umetnosti“ u kojoj su učestvovale Jelena Višnjić, Ivana Smiljanić, Ljura Ljimani i Vjolca Krasnići. Festival je okončan koncertom Špata Dede kome su se na bini pridružili Iljir Bajri, Nesim Madžuni i Fatjon Miftaraj. Prostori u kojima su se održavali programi festivala su bili CZKD, galeriju Hub, Dom omlaine i kulturne centre Rex i Grad.

3 - 8. jun: U Beogradu je održan drugi godišnji festival „Mirëdita, dobar dan!“ u prostorima Doma sindikata, Doma omladine, Medija centra, Svečane sale jevrejske opštine, kluba komedije Ben Akiba, Kuće ljudskih prava, pozorišta Vuk Karadžić, Impakt Haba i CZKD. Festival je trajao 6 dana i uključivao je projekciju fima Ise Ćosje „Tri prozora i vešanje“ koji se bavi sudbinom žena koje su bile silovane tokom rata na Kosovu. Ostali događaji unutar programa festivala su bili: koncert Edone Rešitaj, žurka prištinskog radija Urban FM, izvođenje dečije predstave „Cirkus“ u režiji Meljihate Ćene, izložbu umetnika Burbuće Beriše, Zake Preljvukaj, Arljinde Hajrulahu, Mjelme Goranci Firzi, Bljerte Suroi i Eljize Hodža, izvođenje predstave „Shopping and Fucking“ u režiji Fatosa Beriše, prikazivanje filmova „Tišina“ Bekima Gurija, „Kolona“ Ujkana Hise, „Ukoliko možemo da uradimo, uradićemo“ Genca Beriše i „Svetlo iznutra“ Ree Suroi i Dardana Seljimaja, kao i promocija knjige „Milijarder“ Vetona Suroija.

12. jun: Pod pokroviteljstvom Predsednice Kosova, Atifete Jahjage, i u produkciji Ane De Lilo, instalacija Mislim na tebe umetnice Alkete Džafa-Mripa prikazuje 5000 haljina na fudbalskom stadionu u Prištini – haljine sakupljene kroz grassroots kampanju koju su organizovale grupe koje se bave ženskim pravima. Instalacija se bavi stigmatizacijom ratnih žrtava silovanja na Kosovu. Svetska zdravstvena organizacija i Centar za kontrolu bolesti iz SAD su procenili da je oko 20000 žena silovano između 1997. i 1999. godine.

29. jun: Na Kosovu je premijerno izvedena predstava Doruntine Baše „Prst“ u režiji Ersona Zimberija. Glavne uloge su tumačile Irena Cahani i Teuta Krasnići.

13. jul - 23. avgust: Počinje istraživačka faza projekta „Bauštele: Balkanski hram“. Članovi tog projekta putuju kroz Prištinu, Beograd i Cirih tokom nekoliko meseci podstičući ljude da reaguju na pitanje u šta veruju. Taj projekat je bio naslednik projekta „Priština – ljubavi moja“ koga su vodili Tobijas Binc u Cirihu, Rina Kika i Arber Saljihu u Prištini i Dragan Simeunović i Sandra Tomić u Beogradu. Umetnici sa Kosova i iz Srbije koji su učestvovali u projektu su bili Dardan Žegrova, Tomor Kuči, Edona Vatoci, Briljant Pireva, Dion Geci, Ivana Ranisavljević, Nađa Jovanović, Sonja Radaković i Stefan Stojanović. U prvoj fazi projekta umetnici su dobili zadatak da istraže sopstvene sisteme verovanja kroz angažman sa drugima pošto su bili deo jedne putujeuće zajednice i učestvovali u istražvačkim događajima u tri grada gde su bili ugošćeni. Značajni događaji tokom ovog projekta su otvaranje prve samostalne izložbe nekog umetnika sa Kosova, što je bio Ron Ćena, u galeriji Ineks u Beogradu, koncert prištinskih muzičara Tomora Kućija, Visara Kase, Edona Vatocija, Arbera Saljihua, Bljerte Kosova i Bardhila Saljihua za kojima su nastupio lokalni bend Zaokret u kulturnom centru Grad u Beogradu, kao i koncert beogradskog benda „Svemirci“ u klubu Dit’ e Nat’ u Prištini.

RINA: „Bilo mi je veoma važno, tokom tih meseci dok je trajao Bauštele, da su svi doprinosili na svoj način i pripremali hranu, prali sudove, pomagali drugima oko bilo čega. Mislim da to stvara osećanje zajednice i da se ljudi međusobno zbližavaju. I onda su to Stefan, ili Brilant, ili Edona, a ne 'Edona sa Kosova' ili 'Stefan iz Novog Sada."

3. avgust: Skupština Kosova je donela zakon koji je utro put za stvaranje Specijalističkih komora koje bi se bavile procesuiranjem navoda o ratnim zločinima koje su počinili pripadnici bivše OVK u periodu između januara 1998. i decembra 2000. godine. Od 120 poslanika Skupštine Kosova 82 je glasalo za formiranje takvog jednog suda u Hagu, u Holandiji.

12. avgust: Premijerno je prikazan celovečernji istraživački dokumentarni film „Neindentifikovani" novinarke iz Beograda Marije Ristić na Dokufestu u Prištini. Doumentarac ispituje dokaze iz priča srpskih komandanata koji su stajali iza nekih od najbrutalnijih napada tokom rata na Kosovu i koji još uvek nisu krivično gonjeni. Ristić je izjavila Kosovu 2.0 da „Kulturne institucije u Srbiji nisu voljne da prikažu film. Nismo uspeli da ga prikažemo nigde u Beogradu jer nisko ne želi da nam iznajmi prostor za to".

25. avgust: Premijeri Srbije i Kosova, Aleksandar Vučić i Isa Mustafa potpisuju četiri sporazuma u Briselu koji imaju za cilj normalizaciju odnosa između dve zemlje. Sporazumi su postignuti oko zajednice srpskih opština, električne energije, telekomunikacija i uklanjanja barijere na mostu koji deli Kosovsku Mitrovicu na srpski i albanski deo. Istovremeno, potpisan je i sporazum o demarkacionim linijama granica između Kosova i Crne Gore. Opozicija na Kosovo žestoko napada vladu zbog ova dva sporazuma procenjujući da oni predstavljaju izdaju nacije.

26. avgust: U Beču bivši ministar spoljnih poslova Hašim Tači zajedno sa minstrom unutrašnjih poslova Skenderom Hisenijem potpisuje sporazum sa zvaničnicima Crne Gore o graničnim linijama razdvajanja dve zemlje.

26. avgust - 16. septembar: Festival „Mesec dana Beograda u Prištini" organizovan kao deo programa Helsinškog komiteta za ljudska prava „Srbija i Kosovo: kultura bez granica" počinje prkazivanjem filma Vuka Ršumovića „Ničije dete" u ABC bioskopu u Prištini. Tokom festivala organizovano je nekoliko događaja na različitim lokacijama kao što su pozorište Oda, Modelarijum Arhitektonskog fakulteta, EU info centru, galeriji Fakulteta umetnosti i klubu Mhz.

Događaji su uključivali koncert alternativnog rok benda Lira Vega iz Srbije, razgovor pod naslovom „Ulična umetnost u Srbiji i na Kosovu“, projekciju filma „Rabbitland“ Ane Nedeljković i Nikole Majdaka mlađeg, razgovor o „Uličnoj umetnosti i animaciji“ u kome su učestvovali Ron Bajri, Tak, Lotrek i TkV, razgovor na temu „Migracije i kultura“ u kome su učestvovali Marko Grba, Jovana Vuković, Hajrulah Čeku i Vulnet Sanaja, izložbu radova umetnika Marka Stojanovića, Marka Crnobrnje i Kesnije Jovišević i koncert kantautorke Ane Ćurčin i njenog benda u sastavu Goran Antović, Marko Cvetković i Blagoje Nedeljković/Goran Grubišić.

5. septembar: Projekat ***„Bauštele: balkanski hram“*** kulminira sa tri šestočasovna izvođenja u svakom od gradova domaćina. Prištinski perfomans se odvijao u studentskom domu Univerziteta u Prištini.

48

49

RINA: „Jedan od radova koji me je potresao bio je performans Ivane Ranisavljević u Nacionalnoj galeriji Kosova, tokom kog je žiletom ispisala tri reči na tri jezika (albanskom, srpskom i engleskom) na svojoj koži. Njena ideja je bila da Kosovo i Srbija međusobno ne komuniciraju dovoljno, i ne govore neke osnovne stvari, kao što su „Volim te“, „Žao mi je“ i „Hvala“.

Tokom ***Priština: mon amour*** prošli smo pored univerzitetskog kampusa. Tobias je video srpsku pravoslavnu crkvu i rekao 'Ovde bi trebalo da radimo sledeći projekat.' Dve godine kasnije smo dobili dozvolu da koristimo kampus Univerziteta u Prištini, jer smo znali da nikad ne bismo dobili dozvolu da koristimo unutrašnjost crkve. Mi smo odlučili da umanjimo značaj i neutralizujemo zgradu izvođenjem umetničkog performansa sa Srbima, Albancima i Švajcarcima. To je ogromna zgrada u sred grada, koju ignorišu svi ljudi koji prolaze pored nje. Političari ne žele da se bave time. Svaki put kad se potegne pitanje, ono postane veoma osetljiva i kontroverzna tema, jer je krst na toj crkvi dodat tokom NATO bombardovanja. To budi negativna osećanja i zato smo zaista želeli da uradimo nešto sa tom crkvom. Na kraju smo se veoma razočarali tokom čitavog procesa, jer smo odlučili da projektujemo nešto na crkvu da pokažemo da je reč o građevini o kojoj niko ne priča. Ali 2 ili 3 dana pre performansa, kosovska policija je došla sa 20 i više policajaca. Zapretili su da će nam oduzeti dozvolu da koristimo prostor, iako smo godinu dana radili na tome da osiguramo sve potrebne dozvole. Zašto? 'Zato što ste suviše blizu crkvi. Morate biti barem 50 metara udaljeni od nje. Ne možete da koristite ovu crkvu.' Šta joj radimo ako samo projektujemo na nju? Onda smo odlučili da napravimo buku u medijima, jer nismo bili tu da jačamo tenziju oko crkve, već da je uklonimo. Na kraju smo izgubili šansu da postignemo cilj koji se odnosio na ovu građevinu. Ostavili smo to za sledeći put. Možda ćemo imati šansu da pokušamo i uradimo nešto slično opet.“

12. septembar: Na Kalemegdanskoj tvrđavi u Beogradu se održava performans „Bauštele: balkanski hram“.

RINA: „Imali smo neke strahove oko toga što je Briljant želeo da projektuje, poslali smo obezbeđenje da stoji pored njega. U to vreme, on je prolazio kroz neki period u životu kad je reflektovao o globalnoj ekonomiji i socio-ekonosmkim sistemima, i imao je ideju da radi nešto sa istom količinom novca, sa valutama iz tri različite zemlje (evro, dinar i švajcarski franak). Istopio je kovani novac, pretvorio ga u predmete koji su imali različitu težinu i oblik. Vezao ih je za hrast, a iza njega, na zidu Kalemegdana, projektovao je video koji počinje sa tri pasoša iz različitih zemalja, uključujući i kosovski pasoš. Ne mogu da kažem da ljudi negde drugo ne bi reagovali, ali u našem slučaju projekcija je trajala šest sati i nije bilo reakcije.“

22. septembar: Opozicione partije u skupštini Kosova počinju da sprečavaju rad skupštine blokirajući podijum, gađajući jajima i polivajući vodom premijera Mustafu i druge članove vlade, kao i bacajući suzavac ne bi li poslanici bili prisiljeni da napuste skupštinsku salu. Opozicija zahteva da se ponište dva sporazuma koja su sklopljena u Briselu.

8. novembar: Qendra Multimedia i CZKD koproduciraju dokumentarnu pozorišnu predstavu Enciklopedija živih koju je napisao Zlatko Paković u saradnji sa Jetonom Nezirajem, u režiji Zlatka Pakovića. Ova dvojezična predstava u kojoj su igrali glumci iz Prištine i Beograda premijerno je izvedena u CZKD u Beogradu a nedelju dana kasnije i u Prištini.

JETON: „***Enciklopedija živih*** je više bio politički projekat i možda je sezao dublje u srpsko-albanske odnose. U suštini, odnosio se prema srpskoj hegemoniji prema Albancima kroz istorijsku perspektivu."

9. novembar: Kosovo aplicira za članstvo u Organizaciji UN za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESKO) ali su nedostajala tri glasa od potrebnih 95. Ovaj neuspešni pokušaj je delimično posledica žestoke kampanje države Srbije protiv članstva Kosova koji je uspeo da preokrene onu pokrenutu od strane Kosova.

20. novembar: Kolaborativni projekt ***„Tre Pyetje – Triponi"*** koji se bavio proučavanjem tema interkulturalne razmene, reciprociteta u odnosima, razlika, predrasuda i drugih drštvenih pojavakoji definišu odnose između Kosova i Srbije rezultira izložbom i nastupima umetnika Stefana Stojanovića i Milice Novaković u Multimedijalnom centru u Prištini. Događaj je organizovan u okviru programa Helsinškog komiteta za ljudska prava „Srbija i Kosovo: kultura bez granica".

7. decembar: Na sudovima u Beogradu je pokrenuta procedura za rehabilitaciju Milana Nedića, predsednika kolaboracionističke vlade Srbije sa nacistima tokom Drugog svetskog rata.

13. decembar: Drama Jetona Neziraja ***„Rat u vremena ljubavi"*** je izvedena u CZKD u režiji Bljerte Neziraj. Predstava je tragikomedija smeštena u salon lepote gde četiri žene dele priče o svojim ljubavnim životima ispod kojih se provlače njihova iskustva iz rata.

23. decembar: Ustavni sud Kosova je presudio da, ukoliko stupi na snagu, sporazum Zajednice srpskih opština nije u duhu ustava Kosova.

2016

9. januar: Na ulicama Prištine protesti opozicionih partija protiv vlade poprimaju nasilni karakter gde se koriste Molotovljevi kokteli protiv policije, dok policija koristi kanistere sa suzavcem ne bi li rasterala demonstrante. Protest su organizovale tri opozicione partije Vetevendosje (Samoopredeljenje), SBK i SDI protiveći se sporazumu o zajednici manjinskih srpskih opština i razgraničenjem sa Crnom Gorom.

13. februar: ***Servis,*** grupa avangardnih DJ-eva, producenata, organizatora događaja, multimedijalnih umetnika i ljudi za žurke sa Kosova organizovali su prvi događaj elektronske muzike „Balkanska turneja". Na tom događaju nastupili su Dead Ravers Society i SAUD iz Beograda. Od tada događaji u organizaciji SERVISa su ugostili razne muzičare sa elektronske scene iz Srbije uključujući Dno mora, KNR LIVE i Marka Milosavljevića unutar događaja u Banhofu u Prištini, klubu Zona i na Gračaničkom jezeru.

26. februar: Hašim Tači je izabran za predsednika Kosova od strane skupštine Kosova, sa 71 glasom „za". Njegovo izbor dolazi u trećem krugu, nakon što u prva dva kruga nije uspeo da ostvari neophodan broj glasova. Nasilni protesti izbijaju ispred zgrade parlamenta tokom glasanja, tokom kojih simpatizeri opozicije bacaju Molotovljeve koktele na zgradu a policija koristi suzavac da ih rastera.

24. mart: Na MKSJ Radovan Karadžić je proglašen krivim za genocid i zločine protiv čovečnosti tokom rata u Bosni i osuđen je na 40 godina zatvora.

4. maj: Komisija EU je predložila bezvizni režim za građane Kosova. Ipak ostaju dva uslova da bi građani Kosova mogli da slobodno putuju unutar Šengen zone: da Kosovo mora da ratifikuje sporazuma o granicama sa Crnom Gorom i da popravi svoj skor u borbi protiv organizovanog kriminala i korupcije.

5. maj: Qendra Multimedia je objavio albanski prevod knjige Miroslave Milošević „Didara: životna priča jedne Prizrenke".

Proleće – leto: Drama Zlatka Pakovića Enciklopedija živih je objavljena u obliku knjige na albanskom, srpskom i engleskom jeziku od strane CZKD i Qendra Multimedia.

1 - 4. jun: Treći godišnji festival „Mirëdita, dobar dan!“ je održan u Beogradu u prostorima Doma omladine, Medija centra, ustanove kulture Parobrod i CZKD. Na otvaranju fetivala održana je komemoracija 80 godina od rođenja Bekima Fehmijua za kojom je usledilo prikazivanje filma „Otac“ Visara Morine. U narednim danima održana je promcija knjige ***Zmijske noge*** Vetona Suroija za kojom je usledila diskusija o političkim establišmentima na Balkanu. Drugi događaji su obuhvatali koncert Bese lugići i Lirike Pulje Kasapoli, razgovor na temu ***Kosovo i Srbija u medijima***, otvaranje izložbe Bljerte Suroi, projekcija materijala sa snimanja filma ***Mislim na tebe*** Ane Di Lelio i Fitima Šalje koji dokumentuje jednu umetničku instalaciju Aljkete Džafa Mirpe o onima koji su tokom rata trpeli seksulano zlostavljanje, kao i razgovor o ženama žrtvama rata.

15. jun: Otvorena je izložba ***„Kulturni šok“*** organizovana u ustanovi kulture Parobord unutar programa Helsinškog komiteta za ljudska prava „Srbija i Kosovo: kultura bez granica“ na kojoj je predstavljena grupa umetnika iz obe zemlje kroz multimedijalne instalacije inspirisane njihovim iskustvima međusobnog upoznavanja i kulturama kojima pripadaju.

17. jun: Predstava „Ostatci“ koju je napisao Vuk Bošković a režirao Andrej Nosov u produkciji Hartefakta i festivala Dev9t se premijerno izvodi u Staroj ciglani u Beogradu. Prestava „Ostatci“ prati priču o intimnim odnosima ljudi opterećenim istragom ratnih zločina koje je potčinio jedan bataljon vojske Srbije nad albanskim civilima na Kosovu.

15. jul: Dokufest i Dragstor, jedan noćni klub i prostor za kulturu u Beogradu, započinju saradnju sa projekcijama kratkih i dokumentarnih filmova sa festivala koji su uključivali i „Našu mladu“ Jla Čitakua.

8. avgust: Formirana je nova vlada Srbije na čelu sa Aleksandrom Vučićem kao premijerom.

12. avgust: Tri Dj-a iz Dragstora - Bane, Vitanov i Ali Gurney puštaju muziku na DokuNights događaju tokom Dokufesta u Prizrenu.

15. decembar: Međunarodni telekomunikacioni savez dodeljuje +383 kao pozivni broj za Kosovo u skladu sa sporazumom o telekomunikacijama između Srbije i Kosova.

31. decembar: Član kolektiva „Servis“, Ljeo Ljumezi, nastupa u okviru novogodišnjeg nastupa DJ-eva u klubu Dragstor u Beogradu.

2017

4. januar: Postupajući po nalogu za hapšenje iz Srbije, INTERPOL u Francuskoj hapsi Ramuša Haradinaja, optuženog za ratne zločine. Srbija zahteva njegovo izručenje u Beograd. Međutim, sud u Francuskoj oslobađa Haradinaja u aprilu. Ovo hapšenje zateže odnose između Kosova i Srbije. Dva meseca kasnije, skupština Kosova usvaja rezoluciju o prekidu dijaloga za normalizaciju odnosa.

14. januar: Iz Beograda ka severu Kosova kreće voz sa sloganom „Kosovo je Srbija" ispisanom na 21 jeziku, i dodatno zateže odnose između Kosova i Srbije. Izbija verbalni sukob nakon što se voz zaustavlja u Raškoj, uz osude od strane vlasti i u Beogradu i u Prištini.

2. april: Održani su predsednički izbori u Srbiji na kojima je učestvovalo 11 kandidata. Posle nekoliko dana većanja Republičke izborne komisije i ponovljenih izbora na nekoliko glasačkih mesta, premijer Aleksandar Vučić je proglašen pobednikom izbora i započeo svoj mandat 31. maja.

3. april: U Srbiji počinju protesti protiv režima zbog izbornih mahinacija, kontrole medija i efektivnog neutralisanja opozicije. Ti protesti su bili najbrojniji još od onih kojima je svrgnut Milošević.

31. maj: A public debate called ***Culture Beyond Nationality*** is organized at the Faculty of Arts in Prishtina as part of ***Serbia and Kosovo: Intercultural Icebreakers.*** Speakers include Ismet Sijarina and Burbuqe Berisha, film directors from Kosovo, and Aleksandra Đurić-Bosnić, a culturologist from Serbia.

31. maj - 3. jun: Četvrti godišnji festival „Mirëdita, dobar dan!“ je otvoren u Beogradu u Domu omladine. Tokom četiri dana festivala programi su se odvijali u beogradskom Domu omladine, Medija centru i CZKD. Festival je započeo perfomansom ***Protest protiv nasilja*** Fitorea Beriše i ceremonijom otvaranja na kojoj je domaćin bio Aljban Ukaj, što je nastavljano projekcijom filma ***Šok*** nominovanog za nagradu Oskar. U narednim danima, program festivala uključuje debate o Kulturnoj kooperaciji i razmeni između Kosova i Srbije; projekciju filma ***Zonjuša*** Genca Beriše; promociju knjige ***Želim da me čuju*** koja obuhvata priče žena koje su preživele mučenja tokom rata na Kosovu. Ova promocija je izazvala pometnju po prvi put nakon više godina, pošto je bivša predsednica Kosova Atifete Jahjaga pozvana da učestvuje ali joj nije dozvoljeno da uđe u Srbiju. Dok se policija bavi demonstrantima, festival se nastavlja džez koncertom trija Visara Kućija, promocijom knjige Petrita Imamija „Srbi i Albanci kroz vekove“, projekcijom filma „Albanke su naše sestre“ u produkciji ForumZFD, BIRN Kosovo i Nezavisnog udruženja novinara Vojvodine, izvođenjem predstave ***Pozorišna predstava sa četvoro glumaca i nekim svinjama i nekim kravama i nekim konjima i jednim premijerom i Milka kravom i nekim lokalnim i međunarodnim inspektorima*** u režiji Bljerte Neziraj, kao i nastupom DJ dua Tandem koji sačinjavaju Oda Haljiti i Bljerta Kosova.

53

54

11. jun: Održavaju se parlamentarni izbori na Kosovu. Koalicija DPK, LBK i SDI osvaja većinu glasova i posle tri meseca borbe da oformi vladu je postignut sporazum sa Srpskom listom, tako da je oformljena vlada sa Haradinajem kao premijerom. To je unapredilo položaj Srpske liste.

13. jun: Javna diskusija naslovljena „Sloboda govora i interkulturalizam" je održana u Kući za ljudska prava u Beogradu. Učesnici u razgovoru su bili Fljorent Mehmeti, direktor pozorišta Oda iz Prištine, Bljerta Zećiri, rediteljka i scenaristkinja, i Ognjen Glavonić, reditelj. Razgovor je moderirala Aleksandra Bosnić. Taj događaj je predstavljao deo programa Helsinškog komiteta za ljudska prava „Srbija i Kosovo: kultura bez granica".

22. jun: Saradnja Dukufesta i Dragstora se nastavila kroz projekcije dokumentarnih filmova u dvoritu Dragstora u Beogradu.

29. jun: Oformljena je nova vlada Srbije sa Anom Barnabić kao premijerkom.

5. avgust: U okviru DokuNights programa na dokufestu nastupili su Sleeparchive i DJ set Regen i Andrea HZ na događaju koji je organizovan od strane Dragstora.

14. oktobar: Komunalni centar Termokiss u Prištini u saradnji sa Patrik Ukigom organizuju seminar o modularnim sintisajzerima sa Janom Nemečekom i Branislavom Jovančevićem, kao i VJ radionicu sa Milenom Manojlović (Kišobran). Posle radionice nastupili su lokalni sastav RRETH i STEPNIAK iz Srbije.

18 - 22. oktobar: CZKD i Kosovo Glocal su predstavili ***Përtej/Preko/Beyond*** program posvećen dvadesetogodišnjici istoimene izložbe održane u CZKD. Program obuhvata izložbu, radionicu, diskusije i studijsko putovanje u Prištinu.

BRANIMIR: „Mislim da još uvek postoji jako veliki otpor u Beogradu da se uopšte prizna da postoje umetnici na Kosovu. Taj rasizam koji ovde postoji u odnosu na Albance je nešto što nikad nije prestalo. Sećam se kad sam početkom osamdestih rekao da sam upoznao filozofa sa Kosova da su me u pitali: „Pa zar na Kosovu ima filozofa?" I umetnička scena Prištine je jako dugo bila kolonizovana standardima Akademije u Beogradu. Tamo je do prekida 90ih godina i paralelnog obrazovanja bila identična scena – umetnike koji su bili u Beogradu si imao i tamo. Za to vreme može da se kaže da je Akademija u Prištini bila neka vrsta produkta Akademije u Beogradu i da je tu postojala saradnja, ali samo tako što je ona bio stariji a ovo mlađi partner u posau obrazovanja. Ali slobodna razmena ljudi, ideja, kontakata, zajedničkog rada ne znam da je ikad postojala.

Ova umetnička scena ovde nema nikakvu potrebu da sarađuje sa umetničkom scenom Kosova, koja je po mom mišljenju mnogo kvalitetnija od beogradske. Za tri klase je bolja, oduvek sam to mislio – i dan danas kosovska scena produkuje jako zanimljive umetnike i to je stvarno jedna grandiozna scena savremene umetnosti mnogo jača od srpske. Dakle, ništa slično u Beogradu ne postoji niti je ikad postojao. Osim tog herojskog perioda konceptuale '73-'74. do '78. tih nekoliko godina kad je postojao neki move na sceni, ali koji je i sam Beograd zaboravio tako sto ga nikada nije ni priznao.

Ako ja imam predavanje u Prištini, a o tome ne sazna niko u Beogradu, ili ako Heta gostuje u Beogradu na predavanjima a o tome ne sazna niko u Prištini to nema nikakav ucinak. Nisu omogućeni normalni kanali komunikacije i informisanja, najelementarnijeg. A to je presečeno od '81. godine, nije ništa novo. Aparthejd i dan danas važi na Kosovu, samo ga neko drugi sprovodi. Nema viza, drži se pod specijalnim političkim, policijskim, vojnim režimom. Kosovo je okupirano od '81. godine, različite formacije, ideologije, države... ali ono je okupirana teritorija, a sarađivati sa okupiranom teritorijom je jako komplikovano."

NITA: „I dalje postoji pitanje na koje nismo dali adekvatan odgovor. Moramo dobro da razmislimo o tome zbog čega želimo da pamtimo i rekonstruišemo '90e, i naša iskustva iz rata. Šta želimo da dobijemo od toga? To ostaje veoma važno, pošto je neizbežno da će biti reinterpretirani i revidirani i iz dananšnjeg konteksta."

JETON: „Hitno je potreban fizički kontakt. Ono što često deluje neplodonosno i nevažno: da grupa mladih ljudi, ili grupe pisaca iz Srbije posete Kosovo i obrnuto, grupe pisaca i umetnika sa Kosova posete Srbiju. Te posete su veoma važne, jer se tu vidi realnost, sreću ljudi, i stvaraju veze normane komunikacije."boration to be born. It's possible for two places to feel the need to collaborate beyond a political purpose. It's possible for people to simply collaborate because they are artists and not because they are Albanian or Serbian."

DORUNTINA: „Moguće je da se izrodi prirodna saradnja. Moguće je da dva mesta osećaju potrebu za saradnjom izvan političkih ciljeva. Moguće je da ljudi prosto sarađuju zato što su umetnici, a ne zato što su Albanci ili Srbi."

VESA: „Mislim da bolje znamo šta se dešava, ili ja lično znam bolje šta se dešava u Londonu, Njujorku ili Berlinu, ali ne znam šta se dešava u Beogradu ili Zagrebu."

MEHMET: „Mogu samo da se nadam da će biti pokušaja u oba društva da se bolje upoznaju u budućnosti, ako za to bude interesovanja. Ako ne bude, svakako će se sretati negde drugo i svetu."

VETON: „Nema ničeg boljeg od ličnog kontakta. Eksplozija predrasuda."

23 - 31. oktobar: Sedmi studijski obilazak mladih Kosovo i Srbija: Intercultural Icebreakers se održava u dve države. Grupa obilazi institucije u Beogradu, Prištini, Novom Sadu i Prizrenu. Tokom tih poseta, kao i tokom predavanja, radionica i drugih aktivnosti, grupa se bavi temama poput književne saradnje između dve kulture, sa piscem Sašom Ilićem, vrednosnih sistema i savremene umetnosti sa teoretičarkom kulture Aleksandrom Bosnić, umetnosti, roda i aktivizma na Kosovu sa pozorišnom rediteljkom Zanom Hodžom Krasnići, i kreativnih kampanja sa psihološkinjom Tamarom Tomašević.

22. decembar: Prištinski bend Oborri u sastavu Tomor Kući i Arber Saljihu zajedno sa još dvojcom muzičara, Ljuburnom Jupolijem i Vedatom Hasanijem kao delom benda za nastupe uživo održavaju koncert u kulturnom centru LAB u Novom Sadu u Srbiji u okviru njihove mini turneje po Balkanu.

31. decembar: MKSJ osnovan 25. maja 1993. godine je zvanično raspušten.

Pogovor iz Beograda

Luna Đorđević

U Osnovnoj školi Radoje Domanović na Novom Beogradu, koju sam kao dete pohađala, sredinom 90ih postojao je jedan veliki starinski televizor sa video rekorderom. Postojala je, takođe, i jedna kaseta (ne znam da li je bilo i drugih, ja pamtim samo tu jednu). Na toj kaseti bio je snimljen film Zdravka Šotre, „Boj na Kosovu" iz 1989. Krajem svake školske godine, na Vidovdan, 28. juna, taj televizor bi (sa tim video rekorderom i tom kasetom) obilazio sve učionice u školi i đaci bi svake godine gledali isti film. Prosečno dete školskog uzrasta je iz ovog filma moglo da nauči dve osnovne stvari – da su („svirepi") Turci imali tehniku nabijanja ljudi (Srba) na kolac tako da oni ostanu živi i umiru dugo u najstrašnijim mukama, i da je Kosovo srpsko još od 1389. godine. Svakog 28. juna mi smo kolektivno obnavljali ovo gradivo.

Kada sam bila drugi ili treći razred gimnazije došao nam je nov nastavnik fizike. Imao je dugu prosedu kosu i bradu i veliki drveni krst koji mu se ocrtavao ispod odeće. Na prvom času, kad se predstavljao, on je rekao „Ja sam Srbin pravoslavac, i bilo bi dobro da ste i vi."

Na studijama politikologije, pričajući o multikulturalizmu, koleginica mi je bez trunke ironije rekla kako koncept multikulturnog društva ne može biti primenjen na slučaj Kosova jer „Albanci nisu ljudi i nemaju kulturu."

Taj jedan film koji smo svi kao deca gledali, postao je film čiji smo svi na kraju bili akteri. Kad god bismo moj tata i ja prolazili pored Narodne biblioteke i Hrama Svetog Save u Beogradu, on bi rekao: „Znaš koja je razlika između hrama i biblioteke? Hram nudi jednu knjigu, biblioteka nudi hiljade.

Svako dete školskog uzrasta u Srbiji poznaje delo i lik Svetog Save, barem ga je jednom godišnje slikalo na času likovnog. Skoro svako dete školskog uzasta u Srbiji u po-noći zna da otpeva makar prve dve strofe Himne Svetog Save. Sveti Sava, školska slava, sahranjen u istoimenom hramu pored Narodne biblioteke.

Nedaleko odatle je, sve do prošle godine, na Trgu Slavija bio sahranjen jedan drugi značajni čovek, Dimitrije Tucović. Čovek koji je čitav svoj život posvetio borbi za radnička i ljudska prava, ravnopravnost polova, opšte pravo glasa, socijalnu pravdu i građanske slobode. Čovek koji bi, da je rođen danas, i dalje bio ispred svog vremena, o kome đaci u Srbiji uče neizmerno malo, ako uopšte. Jer u školskom sistemu jedne Srbije, šizofrene države koja se već trideset godina nalazi razapeta između prvo nacionalsocijalista, pa klerofašističkih nacionalista i liberalnog građanstva (koje naravno takođe slavi slavu, školsku i svaku drugu) ima mesta samo za jednog Svetog -

Savu i za jedan film o izgradnji srpske nacije 1389. godine (kada nacija ni u naznakama nije bilo nigde u svetu) i za malo šta drugo. Kamoli za jednog Dimitrija Tucovića.

Baš kao što Hram Svetog Save nudi jednu knjigu, naspram biblioteke, koja ih nudi hiljade, tako i naše škole nude jednu priču već trideset godina. Jer je ta ideja srpstva i pravoslavlja vremenom internalizovana, stihijski. Biti Srbin pravoslavac je postalo opšteprihvaćeno od strane sviju strana – i ove prve i ove druge strane svega. Jedni u tome vide stub srpstva i srpske nacije, drugi vide razilaženje sa strašnim socijalizmom. Od razdvajanja crkve i države sada imamo fenomene poput slave grada, od razdvajanja crkve i škole imamo nastavu veronauke u školama. Svi su fokusirani na očuvanje nekakvog obraza i identiteta, nekakve časti. Tako sada u Srbiji svi slave slavu, Božić i Uskrs, svi poste i svi se krste – jer se to tako radi. Opsednuti svojim korenima, zaboravljaju korene tog vraćanja u pravoslavlje, u taj srednjevekovni mrak. ***Ko udara tako pozno u dubini noćnog mira?*** Zaboravljaju šta je 80ih i 90ih značilo biti Srbin pravoslavac za one koji su to bili, a šta za one koji nisu.

U školskom sistemu jedne Srbije, deca uče napamet pesmu Milana Rakića „Na Gazimestanu“ - ***Kad oluja prođe vrh Kosova ravna, Kosovo postade nepregledna jama.*** U vreme kada je Milan Rakić napisao ovu pesmu, 1912. godine, Dimitrije Tucović je bio mobilisan u vojsku Kraljevine Srbije, i primoran da kao vojnik učestvuje u vojnom pohodu Srbije u Albaniji tokom Balkanskih ratova. Iz vojske je redovno slao pisma kao dokaze i svedočanstva ratnim zločinima koje je srpska vojska činila protiv albanskog (civilnog) stanovništva, koja su bila objavljana u Radničkim novinama. Po povratku iz rata, on je objavio knjigu „Srbija i Arbanija“, u kojoj je kritikovao militarizam Srbije i njene buržoazije.

„Ta zločinstva nisu dela pojedinaca ni ličnoga raspoloženja, već sastavni deo “nacionalne” politike balkanskih država. Srpska vojska je istrebljivala Arnaute po Staroj Srbiji i Arbaniji (...) sa zločinačkim uverenjem da time vrše jedno “nacionalno delo”, da, skidajući taj nevini svet s lica zemlje, skidaju s vrata neprijatelja sa kojim će u budućnosti biti teško izići na kraj.“

Ovo nije istorija koja se uči u školama u Srbiji, jer to nije poželjna istorija, zato što se ne uklapa u onu jednu priču, jedan narativ i mit koji se pakuje i servira građanima Srbije od malena.

Na mesto spomenika i groba Dimitrija Tucovića je u toku 2017. godine nikla šarena muzička fontana. Jedan od najvećih ljudi ove naše balkanske istorije, uredno je sklonjen od očiju javnosti i zamenjen jednom šupljom fasadom. Tako se stvari rešavaju u Srbiji – ili se (makar na silu) uklope u narativ (homogene) pravoslavnje srpske nacije, ili im se utre trag. Istorija se ponavlja, pa briše i reinterpretira.

Ko se pobuni, vojska mu se pojavi ispred vrata. To su pravila imperijalizma. Ko se pobuni, biće -

- sistematski nasilno isključen iz svakog aspekta javnog života dok se ne primora na pokornost, ili dok mu se ne utre trag. Deca u Srbiji devedesetih, srpska deca u Srbiji, i ona koja to nisu ali su pričala jezik pa su mogla da prođu neprimećeno, imala su sreću da uopšte idu u školu, da uče ćirilicu i slave svoju školsku slavu. Albanska deca na Kosovu, na primer, tu slobodu nisu imala, njima je devedesetih godina bilo zabranjeno da uče školu na svom jeziku. Na Kosovu je devedesetih godina obrazovanje bilo privilegija srpskog naroda. Pohađali su nastavu tajno, po privatnim kućama i podrumima, dok su srpska vojska i policija patrolirale ulicama i održavala red i mir. Tako počinje građanski rat.

Kosovo je u međuvremenu postalo nezavisna država, što se u samom Ustavu Srbije iz 2006. godine negira kao činjenica. U tom istom Ustavu stoji da je Srbija država Srpskog naroda (pre svega) i svih drugih građana (na drugom mestu, koji su se eto tako slučajno zadesili tu). Srbija je i dalje zemlja u kojoj je svako ko nije mi, nešto drugo, strano i nepoželjno.

Uprkos nasilničkoj i teškoj političkoj istoriji, bilo je onih koji nisu presecali veze, već su ih održavali i razvijali, onih koji su razgovarali i sarađivali. Leta 1997. godine, u Centru za kulturnu dekontaminaciju u Beogradu, održana izložba Përtej, na kojoj su učestvovali albanski umetnici sa Kosova. Od tada do danas nijedna uspešna izložba albanskih umetnika sa Kosova nije održana u Beogradu. Projekat Përtej/Beyond/Preko 20 godina, na kojem smo radili povodom dvadesete godišnjice Përteja, imao je za cilj da pokaže koliko su te veze i ti odnosi ostali živi i jaki, uprkos mraku uzajamnih političkih situacija naših dveju država, Srbije i Kosova. Oni koji su zaslužni za održavanje tih veza su upravo pojedinci, radnici u kulturi, ljudi koji su se uzdigli iznad nacionalnih narativa i posvetili se zajedničkom radu, solidarnosti i umetnosti. Na njihovim svedočanstvima smo izgradili čitavo istraživanje. Važno je to zabeležiti i zapamtiti, upravo zato što je odnos prema istoriji i prema pamćenju u našem društvu ovakav kakav jeste, zato što su to svedočanstva nevidljive istorije. To su svedočanstva koja su meni jasna, svedčanstva ljudi sa kojima delim isti jezik. Kada Branimir Stojanović u intervjuu kaže “Apartheid na Kosovu je bio apartheid za celu Srbiju”, ja se setim čitavog spektra primera iz ličnog iskustva odrastanja i življenja u Srbiji koji to potvrđuju. Kada Svebor Midžić u intervjuu kaže “kad si dete iz mešovitog braka ti si u prednosti jer ne možeš da utoneš u priču o nacionalizmu, neko te uvek podseti ko ti je otac”, ja razumem tačno o čemu govori, na jednom fundamentalnom nivou.

Ova publikacija je tu da govori o onome što se retko spominje, o istoriji koja se ne uči u školama – o tome koliko je umetnost prožeta politikom, koliko joj se snažno, uprkos tome, opire, koliko je toga urađeno, i koliko je toga tek pred nama.

Ponovo posmatrati kroz oči svojih starih prošlih ličnosti

Majlinda Hodža

Ponedeljak, 2. septembar 1991.
Tog vedrog, svežeg, mirisnog jesenjeg jutra krenula sam u prvi razred. Nezavisno do toga što nikad nisam videla unutrašnjost učionce, to će zauvek obeležiti prvi dan škole. Strateško postavljene plave uniforme, ukrašene teškim naoružanjem, oko čitave škole, aranžman koji će postati šablon za čitavu narednu deceniju – sve to je doprinosilo značaju tog dana.

Tog dana sam takođe upoznala svog provog učitelja, koji je nežno obavestio uznemirene roditelje da odu kućama i čekaju vesti o tome kad će biti bezbedno vratiti decu u školu. Počeli smo sa nastavom tek nakon pola godine potpunog rasula, i stvaranja paralelne administracije i vlade.

Austro-ugarska zgrada koja je izgrađena početkom 20. veka, i koju je kosovska vlada kasnije proglasila spomenikom kulturne baštine, bila je moja škola. Ona je oduvek bila namenjena da bude škola, i ostala je škola od tada.

Ono što je bilo zanimljivo u vezi sa tom zgradom je to što je 90ih imala dva imena. Kad bi me pitali kako se zvala moja osnovna škola, rekla bih „Eljena Đika“, kad bi to isto pitali neko srpsko dete 90ih koje je živelo u komšiluku, odgovor bi bio: OŠ „Vuk Karadžić“. To nije bio izolovan slučaj – sve osnovne škole na Kosovu su imale istu situaciju.

Tokom 90ih škole su jasno bile podeljene na dva entiteta, i to ne samo imenom već i fizički. U mojoj školi su laboratorije, sve veće učionice, biblioteka i sala za fizičko bile deo tzv. srpske strane, a albanskoj strani je pripadalo sve ostalo u zgradi, tačnije jedna četvrtina.

Bilo bi arbitrarno razmišljati o tome da tokom tih osam godina nisam videla kako izgleda sala za fizičko ili biblioteka, uzevši u obzir da su učenici srednjih škola ili studenti na fakultetima u to vreme bili zatvoreni na predavanjima u privatnim kućama, bez pristupa zvaničnim školskim i univerzitetskim zgradama. „Obrazovanje je najveće oružje“, bio je aforizam mojih roditelja tokom mog detinjstva, i upravo je taj sektor bio nemilosrdno na meti režima.

Sreda, 1. oktobar 1997.

Tog tmurnog, i ne naročito svežeg, suzavcem natopljenog jesenjeg jutra bio je moj prvi dan škole. Ne bukvalno. Hoću reći, to jeste zaista bio školski dan, i na više načina je imao apstraktne paralele sa mojim prvim danom škole. Isti scenario, strateški raspoređene plave uniforme ukrašene teškim naoružanjem oko škole su doprinosili važnosti tog dana ali sad kao tinejdžerka sam bila potpuno svesna značaja svega toga. To je bio početak bitnih studentskih protesta 1997. godine.

Mesto okupljanja za protest je bilo oko kilometar zapadno od OŠ „Eljena Đika", blizu OŠ „Đerđ Fišta", odnosno „Branislav Nušić". Demonstranti su nameravali da hodaju do centra grada zahtevajući pravo na obrazovanje, ali je mirni protest nasilno rasturen ubrzo nakon što je počeo, i to na način koji je najavio početak ne tako mirnog otpora srpskom režimu.

Ovaj dan je takođe bio obeležen mojom nezavisnošću od roditeljske brige. Naime, moja mama, koja je predavala matematiku u OŠ „Đerđ Fišta" odnosno „Branislav Nušić" je imala naviku da me pokupi iz škole kad god su bili protesti. No, naučivši njen raspored časova, uspela sam da pobegnem iz škole i priključim se protestu. Sa tim je došla i moja sloboda izbora o pitanjima ideologije, narativa i izražavanja.

Ono čega nisam bila svesna tog dana, i još godinama nakon toga, tačnije do pre dve godine, jeste da je 85 dana pre 1. oktobra 1997. godine bila otvorena izložba u Centru za kulturnu dekontaminaciju (CZKD) u Beogradu, na kojoj su bili izloženi radovi četvorice albanski umetnika sa Kosova. Sa dirljivim naslovom „Përtej" (Preko), izložba je imala mešovite kritike u obe zemlje, što je bilo neizbežno uzevši u obzir tadašnju političku situaciju u regionu. Međutim, ovaj trenutak je predstavio retke momente koji su iskakali iz dominantnog narativa, koji ne dozvoljava nužno didaktički narativ intimnih događaja.

Osetljivost ponovnog posmatranja kroz oči suprotne strane iz ne toliko daleke prošlosti pokazuje trenutke lične i pojedinačne kolizije mišljenja, materije i odgovornosti koje dele produktivne duše – pojedinci koji, nasuprot svim šansama, održavaju i neguju ljudsku potrebu za komunikacijom i ekspresijom. Umetnost i aktivizam su oduvek imali taj prostor za pokret – iako malog dometa, u teškim vremenima oni su stvarali a ponekad i održavali kanale komunkacije

Ova publikacija spaja svedočenja raznih pojedinaca koji su, iako generacijski razdvojeni, u pojed

inim trenucima tokom ove tri decenije bili, i neki jesu i dalje, uključeni u kulturnu razmenu između ovih dveju država sa isprepletanom prošlošću, osetljiom sadašnjošću i izazovnom budućnošću. Kroz ove intervjue čitaocu je pružen spektar različitih prošlosti i percepcija, a to se sve odigravalo uz politički narativ. Nasuprot tome, oni kontinuitetom prikazuju lične istine i nose težinu odgovornosti u prepričavanju događaja.

Dramaturškinja Dorutina Bašta to elegantno opisuje: „Oba moja roditelja su bila izbačena s posla 1990. godine. Moj otac je radio na Televiziji Priština, a moja mama na Radiju Priština. Oboje su izgubili posao istog dana, zajedno sa još mnogo Albanaca. Ovo se desilo u julu. Imala sam 8 godina. Onog trenutka kada se to dogodilo, ogroman zid je podignut između mene i mojih prijatelja Srba koji su živeli u komšiluku moje bake. I dalje ne razumem zašto ili kako."

Volela bih da obratimo pažnju na zid o kom Bašta priča, taj neopipljivi zid koji je bio fizički izražen u osnovnim školama i čije je postojanje bilo prisutno u svim drugim aspektima svakodnevice. Taj zid je zaintrigirao grupu ljudi koji su pokušali da naprave pukotine u njemu na samom početku, i od tih pukotina polaze oni koji danas nastavljaju da urušavaju zid – umetnici koji će ga urušavati dok ne naprave rupu u njemu. Neko će reći da pukotine nisu dovoljne da naprave promenu, ali biće tu ako se ikada kasnije budu pojavili čekići.

To me dovodi do Baštinog drugog zapažanja: „Znajući moje roditelje, ne verujem da su mi oni rekli da ne pričam s njima, ili da se s njima ne družim, ali su se okolnosti promenile preko noći i odjednom nije bilo normalno da se Albanci i Srbi druže. Iz te perspektive nisam mogla ni da zamislim da ću 2011. godine ići u Beograd kao autorka prve kosovske drame ikad igrane na pozornici u Beogradu."

Ova maršruta kroz vreme i događaje mi je dozvolila da iz druge ruke plešem kroz živote drugih i time otkrijem neophodnost ljudske komunikacije i participacije. Konačno, ovo putovanje mi je pružilo osećaj onoga što je moglo biti da nisam 90ih bila samo mlada tinejdžerka, već umetnica, studentkinja, strastvena ljubiteljka filma, profesorka ili prosto dete koje je izgradnjom zida izgubilo prijatelje iz komšiluka.

Poslednji citat u hronologiji su reči umetničkog direktora Dokufesta, Vetona Nurkolarija, koji kaže: „Nema ničeg boljeg od ličnog kontakta. To je ekspolzija predrasuda." Predlažem da razmislimo o tome.

Illustration list

1. "Përtej: Prishtina – three decades of culture in Kosovo." 21.10.2017. Photo: Majlinda Hoxha.
2. Agim Çavdarbasha poster for his solo show at the first exhibition of Dodona Gallery 11.02.1997.
3 - 5. "Përtej" exhibition opening 05.06.1997. Photos: Vesna Pavlović.
6 – 11. Sections from the original "Përtej" catalogue 1997.
12 – 14. "Make Art, Not War." 30.10.1999. Photos: Shkëlzen Maliqi.
15. "Dealing with the past" panel at Dokufest 2016. Photo: Tughan Anit.
16. Dealing with the past: "The past shapes the present and the future." 2014. Photo courtesy of Dokufest.
17 – 19. "The Road to Peace" a.k.a Love Train, Prishtina - Elez Han and back 2002. Photos: Atdhe Mulla & Astrit Ibrahimi.
20. "The Embassy of the Republic of Kosovo." Albert Heta, Cetinje, 2004.
21 – 22. Sections from the original "On Normality" catalogue 2005. Photo: courtesy of the Museum of Contemporary Art Belgrade.
23. Cutout of a "Koha Ditore" article from 18.09.2005 on the "History started playing with my life" exhibition.
24. Cutout of a "Zëri" article from 07.10.2006 on the Winners of the new Visual Artists award 2006 exhibition.
25. Cutout of a "Lajm" article from 29.01.2008 on the "Exception" exhibition in Novi Sad.
26 – 28. Cut outs from the "RUK" newspaper "February 7th" 7.2.2008. about the exhibition "Exception" in Belgrade.
29. "Hypermnesia." 07.05.2011. Photo courtesy of Heartefact.
30. Repetitor in Prishtina, 21.12.2011. Photo: Majlinda Hoxha.
31 - 34. "Prishtinë Mon Amour." 08.09.2012. Photos: Majlinda Hoxha.
35. "Bent." 30.10.2012. Photo courtesy of Heartefact.
36 - 37. "The Finger." 25.12.2012. Photo courtesy of Heartefact.
38 - 40. Polip International Literature Festival. Photos: Arben Llapashtica.
41. "One Flew Over the Kosovo Theater." Photo: Avni Selmani.
42. The first "Mirëdita, dobar dan!" festival that celebrates the Kosovo cultural scene is held in Belgrade. Photos courtesy of Mirëdita Dobar dan!
43. Saranda Bogujevci meets Ivica Dačić, a cutout from a "Koha Ditore" article from 19.12.2013 on the "The Bogujevci - a visual history" exhibition in Belgrad.
44. Shpat Deda performing in Belgrade as part of the "Month of Prishtina in Belgrade" festival. Photo: Milica Novakovic.
45. Ana Ćurčin performing in Prishtina as part of the "Month of Belgrade in Prishtina" festival. Photo: Layla Barake.
46 - 49. "Baushtelle: Balkan Temple" performance in Prishtina 05.09.2015. Photos: Majlinda Hoxha.
50 - 51. "Cultural Shok" exhibition Photos courtesy of Serbia and Kosovo: Intercultural Icebreakers.
52. - 54. Fourth edition of "Miredita, Dobar dan!" Photos courtesy of Miredita Dobar dan.
55. Modular synths and VJ workshops 14.10.2017. Photo courtesy of Termokiss.
56. Oborri performance in Novi Sad 22.12.2017. Photo courtesy of Oborri.

Lista e ilustrimeve

1. "Përtej: Prishtina - tre dekada kulture në Kosovë." 21.10.2017. Foto: Majlinda Hoxha.
2. Poster i ekspozitës personale të Agim Çavdarbashës për espozitën e parë në Galerinë Dodona.
3 - 5. Foto dokumentim nga hapja e ekspozitë "Përtej" 05.06.1997. Foto: Vesna Pavloviq.
6 – 11. Pjesë nga katalogu origjinal i "Përtej" 1997.
12 – 14. "Make Art, Not War." 30.10.1999. Foto: Shkëlzen Maliqi.
15. Panel "Ballafaqimi me të kaluarën" në Dokufest 2016. Foto: Tughan Anit.
16. Panel Ballafaqimi me të kaluarën: "E kaluara ndërton të sotmen dhe të ardhmen." 2014. Foto huazuar nga Dokufest.
17 – 19. "Treni i Paqes" i njohur si Treni i Dashurisë, Prishtinë - Elez Han dhe anasjelltas, 2002. Fotografitë: Atdhe Mulla dhe Astrit Ibrahimi.
20. "Ambasada e Republikës së Kosovës." Albert Heta, Cetinje, 2004.
21 – 22. Pjesë nga katalogu origjinal "On Normality" 2005. Huazuar nga Muzeu i Artit Bashkëkohor Beograd.
23. Pjesë nga "Koha Ditore" 18.09.2005, nga artikulli për ekspozitën "Historia nisi të luaj me jetën time".
24. Pjesë nga "Zëri" 07.10.2006, nga artikulli për ekspozitën e Winners of the new Visual Artists award 2006.
25. Pjesë nga "Lajm" 29.01.2008, mbi ekspozitën Exception në Novi Sad.
26 – 28. Pjesë nga nga gazeta e "RUK-ut." "7 Shkurt." 7.2.2008, mbi ekspozitën "Exception" në Beograd.
29. "Hypermnesia." 07.05.2011. Foto huazuar nga Heartefact.
30. Repetitor në Prishtinë, 21.12.2011. Foto: Majlinda Hoxha.
31 - 34. "Prishtinë Mon Amour." 08.09.2012 Fotografitë: Majlinda Hoxha.
35. "Bent." 30.10.2012. Foto e huazuar nga Heartefact.
36 - 37. "The Finger" 25.12.2012. Foto e huazuar nga Heartefact.
38 - 40. Polip Festivali Internacional i Letërsisë. Fotografitë: Arben Llapashtica.
41. "One Flew Over the Kosovo Theater." Foto: Avni Selmani.
42. Festivali i parë, "Mirëdita, Dobar dan!" i cili manifeston skenën kulturore të Kosovës.
43. Saranda Bogujevci takon Ivica Daçiqin, pjesë e marrë nga artikulli i "Kohës Ditore" 19.12.2013 mbi ekspozitën "The Bogujevci - a visual history" në Beograd.
44. Shpat Deda performon në Beograd si pjesë e festivalit "Muaji i Prishtinës në Beograd." Foto: Milica Novakoviq.
45. Ana Qurçin duke performuar në Prishtinë si pjesë e festivalit "Muaji i Beogradit në Prishtinë". Foto: Layla Barake.
46 - 49. "Baushtellë: Performanca e Ballkan Temple" me 05.09.2015 në Prishtinë. Foto: Majlinda Hoxha.
50 - 51. Ekspozita "Shok Kulturor." Foto e huazuar nga Serbia and Kosovo: Intercultural Icebreakers.
52 - 54. Edicioni i katërt i "Mirëdita Dobar dan!" Foto huazuar nga Mirëdita, Dobar dan.
55. Puntoritë Modular synths and VJ 14.10.201. Foto huazuar nga Termokiss.
56. Performanca e Oborrit në Novi Sad 22.12.2017. Foto e huazuar nga Oborri.

Spisak ilustracija

1. “Përtej: Priština - tri decenije kulture na Kosovu” 21.10.2017. Foto: Majlinda Hodža.
2. Poster Agima Čavdarbaše za njegovu samostalnu izložbu na prvoj izložbi Galerije Dodona 11.2.1997.
3 - 5. Otvaranje izložbe Përtej 5.6.1997. godine. Foto: Vesna Pavlović.
6 – 11. Selekcija iz originalnog kataloga izložbe “Përtej” 1997.
12 – 14. “Make Art, Not War.” 30.10.1999. Foto: Škeljzen Malići.
15. Panel “Suočavanje sa prošlošću.” Dokufest 2016. Foto: Tughan Anit.
16. Suočavanje sa prošlošću: “Prošlost oblikuje sadašnjost i budućnost.” 2014. Foto: Dokufest.
17 – 19. Put ka miru odnosno “Voz ljubavi.” Priština - Elez Han i nazad 2002. Foto: Atdhe Mula i Astrit Ibrahimi.
20. “Ambasada Republike Kosovo.” Albert Heta, Cetinje, 2004.
21 – 22. Selekcija iz originalnog kataloga izložbe “O normalnosti.” 2005. Foto: arhiva Muzeja savremene umetnosti u Beogradu.
23. Isečak iz članka “Koha Ditore” 18.9.2005. o izložbi “Istorija je počela da se poigrava sa mojim životom”.
24. Isečak iz članka iz “Zëri” 7.10.2006. o Dobitnicima Nagrade novih vizuelnih umetnika 2006.
25. Isečak iz članka iz “Lajm” 29.1.2008. o izložbi Odstupanje u Novom Sadu.
26 – 28. Isečci iz članaka iz novina “RUK”, “7. februar”, 7.2.2008. o izložbi Odstupanje.
29. “Hipermnesia.” 7.5.2011. Foto: Hartefakt.
30. Repetitor u Prištini, 21.12.2011. Foto: Majlinda Hodža.
31 - 34. “Prishtina Mon Amour.” 8.9.2012. Foto: Majlinda Hodža.
35. “Bent” 30.10.2012. Foto: Hartefakt.
36 - 37. “Prst” 25.12.2012. Foto: Hartefakt.
38 - 40. Međunarodni festival književnosti Polip. Foto: Arben Lapaštica.
41. “Let iznad kosovskog pozorišta.” Foto: Avni Selmani.
42. Prvi festival “Mirëdita, dobar dan!” koji proslavlja kulturnu scenu Kosova, održan u Beogradu. Foto: arhiva Mirëdita Dobar dan!
43. Saranda Bogujevci sreće Ivicu Dačića, isečak iz članka “Koha Ditore: 19.12.2013. “O izložbi Bogujevci - vizuelna istorija u Beogradu.”
44. Špat Deda u Beogradu kao deo festivala “Mesec Prištine u Beogradu.” Foto: Milica Novaković
45. Koncert Ane Ćurčin u Prištini kao deo festivala “Mesec Beograda u Prištini.” Foto: Lejla Barake.
46 - 49. “Bauštele: performans Balkanski hram.” 5.9.2015. Foto: Majlinda Hodža.
50 - 51. Izložba “Kulturni šok.” Foto: arhiva Serbia and Kosovo: Intercultural Icebreakers.
52 - 54. Četvrto izdanje “Mirëdita Dobar dan!” Foto: arhiva Mirëdita Dobar dan!
55. Radionica Modular synths i VJ 14.10.2017. Foto: arhiva Termokiss.
56. Performans Oborri u Novom Sadu 22.12.2017. Foto: arhiva Oborri .

This publication — "Case Study Përtej" — is realised as part of the project "Përtej/Beyond/Preko 20 Years," a cooperation between the Center for Cultural Decontamination (CZKD) and Kosovo Glocal (Kosovo 2.0). Additionally to this publication, two events were organized in Prishtina and Belgrade, which focused on the past 20 years of cultural cooperation between Kosovo and Serbia.

Credits:

Artistic directors:
Shkëlzen Maliqi
Borka Pavićević

Coordinators:
Majlinda Hoxha
Luna Đorđević

Project team:
Aleksandra Sekulić
Besa Luci
Slavica Vučetić
Rozafa Maliqi
Ana Isaković
Ivica Djordjević
Ljubica Slavković
Genta Sylejmani
Jack Robinson
Cristina Marí
Velimir Ćurguz Kazimir
Ana Ćosić

Design:
Besnik Bajrami

Printing:
GrafX. Prishtina, Kosovo.

Special thanks for their voluntary contributions:

Anna di Lellio
Bekim Blakaj
Adam Ranđelovič
Nikola Zdravković
Vanja Banković

Supported by:

KFOS
Fondacioni i Kosovës për Shoqëri të Hapur
Kosovo Foundation for Open Society
Kosovska Fondacija za Otvoreno Društvo

Kosovo Foundation for Open Society (KFOS)
The contents of this publication are the sole responsibility of K2.0, and cannot under any circumstances be considered a reflection of the views of KFOS.

EU Delegation — EU/IPA (Support for civil society)
The project is financed by the EU through the Instrument for Pre-Accession Assistance. The contents of this publication are the sole responsibility of CZKD, and cannot under any circumstances be considered a reflection of the views of the EU.

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Embassy of Switzerland in the Republic of Serbia

Embassy of Switzerland in Belgrade
The project is supported by the Embassy of Switzerland in the Republic of Serbia and in Montenegro. The opinions expressed here belong exclusively to the author and do not necessarily reflect the official opinions of the Swiss Embassy in the Republic of Serbia and in Montenegro.

The "Case Study Përtej" program in Prishtina in October 2017, organized by K2.0, was supported by the Kosovo Foundation for Open Society, KFOS.
The program in Belgrade in October 2017, organized by CZKD, was supported by the Foundation for Open Society Serbia and the Ministry of Culture and Information of the Republic of Serbia.

Ky publikim - "Rasti i Studimit Përtej" - është realizuar si pjesë e projektit "Përtej/Beyond/Preko 20 Years", një bashkëpunim ndërmjet Center for Cultural Decontamination (CZKD) dhe Kosovo Glocal (Kosovo 2.0). Përveç këtij publikimi janë organizuar dhe dy ngjarje në Prishtinë dhe Beograd, fokusi i të cilave ishte bashkëpunimi kulturor ndërmjet Kosovës dhe Serbisë në 20 vitet e fundit.

Lista e pjesëmarrësve:

Drejtorë artistik:
Shkëlzen Maliqi
Borka Paviqeviq

Koordinatorë:
Majlinda Hoxha
Lluna Gjorgjeviq

Ekipi i projektit:
Alleksandra Sekuliq
Besa Luci
Sllavica Vuçetiq
Rozafa Maliqi
Ana Isakoviq
Ivica Gjjorgjeviq
Lubica Slavkoviq
Genta Sylejmani
Jack Robinson
Cristina Mari
Vellimir Qurguz Kazimir
Ana Qosiq

Dizajni:
Besnik Bajrami

Shtypi:
GrafX. Prishtinë, Kosovë.

Falënderim i veçantë për kontributet vullnetare:

Anna di Lellio
Bekim Blakaj
Adam Rangjeloviq
Nikolla Zdravkoviq
Vanja Bankoviq

Mbështetur nga:

KFOS
Fondacioni i Kosovës për Shoqëri të Hapur
Kosovo Foundation for Open Society
Kosovska Fondacija za Otvoreno Društvo

Fondacioni i Kosovës për Shoqëri të Hapur (KFOS)
Përmbajtjet e këtij publikimi janë përgjegjësi e K2.0 dhe nuk mund të konsiderohen si reflektim i pikëpamjeve të KFOS në asnjë rrethanë.

Delegacioni i BE - EU/IPA (Përkrahës i shoqërisë civile)
Ky projekt financohet nga BE nëpërmjet Instrumentit për Ndihmë para Anëtarësimit. Përmbajtjet e këtij publikimi janë përgjegjësi e CZKD dhe nuk mund të konsiderohen si reflektim i pikëpamjeve të BE në asnjë rrethanë.

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Embassy of Switzerland in the Republic of Serbia

Ambasada e Zvicrës në Beograd
Ky projekt mbështetet nga Ambasada e Zvicrës në Republikën e Serbisë dhe në Malin e Zi. Opinionet e shprehura këtu i përkasin ekskluzivisht autorit dhe nuk i reflektojnë domosdoshmërisht opinionet zyrtare të Ambasadës Zvicerane në Republikën e Serbisë dhe në Malin e Zi.

Programi "Rasti i Studimit Përtej" u organizua në Prishtinë në tetor 2017, me mbështetje të Fondacionit të Kosovës për Shoqëri të Hapur, KFOS.
Programi u organizua në Beograd në tetor 2017 nga CZKD, me mbështetje të Fondacionit të Serbisë për Shoqëri të Hapur dhe Ministrisë së Kulturës dhe Informimit të Republikës së Serbisë.

Ova publikacija - "Studija slučaja Pertej" - realizuje se u okviru projekta "Pertej/Beyond/Preko 20 godina", što je saradnja između Centra za kulturnu dekontaminaciju (CZKD) i Kosovo Glokala (Glocal, Kosovo 2.0). Pored ove publikacije, dva događaja su organizovana u Prištini i Beogradu s fokusom na prošlih 20 godina kulturne saradnje između Kosova i Srbije.

Zasluge:

Umetnički direktori:
Škeljzen Malići
Borka Pavićević

Koordinatori:
Majlinda Hodža
Luna Đorđević

Projektni tim:
Aleksandra Sekulić
Besa Luci
Slavica Vučetić
Rozafa Malići
Ana Isaković
Ivica Djordjević
Ljubica Slavković
Genta Sylejmani
Džek Robinson
Kristina Mari
Velimir Ćurguz Kazimir
Ana Ćosić

Dizajn:
Besnik Bajrami

Štampa:
GrafX. Priština, Kosovo.

Podršku pružaju:

Anna di Lellio
Bekim Blakaj
Adam Ranđelovič
Nikola Zdravković
Vanja Banković

Podršku pružaju:

KFOS
Fondacioni i Kosovës për Shoqëri të Hapur
Kosovo Foundation for Open Society
Kosovska Fondacija za Otvoreno Društvo

Kosovska fondacija za otvoreno društvo (KFOS)
Sadržaj ove publikacije jeste isključiva odgovornost K2.0 i ne može se ni pod kojim okolnostima smatrati odrazom stavova KFOS-a.

Projekat finansira EU preko Instrumenta za pretpristupnu pomoć. Sadržaj ove publikacije jeste isključiva odgovornost CZKD-a i ne može se ni pod kojim okolnostima smatrati odrazom stavova EU.

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Embassy of Switzerland in the Republic of Serbia

Ambasada Švajcarske u Beogradu
Projekat podržava Ambasada Švajcarske u Republici Srbiji i Crnoj Gori. Stavovi izraženi u okviru projekta pripadaju isključivo autoru i nužno ne odražavaju zvanične stavove Ambasade Švajcarske u Republici Srbiji i Crnoj Gori.

Program "Studija slučaja Pertej" u oktobru 2017, u organizaciji K2.0, podržan je od Kosovske fondacije za otvoreno društvo, KFOS.
Program u Beogradu oktobra 2017, u organizaciji CZKD, podržan je od Fondacije za otvoreno društvo Srbija i Ministarstva za kulturu i informisanje Republike Srbije.